

Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: žene, mladi i djeca

Klasnić, Ksenija; Kunac, Suzana; Rodik, Petra

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2020**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:312280>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

UKLJUČIVANJE ROMA U HRVATSKO DRUŠTVO

žene, mladi i djeca

Ksenija Klasnić - Suzana Kunac - Petra Rodik

Impresum

Izdavač:

Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske

Za izdavača:

Alen Tahiri

Godina izdanja:

2020.

Autorice:

Ksenija Klasnić, Suzana Kunac i Petra Rodik

Jezična savjetnica:

Tamara Bodor

Recenzentice:

Valerija Barada i Anka Kekez Koštro

Grafičko oblikovanje, priprema za tisak i tisak:

Kerschoffset d.o.o.

Naklada:

200 primjeraka

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001065499.

ISBN: 978-953-7870-18-8

Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda.

Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.

Za više informacija:

Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske

Mesnička 23, 10 000 Zagreb,

+ 385 [1] 4569 358,

ured@uljppnm.vlada.hr

Više informacija o EU fondovima dostupno je na www.strukturnifondovi.hr

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
Ured za ljudska prava
i prava nacionalnih manjina

Europska unija
Zajedno do fondova EU

EUROPSKI STRUKTURNI
I INVESTICIJSKI FONDOVI

UČINKOVITI
LJUDSKI
POTENCIJALI

UKLJUČIVANJE ROMA U HRVATSKO DRUŠTVO

žene, mladi i djeca

Ksenija Klasnić - Suzana Kunac - Petra Rodik

Zagreb, 2020.

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj knjizi autorska su stajališta i ne odražavaju stavove Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske, kao ni stavove institucija u kojima su autorice zaposlene.

Sadržaj

1. UVOD	10
2. CILJEVI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	20
2.1. Ciljevi studije o ženama, mladima i djeci	20
2.2. Izvori podataka	21
2.3. Metodologija studije o ženama, mladima i djeci	24
2.3.1. Regionalna podjela i procjena veličine populacije	24
2.3.2. Obrada i analiza kvantitativnih podataka	25
2.3.3. Obrada i analiza kvalitativnih podataka	26
3. SOCIODEMOGRAFSKI PROFILI ROMKINJA, DJECE I MLADIH	30
3.1. Sociodemografska obilježja	31
3.2. Broj članova i struktura kućanstava	42
3.3. Dohodak kućanstava i pokazatelji siromaštva	43
3.4. Obilježja stanovanja romskih obitelji	48
3.5. Tipovi i infrastruktura romskih naselja	54
4. DRUŠTVENI POLOŽAJ ROMKINJA	58
4.1. Obrazovanje	59
4.2. Uključenost u gospodarski život	63
4.3. Reproktivno i seksualno zdravlje i prava Romkinja	69
4.3.1. Reproktivno zdravlje i prevencija	74
4.3.2. Trudnoće i porodi	77
4.4. Nasilje u obitelji	88
5. MLADI ROMI I ROMKINJE	102
5.1. Obrazovanje	103
5.2. Uključenost u gospodarski život	119
5.2.1. Zanimanja mladih Roma i Romkinja	121
5.2.2. Plaćeni rad	122
5.2.3. Nezaposlenost i radna aktivnost	125
5.3. Devijantna i delinkventna ponašanja	128

5.3.1. Nasilničko ponašanje među članovima obitelji.....	128
5.3.2. Delinkventna ponašanja mladih	129
5.3.3. Poremećaji u ponašanju	132
5.3.4. Konzumacija štetnih tvari	134
5.3.5. Edukacije o štetnosti konzumiranja droga i drugih opojnih sredstava za djecu i mlade	140
6. DOBROBIT ROMSKE DJECE.....	144
6.1. Materijalna dobrobit, siromaštvo i sigurnost djece	145
6.2. Zdravlje	151
6.3. Obrazovanje	154
6.3.1. Predškolski odgoj i obrazovanje	154
6.3.2. Osnovnoškolsko obrazovanje	160
6.4. Odnosi s vršnjacima i rizična ponašanja.....	170
6.5. Sudjelovanje romske djece u društvenom životu	177
6.6. Obiteljski odnosi i djeca u ranjivim situacijama	180
7. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	190
7.1. Glavni nalazi studije i zaključci.....	190
7.2. Policy preporuke	200
8. POPIS LITERATURE	206
Bilješke o autoricama.....	220

Kratice

AP	Akcijski plan
CEADAW	UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena [engl. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women]
CESI	Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje
DZS	Državni zavod za statistiku
EU	Europska unija
EUROSTAT	Statistički ured Europskih zajednica [engl. European Statistical Office]
EU MIDIS II	Drugo istraživanje FRA o manjinama i diskriminaciji u EU [engl. FRA's second European Union Minorities and Discrimination Survey]
ESPAD	Europsko istraživanje o pušenju, pijenju alkohola i uzimanju droga među učenicima [engl. European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs]
FRA	Agencija EU-a za temeljna prava [engl. European Union Agency for Fundamental Rights]
HZJZ	Hrvatski zavod za javno zdravstvo
HZZ	Hrvatski zavod za zapošljavanje
MDOMSP	Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku
NN	Narodne novine
NEET	mladi koji niti su zaposleni, niti na školovanju, niti osposobljavanju [engl. Not in Education, Employment, or Training]
NKD	Nacionalna klasifikacija djelatnosti
NPM	Nacionalni program za mlade
NSBPSSI	Nacionalna strategija borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti u Republici Hrvatskoj [2014. – 2020.]
NSPD	Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine

NSUR	Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine
RH	Republika Hrvatska
RNM	Romska nacionalna manjina
SOZT	Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije
ULJPPNM	Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske
UN	Ujedinjeni narodi [engl. United Nations]
UNDP	Program Ujedinjenih naroda za razvoj [engl. United Nations Development Programme]
UNECE	Ekonomska komisija Ujedinjenih naroda za Europu [engl. United Nations Economic Commission for Europe]
UNFPA	Fond Ujedinjenih naroda za populaciju [engl. United Nations Population Fund]
UNICEF	Fond Ujedinjenih naroda za djecu [engl. United Nations International Children's Emergency Fund]
VE	Vijeće Europe [engl. Council of Europe]
VRH	Vlada Republike Hrvatske
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija [engl. World Health Organization]

Tekst ovog izvještaja nastoji se držati uobičajene upotrebe termina Romi koji su usvojili Europska komisija i Vijeće Europe. U ovom izvještaju termin Romi odnosi se na raznoliku zajednicu povezanih skupina među kojima su Romi, Sinti, Manouche, Gitano, Resande, Romer, Romanlar, Domlar, Lomlar, Kaale, Egipćani, Aškali, Tattare, škotski Putnici, Mandopolini, Ghurbeti, Beyash [Bajaši, Rudari / Ludari], Jevgjit i mnoge druge koje se smatra dijelom šire romske populacije, gdje autorice jednako uvažavaju i poštuju svaku pojedinačnu zajednicu. Čitateljice i čitatelji trebali bi uvažiti da način upotrebe tog termina ni na koji način ne negira raznolikosti koje postoje među skupinama Roma, već se samo zbog čitljivosti općenito rabi riječ Romi, posebno kad se govori o narodu Roma u cjelini ili o skupinama ili pojedincima, npr. djeca Romi, obitelji Roma.

1

Uvod

1. Uvod

Javno politički [engl. *policy*]¹ okvir za ostvarenje prava romske nacionalne manjine je definiran prije svega Ustavom RH iz 2010. godine [NN, br. 76/10] gdje se već u Izvorišnim osnovama jasno navodi da se Republika Hrvatska ustanovljuje "kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika nacionalnih manjina", a gdje su Romi eksplicitno navedeni kao jedna od nacionalnih manjina, za razliku od Ustava RH iz 1990. godine [NN, br. 56/90] gdje Romi nisu bili navedeni kao zasebna nacionalna manjina. Osim Ustava RH, najznačajniji akt koji definira *policy* okvir koji promiče i štiti prava Roma kao nacionalne manjine je Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina [NN, br. 155/02, 47/10, 80/10, 93/11, 93/11] i to tek nakon izmjena iz 2000. godine Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i pravima etničkih i nacionalnih manjina, kada se u članku 3. Romi navode kao jedna od 22 nacionalne manjine.

Prvi nacionalni dokument koji se posebno bavi romskom nacionalnom manjinom [dalje: RNM] je Nacionalni program za Rome iz 2003. godine. Dvije godine kasnije ključna međunarodna inicijativa koju je usvojilo osam zemalja srednje i jugoistočne Europe, uključujući Hrvatsku, a koju su pokrenuli Svjetska banka i Institut Otvoreno društvo, bila je usvajanje Desetljeća za uključivanje Roma 2005. – 2015. godine. Tada je izrađen i nacionalni Akcijski plan Desetljeće za uključivanje Roma 2005. – 2015. čije je kako donošenje, tako i izvještavanje o provedbi koordinirao Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina [dalje: ULJPPNM]. Tim Akcijskim planom postavljeni su ciljevi u područjima obrazovanja, zdravlja, zapošljavanja i stanovanja do 2015. godine.

Republika Hrvatska donijela je prvu Nacionalnu strategiju za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine [dalje: NSUR] još krajem 2012. godine, vodeći se ne samo Okvirom Europske unije, već i iskustvima i izazovima provedbe Nacionalnog programa za Rome iz 2003. godine i Akcijskog plana Desetljeće za uključivanje Roma 2005. – 2015. Opći cilj NSUR-a je: "poboljšati položaj romske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj smanjivanjem višedimenzionalnog socio-ekonomskog jaza između romskog i ostalog stanovništva te na usklađen, otvoren

¹ Javnim politikama se naziva ona dimenzija politike koja se odnosi na sadržaj i označava se kao racionalna dimenzija politike. Tri su osnovna shvaćanja javnih politika: 1) *policy* kao izbor na temelju vlasti, 2) kao strukturirana interakcija, te 3) kao socijalna konstrukcija [Colebatch, 2004]. U tekstu će se upotrebljavati termin *policy*.

i transparentan način postići potpuno uključivanje Roma u sve segmente društva i zajednice“ (Vlada Republike Hrvatske, 2012b: 36). Kako bi se ostvario taj opći cilj, NSUR osim obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i stanovanja kao četiri ključna područja Okvira Europske unije (i Desetljeća za uključivanje Roma), uključuje još teme iz domene socijalne skrbi, uključivanja u društveni i kulturni život i statusnih rješenja, suzbijanja diskriminacije i pomoći u ostvarivanju prava. Pritom se NSUR u zasebnom poglavlju bavi još unaprjeđenjem prikupljanja statističkih podataka o RNM što je rijetkost u odnosu na takve strategije drugih zemalja članica EU-a. Kao integralni dio *policy* okvira za uključivanje Roma u hrvatsko društvo donesen je i Akcijski plan za uključivanje Roma 2005. – 2015. kojim su postavljeni ciljevi u područjima obrazovanja, zdravlja, zapošljavanja i stanovanja do 2015. godine. Izradu novog Akcijskog plana za provedbu NSUR-a za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2019. i 2020. godinu koordinirao je ULJPPNM i taj Akcijski plan obuhvaća više područja nego prethodni te osim četiri ključna područja (obrazovanja, zdravstvene zaštite, zapošljavanja i uključivanja u gospodarski život i stanovanja i zaštite okoliša) uključuje još socijalnu skrb, prostorno uređenje, uključivanje RNM u kulturni i društveni život, statusna rješenja, suzbijanje diskriminacije i pomoć u ostvarivanju prava, unaprjeđenje provedbe i praćenja te jačanje koordinacijskih aktivnosti i usklađenost programa s međunarodnim standardima te prihvaćenim ugovorima na području ljudskih i manjinskih prava.² Tako su ključni dokumenti recentnog *policy* okvira za promicanje i ostvarenje prava Roma NSUR i AP za provedbu NSUR-a za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2019. i 2020.

Za precizniji opis tog *policy* okvira poslužiti ćemo se tipologijom Teodora Lowija (1972) koji javne politike dijeli u četiri vrste: 1) konstitucijske javne politike su one koje kreiraju obrasce djelovanja države i društva; 2) distributivne se bave podjelom državnih sredstava; 3) redistributivne se fokusiraju na alokaciju resursa među društvenim skupinama; 4) regulativne se bave regulacijom tržišta. Među redistributivne javne politike spadaju socijalne politike. Prema Kovačić [2015: 276], socijalne politike ”se obraćaju posebnim društvenim skupinama i imaju tendenciju realocirati društvene resurse radi integracije ili poboljšanja društveno / političko / ekonomskog položaja konkretne socijalne skupine“. Petek [2012] u socijalne politike ubraja: zdravstvenu politiku, politiku socijalne skrbi i socijalne pomoći, mirovinsku politiku, obrazovnu politiku, stambenu politiku i urbano planiranje, politiku prema ženama, politiku prema manjinama i obiteljsku politiku. Socijalne politike su redistributivne jer se koncentriraju na socijalna davanja države i cjelokupni sustav blagostanja, tj. na ulogu države u pružanju blagostanja svojim građanima. Međutim, Petek [2011] argumentira da se zbog konstitutivnih arena moći u Europi koje

2 Za provedbu AP-a NSUR-a za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2019. i 2020. godinu je u Državnom proračunu Republike Hrvatske planirano ukupno 125.167.979,00 kuna, od čega 57.171.761,00 kuna u 2019. godini i 67.996.218,00 u 2020. godini na pozicijama nadležnih tijela i nositelja mjera.

su posvećene dokidanju socijalne isključenosti koja implicira nepriznavanje osnovnih prava ili onemogućavanje pristupa pravno – političkom sustavu koji je nužan za realizaciju tih prava, događa promjena ciljeva redistribucije u pitanja ljudskih prava, stoga se socijalna uključenost određuje kao dugoročni cilj *policy* podrežima novih konstitutivnih politika. Tako NSUR možemo promatrati kao socijalnu javnu politiku s naglašenom redistributivnom funkcijom, ali i kao konstitutivnu politiku jer upravo pojam socijalne uključenosti povezuje materijalne i nematerijalne aspekte životnog standarda budući da se problemi društvene participacije ne mogu svesti samo na nedostatak materijalnih resursa [Šućur 2006a: 27].

U tekstu NSUR-a stoji da će strategija biti "periodično revidirana, s obzirom na činjenicu da ju je potrebno nadopuniti nedostajućim podacima i početnim vrijednostima, te sukladno uočenim potrebama i promjenama vezanim uz položaj RNM općenito, ali i položaja osobito isključenih i marginaliziranih skupina unutar romske zajednice [žene, djeca, djeca s posebnim potrebama, osobe s invaliditetom, osobe starije dobi, marginalizirane romske zajednice] u Republici Hrvatskoj" [Vlada Republike Hrvatske, 2012b: 2]. Stoga je ULJPPNM kao tijelo koje je zaduženo ne samo za praćenje i izvještavanje provedbe NSUR-a, već je i sunositelj implementacije 44 mjere strategije, proveo evaluaciju u kojoj se istakla potreba definiranja polaznih [baznih] podataka prema kojima će biti moguće donositi zaključke vezano uz razinu dosegnutih ciljeva definiranih kako provedbenim, tako i strateškim dokumentom.

Kao primjer dobre prakse i vodeći se potrebom revidiranja strategije tijekom implementacije, ULJPPNM je proveo preporuke evaluacije provedvši projekt "Prikupljanje i praćenje baznih podataka za učinkovitu provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma", u kojem je cilj istraživačke komponente bio utvrditi polazne vrijednosti za mjerenje učinka NSUR-a i AP-a NSUR-a za razdoblje od 2013. do 2015. godine na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini.³ Rezultati tog istraživanja objedinjeni su u knjizi "Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka" [Kunac, Klasnić, Lalić, 2018] čime je ULJPPNM napravio velik iskorak u postavljanju polaznih vrijednosti kako bi se ubuduće mogli lakše definirati pokazatelji praćenja implementacije NSUR-a. Kao što je naznačeno u samom NSUR-u, potrebe za revidiranjem ciljeva, mjera i aktivnosti posebno se odnose i na marginalizirane skupine unutar romske zajednice te je ULJPPNM osigurao nastavak projekta i izradu dodatnih publikacija⁴ u okviru projekta "Ispunjavanje preduvjeta

3 Kako je u AP-u NSUR-a bilo samo 11 definiranih polaznih vrijednosti (od 111) u odnosu na koje se može mjeriti učinak provedenih mjera i aktivnosti radi ispunjavanja postavljenih specifičnih i općih ciljeva, za potrebe istraživanja baznih podataka NSUR-a postavljeno je ukupno 115 indikatora za polazne vrijednosti NSUR-a po svim područjima strategije i navedene specifične ciljeve. Pokazatelji su modificirani kako bi se kvantitativnom metodom ankete (a ne prikupljanjem podataka od različitih provedbenih tijela) mogli utvrditi polazni pokazatelji.

4 Riječ je o izradi pet publikacija, koje u korist ULJPPNM-a provodi Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

za učinkovitu provedbu politika usmjerenih na nacionalne manjine – FAZA I“ koje će nadograditi dosadašnje spoznaje i na temelju postojećih podataka omogućiti konceptualizaciju mjera koje bi učinkovito pridonijele smanjenju jaza između RNM i ostatka hrvatske populacije.

Kako se upravo ova publikacija bavi marginaliziranim skupinama unutar romske zajednice: ženama, mladima i djecom, ovdje ćemo ukratko izdvojiti ključne dimenzije NSUR-a koji se odnose na Romkinje, mlade Rome / Romkinje te djecu i prikazati javno – politički okvir za te ciljane skupine u RH s ciljem budućeg jasnijeg horizontalnog povezivanja ciljeva i mjera različitih politika i strategija u odnosu na romsku populaciju. Naime, njihovo uključivanje u druge *policy* dokumente pokazuje se nužnim radi djelotvornijeg prevladavanja empirijski utvrđenih jazova između marginaliziranih skupina unutar romske populacije i većinskog stanovništva.

Kada se radi o **Romkinjama**, NSUR navodi da su posebno isključene jer ih veoma mali broj preuzima vodeće uloge i aktivno sudjeluje u kreiranju, provedbi i evaluaciji intervencija. Nadalje se u NSUR-u tvrdi da je u romskim obiteljima prisutna tradicionalna podjela uloga, da odnos prema ženi nije emancipiran, da su žene često marginalizirane i izložene diskriminaciji što se odražava u odgoju djece i funkcioniranju obitelji, da zbog podređenog položaja ni nemaju mogućnosti planiranja obitelji. U NSUR-u Romkinje se još spominju kao jedna od najdepriviranijih kategorija romske populacije zbog izloženosti višestrukoj diskriminaciji i socijalnoj isključenosti na temelju rase, spola i statusa. Spol i etnička pripadnost imaju veliki utjecaj na zdravstveni status Romkinja te su one skupina s velikom vjerojatnošću rizika od izloženosti neodgovarajućoj zdravstvenoj skrbi. Zdravstveni status Romkinja lošiji je u usporedbi sa zdravstvenim statusom muškarca u romskoj zajednici, ali i u odnosu na žene iz većinskog stanovništva. Žene, mladi i djeca najopširnije su opisani u poglavlju NSUR-a koje se bavi socijalnom skrbi. Nadalje, NSUR kod definiranja ciljeva, mjera i aktivnosti žene spominje u području zapošljavanja, zdravlja, socijalne skrbi i uključivanja u društveni i kulturni život, navodeći nekoliko posebnih ciljeva: 1) Povećati konkurentnost i stopu zapošljivosti Romkinja; 2) Poboljšati zaštitu reproduktivnog zdravlja žena, zdravlja trudnica i djece te smanjiti broj maloljetničkih trudnoća; 3) Podići kvalitetu, dostupnost i pravovremenost socijalnih usluga i usluga u zajednici s posebnim naglaskom na žene, djecu, mladež, osobe starije životne dobi i osobe s invaliditetom; 4) Osnažiti lokalnu romsku zajednicu za prepoznavanje opasnosti od rizika izloženosti pojavama trgovanja ljudima, seksualnog iskorištavanja i drugih oblika nasilja s naglaskom na žene i djecu; 5) Podići razinu uključenosti RNM, s posebnim naglaskom na žene, u javni i politički život lokalne zajednice. Iz navedenih područja u kojima NSUR detektira probleme Romkinja i potrebu da se mjerama i aktivnostima ti problemi rješavaju, razvidna je neusklađenost s međunarodnim i drugim *policy* dokumentima kojima se u RH promiču i štite ljudska prava žena. Primjerice, područje poput nasilja nad ženama koje

definira Pekinška platforma i Plan za djelovanje, UN-ova Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena [CEDAW]⁵, Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2017. do 2022. godine i drugi dokumenti⁶ nije posebno uključeno u NSUR. U Preporuci br. 19 Odbora UN-a za uklanjanje svih oblika diskriminacije žena, naglašava se da je "nasilje temeljeno na spolu oblik diskriminacije koji ozbiljno ugrožava mogućnost žena da uživaju prava i slobode na osnovi jednakosti s muškarcima" [UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, 1992: 1]. Osim toga, žene žrtve nasilja u obitelji dvostruko su ugrožena skupina jer su sklonije zapadanju u siromaštvo te imaju ograničene mogućnosti u društvu i velik rizik od socijalne isključenosti. Kada se pogleda *policy* okvir za zaštitu i promicanje ženskih ljudskih prava u RH, jedan od ključnih dokumenta je i Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2011. – 2015.⁷ U tom dokumentu, u poglavlju 1.2. Unaprijediti društveni položaj žena pripadnica nacionalnih manjina, kod mjere 1.2.3. navedeno je da će se povećavati broj stipendija i subvencija za srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje Romkinja, sukladno njihovim zahtjevima, te u mjeri 1.2.4. da će se unaprijediti prikupljanje statističkih podataka u području odgoja i obrazovanja djevojčica i djevojaka pripadnica RNM. U Nacionalnoj strategiji zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2017. do 2022. godine Romkinje ni jednom riječju nisu izdvojene kao posebna ciljana skupina.

Očita je neusklađenost NSUR-a i drugih nacionalnih strateških dokumenta koji se bave promicanjem rodne ravnopravnosti i prava žena. Međutim, (pre)mali broj mjera i aktivnosti usmjerenih specifično na Romkinje, kao jednu od socijalno najisključenijih društvenih skupina u hrvatskom društvu, govori i o nedovoljnoj razrađenosti tema i prioriteta kod bavljenja tom ciljanom skupinom. U ovoj publikaciji analizirat ćemo četiri ključne teme vezane za društveni položaj Romkinja: obrazovanje, uključenost u gospodarski život, reproduktivno zdravlje i prava te nasilje nad ženama s ciljem davanja *policy* preporuka utemeljenih na dokazima dobivenim novim statističkim analizama provedenim za potrebe ove studije.

5 Konvencija Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji je prvi pravnoobvezujući i sveobuhvatan međunarodni mehanizam za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, ali je ratificiran nakon donošenja NSUR-a [2018. godine]. Svakako bi u novom NSUR-u trebalo uključiti neke od dimenzija te Konvencije.

6 U Hrvatskoj je područje zaštite od nasilja u obitelji u pogledu zakonske regulative uređeno odredbama brojnih zakona od kojih je ključan Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji [NN, br. 70/17] koji, između ostalog, propisuje prava žrtava nasilja u obitelji, krug osoba na koje se Zakon odnosi, određuje oblike nasilja u obitelji, kao i prekršajno – pravne sankcije za zaštitu od nasilja u obitelji te se u njemu osobito naglašava obveza prijavljivanja nasilja u obitelji. Osim tog zakona, na nasilje u obitelji se još odnose: Zakon o kaznenom postupku [NN, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17], Kazneni zakon [NN, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18] i Obiteljski zakon [NN, br. 103/15, 98/19]. Relevantni su i Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji te Protokol o postupanju u situacijama seksualnog nasilja.

7 Nacionalna politika za ravnopravnost spolova za period nakon 2015. godine još uvijek nije donesena, a nema ni naznaka da će se u skorijem vremenu pristupiti njejoj izradi. To je jasan indikator (ne) odgovornosti donositelja odluka prema rodnoj ravnopravnosti i ženskim ljudskim pravima.

U širem kontekstu, politike za **mlade** su niz aktivnosti, mjera i ciljeva kojima država utječe na dijelove društva s kojima se mladi susreću kako bi im olakšala formativno razdoblje i potaknula ih da sudjeluju u društvu i politici. Politiku za mlade razmjerno je teško kodificirati jer svojim sadržajem nadilazi klasičnu podjelu prema resorima. Jedna od ključnih odrednica te politike je međusektoralnost. Temeljni dokument politike za mlade u Hrvatskoj je Nacionalni program za mlade [dalje: NPM], kojem je cilj "unaprjeđenje aktivnosti tijela državne uprave i javnih ustanova koje, svojim djelokrugom i nadležnostima, pridonose zadovoljavanju potreba mladih i podizanju kvalitete njihova života sa svrhom njihove optimalne društvene integracije" [NPM, 2014. – 2017., 2014: 18]. U trenutku pisanja ove knjige, nadležno ministarstvo [Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, dalje: MDOMSP] izrađuje novi NPM za razdoblje od 2019. do 2025. te su dosad definirana samo područja djelovanja. Osim NPM-a, važno je spomenuti i Zakon o savjetima mladih [NN, br. 41/14]⁸, kao akt koji regulira "sudjelovanje mladih u odlučivanju o upravljanju javnim poslovima od interesa i značaja za mlade, aktivno uključivanje mladih u javni život te informiranje i savjetovanje mladih u jedinicama lokalne i područne [regionalne] samouprave" [navedeno prema Kovačić, 2015: 284]. U Strategiji EU-a za mlade za razdoblje od 2019. do 2027. godine u cilju 3. navedeno je: Omogućiti i osigurati uključivanje svih mladih ljudi u društvo jer je trećina mladih ljudi u Europi u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. U NPM-u 2014. – 2017. mladi Romi i Romkinje spominju se dva puta i to u kontekstu posebno ranjivih skupina mladih: "radi se, primjerice, o niže obrazovanim mladima, mladim majkama, osobama s invaliditetom te Romima. Ove se podskupine mladih susreću s pojačanim rizikom izrazito niskih primanja, serijskog produžavanja ugovora na određeno vrijeme ili čak rada bez potpisanog ugovora ili "rada na crno", što značajno ugrožava sadašnji socijalni položaj mladih i njihove životne šanse jer im ne dopušta legitimno dokazivanje radnog iskustva i ne omogućava pristup mirovinskom osiguranju i financijskim pogodnostima koje proistječu iz zasnivanja radnog odnosa [poput kreditiranja u svrhu kupnje vlastitog stambenog prostora]" [NPM 2014. – 2017., 2014: 26]. Mladi Romi i Romkinje se u NPM-u 2014. – 2017. spominju samo na još jednom mjestu kada se govori o velikom riziku socijalne isključenosti za neke kategorije mladih te se navodi: "danas postoji veliki broj mladih koji se nalaze u riziku od socijalne isključenosti koji nužno ne spadaju u postojeću klasifikaciju manjinskih skupina [mladi Romi, mladi s invaliditetom, mladi iz sustava alternativne skrbi i dr.]. Skupine mladih, kao što su mladi koji izlaze iz trogodišnjih škola, mladi azilanti, često

8 Kovačić [2015] navodi još normativnih akata koji se u nekom od svojih dijelova dotiču mladih: Zakon o volonterstvu, Zakon o studentskom zboru i drugim studentskim organizacijama, Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Zakon o strukovnom obrazovanju, Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, Zakon o udrugama, lokalni i regionalni programi za mlade, odluke Vlade o osnivanju Savjeta za mlade, Plan implementacije Garancije za mlade. Međutim, autor zaključuje da NPM i Zakon o savjetima mladih svojim ciljevima najviše odgovaraju ciljevima politika za mlade.

u postojećim poznatim klasifikacijama, ostaju "zaboravljeni" i na taj način odgovorni dionici ne odgovaraju njihovim potrebama" [NPM 2014. – 2017., 2014: 35]. Iako prepoznati kao posebno ranjiva skupina u NPM-u 2014. – 2017., mladi Romi i Romkinje ostali su "zaboravljeni" kod definiranja mjera i aktivnosti unutar NPM-a.

U NSUR-u, mladi su ciljana skupina na koju se odnose posebni ciljevi iz područja zapošljavanja, obrazovanja, socijalne skrbi i zdravlja, a koji se tiču podizanja konkurentnosti i zapošljivosti, povećanja obuhvata i završnosti srednjeg i visokog obrazovanja, podizanja kvalitete života, kvalitete i dostupnosti socijalnih usluga te smanjenja konzumiranja sredstava ovisnosti.

Kao i kod Romkinja, i kod ciljane skupine mladih Roma i Romkinja teme kojima se bavi NPM kao i Strategija EU-a za mlade za razdoblje od 2019. do 2027. godine nisu dosljedno uključene ni u jedan nacionalni strateški dokument o čemu bi bilo uputno više voditi računa kod donošenja kako NSUR-a, tako i NPM-a za razdoblje od 2019. do 2025. U ovoj ćemo se publikaciji fokusirati na utvrđivanje empirijskih jazova vezanih za područja obrazovanja, zapošljavanja i drugih pokazatelja socijalne isključenosti kako bismo na kraju dale konkretne, empirijski utemeljene *policy* preporuke vezane za uključivanje mladih Roma i Romkinja u hrvatsko društvo.

Kada je riječ o *policy* okviru za zaštitu prava **djeteta**, on podrazumijeva posvećenost rješavanju specifičnih pitanja koja se tiču djece, horizontalnu međusektorsku suradnju, koordinaciju i decentralizaciju. *Policy* dokumenti tako adresiraju niz specifičnih rizika kojima su izložena djeca [spolno iskorištavanje, nasilje, udomiteljstvo, poremećaji u ponašanju...]. Temeljni međunarodni dokument u području zaštite prava djece jest Konvencija o pravima djeteta [1989] koju je Hrvatska ratificirala 1991. godine. Republika Hrvatska Ustavom je zaštitila prava djece [NN, br. 56/1990, čl. 62] i osnovala dva trajna tijela: Vijeće za djecu [1998] te Ured pravobranitelja za djecu [2003]. Aktualna Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine [Vlada Republike Hrvatske, 2014a], uzima za temeljno polazište Konvenciju o pravima djeteta, a u definiranju ciljeva oslanja se i na Strategiju Vijeća Europe za prava djeteta za razdoblje 2016. – 2021. Kao glavne strateške ciljeve NSPD tako identificira područja sustava usluga prilagođenih djeci, eliminaciju nasilja, prava ranjive djece (identificirajući djecu pripadnike RNM kao jednu od ciljanih skupina) te aktivno sudjelovanje djece. U Hrvatskoj su prava djeteta obuhvaćena strateškim dokumentima iz više područja od kojih treba istaknuti obrazovanje i sustav socijalne skrbi odnosno Strategiju obrazovanja, znanosti i tehnologije [Vlada Republike Hrvatske, 2014c], Nacionalnu strategiju borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti u Republici Hrvatskoj [Vlada Republike Hrvatske, 2014b] i više zakona⁹. Djeca pripadnici RNM identificirana su u NSPD-u

9 Zaštita prava djeteta u Republici Hrvatskoj ugrađena je u niz zakona, među kojima treba izdvojiti Obiteljski zakon [NN, br. 103/2015], Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji [NN, br. 70/2017], Zakon o doplatku za djecu [NN, br. 94/2001], Zakon o socijalnoj skrbi [NN, br. 157/2013].

i u NSUR-u kao jedna od posebno ranjivih skupina djece u Hrvatskoj.¹⁰ Nacionalna strategija za prava djece RH djecu pripadnike RNM identificira i kao djecu u visokom riziku od siromaštva. U potonju skupinu također, prema istom dokumentu, spadaju i djeca iz obitelji bez zaposlenih, djeca osoba koje primaju socijalnu pomoć, djeca iz jednoroditeljskih obitelji s niskim primanjima, djeca bez roditeljske skrbi, djeca s teškoćama u razvoju, djeca smještena u institucije te djeca koja žive u višechlanim obiteljima, odnosno u obiteljima s troje i više djece [NSPD, 2014: 66]. Treba primijetiti kako djeca pripadnici RNM vrlo često pripadaju u više od jedne od navedenih rizičnih kategorija istodobno, a usto su izložena riziku od diskriminacije na nacionalnoj osnovi. To ih stavlja u izuzetno nepovoljan položaj, čak u usporedbi s drugim skupinama primatelja socijalne pomoći [vidjeti: Šućur, Kletečki Radović, Družić Ljubotina i Babić, 2015], a u zaključku posljednjeg Izvješća o radu pravobraniteljice za djecu za 2018. godinu, među ostalim se navodi kako "istraživanja i podaci pokazuju da su djeca pripadnika romske nacionalne manjine među najzakinutijim skupinama djece u Hrvatskoj" [Pravobranitelj za djecu, 2019: 259].

U NSUR-u djeci je posvećen dio u predškolskom odgoju i obrazovanju gdje se navodi da se romska djeca slabo uključuju u sustav predškolskog odgoja i obrazovanja, zatim u sustav osnovnoškolskog obrazovanja gdje je jasno naznačeno da romska djeca koja pohađaju segregirane škole imaju velike izgleda da postanu nezaposlena ili da rade na poslovima koji ne zahtijevaju visoku razinu vještina, kojima se često tipično bave Romi, zatim da se romska djeca koja idu u mješovite škole suočavaju s izazovima uključivanja u školski program i uklapanja u sredinu ostalog stanovništva, dok djeca koja idu u "romske razrede" nemaju priliku iskusiti pozitivni vršnjački utjecaj, tj. vršnjačka očekivanja u takvim razredima rijetko sadrže i komponentu uspješnosti u školi. U poglavlju o zdravstvenoj zaštiti NSUR posvećuje poglavlje zdravlju djece gdje se ističe kako su romska djeca s teškoćama u razvoju suočena s istim izazovima s kojima se suočavaju djeca s teškoćama u razvoju ostalog stanovništva, zbog općenito lošijih uvjeta života i segregacije romskih zajednica češće institucionalizirana nego djeca ostalog stanovništva. Nacionalna strategija za uključivanje Roma navodi i kako su, zbog uvjeta u kojima odrastaju te često nemogućnosti rane socijalizacije i predškolskog obrazovanja koji bi njihove sposobnosti izjednačio sa sposobnostima ostalog stanovništva, djece istog uzrasta, u znatno većem postotku procijenjena kao djeca sa smanjenim mentalnim sposobnostima, odnosno dijagnosticirana kao djeca s "blagom mentalnom retardacijom", što za posljedicu ima neravnopravan položaj u školskom sustavu i smanjenje mogućnosti za kvalitetno obrazovanje. Djeca su u NSUR-u posebno izdvojena i u poglavlju Socijalna skrb gdje je istaknuto kako su posebno ranjive skupine romske djece – djeca bez odgovarajuće roditeljske skrbi, djeca s teškoćama u razvoju i djeca izložena za-

10 Isti zaključak iznose i recentni izvještaji i istraživanja [Ajduković i Šalinović, 2017, Brajša – Žganec i ostali, 2015; Pravobranitelj za djecu, 2019; Šikić-Mičanović, Ivatts, Vojak, i Geiger-Zeman, 2015; Šućur, Kletečki Radović, Družić Ljubotina, i Babić, 2015].

nemarivanju roditelja. Nacionalna strategija za uključivanje Roma tako u području obrazovanja, socijalne skrbi i zdravlja definira više posebnih ciljeva usmjerenih na djecu koji se odnose na podizanje obuhvata predškolskim obrazovanjem, podizanje kvalitete, učinkovitosti i obuhvata osnovnoškolskog obrazovanja djece te podizanje njihovih obrazovnih postignuća, ukidanje razrednih odjela koje pohađaju samo pripadnici RNM, podizanje kvalitete života, kvalitete i dostupnosti socijalnih usluga te smanjenje konzumiranja sredstava koja izazivaju ovisnost.

Kao što je razvidno iz navođenja posebnih ciljeva NSUR-a, djecu se prvenstveno promatra kroz prizmu obrazovanja, a ispuštaju se iz vida neka druga razvojna prava djece definirana Konvencijom o pravima djeteta, kao što su pravo na igru, pravo na slobodno vrijeme, pravo na kulturne aktivnosti. S druge strane, NSPD u definiraju ciljeva i mjera romskoj djeci prilazi sasvim drugačije, adresirajući širi dijapazon pitanja: pristup zdravstvenoj zaštiti, zaštitu od prosjačenja, socijalnu skrb, kulturni identitet, udomiteljstvo itd. Ta ista pitanja NSUR raspravlja i identificira kao probleme, no "sektorski" pristup ciljevima i mjerama (obrazovanje, zapošljavanje, zdravlje...) dovodi do toga da neke sfere dječjih prava i dobrobiti djece ostaju neadresirana u ciljevima i mjerama. Stoga bi valjalo promisliti o izazovima i prioritetima kod usklađivanja pristupa "ciljanih sektora", koji u prvom redu slijedi logiku pojedinih državnih resora, i pristupa "ciljanim skupinama", koji polazi od potreba i prava specifičnih skupina osoba (djece, nepismenih, žrtva nasilja i sl.). Isto tako, prilikom identificiranja indikatora potrebno je uzeti u obzir da problemi nisu ravnomjerno distribuirani u prostoru RH te da neki specifični problemi mogu biti teški i rijetki. Primjer su specifični infrastrukturni ili zdravstveni problemi pojedinih romskih naselja. Prilikom strukturiranja ove knjige stoga smo pitanju zaštite prava djece prišli iz kuta pristupa dječje dobrobiti. Taj pristup nastoji dječja prava i dobrobit promatrati integralno, uzevši za polazište upravo koncept dječjih prava definiran Konvencijom o pravima djeteta. Dodatno, regionalnom smo analizom nastojali doći do informacija koje će moći poslužiti kao smjernice prilikom planiranja ciljanih decentraliziranih pristupa pojedinim problemima, tamo gdje je to potrebno.

U narednim poglavljima predstavljeni su ciljevi i metodologija istraživanja, potom nalazi istraživanja u četiri poglavlja naziva: Sociodemografski profili Romkinja, djece i mladih; Društveni položaj Romkinja; Mladi Romi i Romkinje te Dobrobit romske djece, a na kraju zaključna razmatranja s prijedlozima konkretnih *policy* preporuka za uključivanje žena, mladih i djece Roma u hrvatsko društvo.

2

Ciljevi i metodologija istraživanja

2. Ciljevi i metodologija istraživanja

2.1. Ciljevi studije o ženama, mladima i djeci

Svrha ove studije je proširiti činjeničnu podlogu potrebnu za pripremu nove nacionalne strategije za uključivanje Roma u hrvatsko društvo, a koja se odnosi na specifičnosti položaja žena, djece i mladih pripadnika RNM.

Glavni cilj studije je identificirati i utvrditi složene veze između individualnih pokazatelja društvenog statusa tri ciljane skupine i njihovo objedinjavanje u jedinstveni okvir preporuka za unapređenje društvenog položaja Romkinja, djece i mladih Roma i Romkinja u odnosu na većinsku populaciju i druge manjine te njihovu integraciju u hrvatsko društvo. Stoga smo u ovoj studiji nastojali pružiti odgovore na niže navedena istraživačka pitanja:

- Kolika je materijalna deprivacija Romkinja, mladih i djece u odnosu na opću populaciju i druge zemlje EU-a?
- Kako pojedine socioekonomske i kulturne dimenzije preveniraju Romkinje da postignu veći stupanj obrazovanja, a time i zapošljavanja?
- Kakva je razina reproduktivnog i seksualnog zdravlja i prava Romkinja?
- Koliko je nasilje u obitelji prisutno u romskim obiteljima i koji su rizični faktori iskustava rodno uvjetovanog nasilja među Romkinjama?
- Kako pojedine diskriminacijske prakse u procesu obrazovanja utječu na šanse za postizanjem boljeg životnog standarda mladih Roma i Romkinja?
- Koliko su zastupljene negativne posljedice socijalne isključenosti među mladima, poput devijantnih i delinkventnih ponašanja?
- U kojoj mjeri su prisutne zlouporabe duhana, alkohola i droga među mladim Romima i Romkinjama?
- Kako su stambeni uvjeti i opće siromaštvo povezani s obrazovnim uspjehom djece?

- U kojoj mjeri roditeljske (ne)kompetencije uzrokuju slabije obrazovne ishode i stupanj obrazovanja kod djece u odnosu na opću populaciju?
- Koji su izazovi za veći obuhvat romske djece u vrtićima i predškolama?
- Što su nužni preduvjeti za bolje obrazovne ishode romske djece u osnovnim školama?
- Koliki je stupanj interakcije romske djece s općom populacijom u slobodnom vremenu?
- Kakvo je zdravlje romske djece u odnosu na opću populaciju?

Interpretacije nalaza uključuju komparativni pristup te prikazuju regionalne razlike među pripadnicima RNM u Hrvatskoj, razlike između pripadnika RNM i većinskog stanovništva te, gdje je to moguće, komparativni prikaz podataka o Romima u Hrvatskoj s podacima o Romima iz drugih zemalja EU-a.

2.2. Izvori podataka

Podaci prikazani u ovoj knjizi prikupljeni su u sklopu projekta "Prikupljanje i praćenje baznih podataka za učinkovitu provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma" koji su za ULJPNM kao korisnika, tijekom 2017. i 2018. godine provodili tvrtka Ecorys Hrvatska d. o. o. i druga Centar za mirovne studije. U okviru tog projekta, tijekom 2017. godine provedeno je sveobuhvatno empirijsko istraživanje čiji je cilj bio definirati polazne vrijednosti za mjerenje učinaka Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine (NSUR) i Akcijskog plana (AP) NSUR-a na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, te definirati potrebe romskih zajednica, kao i prepreke uključivanja RNM na lokalnoj / regionalnoj i nacionalnoj razini. Dio rezultata tog istraživanja koji su se odnosili na ključne bazne podatke publicirani su u knjizi "Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka" [Kunac, Klasnić i Lalić, 2018].

S obzirom na važnost stvaranja i proširenja činjenične podloge za razvoj djelotvornog strateškog okvira za uključivanje pripadnika RNM u hrvatsko društvo te usmjerenog razmatranja stanja i potreba posebice za uključivanje žena, mladih i djece Roma, u ovoj knjizi predstavljeni su rezultati novih analiza podataka prikupljenih 2017. godine, a koji se odnose na pokazatelje društvenog položaja Romkinja, mladih i djece.

Metode prikupljanja podataka

Navedeno empirijsko istraživanje iz 2017. godine provedeno je primjenom tzv. mješovite metodologije, a sastojalo se od tri glavne istraživačke dionice: 1) mapiranja romskih zajednica u RH, 2) intervjua i fokus grupa s predstavnicima RNM, ključnim osobama u romskim zajednicama te predstavnicima relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava, te 3) anketiranja romskog stanovništva na reprezentativnom uzorku romskih kućanstava. U ovoj publikaciji analizirani su relevantni podaci o ženama, mladima i djeci iz sve tri istraživačke dionice.

Detaljan opis metodologije istraživanja i svake istraživačke dionice publiciran je u Kunac, Klasnić i Lalić [2018], a ovdje slijedi kratki opis provedbe pojedinih dionica, ključan za razumijevanje podataka predstavljenih u ovoj knjizi.

1) Mapiranje romskih zajednica

Mapiranje romskih zajednica provedeno je s primarnim ciljem utvrđivanja romske populacije kao preduvjeta za kvantitativno uzorkovanje romske populacije, ali i radi prikupljanja podataka o specifičnostima pojedinih lokaliteta na kojima obitavaju pripadnici RNM. Mapiranje romskih zajednica provedeno je tijekom svibnja i lipnja 2017. godine primjenom metoda strukturiranih intervjua i promatranja na ukupno 134 lokaliteta u 15 županija RH. Informanti [osobe koje su davale informacije o lokalitetima] su bili pripadnici RNM, odnosno osobe koje žive na tim lokalitetima i o kojima su dobro informirani pa su zato odabrani kako bi educiranim mapistima pružali potrebne informacije prema pitanjima u predlošcima za opis stanovništva i opis zajednice. Po lokalitetu su bila predviđena tri strukturirana intervjua, tj. razgovor s tri informanta od kojih je barem jedna osoba trebala biti ženskog spola. Ukupno je proveden 371 strukturirani intervju [sa 196 muškaraca i 175 žena] pa su po lokalitetu u prosjeku bila 2,8 informanta.

2) Kvalitativna metodologija – metode intervjua i fokus grupa

Druga istraživačka dionica odnosila se na primjenu kvalitativne metodologije. Provođeni su polustrukturirani ekspertni intervjui s predstavnicima relevantnih institucija na razini jedinica lokalnih samouprava [njih ukupno 141] te polustrukturirani dubinski intervjui s predstavnicima RNM i ključnim osobama u romskim zajednicama [njih ukupno 67]. Provedeno je i sedam fokus grupa s predstavnicima relevantnih institucija na županijskoj razini [ukupno su sudjelovale 73 osobe].

U intervjuima i fokus grupama bila su postavljena pitanja o obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti, socijalnoj skrbi, djeci, prostoru, stanovanju i zaštiti okoliša, društvenom i kulturnom životu, statusu i pravima, institucionalnom okruženju te potrebama i prioritetima za promjene.

3) Kvantitativna metodologija – metoda ankete

Treća i ključna istraživačka cjelina odnosila se na kvantitativno istraživanje metodom ankete [tehnikom *lice u lice*] s pripadnicima RNM u 12 županija Republike Hrvatske. Anketiranje je provedeno tijekom listopada i studenog 2017. godine na ukupno 109 lokaliteta na kojima žive pripadnici RNM. Obuhvaćeno je 1550 romskih kućanstava, čime su prikupljeni podaci o 4758 članova tih kućanstava. Time su prikupljeni podaci o 38% od svih u mapiranju evidentiranih romskih kućanstava te o 21% Roma od ukupnog procijenjenog broja romskog stanovništva u tim županijama.¹¹

U anketnom upitniku postavljena su pitanja o infrastrukturnim, okolišnim i stambenim uvjetima života u romskim naseljima, različitim ekonomskim i socijalnim obilježjima romskih kućanstava, potom o različitim sociodemografskim, socioekonomskim i sociokulturnim karakteristikama svih članova kućanstva, o osobnoj situaciji u zapošljavanju, obrazovanju, zdravlju i stanovanju, zatim o integraciji, diskriminaciji, osviještenosti o pravima i pitanjima građanstva te pitanja o osobnim iskustvima i stavovima vezana uz različita područja nacionalne strategije za uključivanje Roma. Zbog izrazito velikog broja tema i pitanja koje je anketno istraživanje trebalo pokriti, rabljene su dvije inačice anketnog upitnika [tzv. A i B inačica], stoga nisu sva pitanja postavljena svim ispitanicima. Posljedica toga, u tehničkom smislu, su različite veličine poduzoraka kod različitih pitanja.

Uzorak romskog stanovništva u anketnom istraživanju konstruiran je prema podacima o populaciji istraživanja prikupljenim mapiranjem romskih zajednica i smatra se reprezentativnim prema dobi i spolu za pripadnike RNM u 12 županija RH za lokalitete u kojima živi barem 30 pripadnika RNM.

11 Detaljne informacije o uzorkovanju i provedbi istraživanja mogu se pronaći u Kunac, Klasnić i Lalić [2018].

2.3. Metodologija studije o ženama, mladima i djeci

2.3.1. Regionalna podjela i procjena veličine populacije

U svrhu statističkih obrada i analiza čiji su rezultati predstavljeni u narednim poglavljima, podaci su s razine županija¹² grupirani u šest regija, uz uvažavanje njihove geografske bliskosti i određenih sociodemografskih specifičnosti.

S obzirom na to da se u ovoj publikaciji govori o udjelima pripadnika RNM u pojedinim regijama, u tablici 2.3.1. prikazane su procjene ukupnog broja pripadnika RNM u pojedinim regijama, prema podacima prikupljenim mapiranjem romskih zajednica.¹³

TABLICA 2.3.1. Regionalna podjela i procjena veličine populacija

Regija	Županije	Broj lokaliteta u kojima je provedeno mapiranje i anketno istraživanje	Broj romskih kućanstava u kojima je provedeno anketno istraživanje	Procjena veličine populacije, tj. broja pripadnika RNM iz mapiranja
Međimurje	Međimurska	14	566	6368
Sjeverna Hrvatska	Koprivničko – križevačka i Varaždinska	17	156	2460
Zagreb i okolica	Grad Zagreb i Zagrebačka	17	214	3539
Središnja Hrvatska	Bjelovarsko – bilogorska i Sisačko – moslavačka	21	194	3655
Slavonija	Osječko – baranjska, Brodsko – posavska i Vukovarsko – srijemska	25	296	4142
Istra i Primorje	Primorsko – goranska i Istarska	15	124	2322

12 Županije od istraživačkog interesa određene su primjenom kombinacije eksterne i [ekspertne] interne identifikacije lokaliteta na kojima živi minimalno 30 Roma [detaljnije vidi u: Kunac, Klasnić i Lalić, 2018: 53 – 55]. Takvim pristupom nije identificiran nijedan lokalitet na kojemu živi minimalno 30 Roma u bilo kojoj županiji iz regije Dalmacija.

13 Valja naglasiti kako je riječ o zbroju srednjih vrijednosti procjena pojedinih informanata na svakom lokalitetu.

2.3.2. Obrada i analiza kvantitativnih podataka

Za potrebe provedbe ove studije podaci iz mapiranja i anketnog istraživanja objedinjeni su u zajedničku bazu, što je omogućilo istovremenu analizu tri tipa obilježja nužnih za dobivanje sveobuhvatne slike stanja romske populacije u pojedinim područjima:

- obilježja lokaliteta (naselja) u kojima žive pripadnici RNM
- obilježja romskih kućanstava
- obilježja pripadnika RNM (osobne karakteristike, iskustva i stavovi).

Podaci u četiri središnja poglavlja (Sociodemografski profili Romkinja, djece i mladih, Društveni položaj Romkinja, Mladi Romi i Romkinje te Dobrobit romske djece) analizirani su na nekoliko razina uz korištenje podataka prikupljenih na razini pojedinaca, kućanstava i lokaliteta.

Statističke analize provedene su putem univarijatnih, bivarijatnih i multivarijatnih tehnika, obraćajući posebnu pozornost na prirodu i isprepletenost veza između izučavanih pojava. Većina varijabli analizirana je na razini regija, dobnih kohorti, tipa naselja i spola, te su provedeni odgovarajući statistički testovi radi provjere postojanja statistički značajnih razlika ili povezanosti.

Za nominalne varijable izrađene su kontingencijske tablice, a njihove su povezanosti testirane primjenom Pearsonovog hi-kvadrat testa ili Fisherovog egzaktnog testa u slučaju tablica 2x2. Za testiranje međugrupnih razlika na kvantitativnim varijablama upotrebljeni su parametrijski (t-test i ANOVA – analiza varijance) ili neparametrijski testovi (Mann-Whitney U i Kruskal-Wallisov test), ovisno o primjerenosti. Za varijable koje su ključne za pojedinu tematiku analizirani su prediktorski sklopovi uz uvažavanje sadržaja i teorijskog koncepta. U tu svrhu upotrebljene su multivarijatne regresijske analize, odnosno linearna regresijska analiza ako je zavisna varijabla kvantitativna (npr. broj poroda) te binarna logistička regresija ako je zavisna varijabla dihotomna (npr. iskustvo nasilja). U nekim slučajevima zavisne varijable modificirane su tako da budu prikladne za pojedine obrade. Tako su neke kategorije rekodirane i spajane s ciljem dobivanja manjeg broja kategorija, ali se pritom vodilo računa o smislu i primjerenosti takvih rekodiranja za interpretaciju podataka. Razina statističke značajnosti svih statističkih testova određena je na $p < 0,05$ (tj. 5% rizika pri zaključivanju s uzorka na populaciju) te su dobiveni statistički pokazatelji prikazivani samo kod testova koji su rezultirali odbacivanjem nulte hipoteze, odnosno koji su ukazali na postojanje statistički značajnog efekta. Obrada podataka rađena je u statističkom paketu IBM SPSS Statistics 25.

Rezultati statističkih analiza u tekstu su predstavljeni na tri načina: u formi deskriptivne analize u samom tekstu (npr. navođenje postotaka pojedinih kategorija odgovora te pokazatelja mjera centralne tendencije kvantitativnih varijabli – prosjek i medijan), tablično i grafički.

2.3.3. Obrada i analiza kvalitativnih podataka

Analiza kvalitativnih podataka – intervju a i fokus grupa – napravljena je pristupom kvalitativne analize sadržaja, vodeći se posebice Schreier [2012], te je u drugom koraku za pojedine tematske cjeline produbljena analizom obrazaca odnosa među kodovima, s osloncem na Miles, Huberman i Saldaña [2013]. Odabir kvalitativne analize sadržaja proizišao je iz činjenice da je ona posebno primjerena u slučaju kada je potrebno sustavno analizirati veliku količinu tekstualnog materijala, što je ovdje slučaj, s obzirom na to da je kvalitativna analiza uključivala ukupno 208 dokumenata (transkripata intervju a i fokus grupa).¹⁴ Drugo, ova metoda u sebi obuhvaća elemente interpretativnog pristupa i kvantifikacije zbog čega je prikladna u kontekstu istraživanja pristupom mješovitih metoda. Naposljetku, kvalitativna analiza sadržaja teži pružanju iscrpnog i potpunog opisa pojedinih tematskih cjelina. I u tom pogledu ona se čini prikladnim odabirom jer je analiza usmjerena na mali broj jasno određenih tematskih cjelina – žene, mlade i djecu. Dvije koderice provele su analizu uz pomoć softvera za kvalitativnu analizu MAXQDA 2018.

Inicijalni koraci u kvalitativnoj analizi sadržaja predstavljaju odabir relevantnog materijala i kreiranje kodnog plana. Ta dva koraka mogu se raditi istovremeno ili odvojeno, a za potrebe ove analize rađene su istovremeno, s obzirom na to da su autorice već prethodno bile upoznate s materijalom. Tijekom srpnja i kolovoza 2019. obje su istraživačice pročitale polovicu materijala (u kojem su ravnomjerno bili reprezentirani intervju i iz svih županija). U tom koraku bilo je važno označiti sve relevantne dijelove teksta intervju a i fokus grupa, napraviti inicijalne prijedloge kodova te voditi bilješke na temelju kojih je kasnije izrađen kodni plan. Jedna istraživačica se fokusirala na teme Romkinja i mladih, a druga na temu djece. Slijedio je korak izrade kodnog plana koji je upotrjebljen za analizu cjelokupnog materijala.

Tako pripremljena verzija kodnog plana sadržavala je ključne teme (žene, mladi i djeca) unutar kojih su bile podteme koje su pratile planirana poglavlja knjige (primjerice, unutar teme "Djeca", podtema "Obrazovanje"). Podteme su sadržavale pak manje tematske cjeline, a one jednu do dvije razine kodova ovisno o kom-

14 Ovaj broj manji je od prethodno navedenog broja sudionika iz dva razloga: prvo, transkripte fokus grupa analizirali smo kao jedan dokument i drugo, neki od provedenih intervju a odnosili su se na županije koje kasnije nisu ušle u analizu. Dodatno, treba napomenuti da u predstavljanju rezultata kvalitativne analize pojmove "dokumenti" i "transkripti intervju a i fokus grupa" upotrebljavamo kao istoznačnice.

pleksnosti tematske cjeline. Primjerice, unutar spomenute podteme "Obrazovanje" imamo tematske cjeline "Predškolsko obrazovanje", "Upisivanje osnovne škole" i "Prolaznost kroz osnovnu školu", a potom se "Predškolsko obrazovanje" na "nižoj" razini kodnog plana dalje dijeli na "Vrtić" i "Predškola", unutar kojih su pojedini kodovi. Ta verzija kodnog plana upotrjebljena je u sljedećem koraku: kodiranju cjelokupnog materijala, pri čemu je ponovo jedna od autorica kodirala cjelinu o ženama i mladima, a druga cjelinu o djeci. U tom koraku, tamo gdje je bilo analitički potrebno, interveniralo se u najnižu razinu kodova, no "više razine" kodnog plana nisu mijenjane. Naposljetku, pouzdanost kodiranja osigurana je tako što su obje koderice međusobno pročitale sve kodirane citate kako bi provjerile jesu li oni adekvatno kodirani, a u slučaju razmimoilaženja mišljenja, o konačnom kodu odlučeno je raspravom. Naposljetku, dvije tematske cjeline [vezane uz osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje] analizirane su detaljnije, s ciljem izgradnje eksplanatornih modela koji pojašnjavaju *odnose* između pojedinih kodova, za što su posebno pogodni tzv. mrežni prikazi [Miles, Huberman i Saldaña, 2013: 111].

Rezultati analize u tekstu su predstavljeni na tri načina: u formi deskriptivne analize s primjerima, tablično i kao mreža odnosa među kodovima. Deskriptivno su prikazane pojedine koherentnije tematske cjeline, gdje nam je bilo važnije citatima poduprijeti interpretaciju kompletne cjeline, negoli je precizno analitički razlagati na pojedine aspekte. Drugi način predstavljanja podataka je u tabličnom formatu, gdje iznosimo frekvencije kodova i ilustrativne citate. Takvim prikazom koristimo se tamo gdje smatramo važnim prikazati i učestalost pojedinih kodova unutar tematske cjeline. U takvim prikazima frekvencije se odnose na broj dokumenata [intervjua i fokus grupa] u kojima se pojavljuje kod. Drugim riječima, jedinica analize je dokument, a ne broj pojavljivanja pojedinog koda. Treći način prikaza je grafički prikaz relacija kodova, odnosno vizualna reprezentacija cjelokupnog problemskog sklopa po uzoru na mrežne prikaze rezultata [Miles, Huberman i Saldaña, 2013: 111]. Prilikom citiranja pojedinih sudionika istraživanja koristimo se pseudonimima u formi šifre u kojoj su "upisane" tri informacije – prvi dio šifre označava županiju, pri čemu se rabe uvriježene i prepoznatljive kratice naziva županija; drugi dio označava radi li se o pripadnicima romske nacionalne manjine [RNM] ili ključnim neromskim figurama [KNF]. Budući da je u svakoj županiji bilo više sudionika pripadnika obje podskupine [RNM i KNF], posljednji dio šifre čini broj, tako da svaki sudionik ima jedinstvenu šifru. Na primjer, OB_RNM_01 označava sudionika iz Osječko – baranjske županije, pripadnika romske nacionalne manjine, dok je OB_RNM_02 šifra drugog sudionika koji je također pripadnik romske nacionalne manjine iz Osječko – baranjske županije. Dodatno, za citate iz fokus grupa na početku šifre stoji oznaka "FG_".

3

Sociodemografski
profili Romkinja,
djece i mladih

3. Sociodemografski profili Romkinja, djece i mladih

U ovom poglavlju opisani su sociodemografski profili Romkinja, mladih i djece prema ključnim pokazateljima društvenog i ekonomskog konteksta za ove tri skupine od interesa. Relevantne su varijable analizirane po spolu i regiji, a podaci se prikazuju za osobe u dobi od 14 godina i starije jer ih se smatra odraslom populacijom koja uključuje i mlade.

Teme koje obrađujemo odnose se na individualne karakteristike, obilježja romskih kućanstava, kao i obilježja romskih naselja. Od individualnih sociodemografskih karakteristika opisujemo stupanj obrazovanja te radni, bračni i roditeljski status. Nakon individualnih obilježja opisujemo strukturu romskih kućanstava s naglaskom na broj članova i njihovu strukturu, a zatim analiziramo materijalni status romskih kućanstava prema pojedinim relevantnim pokazateljima kao što su prihodi kućanstava te pokazatelji materijalne deprivacije i rizika od siromaštva. Slijedi opis obilježja stanovanja romskih obitelji, pri čemu analiziramo tipove stambenih objekata te veličinu i kvalitetu stambenih prostora. Poglavlje završava pregledom tipova i strukture romskih naselja, odnosno lokaliteta na kojima žive Romi, s naglaskom na koncentriranost romskog stanovništva te higijenskim i zdravstvenim uvjetima u naseljima.

Podaci prikazani u ovom poglavlju imaju funkciju opisa konteksta unutar kojeg se u narednim poglavljima analiziraju ključne teme ove publikacije. Stoga se sociodemografska obilježja triju skupina od interesa [žena, djece i mladih] u ovom poglavlju predstavljaju na regionalnoj razini uzimajući u obzir, tamo gdje je to moguće, i spolne razlike. Tamo gdje je to moguće, podaci prikupljeni u ovoj studiji komparirani su s podacima iz opće populacije Republike Hrvatske te s podacima o RNM u Europskoj uniji.

Budući da se unutar poglavlja o ženama i mladima ne analizira zasebno obiteljski život, ovdje je prikazana raspodjela prema dobnim skupinama, za razliku od ostalih sociodemografskih varijabli koje su prikazane samo prema regiji i spolu.

3.1. Sociodemografska obilježja

Prema podacima u ovoj studiji,¹⁵ prosječna dob Roma i Romkinja je 22 godine [jednaka za žene i muškarce] dok je srednja vrijednost, odnosno medijan dobi i za žene i za muškarce 18 godina. To znači da je otprilike 50% Roma i Romkinja mlađe, a 50% starije od 18 godina. Za usporedbu, prosječna dob u općoj populaciji RH [prema podacima iz Popisa stanovništva 2011.] bila je 40 godina za muškarce, a 43 godine za žene [42 godine za žene i muškarce zajedno] (DZS, 2018b: 109). Razvidno je kako je romska populacija u Republici Hrvatskoj znatno mlađa od opće populacije. Njihova se dob razlikuje prema regijama¹⁶ pa je tako najviša prosječna dob Roma u Zagrebu i okolici [prosječna dob 27 godina, medijan 24 godine], a najniža u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj [prosječna dob 19 godina, medijan 15 godina].

Romi i Romkinje u Hrvatskoj većinom imaju nizak obrazovni status, pri čemu u gotovim svim regijama prevladavaju Romi i Romkinje s nezavršenom osnovnom školom [tablica 3.1.1.]. Jedino je u Zagrebu i okolici među muškarcima i ženama nešto više onih sa završenom od onih s nezavršenom osnovnom školom, a tako je i među muškarcima [ali ne i ženama] u Središnjoj Hrvatskoj. Najveći udjeli Roma, a posebice Romkinja koji su bez škole su u Sjevernoj Hrvatskoj gdje čak 17% Roma i 30% Romkinja uopće nije pohađalo školu. Slavonija je sljedeća po rangu udjela neobrazovanih s 15% muškaraca i 28% žena bez škole. Obrazovni status Roma i Romkinja nešto je povoljniji u Zagrebu i okolici te u Istri i Primorju, no i dalje znatno nepovoljniji u odnosu na opću populaciju u kojoj je [prema Popisu stanovništva 2011. godine] samo 0,7% muškaraca i 2,6% žena bez škole.

Romkinje su znatno niže obrazovane od Roma. U svim je regijama razvidna velika razlika u obrazovnom statusu muškaraca i žena pri čemu su u većini regija udjeli žena gotovo dvostruko veći od udjela muškaraca u kategoriji "bez škole" [u Istri i Primorju čak trostruko], dok su udjeli muškaraca veći u svim ostalim kategorijama obrazovnog statusa. Najveći je udio srednjoškolsko obrazovanih Roma među muškarcima u Istri i Primorju [29%] te u Zagrebu i okolici i Središnjoj Hrvatskoj [po 22%], no to je gotovo trostruko manje od udjela srednjoškolsko obrazovanih muškaraca u općoj populaciji koji iznosi 60%. Za žene su ti postoci znatno niži pa je tako najveći udio Romkinja sa završenom srednjom školom u Zagrebu i okolici [19%], a u ostalim se regijama kreće između niskih 4% i 13%, dok taj postotak na razini cjelokupne populacije žena u Hrvatskoj iznosi 46%.

15 Za opis dobi populacije rabe se podaci samo iz A inačice ankete kojom su bilježena obilježja svih članova anketiranih romskih kućanstava [podaci iz B inačice ankete zakrivili bi procjenu dobi prema višim vrijednostima jer su u njoj zastupljeni samo ispitanici u dobi 16 godina i stariji].

16 Kruskal-Wallisov test, $p < 0,001$.

Analiziramo li te podatke komparativno s romskom populacijom u EU-u, možemo reći da je Hrvatska otprilike u sredini ljestvice zemalja prema stupnju obrazovanja Roma. Naime, podaci Agencije Europske unije za temeljna prava [FRA, 2014a] iz 2011. godine pokazuju da je npr. u Grčkoj 44% anketiranih Roma [u dobi 16 i više godina] navelo da nikada nisu pohađali školu, no za razliku od toga, u Češkoj [1%], Slovačkoj [1%] i Mađarskoj [3%] udio Roma koji su izjavili da nikada nisu pohađali školu bio je vrlo nizak. Prema podacima EU MIDIS II iz 2016. godine [FRA, 2018a], Hrvatska se od devet istraživanih zemalja nalazi na četvrtom mjestu prema udjelu Roma i Romkinja starijih od 45 godina koji nikad nisu pohađali školu s njih 46%, čime se smješta iza Grčke [82%], Portugala [69%] i Španjolske [57%], a na drugom mjestu za dobnu skupinu Roma i Romkinja između 25 i 44 godine kojih je u Hrvatskoj bez škole bilo 28%, od čega je veći udio imala samo Grčka [56%].

Što se pak tiče srednjoškolskog obrazovanja, u 2011. godini najveći udio Roma sa završenom srednjom školom bio je u Poljskoj [23%] i Češkoj [21%], a najmanji u Portugalu [1%], Grčkoj [2%], Španjolskoj [3%] i Francuskoj [4%] [FRA, 2014a]. Obrazac koji se pojavljuje u tom istraživanju pokazuje da je, s izuzetkom Rumunjske, udio Roma koji završavaju srednjoškolsko obrazovanje relativno visok u zemljama srednjoistočne Europe, no i dalje nizak prema ukupnim standardima EU-a: od 12% u Bugarskoj do 23% u Poljskoj. No u navedenoj se publikaciji naglašava kako relativni obrazovni uspjeh ovih zemalja zapravo zavarava jer je jaz između Roma i ne-Roma podjednak u većini europskih zemalja, što se potvrđuje i u našim podacima. Novije istraživanje EU MIDIS II iz 2016. godine pokazuje da u prosjeku devet analiziranih zemalja EU-a 18% Roma i Romkinja završi srednjoškolsko obrazovanje; najmanje u Grčkoj i Portugalu [2%], a najviše u Češkoj [31%] i Slovačkoj [32%]. Hrvatska je u tom istraživanju bila otprilike u sredini s podatkom da završenu srednju školu ima 14% Roma i Romkinja [FRA, 2020].

TABLICA 3.1.1. Najviši završeni stupanj obrazovanja muškaraca i žena prema regiji [14 +]*

	Međimurje		Sjeverna Hrvatska		Zagreb i okolica		Središnja Hrvatska		Slavonija		Istra i Primorje	
	Muškarci [n = 382]	Žene [n = 402]	Muškarci [n = 142]	Žene [n = 136]	Muškarci [n = 195]	Žene [n = 204]	Muškarci [n = 147]	Žene [n = 168]	Muškarci [n = 201]	Žene [n = 235]	Muškarci [n = 113]	Žene [n = 102]
Bez škole	8,6%	15,7%	16,9%	30,1%	13,8%	23,5%	13,6%	27,4%	15,4%	28,1%	8,0%	25,5%
Nezavršena osnovna škola	45,5%	49,0%	49,3%	47,8%	29,7%	24,5%	26,5%	31,5%	44,3%	39,6%	31,0%	34,3%
Završena osnovna škola	29,1%	26,4%	25,4%	16,9%	34,4%	31,9%	36,7%	31,5%	25,4%	20,4%	30,1%	26,5%
Srednja škola	16,5%	9,0%	8,5%	4,4%	22,1%	18,6%	21,8%	9,5%	14,9%	11,9%	29,2%	12,7%
Visoko obrazovanje	0,3%	0,0%	0,0%	0,7%	0,0%	1,5%	1,4%	0,0%	0,0%	0,0%	1,8%	1,0%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

*Prikazani su podaci za ukupno 2 427 osoba u dobi 14 + uz isključenje onih koji se trenutno školuju (N = 360)

TABLICA 3.1.2. Radni status muškaraca i žena prema regiji [14 +].

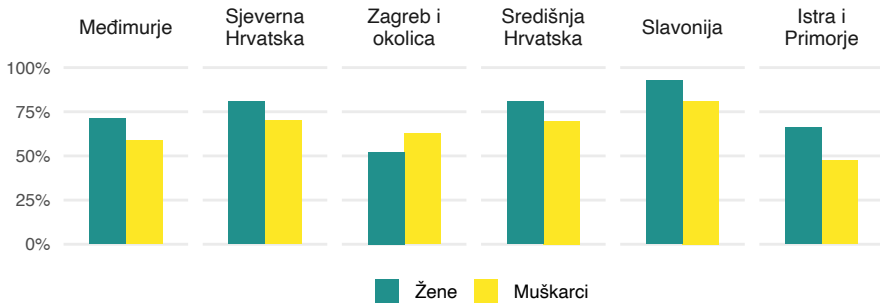
	Međimurje		Sjeverna Hrvatska		Zagreb i okolica		Središnja Hrvatska		Slavonija		Istra i Primorje	
	Muškarci [n = 548]	Žene [n = 529]	Muškarci [n = 165]	Žene [n = 152]	Muškarci [n = 239]	Žene [n = 245]	Muškarci [n = 172]	Žene [n = 190]	Muškarci [n = 262]	Žene [n = 289]	Muškarci [n = 148]	Žene [n = 138]
Zaposleni	32,7%	9,5%	24,2%	8,6%	30,5%	22,9%	25,0%	8,9%	15,3%	3,5%	41,2%	18,8%
Nezaposleni	46,9%	23,3%	57,0%	38,2%	51,0%	24,9%	58,7%	37,9%	64,9%	43,3%	37,2%	37,7%
Radno neaktivni – brinu se o kućanstvu	0,7%	52,7%	1,8%	41,4%	0,0%	30,6%	1,2%	40,0%	0,4%	32,5%	2,0%	23,2%
Radno neaktivni – učenici SŠ i studenti	11,9%	9,1%	7,9%	6,6%	8,4%	8,6%	8,1%	7,4%	9,2%	7,6%	7,4%	6,5%
Ostali radno neaktivni	7,8%	5,5%	9,1%	5,3%	10,0%	13,1%	7,0%	5,8%	10,3%	13,1%	12,2%	13,8%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Jedan od četiri nova pokazatelja Indeksa razvijenosti jedinica lokalne i područne samouprave u Republici Hrvatskoj [Bogović, Drezgic i Čegar, 2017 i Uredba o indeksu razvijenosti (Vlada Republike Hrvatske, 2017b)] odnosi se na udjel stanovništva sa završenim visokim obrazovanjem u ukupnom stanovništvu, u dobi između 20 i 65 godina. Prema tom pokazatelju, podaci za RH iz 2011. godine za županije od interesa u ovoj studiji pokazuju da je Grad Zagreb na prvom mjestu sa stopom od 39%, nakon čega slijede Primorsko – goranska s 27% i Istarska s 23%. Županije koje čine regije Sjeverne i Središnje Hrvatske, Slavonije i Međimurja niže su na ljestvici s između 13% i 17% visokoobrazovanog stanovništva. Za romsku je populaciju, međutim, ovaj pokazatelj znatno ispod vrijednosti opće populacije te se prema podacima u ovoj studiji kreće od 0% u Sjevernoj Hrvatskoj do 1% u Zagrebu i okolici te 1,4% u Istri i Primorju.

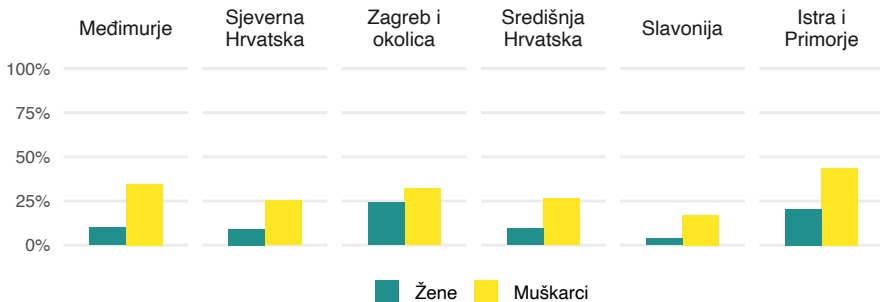
Regionalna analiza radnog statusa muškaraca i žena pokazuje jasan trend: muškarci se većinom izjašnjavaju kao nezaposleni dok su žene većinom radno neaktivne – brinu se o kućanstvu, odnosno izjašnjavaju se kao tzv. domaćice [tablica 3.1.2.]. Najveći udio nezaposlenih Roma je u Slavoniji, gdje se čak 65% muškaraca izjasnilo nezaposlenima, a najmanji, ali i dalje zabrinjavajuće velik u Istri i Primorju, gdje se nezaposlenima izjasnilo 37% muškaraca. Žene se, s druge strane, u većini regija izjašnjavaju kao domaćice pa ih je tako najviše u Međimurju [53%], a potom u Sjevernoj [42%] i Središnjoj Hrvatskoj [40%]. One žene koje se ne izjašnjavaju kao domaćice većinom su također nezaposlene. Jedino se u Slavoniji te u Istri i Primorju više žena izjašnjava nezaposlenima, nego domaćicama. Za usporedbu, prema podacima istraživanja o Romima u 11 zemalja EU-a iz 2011. godine [FRA, 2014b], u Francuskoj, Grčkoj, Španjolskoj i Italiji više se od 40% anketiranih Romkinja izjasnilo kao domaćice s punim radnim vremenom, dok su Poljska s 19%, Portugal s 28% i Rumunjska s 35% također imale visok udio žena koje se izjašnjavaju kao domaćice. Hrvatska je, dakle, u grupi zemalja s izrazito visokim udjelom domaćica, odnosno radno neaktivnih Romkinja.

Stopa nezaposlenosti definirana je kao udio nezaposlenih u radno aktivnom stanovništvu,¹⁷ a na razini Republike Hrvatske iznosila je u 2017. godini 11%, odnosno 11,9% za žene i 10,6% za muškarce [DZS, 2019a: 16]. Podaci iz te studije pokazuju da su stope nezaposlenosti među Romima i Romkinjama višestruko veće pa se tako za muškarce kreću od 47,4% u Istri i Primorju do čak 81% u Slavoniji, a za žene od 52,1% u Zagrebu i okolici do izrazito visokih 93% u Slavoniji [tablica 3.1.3.]. Slavonija se i u općoj populaciji izdvaja kao regija s visokim stopama nezaposlenosti [od 21% do 24%] [DZS, 2019a: 26], no ni približno poput onih u romskoj populaciji.

17 Radno aktivno stanovništvo (ili radna snaga) jesu zaposlene i nezaposlene osobe u dobi 15 godina i starije.

SLIKA 3.1.1. Stope nezaposlenosti muškaraca i žena, prema regijama

SLIKA 3.1.2. Stope zaposlenosti muškaraca i žena, prema regijama

S druge strane, stopa zaposlenosti, odnosno udio zaposlenih osoba u ukupnom stanovništvu u dobi između 15 i 64 godine smatra se ključnim socijalnim pokazateljem u proučavanju kretanja na tržištu rada. Ona je u 2017. godini na razini cijele Republike Hrvatske iznosila 45% za žene, a 64% za muškarce (DZS, 2019a: 17). Prema podacima iz ove studije, stope zaposlenosti među Romima, a posebice među Romkinjama, izrazito su niske. Stope zaposlenosti Roma kreću se od 17% u Slavoniji do 44% u Istri i Primorju, a stope zaposlenosti Romkinja od 3,7% u Slavoniji do 24% u Zagrebu i okolici [slika 3.1.1.]. Najveći udio zaposlenih muškaraca je u Istri i Primorju [41%], a potom u Međimurju [33%] i Zagrebu i okolici [30,5%]. Ukupno gledano, vrlo je mali udio Romkinja zaposlen¹⁸ – između 3,5% u Slavoniji pa do 23% u Zagrebu i okolici, što su znatno niži udjeli nego među muškarcima [tablica 3.1.2.]. Regija Zagreba i okolice, osim što ima najveći udio zaposlenih Romkinja, također ima najmanji rodni jaz u zaposlenosti. Rodni jaz u zaposlenosti Roma i

18 Zaposlenima se u ovoj studiji smatraju svi koji su na pitanje *Koji je Vaš radni status* odgovorili s jednim od ponuđenih odgovora: Plaćeni posao – puno radno vrijeme, Plaćeni posao – povremeni honorarni poslovi ili privremeni posao, Samozaposlen/a, Na porodiljnom ili roditeljskom dopustu te Radi za obiteljski posao / na poljoprivrednom gospodarstvu.

Romkinja prisutan je u svim regijama u smjeru veće zaposlenosti muškaraca nego žena, a najizraženiji je u Međimurju te u Istri i Primorju.

Podaci o zaposlenosti Roma u EU-u iz 2011. godine [FRA, 2014b] pokazuju da je udio zaposlenih Roma po zemljama bio sljedeći: Portugal 15%, Španjolska i Slovačka po 21%, Poljska 25%, Francuska 28%, Rumunjska i Mađarska po 29%, Bugarska 30%, Češka 34%, Italija 35%, Grčka 39%, prema čemu uviđamo da je Hrvatska prema podacima iz ove studije s ukupno samo 16% zaposlenih Roma i Romkinja na samom dnu ove ljestvice te znatno ispod zabilježenog, ionako niskog europskog prosjeka zaposlenosti Roma od 28%. Također, ti su podaci u skladu s nalazima iz drugog istraživanja EU MIDIS 2016. godine u kojem je utvrđeno da hrvatski Romi imaju najniži intenzitet rada¹⁹ u EU-u te da je u Hrvatskoj prisutan najveći jaz u intenzitetu rada između opće populacije i romske populacije: čak 78% Roma živi u kućanstvima s niskim intenzitetom rada u odnosu na 15% opće populacije [FRA, 2018a: 22].

Osim pitanja o radnom statusu, sudionicima istraživanja postavljeno je pitanje o tome rade li neki oblik plaćenog rada i kakav²⁰. Ti podaci nadopunjuju sliku o sudjelovanju Roma na tržištu rada jer pokazuju da, čak i u onim regijama u kojima je udio zaposlenih Roma i Romkinja nešto viši, većinom nije riječ o stalnom zaposlenju, već o privremenim, povremenim ili sezonskim poslovima. Drugim riječima, velik dio Roma i Romkinja koji obavlja neki oblik plaćenog rada suočen je s prekarnim uvjetima rada. Udio muškaraca koji imaju stalan posao je ispod 10% u Sjevernoj Hrvatskoj, Slavoniji, Središnjoj Hrvatskoj i u Međimurju, dok u Zagrebu i okolici iznosi 17%, a u Istri i Primorju 24%. Udio žena koje imaju stalan posao još je niži nego među muškarcima – ispod 3% u svim regijama osim Istre i Primorja, gdje iznosi 5%, i Zagreba i okolice, gdje iznosi 12%. Privremeni, povremeni ili sezonski poslovi najzastupljeniji su među muškarcima u Slavoniji [63%] i Međimurju [55%] dok su među ženama najčešći u Zagrebu i okolici [29%] te u Istri i Primorju [28%]. Prekarni rad karakterističan je i za Rome u drugim zemljama Europske unije [FRA, 2014b]. Podaci da u Središnjoj Hrvatskoj, Međimurju te u Sjevernoj Hrvatskoj između 82% i 86% žena nikad ne radi plaćene poslove možda najbolje oslikavaju ekonomski položaj Romkinja u tim regijama. U preostalim regijama plaćene poslove nikad ne radi između 58% i 66% žena, dakle, i dalje znatna većina.

Analiza bračnog statusa muškaraca i žena prema regiji pokazuje da u većini regija, a posebice u Zagrebu i okolici te u Središnjoj Hrvatskoj prevladavaju osobe koje su u braku, i to osobito među muškarcima, što je u skladu i s podacima za opću

19 Intenzitet rada kućanstva predstavlja omjer ukupnog broja mjeseci u kojima su svi radno sposobni članovi kućanstva radili tijekom referentne dohodovne godine i ukupnog broja mjeseci koje su isti članovi kućanstva teoretski mogli raditi u istom razdoblju [Eurostat, 2018].

20 Ponuđeni odgovori bili su: Ima stalan posao, Ima privremeni posao, Radi sezonske poslove, Radi povremene poslove (s vremena na vrijeme) te Nikad ne radi plaćene poslove.

populaciju gdje je 58% muškaraca i 53% žena u braku [DZS, 2013].²¹ U Sjevernoj Hrvatskoj po bračnom statusu prevladavaju osobe koje su u izvanbračnoj zajednici ili kohabitaciji, odnosno koje žive zajedno, ali nisu u braku, što pokazuje znatnu razliku od opće populacije, ali i od Roma u ostalim regijama jer je u toj regiji znatno manji udio udatih Romkinja i oženjenih Roma [oko 10%].

Kao što je i za očekivati, izražene su razlike u bračnom statusu prema dobnim skupinama. Među mladima [14 – 29 godina] jedna je četvrtina mladića i oko 30% djevojaka u braku, otprilike ih je jednako toliko u izvanbračnim zajednicama, dok su oko polovice mladića i trećina djevojaka samci. U srednjoj dobnoj kohorti [od 30 do 55 godina] nešto je više od polovice muškaraca i žena u braku dok ih je nešto manje od trećine u izvanbračnim zajednicama. U najstarijoj dobnoj kohorti [56 godina i stariji] dvije trećine muškaraca su u braku dok je to slučaj s manje od polovice žena. Žene su u toj dobnoj skupini u znatno većoj mjeri udovice nego muškarci [37% udovica među ženama u odnosu na 15% udovaca među muškarcima].

21 Podaci nisu izravno usporedivi jer u Popisu iz 2011. nije bilo ponuđenog odgovora koji se odnosi na kohabitaciju.

TABLICA 3.1.3. Bračni status muškaraca i žena, prema regiji (14 +)

	Medimurje		Sjeverna Hrvatska		Zagreb i okolica		Središnja Hrvatska		Slavonija		Istra i Primorje	
	Muškarci [n = 556]	Žene [n = 535]	Muškarci [n = 167]	Žene [n = 153]	Muškarci [n = 246]	Žene [n = 256]	Muškarci [n = 176]	Žene [n = 195]	Muškarci [n = 266]	Žene [n = 294]	Muškarci [n = 149]	Žene [n = 139]
Oženjen / udata	41,2%	45,0%	10,2%	10,5%	58,5%	51,6%	57,4%	47,7%	41,4%	41,2%	40,9%	36,7%
Razveden/a	1,4%	1,3%	0,6%	1,3%	6,5%	6,3%	0,6%	2,1%	5,6%	6,8%	3,4%	5,0%
U izvanbračnoj zajednici / kohabitaciji / žive zajedno, ali nisu u braku	29,3%	30,7%	59,9%	65,4%	12,6%	13,7%	15,9%	21,0%	16,9%	19,7%	23,5%	28,8%
Udovac/ica	0,7%	4,9%	0,6%	3,3%	1,2%	8,2%	1,7%	8,7%	6,4%	7,5%	0,7%	9,4%
Samac	27,3%	18,1%	28,7%	19,6%	21,1%	20,3%	24,4%	20,5%	29,7%	24,8%	31,5%	20,1%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

TABLICA 3.1.4. Bračni status mladih Roma i Romkinja

	14 – 19 godina		20 – 24 godina		25 – 29 godina		Total	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Oženjen / udata	7,2%	14,4%	30,1%	37,0%	46,5%	47,9%	25,1%	30,3%
Razveden/a	0,3%	1,5%	1,3%	2,9%	3,3%	1,9%	1,4%	2,0%
U izvanbračnoj zajednici / kohabitaciji / žive zajedno, ali nisu u braku	7,8%	16,5%	38,1%	39,5%	35,7%	41,2%	24,8%	30,2%
Udovac/ica	0,0%	0,0%	0,0%	0,4%	0,0%	0,5%	0,0%	0,3%
Samac [nikad u braku]	84,7%	67,6%	30,5%	20,2%	14,6%	8,5%	48,6%	37,2%
Ukupno	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bračni status mladih dodatno je analiziran prema dobnim podskupinama. U najmlađoj dobnj podskupini mladih najveća je rodna razlika u udjelu onih koji su u braku: među mladićima je riječ o 7%, a među djevojkama dvostruko više, tj. o 14% onih koje su već u braku [tablica 3.1.4.]. Taj se udio u sljedećoj dobnj kohorti znatno povećava, a razlika između mladića i djevojaka se smanjuje, no i dalje postoji rodni jaz u smjeru većeg udjela udanih djevojaka nego mladića. U najstarijoj dobnj podskupini mladih već su gotovo svaki drugi mladi Rom i mlada Romkinja u braku, a većina ostalih su u izvanbračnim zajednicama. Samaca je u najstarijoj podskupini mladih [od 25 do 29 godina] vrlo malo, ali ipak nešto više među muškarcima [15%], nego među ženama [8,5%].

Tijela za nadzor Ugovora UN-a, poput Odbora za uklanjanje diskriminacije žena [CEDAW Odbor]²² i Odbora za prava djeteta [CRC]²³, kao i Vijeće Europe, smatraju da su brakovi osoba mlađih od 18 godina prisilni brakovi i predstavljaju kršenje ljudskih prava žena i djece. U slučaju romskih žena i djevojčica, takvi brakovi utječu na njihovu sposobnost da nastave obrazovanje kako bi pronašle dostojan posao i

22 Odbor CEDAW nadzire kako se primjenjuje Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena [engl. Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, CEDAW] koju je usvojila opća skupština Ujedinjenih naroda te je stupila na snagu 3. rujna 1981. godine kao globalni i sveobuhvatni pravnoobvezujući međunarodni ugovor.

23 Odbor za prava djeteta UN-a nadzire kako se primjenjuje Konvencija o pravima djeteta [engl. Convention on the Rights of the Child, CRC] koju je usvojila opća skupština Ujedinjenih naroda te je stupila na snagu 2. rujna 1990. godine.

doprinosu održavanju ciklusa siromaštva i socijalne marginalizacije [FRA, 2019: 23 prema Hotchkiss, Godha, Gage, i Cappa, 2016]. Podaci iz istraživanja EU MIDIS II ukazuju na tendenciju da se stope maloljetničkih brakova s vremenom smanjuju [FRA, 2019], no i dalje su prisutni među Romima u EU-u. Podaci u toj studiji pokazuju da je među mladim Romima u Hrvatskoj 9% maloljetnih mladića i 17% maloljetnih djevojaka [u dobi 14 – 17 godina] već ili u braku ili u izvanbračnoj zajednici. U istoj dobnoj skupini među maloljetnim Romima i Romkinjama 6% mladića te 10% djevojaka već su roditelji.

TABLICA 3.1.5. Roditeljstvo prema spolu i regiji [dob 14 +]

		Udio muškaraca koji su roditelji	Udio žena koje su roditelji
Regija	Međimurje	61,6%	68,5%
	Sjeverna Hrvatska	62,9%	70,6%
	Zagreb i okolica	71,7%	72,4%
	Središnja Hrvatska	65,0%	66,2%
	Slavonija	60,5%	68,5%
	Istra i Primorje	63,8%	73,4%
	Total	63,7%	69,5%

Nešto više od dvije trećine odraslih osoba [14 godina i stariji] su roditelji i to nešto više među ženama [70%], nego među muškarcima [64%]. Regionalne razlike u udjelu roditelja među muškarcima i ženama nisu jako izražene [tablica 3.1.5.]. Među mladima [14 – 29 godina], 51% djevojaka i 41% mladića su roditelji dok su udjeli roditelja u srednjoj i starijoj dobnoj kohorti znatno veći: 85% i 89% kod muškaraca te 87% i 89% kod žena. Romkinje vrlo rano postaju majke. U dobi od 14 do 19 godina već su 22% njih majke [a 10% mladića su očevi]. U srednjoj kohorti mladih od 20 do 24 godine udio roditelja naglo raste na 65% među ženama i 55% među muškarcima, a u skupini od 25 do 29 godina gotovo se izjednačava sa srednjom dobnom kohortom, odnosno u toj dobi već je 83% žena i 74% muškaraca postalo roditeljima. Za usporedbu, u općoj populaciji RH žene u prosjeku prvo dijete rađaju s nešto više od 28 godina²⁴ [Čipin i Međimurec, 2017; prema Eurostat, 2017].

24 Podatak za 2015. godinu.

3.2. Broj članova i struktura kućanstava

Ukupan broj članova romskih kućanstava u našem uzorku kreće se od minimalno jednog do maksimalno 20 članova. Srednja vrijednost (medijan) iznosi pet članova, a prosjek je 5,2 osobe, što je znatno više od prosječnog broja članova kućanstava u općoj populaciji koji iznosi 2,8 osoba [DZS, 2013]. Oko 30% romskih kućanstava ima do tri člana dok 56% kućanstava ima pet ili više članova. Regionalne razlike u broju članova kućanstava statistički su značajne,²⁵ pri čemu Sjeverna Hrvatska ima najveći prosječan broj članova kućanstva [6,1 član], a Slavonija najmanji [4,3 člana]. Najveći prosječan broj djece u dobi do šest godina po kućanstvu je u Sjevernoj Hrvatskoj [1,7 djece], potom u Međimurju [1,4 djece], a najmanji u Slavoniji [0,8 djece].²⁶ Najveći prosječan broj djece u dobi od 7 do 15 godina po kućanstvu je u Sjevernoj Hrvatskoj [1,5 djece], potom u Međimurju [1,3 djece], a najmanji u Zagrebu i okolici te u Slavoniji [1 dijete].²⁷ Prema strukturi članova kućanstva, prevladavaju ona kućanstva u kojima žive parovi s djecom [79%] dok proširene obitelji nisu mnogo zastupljene – samo u 13% kućanstava živi tri ili više generacija [tablica 3.2.1.].

TABLICA 3.2.1. Struktura romskih kućanstva

Tko sve živi u kućanstvu? Moguće više odgovora.	%*
Jedan roditelj s djecom	10,3%
Oba roditelja s djecom	78,9%
Djed i baka	12,8%
Pradjed i/ili prabaka	0,4%
Neki drugi član obitelji	3,0%
Netko tko nije član obitelji	0,3%
Bračni par bez djece	8,0%
Izvanbračni par bez djece	3,0%

* Od ukupno ispitanih 1 433 kućanstva (za 117 kućanstava nedostaju podaci o obiteljskoj strukturi članova kućanstva)

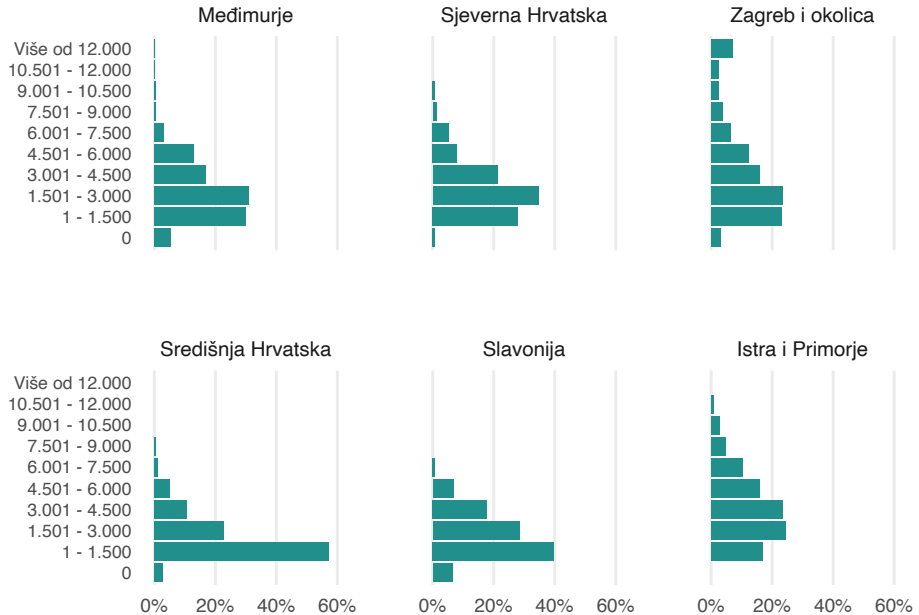
25 ANOVA, $F = 9,508$; $p < 0,001$.

26 ANOVA, $F = 11,920$; $p < 0,001$.

27 ANOVA, $F = 3,514$; $p = 0,004$.

3.3. Dohodak kućanstava i pokazatelji siromaštva

Za utvrđivanje ukupnog mjesečnog dohotka romskih kućanstava postavljeno je sljedeće pitanje: "Koliki su bili ukupni novčani prihodi vašeg kućanstva prethodnog mjeseca, bez obzira na to iz kojih su izvora?". Ispitanicima je ponuđeno 10 kategorija za odgovor s iznosima od nula kuna do više od 12 000 kuna mjesečno. Podaci pokazuju da najveći dio romskih kućanstava, njih čak 65%, ima ukupna mjesečna primanja manja od 3 000 kuna (slika 3.3.1.), a s obzirom na to da je prosječan broj članova romskih kućanstava veći od pet, to možemo smatrati jasnim pokazateljem ozbiljne materijalne deprivacije romskih kućanstava. Samo 7% romskih kućanstava ima mjesečne prihode veće od 6 000 kuna, koliko je otprilike iznosila prosječna neto plaća u Hrvatskoj u vrijeme provedbe istraživanja. Romi u Središnjoj Hrvatskoj imaju najniže mjesečne prihode – čak 83% romskih kućanstava ima primanja manja od 3 000 kuna. U Slavoniji je takvih kućanstava 75%, a u Međimurju 66%.

SLIKA 3.3.1. Regionalne razlike u ukupnim mjesečnim prihodima kućanstava

Iako ispitanici u anketi nisu upitani za točan iznos mjesečnih primanja, već su zamoljeni da odaberu jednu od ponuđenih kategorija odgovora, na temelju prikupljenih podataka izvršena je procjena prosječnih mjesečnih prihoda po kućanstvu za svaku regiju. Podatke o prosjecima i medijanama mjesečnih primanja u kućanstvu treba, stoga, smatrati indikativnima. Ipak, podaci pokazuju da postoje statistički značajne

regionalne razlike²⁸, pri čemu romska kućanstva u Zagrebu i okolici imaju najviše prosječne mjesečne prihode od oko 4 000 kuna, dok su najniža primanja u romskim kućanstvima u Središnjoj Hrvatskoj s oko 1 700 kuna mjesečno [tablica 3.3.1.].

TABLICA 3.3.1. Regionalne razlike u ukupnim mjesečnim prihodima kućanstava [kvantitativne procjene]

	Ukupni novčani prihodi kućanstva prethodnog mjeseca* [u HRK]	
	Prosjek	Medijan
Međimurje	2538,61	2250
Sjeverna Hrvatska	2745,00	2250
Zagreb i okolica	4114,53	3750
Središnja Hrvatska	1720,83	750
Slavonija	2011,13	2250
Istra i Primorje	3877,36	3750
Total	2669,63	2250

* Kvantitativne procjene na temelju razrednih sredina ponuđenih kategorija odgovora

Na temelju prikupljenih podataka određen je i udio romskih kućanstava koja su ispod praga rizika od siromaštva.²⁹ Od ukupno 741 romskog kućanstva za koje su prikupljeni podaci potrebni za određivanje je li kućanstvo u riziku od siromaštva, samo je njih 7,6% iznad praga rizika od siromaštva za 2017. godinu dok ih je čak 92% ispod tog praga, odnosno u riziku od siromaštva [tablica 3.3.2.]. Postoje statistički značajne regionalne razlike u udjelu romskih kućanstava koja su u riziku od siromaštva:³⁰ najviše ih je u Središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji [čak oko 97%], potom u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj [96% i 95%], a najmanje u Zagrebu i okolici te u Istri i Primorju [iako zapravo i dalje izrazito mnogo – više od tri četvrtine romskih kućanstava]. U općoj populaciji je 2017. godine 20% kućanstava bilo ispod praga rizika od siromaštva [DZS, 2018a] što pokazuje kako su čak i one regije u kojima je udio romskih kućanstava ispod praga siromaštva najmanji, i dalje znatno iznad nacionalnog prosjeka.

28 Kruskal-Wallisov test, $p < 0,001$.

29 Prag rizika od siromaštva iznosi 60% nacionalnog medijana raspoloživog ekvivalentnog dohotka kućanstva. Utvrđuje se tako da se za sva kućanstva izračuna ekvivalentan dohodak po članu kućanstva i ponderira sa 60% od izračunane srednje vrijednosti dohotka koja je u 2017. godini u Hrvatskoj iznosila 28 070 kuna.

30 Kruskal-Wallisov test, $p < 0,001$.

Istraživanje Roma u Europskoj uniji [FRA, 2014b] pak pokazuje da situacija u romskim kućanstvima u drugim europskim zemljama nije mnogo bolja. Naime, istraživanje provedeno 2011. godine pokazalo je da oko 90% anketiranih Roma živi u kućanstvima koja imaju ekvivalentni dohodak ispod nacionalnih granica siromaštva. U Italiji, Francuskoj i Portugalu gotovo sva anketirana romska domaćinstva imala su raspoloživi dohodak ispod nacionalnog praga rizika od siromaštva, u Rumunjskoj je 78% anketiranih Roma prijetilo siromaštvo, a slijedile su Češka [80%], Poljska [81%] i Mađarska [81%] [FRA, 2014b: 33]. Novije istraživanje EU MIDIS II iz 2016. godine pokazalo je da 80% Roma i dalje živi ispod praga rizika od siromaštva njihove zemlje [FRA, 2018a: 9]. Romi u Hrvatskoj su, dakle, u još lošijem položaju od ionako zabrinjavajuće visokog prosječnog udjela romskih kućanstava koja su ispod praga rizika od siromaštva u EU-u.

TABLICA 3.3.2. Udio kućanstava ispod praga rizika od siromaštva, prema regijama

	Udio kućanstava u riziku od siromaštva
Međimurje	96,4%
Sjeverna Hrvatska	94,9%
Zagreb i okolica	77,7%
Središnja Hrvatska	97,5%
Slavonija	97,3%
Istra i Primorje	76,8%
Total	92,4%

U ovoj su studiji mjerena tri pokazatelja materijalne deprivacije kućanstva koji se odnose na mogućnost pokrivanja određenih vrsta troškova. Trošak koji si ne može priuštiti najveći udio romskih kućanstava, njih više od 90%, je plaćeni odmor izvan kuće jednom godišnje u trajanju od tjedan dana dok 81% romskih kućanstava ne može vlastitim sredstvima platiti neočekivane nužne troškove (poput kupovine hladnjaka i sl.) u iznosu od mjesečnog dohotka kućanstva [tablica 3.3.3.]. Gotovo svako drugo romsko kućanstvo ne može jesti meso ili ribu svaki drugi dan u tjednu iz financijskih razloga. Podaci pokazuju da samo 7% romskih kućanstava može pokriti sva tri navedena troška. Jedan od ta tri troška ne može pokriti 11% romskih kućanstava, 30% kućanstava ne može pokriti dva, a čak 52% romskih kućanstava ne može pokriti nijedan od tri navedena troška.

Prema prosječnom broju pokazatelja materijalne deprivacije, romska kućanstva u Zagrebu i okolici imaju najniži stupanj materijalne deprivacije [1,84] dok ona u Slavoniji [2,47] i u Sjevernoj Hrvatskoj [2,41] imaju najviši³¹. Postoje, također, regionalne razlike kod sva tri pojedinačna indikatora materijalne deprivacije s jednakim

31 ANOVA, $F = 15,614$; $p < 0,001$.

obrascem: romska kućanstva u Slavoniji i Sjevernoj Hrvatskoj na svim pokazateljima stoje najlošije dok su ona u Zagrebu i okolici u relativno najboljem položaju. No taj je položaj zaista samo relativan jer je i tamo riječ o izrazito velikom udjelu romskih kućanstava [od 50% do 70%] koja nisu u mogućnosti financirati neke od osnovnih životnih potreba.

TABLICA 3.3.3. Regionalne razlike u materijalnoj deprivaciji

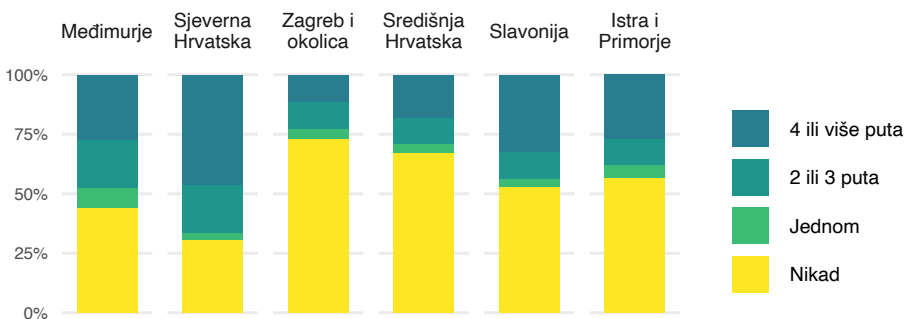
	Udio kućanstava koja NE mogu pokriti troškove			Prosječna vrijednost na skraćenom indeksu materijalne deprivacije [raspon mogućih vrijednosti: od 0 do 3]	Udio kućanstava s teškom materijalnom deprivacijom
	Plaćeni odmor izvan kuće jednom godišnje u trajanju od tjedan dana	Jesti meso ili ribu svaku drugi dan u tjednu	Neočekivane nužne troškove platiti vlastitim sredstvima		
Međimurje	92,6%	50,2%	78,5%	2,04	41,0%
Sjeverna Hrvatska	98,7%	57,8%	88,9%	2,41	54,5%
Zagreb i okolica	70,5%	47,9%	67,6%	1,84	45,3%
Središnja Hrvatska	93,2%	59,6%	80,6%	2,31	55,2%
Slavonija	95,9%	61,6%	91,5%	2,47	59,5%
Istra i Primorje	87,5%	55,9%	79,0%	2,14	51,6%
Total	90,4%	54,6%	80,9%	2,17	49,1%

Kućanstva koja ne mogu pokriti nijedan od tri navedena troška možemo smatrati teško materijalno depriviranim. Udio takvih romskih kućanstava najmanji je u Međimurju te u Zagrebu i okolici [41% i 45%], a najveći u Slavoniji gdje je gotovo 60% romskih kućanstava teško materijalno deprivirano [tablica 3.3.3.]. Navedene pokazatelje materijalne deprivacije kućanstava analizirali smo i prema tipu naselja u kojem se kućanstvo nalazi te kod sva tri pokazatelja utvrdili statistički značajne razlike. No te razlike uglavnom nisu velike, a materijalna je deprivacija kućanstava zastupljena u svim tipovima romskih naselja. Prema prosječnom broju pokazatelja materijalne deprivacije, romska kućanstva u koncentriranim romskim naseljima, koja su izdvojena iz gradova ili sela, imaju nešto niži stupanj materijalne deprivacije [2,05] od ostalih, potom slijede romska kućanstva koja su disperzirana među većinskim stanovništvom [2,19] dok kućanstva u koncentriranim romskim naseljima koja se nalaze unutar ili na rubovima gradova imaju najviši stupanj materijalne deprivacije [rezultat 2,31 i 2,37]³².

32 ANOVA, F = 8,433; p < 0,001.

Podaci o Romima u zemljama EU-a iz 2016. godine [FRA, 2018a: 15] pokazuju da u većini zemalja postoje razlike u stopi rizika od siromaštva prema koncentraciji Roma, tj. da je siromaštvo veće u područjima gdje Romi žive koncentrirano. Uočava se i trend prema kojem su razlike u siromaštvu prema koncentraciji Roma veće u zemljama s manjim udjelima romskih kućanstava u riziku od siromaštva. Hrvatska je pritom svojevrsni izuzetak i to u negativnom smislu jer kod nas postoji i izrazito visoka stopa siromaštva romskih kućanstava, ali i uočljive razlike prema koncentraciji romskog stanovništva. Ipak, izdvojena romska naselja iznimka su od tog trenda jer su prema materijalnoj deprivaciji sličnija onima u disperziranim lokalitetima.

Podaci o tome je li bilo koji član kućanstva išao spavati gladan u posljednjih mjesec dana [barem jednom ili više puta] ukazuju na zabrinjavajuće posljedice siromaštva – to se dogodilo u gotovo svakom drugom romskom kućanstvu, odnosno u njih 48%. Regionalne razlike ovdje su posebice uočljive.³³ Najmanji je udio takvih kućanstava u Zagrebu i okolici [27%], a znatno veći u drugim regijama pa se kreće od 33% u Središnjoj Hrvatskoj, od 43% do 47% u Istri i Primorju i Slavoniji, 56% u Međimurju do čak 70% u Sjevernoj Hrvatskoj. Posebno je zabrinjavajuće da većinom nije riječ o jednokratnim situacijama, već članovi tih kućanstava razmjerno često odlaze spavati gladni, a posebice u regiji Sjeverne Hrvatske [slika 3.3.2.]. Za usporedbu, prema prosjeku istraživanih zemalja EU-a iz 2011. godine [FRA, 2014b], oko 40% Roma živi u domaćinstvima u kojima je netko morao otići u krevet gladan barem jednom u posljednjih mjesec dana jer si nisu mogli priuštiti hranu, a taj udio je najveći u Rumunjskoj i Grčkoj [oko 60%], dok su podaci za opću populaciju u svim istraživanim zemljama bili ispod 10% [osim u Rumunjskoj oko 12%] [FRA i UNDP, 2012: 26]. Noviji europski podaci iz 2016. godine pokazuju da je Hrvatska, nakon Grčke, zemlja s najvećim udjelom Roma koji žive u kućanstvima u kojima je netko išao spavati gladan, a prva po učestalosti odgovora da se to u posljednjih mjesec dana događalo više puta [FRA, 2018a: 16].

SLIKA 3.3.2. Udio kućanstava u kojima je prethodnog mjeseca barem jedna osoba odlazila gladna na spavanje, prema regijama

33 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 99,208$; $df = 5$; $p < 0,001$.

Dodatnim pokazateljem siromaštva smatramo i nekontaktiranje liječnika iz financijskih razloga. Među onima koji su u posljednjih godinu dana bili u situaciji da su trebali liječničku pomoć, a nisu kontaktirali liječnika [a to je 28% od svih ispitanih], 36% njih [33% među muškarcima, a 39% među ženama] kao glavni razlog nekontaktiranja liječnika navelo je kako im je liječnička pomoć bila suviše skupa, što financijske razloge čini najčešćim razlogom za nekontaktiranje liječnika u situacijama kada je to potrebno.

Posljednji pokazatelj siromaštva romske populacije koji analiziramo je korištenje socijalne pomoći i usluga. Čak 85% romskih kućanstava u uzorku koristi barem jedan oblik socijalne pomoći ili usluga pri čemu postoje statistički značajne regionalne razlike [tablica 3.3.4.].³⁴ U Sjevernoj Hrvatskoj čak 98% romskih kućanstava koristi barem jedan oblik socijalne pomoći ili socijalnih usluga dok je taj udio najmanji [iako i dalje vrlo visok] u regijama Zagreba i okolice [73%] te Istre i Primorja [77%]. Najveći prosječni broj oblika socijalne pomoći i usluga koriste kućanstva u Sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji [oko tri].

TABLICA 3.3.4. Regionalne razlike u udjelu kućanstava koja koriste socijalnu pomoć ili usluge i prosječnom broju oblika socijalne pomoći i usluga

		Kućanstvo koristi barem jedan oblik socijalne pomoći ili usluge	Prosječan broj oblika socijalne pomoći i usluga koje kućanstva koriste
Regija	Međimurje	90,6%	2,39
	Sjeverna Hrvatska	98,1%	3,06
	Zagreb i okolica	73,4%	1,75
	Središnja Hrvatska	79,9%	1,79
	Slavonija	87,2%	2,95
	Istra i Primorje	76,6%	2,27
	Total	85,9%	2,39

3.4. Obilježja stanovanja romskih obitelji

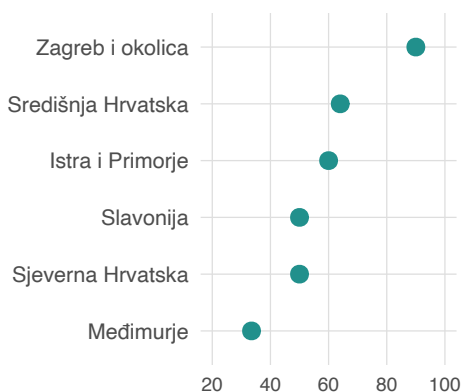
Tijekom provedbe terenskog anketnog istraživanja, anketari su za svako kućanstvo u kojem su proveli anketiranje bilježili tip stambenog objekta u kojem se kućanstvo nalazi. Iz tih je evaluacija anketara utvrđeno da većina romskih obitelji ipak živi u kućama koje su, barem vanjskim izgledom, u dobrom ili relativno dobrom stanju [63%], ali ih znatan dio [oko 28%] živi u kućama koje su u lošem stanju ili

34 Hi- kvadrat test, $\chi^2 = 72,210$; $df = 5$; $p < 0,001$.

su ruševne te još oko 4% u barakama, daščarama ili stračarama. Samo 4% romskih obitelji živi u stanovima u stambenim zgradama, a riječ je većinom o lokalitetima gdje Romi žive disperzirano među većinskim stanovništvom. Postoje regionalne razlike u zastupljenosti oblika i tipa stambenih objekata u kojima žive Romi [tablica 3.4.1.],³⁵ pri čemu treba istaknuti da je najveći udio romskih kuća u lošem ili ruševnom stanju u Slavoniji, a najveći udio baraka, daščara i stračara u Istri i Primorju.

TABLICA 3.4.1. Tip stambenog objekta [vanjska evaluacija], prema regiji

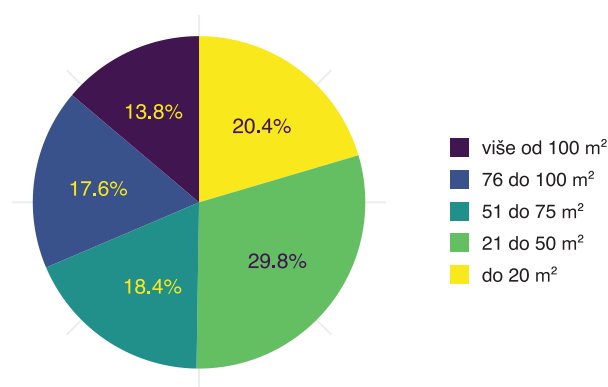
	Tip stambenog objekta [vanjska evaluacija]				
	Stan u stambenoj zgradi	Kuća u dobrom ili relativno dobrom stanju	Kuća u lošem stanju ili ruševna kuća	Baraka / daščara / stračara	Nešto drugo
Međimurje	0,2%	73,9%	22,9%	2,6%	0,4%
Sjeverna Hrvatska	0,0%	51,3%	47,3%	0,0%	1,3%
Zagreb i okolica	13,2%	64,4%	15,6%	4,9%	2,0%
Središnja Hrvatska	2,6%	71,6%	24,2%	1,6%	0,0%
Slavonija	5,0%	48,4%	40,2%	5,7%	0,7%
Istra i Primorje	9,9%	48,8%	27,3%	12,4%	1,7%
Total	4,0%	63,1%	28,2%	3,9%	0,8%

SLIKA 3.4.1. Srednja veličina stambenih prostora, prema regijama [m²]

35 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 205,464$; $df = 20$; $p < 0,001$.

Podaci o veličini stambenih prostora u kojima Romi žive pokazuju da je srednja veličina romskih kućanstava 50 m², a prosječna 67,4 m², pri čemu treba podsjetiti da romska kućanstva imaju prosječno više od pet članova. Površinom su najveća romska kućanstva u Zagrebu i okolici [medijan je 90 m²], a najmanja u Međimurju gdje je medijan gotovo tri puta manji – 33,5 m² [slika 3.4.1.]. Za usporedbu, ukupna prosječna veličina nastanjenih stambenih prostora u Hrvatskoj znatno je veća i iznosi 81 m² [DZS, 2017a: 16] iako je prosječan broj članova kućanstva u njima znatno manji nego u romskim kućanstvima [2,8 osoba] [DZS, 2017a: 18]. Dodatni pokazatelj veličine kućanstava s obzirom na broj članova je i broj metara kvadratnih po članu kućanstva što u romskim kućanstvima iznosi u prosjeku 10,6 m² po članu kućanstva [srednja vrijednost, odnosno medijan je još manji i iznosi 7,7 m² po članu kućanstva] dok je taj iznos u općoj populaciji gotovo trostruko veći – oko 29 m² prosječno po članu kućanstva.

SLIKA 3.4.2. Veličina stambenog prostora romskih kućanstava

S obzirom na to da je otprilike polovica romskih kućanstava smještena u vrlo malim [do 20 m²] i malim [od 21 do 50 m²] stambenim prostorima, ta su kućanstva analizirana regionalno te su utvrđene statistički značajne razlike u njihovoj zastupljenosti:³⁶ kućanstava s malim i vrlo malim stambenim prostorima najzastupljenija su u Međimurju [61%] i u Sjevernoj Hrvatskoj [59%], pri čemu u njima prosječno živi pet članova kućanstva dok ih je najmanje u Zagrebu i okolici [24%], a u njima žive prosječno četiri člana kućanstva³⁷ [tablica 3.4.2.].

36 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 99,814$; $df = 5$; $p < 0,001$.

37 Kruskal-Wallisov test, $p < 0,001$.

TABLICA 3.4.2. Regionalne razlike u udjelu kućanstava s malim stambenim prostorima

	Udio kućanstava s malim stambenim prostorima
Međimurje	61,4%
Sjeverna Hrvatska	59,1%
Zagreb i okolica	24,3%
Središnja Hrvatska	39,3%
Slavonija	53,9%
Istra i Primorje	41,4%
Total	50,2%

Prosječan broj soba³⁸ po jednom članu kućanstva za sve regije zajedno iznosi 0,5, a najmanji je u Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju gdje iznosi samo 0,3 sobe po članu kućanstva.³⁹ U općoj populaciji Hrvatske, prema Popisu iz 2001. godine, prosječan broj soba po članu kućanstva bio je 1,1 prema čemu je Hrvatska bila na dnu liste europskih zemalja [Bežovan, 2008]. Podaci o romskim kućanstvima u Europi smještaju Hrvatsku, zajedno s Grčkom i Slovačkom, u skupinu zemalja s najmanjim prosječnim brojem soba po osobi [FRA, 2018a]. Najveći prosječan broj soba po članu romskog kućanstva zabilježen je u Španjolskoj [0,9]. Dakle, ni u jednoj europskoj zemlji za koje su prikupljeni podaci ta vrijednost u romskim kućanstvima ne prelazi 1 dok se u kućanstvima neromske populacije kreću od 1 u Rumunjskoj do 1,9 u Španjolskoj [FRA, 2018a: 32]. Prema našem istraživanju, u romskim kućanstvima u Hrvatskoj prosječan broj članova kućanstva po jednoj sobi je čak 3,3 osobe što problem prenapučenosti stambenih prostora opisuje još slikovitije.

Stambena deprivacija dimenzija je socijalne isključenosti, a odnosi se na stambenu opremljenost, posjedovanje trajnih potrošnih dobara te postojanje stambenih problema [Šučur, 2006b]. Stambeni problemi izrazito su zastupljeni u romskim kućanstvima [tablica 3.4.3.]. Najizraženiji je problem vlage – dvije trećine romskih kućanstava ima vlažne zidove, podove ili temelje dok u svakom drugom romskom kućanstvu prokišnjava krov. Oko 42% romskih kućanstava ima trula prozorska okna, a trećina kućanstava nalazi se u prostoru koji nema dovoljno sunčevog svjetla. Što se tiče stambene opremljenosti osnovnim sadržajima, više od polovice romskih kućanstava u kući ili stanu u kojoj se nalaze nema WC, a svako drugo romsko kućanstvo nema tuš ili kadu u stambenom prostoru. Čak 73% romskih kućanstava nije spojeno na sustav kanalizacije [neka od njih imaju septičke jame, ali 48% nema ni jedno ni drugo], 43% ih nema vodu dobivenu putem vodovoda, 20% kućanstava u stambenom prostoru nema kuhinju, a 11% nema struju. Za usporedbu, u općoj populaciji 5% kućanstava

38 Pitanje u anketnom upitniku glasilo je: "Koliko soba ima vaše kućanstvo, ne računajući kuhinju, kupaonicu, hodnik, predsoblje i ostavu?"

39 ANOVA, F = 27,031; p < 0,001.

nema WC u stanu/ kući, vodovodne instalacije nema 4%, a kanalizacijske instalacije 4,4% kućanstava [DZS, 2017a: 23 – 24]. Stambena opremljenost romskih kućanstava u Hrvatskoj je među najlošijima u EU-u – udio kućanstava koja nemaju najosnovnije životne stambene sadržaje poput tekuće vode, WC-a i tuša ili kade najveći je u Rumunjskoj, a potom u Hrvatskoj, Mađarskoj i Bugarskoj [FRA, 2018a: 33-34].

TABLICA 3.4.3. Stambeni problemi i opremljenost romskih kućanstava, prema regiji

	Stambeni problemi				Opremljenost	
	Vlažni zidovi, podovi ili temelji	Krov prokišnjava	Trula prozorska okna	Prostor nema dovoljno svjetla, premračan je	Nema WC-a u kući / stanu	Nema tuša ili kade u kući/stanu
Međimurje	71,7%	45,9%	34,6%	33,4%	74,2%	68,9%
Sjeverna Hrvatska	78,8%	59,0%	46,2%	32,1%	76,9%	71,2%
Zagreb i okolica	39,3%	29,9%	27,1%	23,4%	8,9%	17,3%
Središnja Hrvatska	61,9%	47,4%	38,1%	28,9%	64,4%	51,0%
Slavonija	71,6%	69,9%	65,2%	41,6%	37,8%	35,5%
Istra i Primorje	68,5%	51,6%	46,0%	39,5%	32,3%	25,0%
Total	66,5%	50,3%	41,9%	33,4%	53,9%	49,9%

Utvrđene su i regionalne razlike u zastupljenosti ovih problema u stambenim prostorima. Tako su problemi s vlagom, odnosno vlažni zidovi, podovi ili temelji najzastupljeniji u Međimurju i Slavoniji gdje više od 70% romskih kućanstava ima ove probleme. Slavonija ima najveći udio kućanstava u kojima postoje problemi prokišnjavanja krova, trulih prozorskih okna i prostora koji nemaju dovoljno svjetla. Nepostojanje WC-a u kućanstvu najzastupljenije je u Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju, kao i nepostojanje tuša ili kade. Čak 70% romskih kućanstava u Sjevernoj Hrvatskoj i 68% u Međimurju nema vodu dobivenu putem vodovoda, a više od 80% kućanstava u Sjevernoj Hrvatskoj, Međimurju, Središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji nije spojeno na sustav kanalizacije. Prema većini pokazatelja stambene opremljenosti, situacija je najlošija u Sjevernoj Hrvatskoj gdje 40% kućanstava nema kuhinju u stambenom prostoru, a 20% nema ni električnu struju.

Pokazatelji stambene deprivacije, kako romske, tako i drugih populacija, razlikuju se u pojedinim istraživanjima, a ovdje prikazujemo rezultate tri metodologije za izračune indeksa stambene deprivacije. Tako, primjerice, Agencija EU-a za temeljna prava [FRA, 2013: 20] prilikom analize materijalne deprivacije romskih kućanstava kao pokazatelje depriviranih stambenih uvjeta koristi postojanje vodovodnih instalacija, povezanost na sustav kanalizacije ili septički spremnik te električnu struju u kućanstvu. Kućanstvo koje nema bilo koji od navedenih sadržaja smatra se depriviranim. Primijenimo li te pokazatelje na podatke u ovoj studiji, 59% romskih kućanstava možemo smatrati stambeno depriviranim. Za usporedbu, podaci za Rome u 11 europskih zemalja iz 2011. godine pokazuju da prema tim kriterijima 42% Roma živi u stambeno depriviranim uvjetima [FRA, 2013]. FRA i UNDP [2012] upotrebljavaju drugu skupinu pokazatelja: kuhinja u kući / stanu, WC u kući / stanu, kupaonica s tušem ili kadom u kući / stanu te električna struja, a depriviranim se smatraju ona kućanstva koja nemaju bilo koji od navedenih sadržaja. Prema toj metodologiji, podaci iz naše studije pokazuju da je 62% romskih kućanstava stambeno deprivirano. Eurostat [2019c] koristi četiri indikatora stambene deprivacije: prokišnjavanje krova, nepostojanje kade ili tuša, nepostojanje WC-a i/ili premračan prostor. Prema tim je pokazateljima čak 78% romskih kućanstava stambeno deprivirano. Analizirali smo i regionalne razlike u zastupljenosti stambeno depriviranih kućanstava prema sve tri metodologije te u sva tri slučaja došli do istog zaključka: regionalne razlike u stambenoj deprivaciji romskih kućanstava postoje, a regije u kojima je najgora situacija su Sjeverna Hrvatska, Međimurje i Središnja Hrvatska.

Pitanje stambenih problema u kvalitativnoj analizi adresirano je iz perspektive njihove relacije s higijenskim problemima. Sljedeći citati sudionika istraživanja dobro opisuju vezu između loše stambene opremljenosti i slabih higijenskih uvjeta, no uz navođenje drugih važnih faktora poput materijalnog statusa, broja djece te ženske preopterećenosti brigom o djeci, ali i uz komentar kako se čistoća u romskim kućanstvima popravlja:

[Higijenski uvjeti su] *općenito osrednji. Ali naravno da ovisi od obitelji do obitelji. Kod nekih nema nekakvih higijenskih problema, kod nekih ima. Ali, onako, općenito gledajući, nekako osrednji.* [Kad govorim o higijenskim problemima, tamo gdje ih ima], *mislim da u domovima neki nemaju, recimo, kupaonu, sanitarni čvor, to recimo neki još nemaju. Velika je razlika između obitelji i obitelji. To ovisi, naravno o njihovoj financijskoj situaciji. O tome mislim. I o održavanju higijene u kućama, ali to pripisujem tome što, kažem, ima puno djece, pa jednostavno te žene koje su kod kuće ne stignu očistiti poslije djece domove te. Ali nije toliko prljavo recimo koliko je bilo prije. Ipak malo više vode brigu nego prije tih desetak godina.* [BB_KNF_03]

Ima na primjer ljudi koji su bez vode i bez struje, ali nekako bar imaju svoje, jednu prostoriju ili dvije, al su nekako. Higijenski uvjeti su, kako bi rekla, ovisno

o domaćinstvu – kako sebi tko stvara uvjete, jer Čistoća je organizirano pa ne možemo tu reći da je baš... ali tu je problem isto plaćanja, tu se nadovezuje ta famozna financijska situacija – ne može platiti struju i vodu, pa ukinu struju i vodu i smeće. [ZG_RNM_05]

I drugi sudionici uočavaju ove veze, a u fokusu su najčešće djeca i kakve posljedice stambena deprivacija ima po njih:

Nisu uspjeli dograditi pa nemaju kupaonu... Recimo tu je malo problem, ali nije da su djeca opet zamazana ili nešto. Opet se opere i postoji i labor nekadašnji. Nisu nekad kupaone postojale. To je sad malo moderniji život i tuševi i šta ja znam. Ali opet se dijete opere i u laboru, ali da bi bilo bolje to bi trebalo dosta i pomoć financijska pomoć da se sagradi, dovrši kuća i tako nešto što fali. Neki žive još uvijek i u slabim trošnim kućama sirotinjskim. [BB_RNM_04]

3.5. Tipovi i infrastruktura romskih naselja

Najveći dio romske populacije [oko 46%] živi u izoliranim romskim naseljima, tj. naseljima koja su odvojena od grada ili sela na zasebnoj lokaciji. Oko 29% Roma u Hrvatskoj živi disperzirano među većinskim stanovništvom u nekom gradu ili selu, oko 17% živi u koncentriranim romskim naseljima koja su na rubu nekog grada ili sela, a oko 9% ih živi u koncentriranim romskim naseljima koja se nalaze unutar nekog većeg grada ili mjesta.

Postoje regionalne razlike u zastupljenosti Roma s obzirom na tipove naselja u kojima žive [tablica 3.5.1.]. Gotovo svi Romi u Međimurju, tj. njih 95% živi u izdvojenim romskim naseljima, udaljenim od najbližeg grada ili sela. U Sjevernoj Hrvatskoj u izdvojenim romskim naseljima živi nešto manje od polovice Roma [njih oko 45%] dok ostali žive ili disperzirano među većinskim stanovništvom [27%] ili u romskim naseljima na rubovima grada ili sela. U Zagrebu i okolici gotovo svi Romi žive disperzirano među većinskim stanovništvom [93%] dok ih u Središnjoj Hrvatskoj disperzirano živi otprilike polovica, a ostali u koncentriranim romskim naseljima na različitim udaljenostima od gradova ili sela. U Slavoniji nešto više od polovice Roma živi u romskim naseljima na rubovima gradova ili sela [oko 58%], ostali ili disperzirano među većinskim stanovništvom [22%] ili u romskim naseljima unutar gradova ili sela [16%]. U Istri i Primorju oko polovice Roma živi u romskim naseljima unutar grada, a oko 30% njih živi disperzirano među većinskim stanovništvom.

TABLICA 3.5.1. Udio Roma koji žive u pojedinim tipovima naselja, prema regiji

	Tip naselja			
	Naselje odvojeno od grada ili sela na zasebnoj lokaciji	Naselje na rubu grada ili sela	Naselje unutar grada ili sela	Romi žive disperzirano među većinskim stanovništvom u gradu ili selu
Međimurje	95,2%	0,0%	1,2%	3,6%
Sjeverna Hrvatska	45,6%	26,4%	1,3%	26,7%
Zagreb i okolica	0,0%	5,5%	1,6%	92,9%
Središnja Hrvatska	15,1%	25,1%	12,0%	47,8%
Slavonija	3,5%	58,4%	16,0%	22,1%
Istra i Primorje	14,0%	5,7%	49,9%	30,4%
Total	45,7%	16,5%	9,1%	28,7%

Pitanje higijenskih i zdravstvenih rizika u naseljima nije bilo ispitivano anketnim upitnikom, no bilo je uključeno kao pitanje u intervjuima i fokus grupama te u mapiranju romskih naselja. Najviše sudionika intervjua i fokus grupa govoreći o ovoj temi navode probleme divljih deponija – od svih analiziranih dokumenata u kojima se govori o higijenskim i zdravstvenim rizicima (njih 69), u 30% slučajeva radilo se o divljim deponijama. Kao higijenski i zdravstveni rizici u romskim naseljima navode se problemi onečišćene vode, problemi s kanalizacijom i septičkim jamama te onečišćenim zrakom. Sudionici navode još i probleme pasa lotalica u romskim naseljima, kao i štakore, zmiје i komarce, ali i uši i svrab. Otprilike polovica sudionika koji su govorili o ovoj temi izjavila je kako prema njihovim saznanjima nema opasnih uvjeta u romskim naseljima u njihovoj županiji.

Iz mapiranja romskih naselja doznajemo da od ukupno 109 romskih naselja u kojima je provedeno anketno istraživanje, u njih 41 postoji problem onečišćenog zraka, a u njih 34 onečišćene vode. U 42 romska naselja postoji problem smeća koje se gomila po ulicama, kraj kuća i u dvorištima, a u njih 28 problem gomilanja glomaznog otpada. Za svako drugo romsko naselje informanti su naveli da u njemu postoje neki drugi nezdravi ili opasni životni uvjeti kao što su napušteni psi, štakori i zmiје, blizina farmi (npr. svinja) koje uzrokuju smrad, problemi s obraslim biljem poput ambrozije, neuređeni kanali s otpadnim vodama, smrad septičkih jama i poplavljeni dijelovi naselja za vrijeme jačih kiša.

4

Društveni položaj Romkinja

4. Društveni položaj Romkinja

”Patrijarhat među Romima traje stoljećima.“ [Ilić, 2000]

Jedna od sveobuhvatnijih socioloških definicija patrijarhata [Walby, 1990: 20] kaže da je to ”sustav društvenih struktura i praksi u kojima muškarci dominiraju, ugnjevtavaju i iskorištavaju žene“, te da se taj sustav sastoji od šest relativno autonomnih, ali ipak međusobno kauzalno povezanih struktura. To su: 1) odnosi kućne proizvodnje te rodna podjela rada u kućanstvu, 2) sfera plaćenog rada, 3) kultura i kulturne institucije [obrazovanje, religija, mediji], 4) seksualnost [obavezna heteroseksualnost i dvostruki spolni standardi], 5) muško nasilje nad ženama te 6) patrijarhalni odnosi u državi. Navedenih šest struktura patrijarhata čini konceptualni okvir za analizu društvenog položaja Romkinja u ovoj studiji, s posebnim naglaskom na pojedine elemente sfere rada, kulture i nasilja. U najširem smislu, patrijarhat je manifestacija i institucionalizacija muške dominacije nad ženama i djecom u obitelji i proširenje muške dominacije nad ženama u društvu [Sultana, 2011]. Mnoge se feminističke teoretičarke i filozofkinje slažu da je glavna institucija i temelj održanja patrijarhata obitelj [npr. Okin, 1989; Pateman, 1988]. ”Posredujući između pojedinca i socijalnih struktura, obitelj provodi kontrolu i prilagodbu tamo gdje su politički i drugi autoriteti nedovoljni“ [Galić, 2002: 229]. Unatoč određenim razlikama između romskih zajednica u pojedinim zemljama EU-a, patrijarhalni obiteljski sustavi zajednički su element u svim romskim zajednicama koji žene podređuje muškarcima i ograničava pristup osnovnim ženskim ljudskim pravima [Crowley, Genova i Sansonetti, 2013]. Jedna od nužnih posljedica patrijarhalnih odnosa su izražene rodne socioekonomske nejednakosti u korist muškaraca, a na štetu žena. Rodne socioekonomske nejednakosti vrsta su društvenih nejednakosti koje nastaju na temelju nejednake raspodjele društvenih i ekonomskih resursa između žena i muškaraca.

Svi postojeći podaci govore o vrlo izraženim rodnim socioekonomskim nejednakostima u romskim zajednicama. Naime, jedan od ključnih zaključaka analize društvenog položaja Romkinja u 11 zemalja EU-a⁴⁰ [Crowley, Genova i Sansonetti, 2013] bio je da romski patrijarhalni model obitelji utječe na pristup romskih žena osnovnim ljudskim pravima i izlaže ih različitim oblicima nasilja. ”Zbog patrijarhalnih tradicija, romske žene i djevojke još uvijek ne uživaju puno poštovanje njihove slobode izbora u pita-

40 Podaci iz studije UNDP-a, Svjetske banke i Europske komisije iz 2011. godine.

njima koja se tiču najosnovnijih odluka u njihovom životu, a i dalje se suočavaju sa značajnom razinom diskriminacije i poteškoća na svim područjima života. Romske žene/djevojke još uvijek su visoko podcijenjene u svojim zajednicama bez obzira kojoj skupini/podskupini pripadaju“ [Crowley, Genova i Sansonetti, 2013: 10].

Osnovnim odrednicama društvenog položaja žena u društvu obično se smatraju dimenzije koje se odnose na obrazovanje, zaposlenost i plaće, političku moć i obiteljski život. Podaci o osnovnim sociodemografskim karakteristikama romskog stanovništva predstavljeni u prethodnom poglavlju pokazuju da velik udio Romkinja nema nikakvo obrazovanje ili ima samo nezavršenu osnovnu školu, da rano ulaze u brak i rađaju djecu, kao i da rađaju mnogo djece, da su izrazito neaktivne na tržištu rada te da imaju visoku stopu nezaposlenosti. Ti podaci govore o niskom potencijalu za sudjelovanjem Romkinja u društvenom i gospodarskom životu i temelj su za dublju analizu specifičnih pokazatelja društvenog položaja Romkinja.

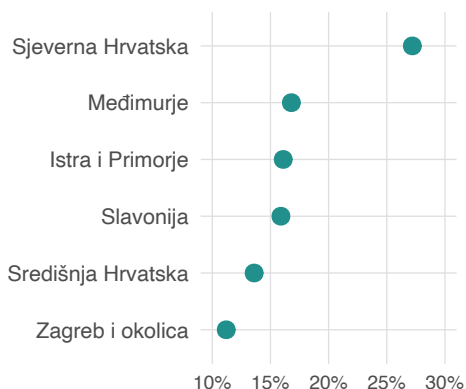
U ovom poglavlju bavimo se s nekoliko tema relevantnih za prikaz društvenog položaja Romkinja u Hrvatskoj. Obrazovanje i uključenost u gospodarski život dvije su temeljne dimenzije društvenog statusa. S obzirom na to da studije pokazuju da se rodne socioekonomske nejednakosti povezuju s nasiljem nad ženama [Costa et al., 2013] i lošijim zdravljem [Hassanzadeh et al., 2014], poglavlje završavamo temama koje se odnose na reproduktivno i seksualno zdravlje i prava Romkinja te njihova iskustva nasilja. U poglavlju koje slijedi za analizu društvenog položaja Romkinja primijenit ćemo tri dobne kategorije i to tako da ćemo za Romkinje u dobi od 14 do 29 godina koristiti sintagmu *mlade Romkinje*, za Romkinje u dobi od 30 do 55 godina sintagmu *Romkinje srednje dobi*, a za Romkinje u dobi 56 i više godina sintagmu *starije Romkinje* kako bismo izbjegle višekratno ponavljanje dobnih kategorija.

4.1. Obrazovanje

Romi u čitavom EU-u općenito navode nisku stopu pismenosti. Podaci Agencije Europske unije za temeljna prava [FRA, 2014a] iz 2011. godine pokazuju da je oko petine anketiranih Roma starih 16 i više godina reklo da ne može čitati i pisati. U toj su studiji utvrđene statistički značajne razlike u udjelu nepismenih žena među generacijama,⁴¹ a osim toga, ti isti podaci ukazuju i na vrlo veliku diskrepanciju u pismenosti između Romkinja i žena u općoj populaciji. Dok je u romskoj populaciji među ženama u dobi od 30 do 55 godina gotovo jedna četvrtina [24%] nepismenih, u općoj populaciji ih je zastupljeno s tek 0,13% [ili 2 645 žena] [DSZ, 2016]. U starijoj generaciji žena, onih u dobi od 55 godina i više, nepismenih žena je u općoj populaciji 1,07% [ili 21 619 žena], dok ih je u romskoj populaciji visokih 45%.

41 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 209,016$; $df = 2$; $p < 0,001$.

Nepismenih Romkinja je, prema rezultatima ove studije, ukupno 17%, što je manje nego u drugim zemljama EU-a u kojima žive Romi.⁴² Međutim, nepismenih Romkinja je gotovo 2,5 puta više od nepismenih Roma [7%].⁴³ U općoj je populaciji RH također više nepismenih žena [1,3%] nego muškaraca [0,4%] [DSZ, 2016: 116], ali su udjeli nepismenih među Romima i Romkinjama znatno veći. Među mladim Romima i Romkinjama nema statistički značajne razlike u udjelu nepismenih osoba s obzirom na spol, no u srednjoj generaciji⁴⁴, a posebice u generaciji starijih osoba⁴⁵, žene su nepismene u znatno većoj mjeri od muškaraca. Među mladima je nepismeno 4,2% žena i 3% muškaraca. U srednjoj dobi nepismeno je 24% žena, u usporedbi s 9% muškaraca dok je u starijoj dobnoj skupini nepismeno čak 45% žena i 15% muškaraca. Dakle, podaci pokazuju da se udjeli nepismenih žena znatno smanjuju u mlađim generacijama, ali i dalje u svim generacijama postoji rodni jaz u nepismenosti. Slično kao i u Hrvatskoj, podaci o Romkinjama u EU-u [FRA, 2014a] pokazuju povećanje udjela pismenih žena iz generacije u generaciju u svim zemljama, a međugeneracijske razlike najveće su u zemljama s najvećim ukupnim udjelom nepismenih žena [Grčka i Portugal].

SLIKA 4.1.1. Nepismenost žena, prema regijama

U ovoj su studiji analizom utvrđene statistički značajne regionalne razlike u udjelu nepismenih žena.⁴⁶ Kao što pokazuje slika 4.1.1., u Sjevernoj Hrvatskoj najviše je nepismenih žena, čak 27,2%, dok ih je najmanje u Zagrebu i okolici, ali i dalje visokih 11,2%. Pitanje ženske nepismenosti je u kvalitativnoj analizi, intervjuima i fokus grupama, adresirano izravnim pitanjem. Sljedeći citati govore o percepciji romskih

42 Prema FRA [2014a], u Grčkoj je 57% nepismenih Romkinja, u Portugalu 45%, u Rumunjskoj 36%, u Francuskoj 29%, u Italiji 23%, u Poljskoj 18%.

43 Testirane su i rodne razlike u udjelu pismenih žena i muškaraca te je utvrđeno da postoji statistički značajna povezanost između nepismenosti i spola. Fisherov egzaktni test: $p < 0,001$.

44 Fisherov egzaktni test, $p < 0,001$.

45 Fisherov egzaktni test, $p < 0,001$.

46 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 19,075$; $df = 5$; $p = 0,002$.

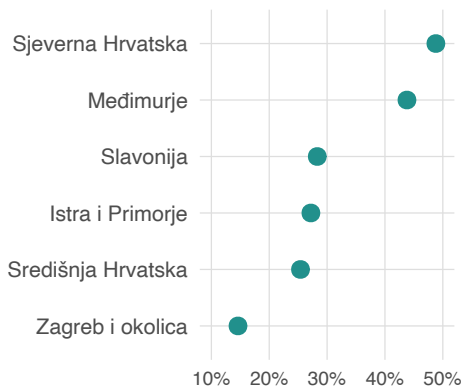
predstavnik/ica o raširenosti nepismenosti među muškarcima i ženama:

Moja mama je nepismena. To su stariji ljudi. Većinom su ženski. Evo moja mama je nepismena, ali je stekla mirovinu. Radila je u željezari Sisak, 22 godine radnog staža, fizički radnik u parku [BP_RNM_O2].

[...] Više od pola... Točno, radi se više o starijima... Nepismenost je dosta velika. Postoje li tu razlike po spolu? Tu postoji jer naravno da su žene u većoj mjeri neobrazovane. Postoji jedna riječ koju Romi dosta koriste – "žena za kući, muškarac za posao", znači dužnost je muškarca da izdržava ženu [ZG_RNM_O5].

Kao što je prikazano u poglavlju o sociodemografskim profilima, Romi i Romkinje u Hrvatskoj većinom imaju nizak obrazovni status, pri čemu u gotovim svim regijama prevladavaju oni s nezavršenom osnovnom školom, a žene su znatno niže obrazovane od muškaraca. Visoke stope nepismenosti posljedica su općeg niskog stupnja obrazovanja među Romkinjama, što je pak neraskidivo vezano za temu odustajanja od školovanja. Stoga smo analizirali učestalost i razloge odustajanja Romkinja od pojedinih razina obrazovanja, s naglaskom na generacijske i regionalne specifičnosti.

Na ukupnoj populaciji Romkinja njih čak 33% tvrdi da su upisale, a potom odustale od osnovne škole. Od osnovne škole odustalo najviše žena srednje dobi, njih čak 42%, dok je taj udio među mladim i među starijim ženama nešto manji – od osnovne škole odustalo je 28% mladih žena te 25% žena starije dobi.⁴⁷ Treba napomenuti kako su to postoci od svih Romkinja u dobi od 14 godina i starijih, a ne samo od onih koje su upisale osnovnu školu. Naime, podaci prikazani u poglavlju Sociodemografski profili pokazuju da je između 16% [u Međimurju] i 30% [u Sjevernoj Hrvatskoj] Romkinja bez škole, što znači da nisu ni upisale osnovnu školu pa nisu od nje mogle ni odustati.

SLIKA 4.1.2. Odustajanje žena od osnovne škole, prema regijama

⁴⁷ Postoje statistički značajne generacijske razlike u odustajanju žena od školovanja [hi-kvadrat test, $\chi^2 = 69,722$; $df = 6$; $p < 0,001$].

Analizom je utvrđeno da postoje statistički značajne regionalne razlike u odustajanju žena od školovanja [slika 4.1.2.].⁴⁸ Gotovo polovica žena u Sjevernoj Hrvatskoj [49%] i u Međimurju [44%] odustala je od pohađanja osnovne škole dok je u Zagrebu i okolici postotak žena koje prekidaju osnovnoškolsko obrazovanje najmanji [15%].

TABLICA 4.1.1. Generacijske razlike u razlozima za prekid školovanja žena [samo žene 14 + koje su prekinule školovanje]⁴⁹

	Žene 14 –29 godina [n = 295]	Žene 30 – 55 godina [n = 244]	Žene 56 + godina [n = 36]	Žene ukupno [n = 575]
Neki drugi razlog	22,0%	32,4%	16,7%	26,1%
Sklapanje braka	27,1%	24,2%	8,3%	24,7%
Financijski razlozi	13,9%	19,7%	52,8%	18,8%
Loši obrazovni rezultati	15,3%	7,4%	8,3%	11,5%
Trudnoća, postajanje roditeljem	14,9%	2,9%	2,8%	9,0%
Zdravstveni razlozi	3,4%	6,6%	2,8%	4,7%
Preseljenje u drugu sredinu	2,4%	5,3%	2,8%	3,7%
Rad / zaposlenje	3,1%	3,3%	5,6%	3,3%
Škola je predaleko	1,7%	3,7%	0,0%	2,4%
Iskustva maltretiranja u školi	1,7%	1,6%	0,0%	1,6%
Problemi s jezikom – loše govori hrvatski	0,7%	1,6%	0,0%	1,0%

Kada se pogleda ključan razlog prekida školovanja za sve žene koje su započele neki stupanj obrazovanja, upravo je sklapanje braka za četvrtinu Romkinja bio taj faktor koji ih je prevenirao da dovrše započeto školovanje. Za gotovo petinu žena do prekida školovanja je došlo zbog financijskih razloga. Sklapanje braka i postajanje roditeljem i u istraživanju Roma u zemljama EU-a iz 2011. također je kao razlog za prekidanje školovanja bilo znatno izraženije među ženama, nego među muškarcima, osobito u zemljama srednje i istočne Europe [FRA, 2014a: 56], iako relativno nisko na listi nakon ekonomskih razloga [obrazovanje je preskupo i potrebno je da se zaposle] i uvjerenja da su dovoljno školovane.

Starije Romkinje kao ključne razloge prekida školovanja percipiraju loše financijske uvjete dok mlade žene kao ključne razloge koji umanjuju njihove životne šanse i

48 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 107,588$; $df = 15$; $p < 0,001$.

49 Statistički značajne generacijske razlike postoje kod sljedećih razloga prekida školovanja žena: financijski razlozi [$p < 0,001$]; loši obrazovni rezultati [$p = 0,014$]; sklapanje braka [$p = 0,046$]; trudnoća, postajanje roditeljem [$p < 0,001$]; neki drugi razlog [$p = 0,010$].

dovode do prekida školovanja navode sklapanje braka [njih 27%], loše obrazovne rezultate [njih 15%] te trudnoću i postajanje roditeljem [također njih 15%]. Gotovo petina Romkinja u srednjoj dobi sklapanje braka i financijske razloge smatra osnovnim razlozima za prekid školovanja. Među starijim Romkinjama sklapanje braka kao razlog prekida školovanja navodi samo 8% žena, dok su trudnoća i postajanjem roditeljem bili razlog za odustajanje od obrazovanja za samo 3% žena te dobi.

4.2. Uključenost u gospodarski život

U većini pristupa radu žena nailazimo na višedimenzionalno polje u kojem se raspravlja o: podzastupljenosti žena na tržištu rada [u sferi plaćenog rada, žena u Hrvatskoj uvijek je bilo više nego muškaraca prijavljenih na HZZ, najveća nezaposlenost žena u odnosu na muškarce od 1990-ih do danas bila je 2008. godine kada su žene činile 62% svih nezaposlenih osoba prijavljenih na HZZ dok je taj postotak za 2018. nešto manji – 57% [DZS, 2019b]]; nejednakim plaćama za isti rad [prema prosječnim mjesečnim isplaćenim neto plaćama zaposlenih u pravnim osobama prema djelatnosti, prosjek 2017. [DZS, 2019b], plaće žena iznosile su 82,5% plaća muškaraca u istoj djelatnosti dok je u djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi gdje rade mahom žene taj postotak bitno niži i iznosi 75%]⁵⁰; o rodnoj dimenziji rada [većina žena radi u potplaćenim sektorima koji su na neki način produženi neplaćeni poslovi u kući: žene su tako njegovateljice, odgajateljice, brinu se za starije i nemoćne, rade u administraciji itd.] te o neplaćenom kućanskom radu. Ovdje ćemo ukratko naznačiti karakteristike suvremenih trendova na neoliberalnom kapitalističkom i globalnom tržištu rada te osnovne karakteristike tzv. neplaćenog kućanskog rada jer ih smatramo važnim za razumijevanje doprinosa Romkinja romskim zajednicama upravo zato što većina Romkinja nije uključena u formalno tržište rada.

Kao i kod populacije mladih Roma/Romkinja, Romkinje se susreću sa sve raširenijom suvremenom pojavom fleksibilnih radnih rasporeda koji sve više pretpostavljaju neregulirano vrijeme rada i rad od kuće. Kako navodi Tomić-Koludrović [2015], te promjene produžavaju ionako dugo radno vrijeme zaposlenih žena izvan kuće i u kućanstvu, a dugotrajnosti rada valja pridodati i povećanu nepredvidljivost kratkoročne distribucije radnih zadataka i nemogućnost procjene u kojem vremenu ih je moguće obaviti. Pojačan radni ritam i nepredvidljivost rasporeda rada osobito

50 Klasnić [2017] u studiji: "Utjecaj rodne podjele obiteljskih obveza i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena" iznosi podatke gdje "u otprilike jednoj četvrtini veza partneri zarađuju podjednako, u jednoj četvrtini žene zarađuju više od svojih partnera [no obično ne mnogo više], dok u gotovo svakoj drugoj vezi muškarac zarađuje nešto ili mnogo više od svoje partnerice" [Klasnić, 2017: 56].

teško pogađaju osobe koje moraju svoj raspored usuglašavati s drugim obavezama [a ne samo onima prema poslu i poslodavcu], pri čemu je osobito teško zaposlenim majkama s djecom. U takvim se okolnostima ženski rad koncentrira u područje najveće fleksibilnosti odnosno u one "oblike rada koji istodobno omogućuju obavljanje kućanskih poslova i plaćenog rada [engl. *family friendly work arrangements*] što je korak unatrag u smislu već postignutog emancipacijskog učinka "izlaska žena iz kuće"" [Tomić-Koludrović, 2015: 105]. S obzirom na socioekonomske i druge pokazatelje života Romkinja [stambene [ne]uvjete, rašireno siromaštvo, nepismenost i nisku obrazovnu strukturu], suvremeni trendovi neoliberalnog kapitalističkog tržišta dodatni su izazov za zapošljavanje Romkinja.

Brojne su feministkinje prepoznale važnost bavljenja pitanjima privatizirane socijalne reprodukcije – neplaćenog kućanskog rada, rada unutar obitelji i sl. – podvrgavajući ih teorijskom razmatranju te iznimno važnim, kreativnim istraživanjima. Klasnić [2017] je rezultatima istraživanja na uzorku od 600 zaposlenih žena koje žive sa svojim intimnim partnerima, različitog stupnja obrazovanja, iz svih regija Republike Hrvatske, pokazala da žene u Hrvatskoj i dalje obavljaju golemu količinu neplaćenog rada. Isto tako, Klasnić [2017] navodi kako je zanimljiv nalaz da, prema procjenama žena, zaposlene žene tijekom jednom tipičnog tjedna provedu oko 24 sata u aktivnostima vezanim za brigu za djecu dok njihovi partneri na iste aktivnosti utroše samo oko 10 sati tjedno. Najveća razlika u uloženom vremenu između muškaraca i žena jest ona u obavljanju rutinskih kućanskih poslova poput glačanja, kuhanja, pospremanja i sl. Posebna vrsta rada, tzv. "mentalni rad", odnosno briga o tome da svi potrebni poslovi budu obavljeni na vrijeme i na odgovarajući način također je većinom ženski posao. To se posebice odnosi na rutinske kućanske poslove i brigu o djeci u što žene ulažu mnogo više vremena te kognitivnog i emocionalnog napora od muškaraca.

S obzirom na to da je više od polovice Romkinja u srednjim, radno aktivnim godinama uključeno u "golemu količinu neplaćenog rada", odnosno definiraju se domaćicama koje se bave odgojem djece i neplaćenim kućanskim poslovima, smatrali smo važnim naglasiti da ni obiteljska podjela rada, kao ni "mentalni rad" nisu bitno drugačiji ni kod većinske populacije žena. Budući da većina Romkinja nikada ne radi plaćene poslove, analizirali smo percepciju predstavnika relevantnih institucija i predstavnika/ica RNM u kvalitativnim podacima o položaju žena kako u obitelji, tako i na tržištu rada. Naime, određeni stavovi i uvjerenja prema položaju žena unutar same romske zajednice otežavaju ženama izlazak iz obitelji, a time i veće šanse kako u obrazovnom sustavu, tako i kasnije u aktivnom uključivanju na tržište rada.

U dijelu koji slijedi izložit ćemo citate iz kvalitativne analize koji se odnose na neplaćeni ženski rad kao dio konteksta društvenog i ekonomskog položaja Romkinja u Hrvatskoj:

Žene se bave svojim domaćinskim poslom – kuhanjem i spremanjem djece u školu, dočekivanje iz škole i tako... [BB_RNM_04].

Međutim, danas kada jedna Romkinja mora ići na more raditi, tri mjeseca u sezoni, ostaviti muža i obitelj, to teško prolazi. Oni su još uvijek patrijarhalna obitelj gdje je otac bog i svetinja i nema tu. Dakle, žene su još uvijek doma, i ako ima završenu školu, kada treba ići raditi to ne pada na plodno tlo [MĐ_KNF_07].

Jer majka u romskoj zajednici je poglavica. Ona je ta preko koje se sve odvija, prebija. Suprug, hrana, spremanje kuće, školovanje djece, sva briga je na majci, tako da ona nema ni volje niti vremena da se bavi sobom [OB_RNM_03].

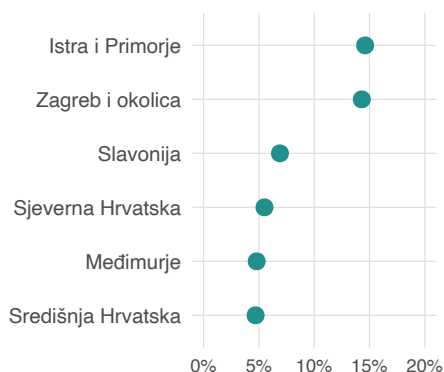
On je stalno negdje lajsa, a žena jadna doma nema ni zube ni ništa i mora brinuti o svoj djeci i naravno da to onda nije dobro jer su oni veća sirotinja nego što bi inače bili. On na neko čudo ima novce uvijek u džepu i uvijek mi se pohvali koliko ima novaca, ali on to zapije, on to ne ostavi doma djeci. Ta neka njihova nebriga, patrijarhalni način života gdje muškarac iz obitelji živi neki svoj život, baš ga briga, a žena jadna doma ima toliku djecu i ne zna kak bi s njima. [...] [SM_KNF_12].

Pa vidite, kod nas Roma, možda smo jedna od najspecifičnijih, kod nas je muškarac da radi, da doprinosi i da donese, a žena je zadužena da čuva djecu, da odgaja djecu, da kuha, pere i tako dalje [ZG_RNM_01].

Iz navedenih citata razvidno je da su dominantna uvjerenja o položaju žena u romskim zajednicama još uvijek temeljena na tradicionalnim i patrijarhalnim stereotipima da je žena "prirodno" predodređena za rađanje djece i bavljenje neplaćenim kućanskim poslovima te da je ona ta čija je primarna zadaća briga za obitelj i time za ukupnu socijalnu reprodukciju. Kako to argumentira Galić [2002], sva društva i kulture prepoznaju razlike između muškaraca i žena, međutim, te kategorije različito vrednuju i to tako da gotovo sva društva i kulture nižu vrijednost dodjeljuju ženama, a ne muškarcima. Iz takvih uvjerenja i socijalnih konstrukcija proizlaze i niže vrijednosti žena unutar socijalne stratifikacije te rodnih odnosa u najširem smislu. Međutim, taj subordinirani položaj žena nema biološko podrijetlo, nego proizlazi iz sociokulturnih faktora. Takvi faktori povezani su s nečim što je u svakodnevnoj kulturi podcijenjeno, tj. s "prirodom", s čime se obično identificira žene, dok muškarci prisvajaju sferu kulture. Zbog posebne ženske uloge u socijalnoj reprodukciji i angažmana u odgoju djece, žene se poistovjećuju s prirodom. Takve veze žena s prirodom nisu prirodne po sebi, nego su simboličke komponente patrijarhata [Millet, 2000; Moore, 1994 prema Galić, 2002: 227]. U dijelu koji slijedi bavit ćemo se uključenosti u plaćeni rad, generacijskim i regionalnim razlikama uključenosti u plaćeni rad Romkinja te njihovim zanimanjima.

Prema DZS-u [2019], zaposlenih žena u općoj populaciji je najmanje s osnovnom školom i to 10%, zaposlenih žena sa završenom srednjom školom je 57%, dok je onih s visokim obrazovanjem 34%. Prema istom izvoru, zanimljivo je da je najveća stopa rizika od siromaštva upravo kod nezaposlenih žena i iznosi 50% dok je za zaposlene žene ta stopa 5,8%. Prema Statističkom ljetopisu [DZS, 2017b], zaposlenih žena je 2016. godine bilo 516 287 [48%], a prema vrsti radnog odnosa, na neodređeno vrijeme radilo je 429 064 [83%] žena iz opće populacije dok ih je na određeno vrijeme radilo 83 859 [16%], a među pripravnicama i vježbenicama 3 364 žena [0,7%].

Udio Romkinja koje obavljaju plaćeni rad izrazito je nizak bez obzira na to kojoj dobnoj skupini pripadaju. Ukupno je u tjednu prije provedbe istraživanja samo 7,6% Romkinja obavljalo neki oblik plaćenog rada. Kada se uzme u obzir da čak 79,5% Romkinja u dobi od 20 do 29 godina nema završenu srednju školu, njihove perspektive na fleksibilnom tržištu rada vrlo su ograničene. Postoje statistički značajne generacijske razlike u obavljanju plaćenog rada protekli tjedan među Romkinjama⁵¹, a najviše Romkinja koje su obavljale neki plaćeni rad [10,2%]⁵² je u srednjoj dobi. Najmanje radi starijih žena [4,2%] dok su mlade žene u plaćenom radu zastupljene sa 6,4%. U sve tri generacijske skupine postoje i statistički značajne rodne razlike u obavljanju plaćenog rada, pri čemu u svim generacijama plaćeni rad obavlja više muškaraca nego žena. Među mladima plaćeni je rad obavljalo 27% muškaraca u odnosu na samo 6% žena.⁵³ U srednjoj generaciji Roma i Romkinja plaćeni je posao proteklog tjedna obavljalo 33% muškaraca i samo 10% žena⁵⁴. U starijoj generaciji Roma i Romkinja plaćeni je posao proteklog tjedna obavljalo 12% muškaraca i 4% žena⁵⁵.

SLIKA 4.2.1. Regionalne razlike u obavljanju plaćenog rada žena

51 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 12,419$; $df = 3$; $p = 0,005$.

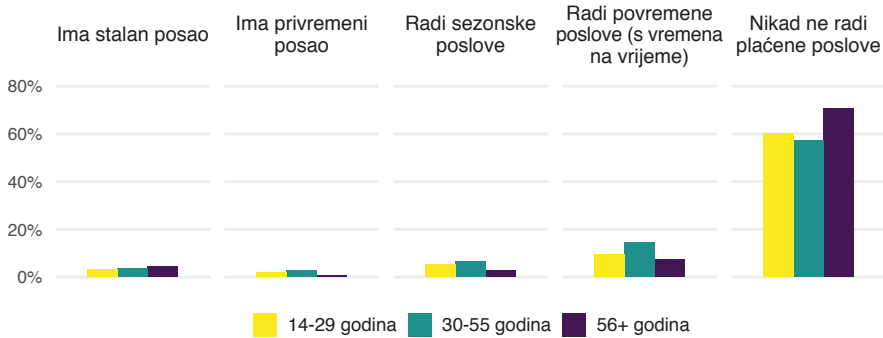
52 Prema Radenković, Reljić i Kasumović [2018], u SFRJ je 17% Roma bilo uključeno u proizvodni rad, s relativno sigurnim radnim mjestom i zajamčenim socijalnim pravima.

53 Fisherov egzakti test, $p < 0,001$.

54 Fisherov egzakti test, $p < 0,001$.

55 Fisherov egzakti test, $p < 0,001$.

Utvrđene su i statistički značajne regionalne razlike u udjelu žena koje su u prethodnom tjednu obavljale plaćeni posao:⁵⁶ najviše rade žene u Istri i Primorju te u Zagrebu i okolici [njih ukupno 14% – 15%], a najmanje u Središnjoj Hrvatskoj i Međimurju [samo oko 5% žena].

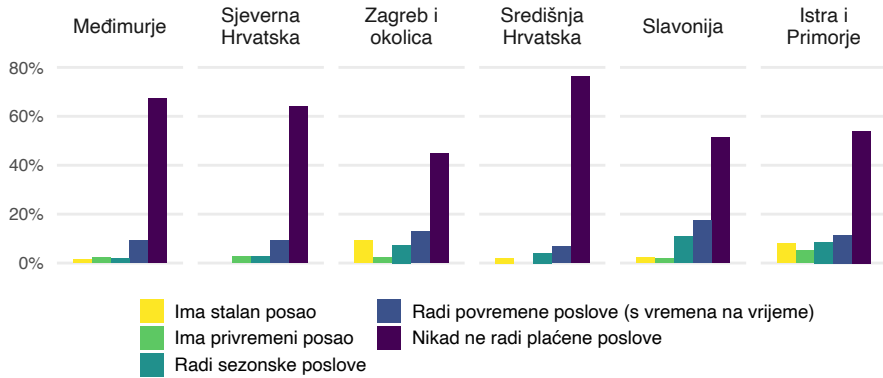

SLIKA 4.2.2. Generacijske razlike u obliku plaćenog rada žena

Slika zaposlenih Romkinja izgleda bitno drugačije od opće populacije žena. Udio žena koje imaju stalan posao izrazito je nizak u svim generacijama. Među mladim ženama i ženama srednje generacije stalno je zaposleno samo njih 3%, a među starijima njih 4%. Za privremena zaposlenja postoci su još niži pa takve poslove radi samo 0,6% starijih žena, 2% mlađih Romkinja i 3% žena srednje dobi. Generacijske razlike među ženama u obliku plaćenog rada utvrđene su jedino kod povremenih poslova⁵⁷ gdje u takvim poslovima najviše sudjeluju žene srednje dobi i to njih 15%, dok povremene poslove upola manje rade starije žene. Na sezonskim poslovima najviše je žena srednje dobi i to 6%, a najmanje starijih Romkinja koje se sezonski zapošljavaju u 3% slučajeva.

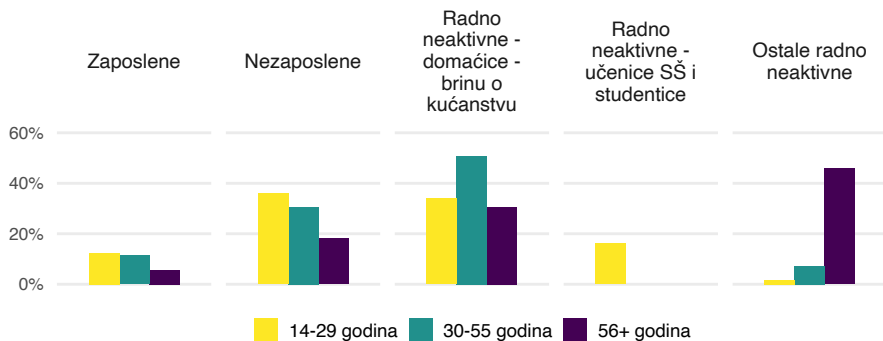
56 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 32,197$; $df = 5$; $p < 0,001$.

57 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 11,591$; $df = 2$; $p = 0,003$.

SLIKA 4.2.3. Regionalne razlike u obliku plaćenog rada žena

Statistički značajne regionalne razlike među ženama u obliku plaćenog rada utvrđene su kod stalnog zaposlenja⁵⁸, sezonskih poslova⁵⁹, povremenih poslova⁶⁰ te u udjelu žena koje nikad ne obavljaju plaćene poslove⁶¹. Jedino kod privremenih poslova nema statistički značajnih regionalnih razlika među ženama. Najviše žena formalno je zaposleno u Zagrebu i okolici [9%] dok u Sjevernoj Hrvatskoj nije zabilježena nijedna žena koja ima stalan posao. U Slavoniji najviše žena radi povremene [17%] i sezonske poslove [11%] dok u Zagrebu i okolici sezonske poslove obavlja 7% žena, a povremene poslove njih 13%. Žene povremeno rade u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj [u 9% slučajeva] dok su sezonski poslovi u obje regije manje zastupljeni [od 2 do 3%].

SLIKA 4.2.4. Generacijske razlike u radnoj aktivnosti žena

58 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 49,643$; $df = 5$; $p < 0,001$.

59 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 36,908$; $df = 5$; $p < 0,001$.

60 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 18,091$; $df = 5$; $p = 0,003$.

61 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 71,018$; $df = 5$; $p < 0,001$.

Postoje statistički značajne generacijske razlike u radnoj aktivnosti žena. Najviše je zaposlenih mladih žena [12%], nešto manje ih radi u srednjoj dobi [11%] dok je u starijoj dobi zaposleno manje od 6% žena. U starijoj dobi žene su najčešće radno neaktivne i to kao domaćice u 31% slučajeva dok ih je u kategoriji "ostale radno neaktivne" čak 46%. Najviše domaćica je u radno aktivnoj dobi od 30 do 55 godina, njih čak 51%. Prema istraživanju FRA iz 2011. godine, u 11 članica Europske unije [FRA, 2013] 21% Romkinja u dobi od 20 do 64 godine bio je plaćen za neki posao koji su obavljale, u odnosu na 35% Roma u istoj dobi. Kada pogledamo ukupnu populaciju Romkinja u Hrvatskoj u dobi od 14 i više godina, razvidno je da je samo 11,1% zaposlenih Romkinja daleko ispod europskog prosjeka. Prema FRA [2014], u Francuskoj, Grčkoj, Španjolskoj i Italiji više od 40% Romkinja u dobi od 16 i više godina radno je neaktivno i bavi se samo kućanskim poslovima, a podatak iz tog istraživanja da su čak 40% svih žena domaćice Hrvatsku stavlja u neslavni europski kontekst zemalja s najvećim udjelom radno neaktivnog romskog ženskog stanovništva.

Na anketno pitanje u ovoj studiji o zanimanju kojim se bave ili su se nekad u životu bavile, čak 58% žena nije navelo nikakvo zanimanje, već je odgovorilo da nikad u životu nisu radile. Struktura zanimanja onih Romkinja koje su radile govori o teškom i slabo plaćenom radu u djelatnostima čišćenja i rada na proizvodnoj liniji u kojima su sve generacije Romkinja bile najviše zaposlene [24% od svih ispitanih žena]. Na takvim poslovima radi ili je radilo najviše žena iz starije generacije [30%] dok je mladih žena u dobi od 18 do 29 godina na takvim poslovima jedna petina. Dio žena u dobi od 56 i više godina radile su u ruralno dostupnim niskokvalificiranim ujedno i tipično muškim zanimanjima poput poljoprivrede, šumarstva, ribarstva i lova [njih 11%] dok je u tim zanimanjima mlađe i srednje populacije žena dvostruko manje [5 - 6%]. Uslužna i trgovačka zanimanja među mladim Romkinjama zastupljena su s 8%, a među ženama srednje i starije generacije rade još rjeđe [6% i 3%].

4.3. Reproduktivno i seksualno zdravlje i prava Romkinja

Prema Fondu Ujedinjenih naroda za populaciju [UNFPA], dobro seksualno i reproduktivno zdravlje je stanje potpune tjelesne, mentalne i socijalne dobrobiti u svim pitanjima koja se odnose na reproduktivni sustav. Podrazumijeva da su ljudi u stanju imati zadovoljavajući i siguran seksualni život, sposobnost reprodukcije i slobodu odlučivanja hoće li, kada i koliko često to činiti. Kako bi održali svoje seksualno i reproduktivno zdravlje, ljudima je potreban pristup točnim informacijama i siguran, učinkovit, pristupačan i prihvatljiv način kontracepcije prema vlastitom izboru. Moraju biti informirani i osnaženi za zaštitu od spolno prenosivih bolesti.

Kada odluče imati djecu, žene moraju imati pristup uslugama koje im mogu pomoći da imaju prikladnu trudnoću, siguran porođaj i zdravu bebu. Svaki pojedinac ima pravo na vlastiti izbor o svom seksualnom i reproduktivnom zdravlju.

Prije više od 25 godina, 1994. godine u Kairu, 179 zemalja svijeta usvojilo je orijentacijski Akcijski program tijekom Međunarodne konferencije o populaciji i razvoju. Akcijski program transformirao je dotadašnji način na koji se adresiralo poveznice između populacije, smanjenja siromaštva i održivog razvoja. Tada su prvi put prava, potrebe i težnje pojedinačnih ljudskih bića postavljeni u centar održivog razvoja. Unaprjeđujući rad na implementaciji programa iz Kaira o univerzalnom pristupu seksualnom i reproduktivnom zdravlju, osnaživanju djevojčica i žena te rodnoj ravnopravnosti, te naslanjajući se na njegove postignute rezultate i Agendu 2030 za održivi razvoj, 2019. godine UN-ov samit u Nairobiju obvezao se da će, između ostalog, nastojati osigurati postizanje nulte stope smrtnosti majki i postporođajnih komplikacija koje su mogle biti spriječene. To se namjerava postići integracijom sveobuhvatnog paketa intervencija za seksualno i reproduktivno zdravlje, uključujući pristup sigurnom pobačaju u potpunosti u skladu sa zakonom, mjere za sprječavanje i izbjegavanje nesigurnih pobačaja, te pružanje skrbi nakon pobačaja, u nacionalne javno-zdravstvene strategije, politike i programe, kao i mjera za zaštitu i osiguranje prava svih pojedinaca na tjelesni integritet, autonomiju i reproduktivna prava i pružanje pristupa osnovnim uslugama kao potporu tim pravima (UN, 2019).

U izvještaju "Women's sexual and reproductive health and rights in Europe" iz 2017. godine Vijeće Europe upozorava da su ženska seksualna i reproduktivna prava "pod napadom" te je europskim državama uputilo oštru poruku: "Bez želje da se obezvrjedi postignuti napredak, mora se primijetiti da se žene u Europi još uvijek suočavaju sa široko rasprostranjenim zabranama i nemogućnostima ostvarenja svojih seksualnih i reproduktivnih prava. Međutim, prijetnje ženskom reproduktivnom i seksualnom zdravlju u vidu sposobnosti donošenja samostalnih i informiranih odluka o tijelu, zdravlju, seksualnosti i odluka o tome hoće li se ili ne reproducirati ponovno se pojavljuju i u dijelovima kontinenta gdje dosad nisu bile toliko izražene. Takve prijetnje dovode u pitanje dugoročne obaveze društva prema rodnoj jednakosti i univerzalnosti ženskih ljudskih prava. Zahvaljujući tim trendovima, zakoni, politike i prakse postali su retrogradni i restriktivni. Posebno kad se radi o abortusu i kontracepciji. Razvijaju se štetni rodni stereotipi, a zapostavlja se i marginalizirane skupine poput romskih i migrantskih žena. Dodatno, pojavljuje se niz barijera kojima se potkopava ženski pristup pravdi i učinkovitim pravnim lijekovima protiv nasilja na njihova seksualna i reproduktivna prava." (Vijeće Europe, 2017: 5).

Koliko je Hrvatska daleko od primjene definicija dobrog seksualnog zdravlja i prava žena UNPFE najbolje govore rezultati istraživanja udruge Roda o praksama maternalne skrbi.⁶² Iz rezultata te ankete (RODA, 2015) izdvajamo neka od iskustva poroda u Hrvatskoj: kod

62 Anketu je u Hrvatskoj provedena u ožujku 2015. i u njoj je sudjelovalo više od 4 000 žena, od kojih je većina rodila u posljednje dvije godine. Dostupno na: <http://www.roda.hr/udruga/programi/trudnoca-i-porod/rezultati-ankete-o-maternalnim-praksama-u-hrvatskoj.html>, pristupljeno 16. studenog 2019.

više od polovice žena koje rađaju vaginalno učinjena je epiziotomija [za usporedbu, u Danskoj je taj postotak 4%]; kod više od polovice žena izvodi se Kristellerov hvat [naližeganje na trbuh], vrlo opasna intervencija koja se nikako ne bi smjela biti primjenjivana na tolikom broju poroda, posebice jer je rijetko korisna; 64% žena tijekom svog poroda osjećalo se kao da zdravstveni djelatnici nemaju za njih strpljenja te su tijekom porođaja veći dio vremena provele same, bez prisustva zdravstvenih djelatnika u rađaonici. Rezultat takvog tretmana je da jedna od tri žene kaže da ozbiljno razmišlja o tome želi li uopće imati još djece ili je odlučila da neće imati više djece upravo zbog takvog iskustva na porodu. Kao odgovor na pritužbe žena o iskustvu poroda u našim rodilištima, stručnjaci u pravilu naglašavaju činjenicu da je u Hrvatskoj perinatalni mortalitet iznimno nizak, što se može povezati s još uvijek kvalitetnom primarnom zdravstvenom zaštitom žena, gdje se posebice prati zaštita trudnica. Tako je, prema Hrvatskom zdravstvenom statističkom ljetopisu za 2018. godinu [HZJZ, 2019], broj pregleda po trudnici bio 7,5 dok je taj broj bio nešto veći godinu dana ranije – 7,8 pregleda po trudnici u 2017. godini.

Osim izazova u maternalnoj skrbi, žene se u Hrvatskoj pod pritiskom neokonzervativnih udruga i inicijativa sve teže odlučuju na medicinski propisanu kontracepciju. Naime, prema HZJZ [2019], posjeti ordinacijama primarne zdravstvene zaštite žena u 2018. godini u svrhu planiranja obitelji u Hrvatskoj su u padu u odnosu na prethodnu godinu. U 2017. godini zabilježeno je 90 140 posjeta u svrhu planiranja obitelji i/ili propisivanja nekog kontracepcijskog sredstva, što je za 14,8% manje u odnosu na prethodnu godinu [105 838]. Najčešće su propisivani oralni kontraceptivi [u 75% slučajeva] i intrauterini ulošci [u 18,2% slučajeva] [HZJZ, 2019: 125]. Prema procjeni UN-ovog Odjela za ekonomska i socijalna pitanja [UN, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2015], prevalencija upotrebe kontracepcije među ženama koje su u braku ili vezi u dobi od 15 do 49 godina u Hrvatskoj iznosi 64%, što uključuje bilo koji oblik kontracepcije bilo žene, bilo njezinog partnera. Svi navedeni podaci opisuju društveni kontekst u kojem bi žene u Hrvatskoj, pa tako i Romkinje, trebale ostvarivati svoja seksualna i reproduktivna prava i brinuti se za svoje reproduktivno zdravlje.

Prema Martinović-Klarić, Peternel i Ančić [2015], rezultati istraživanja koje su proveli UNDP, Svjetska banka i Europska komisija 2011. godine, a koji se tiču reproduktivnog zdravlja Romkinja, pokazuju da nema statistički značajnih razlika između Romkinja i žena iz većinske populacije kod posjeta ginekologu. Međutim, podaci su zabrinjavajući u odnosu na preventivne preglede putem testa za utvrđivanje rizika od karcinoma vrata maternice. Naime, prema njihovoj analizi, više od 50% žena iz opće populacije i dvije trećine Romkinja nikada nisu obavile taj preventivni pregled [Martinović-Klarić, Peternel i Ančić, 2015: 21].

Ovo poglavlje započinjemo citatima iz intervjua i fokus grupa kako bismo opisali još kompleksniju stvarnost žena Romkinja i tako kontekstualizirali i podatke iz kvantitativne analize.

Dok govore o zdravstvenoj zaštiti Romkinja i njihovim iskustvima s liječnicima, sudionici u kvalitativnom istraživanju doticali su se različitih tema vezanih uz reproduktivno zdravlje žena poput odlazaka na ginekološke preglede, trudnoća, broja djece i posljedica rađanja, kontracepcije i potrebe za edukacijom žena.

[...] Koliko puta se odgađa, u ženskoj populaciji, odlazak ginekologu, što onda radi probleme kasnije s njihovim zdravstvenim stanjem. Baš zato jer nema se sad novaca, pa se nema novaca za kontracepciju koju im ginekolog propisuje, to su sve detalji koji, nažalost, bolje da ih tu velimo jedni drugima, to su činjenice. [FG_VŽ_KNF_15]

Onda također smo čuli kad je bila jedna zdravstvena akcija, mamografija je bila organizirana u sklopu našeg zavoda, mamografski uređaj je doveden na lice mjesta. [...] oni svojim ženama brane da, ideološki im brane da pristupe toj pretragi, čak i ne radi nekakvih, nekakvih spolnosti nego što će se dogoditi ako se nešto otkrije. Njima je bolje ne znati da postoji nekakva tumorska promjena nego se suočiti sa rješavanjem... [FG_ZG_KNF_13]

Ono što se tiče zdravstva mislim da još uvijek postoji tu određena jedna razlika u odnosu na ostalo stanovništvo je u prvom redu maloljetnički brakovi [...] Imamo toga dosta i dalje. [...] Recimo iscrpljivanje romskih žena rađanjem i sve skupa isto nije nešto što ide u prilog boljem zdravlju naročito žena. [FG_OB_KNF_22]

Što se tiče žena ja bi rekla briga o reproduktivnom zdravlju bi trebala malo više se isto tako prosvjeđivati jer one vam nejdnu niti na redovite ginekološke preglede, niti u trudnoći nejdnu na ginekološke preglede, one vam znaju po 4, 5, 6 mjeseci biti trudnice a da nisu još išle na prve ginekološke preglede. Kao razlog navode ili "znam da je sve u redu" ili "pa nejdem jer nemam novaca", "nemam prijevoza" i takve neke stvari – to im moramo ili neku dostupnost veću dati i onak dosta često puta vele da se posramljeno osjećaju jer to je već ne znam koja trudnoća il nekaj pa znaju onda ljudi komentirati to ili tak nešto pa nemaju volje ići. [MĐ_KNF_16]

Pa sam molio institucije da pomognu da im taj dug na neki način podmire jer sam ja inzistirao da se najviše odnosi na žene koje su u neželjenoj trudnoći da im eventualno i naprave i abortus eventualno da im ugrade ono spirale i tako. To je sve koštalo. Sve je to koštalo. Nekima su to i radili. [MĐ_RNM_01]

Što se tiče žena, i tako, još uvijek su one – recimo, tabu tema je kontracepcija. To je strašno, ja sam u početku to pitanje postavljala kad dođem kod žene koja već treba otić kod ginekologa i postavim pitanje kontracepcije, odlaska kod ginekologa, ona meni šuti. Ili ako je muško u kući, čak i muško dijete izlazi van. [...] Tako da je to nekakva njihova tradicija da planiranje obitelji i rađanje djece je problem žene, ne muškarca [...] Znači, kontracepcija je nula. [...] [OB_KNF_05]

Mlađe djevojke i žene idu na ginekološke preglede. Problem je kod ovih malo starijih, jednostavno ih je kao stid ili nešto tako ih sprječava ili uopće ne žele ići tamo. [OB_RNM_01]

Kod nas je jako problem što žene ne idu kod ženskog doktora, ginekologa. To je užas jedan. To se kod nas ne smije. Ona ako ide sa 15 – 16 godina kod ginekologa, znači trudna je. One čak i kad su trudne ne idu redovito kod ginekologa. To je veliki problem.

Po tom pitanju su dosta neodgovorni. Možda ta neodgovornost jednim dijelom potiče, što od sramežljivosti jer puno žena se ustručava ići ginekologu, što od nerazumijevanja, jer ona će samo gledati doktora i ništa nije razumjela, pa se onda stvara komplikacija; netko ima problema sa porodom, netko ima problema sa djetetom, netko ima problema sa tumorom. [PG_RNM_04]

Iz navedenih citata može se iščitati niz izazova u ostvarenju seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava Romkinja. U prvom redu to je tradicionalizam koji je prisutan u romskoj populaciji gdje se odlazak kod ginekologa ne razumijeva kao djelovanje u skladu sa zaštitom svog zdravlja, već dio žena osjeća sram zbog takvih pregleda. Osim srama, dodatno tu situaciju pogoršava nerazumijevanje uputa liječnika, što može biti povezano sa specijalističkim medicinskim diskursom [koji mnoge žene ne razumiju u potpunosti], a dijelom, za neke Romkinje koje ne govore dobro hrvatski jezik, prepreka može biti čisto jezične prirode. Sram se ne vezuje samo za preglede, već i za osjećaj da se njihove višekratne trudnoće od strane drugih pacijentica, a ponekad i medicinskog osoblja ne gledaju s odobravanjem. Mnoge žene iz opće populacije preventivne preglede dogovaraju u privatnim ordinacijama i same za to plaćaju, no zbog nepovoljnog socioekonomskog statusa, dodatni trošak za preventivne preglede u privatnoj praksi Romkinjama nije vjerojatna opcija. Kao što smo naznačili, posljednjih godina pitanje pobačaja i kontracepcije u hrvatskom društvu svim je ženama otežano zbog priziva savjesti liječnika u mnogim bolnicama, manjka ginekologa i drugih kontekstualnih razloga (poput molitvenih zajednica pred bolnicama s transparentima: "pobačaj je ubojstvo") dok Romkinjama, dodatno, nisu mali izdaci za mjesečnu dozu kontraceptiva ili spiralu, kao ni više tisuća kuna za pobačaj. Međutim, osim ekonomskih razloga slabog korištenja kontracepcijom, važnost reproduktivne ženske uloge koja je zasigurno visoko vrednovana u patrijarhalnim romskim zajednicama nije poticaj za usvajanje drugačijeg tipa brige za sebe i korištenja kontraceptivima. Prema izjavama u intervjuima i fokus grupama, maloljetničke trudnoće i veći broj djece u kratkim vremenskim periodima dodatni su izazovi za žensko reproduktivno zdravlje u romskoj populaciji.

Kako navode Martinović-Klarić, Peternel i Ančić [2015], kvaliteta zdravstvenih usluga pa time i zdravlje kako Romkinja, tako i ostalih članova RNM značajno bi se unapri-

jedilo uvođenjem romskih zdravstvenih pomagača koji bi funkcionirali kao poveznica između romske populacije i hrvatskog zdravstvenog sustava. Također, kako navode Martinović-Klarić, Peternel i Ančić [2015: 7 – 8], Ministarstvo zdravstva RH planira postepeno započeti s programom uvođenja romskih zdravstvenih pomagača tijekom 2020. godine i to najprije s provođenjem pilot projekta u jednom od romskih naselja, nakon čega bi se provela evaluacija kako bi se utvrdila djelotvornost tog pristupa. Planirano je da romski zdravstveni pomagači žive u romskom naselju, da dobro poznaju lokalnu kulturu i ljude dok obrazovni uvjeti još nisu definirani, ali se očekuje da će srednjoškolsko obrazovanje biti preduvjet. Međutim, određeni predstavnici romskih udruga kritični su prema tom programu i pozivaju na uvođenje održivog, smislenog i korisnog programa koji bi uključivao izgradnju kapaciteta mladih Roma i Romkinja obrazovanjem i treningom u različitim medicinskim profesijama.

4.3.1. Reproduktivno zdravlje i prevencija

Bolesti reproduktivnih organa

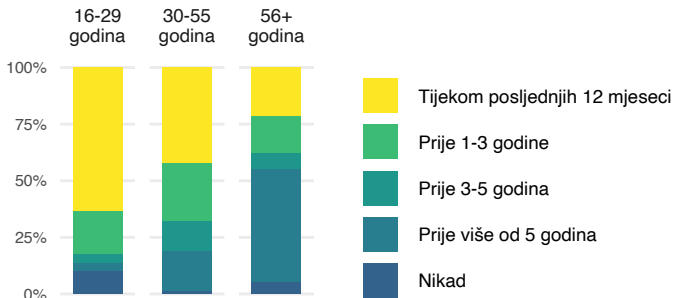
Prema HZJZ [2019], od najčešćih bolesti i stanja reproduktivnog zdravlja žena u 2018. godini na prvom su mjestu menopauzalni i perimenopauzalni poremećaji i druge upalne bolesti ženskih zdjeljnih organa [9%], zatim slijede poremećaji menstruacije [8%], postupci u vezi sa sprječavanjem neželjene trudnoće [8%] te nadzor nad normalnom trudnoćom [7%].

Romkinje su u anketi upitane jesu li ikad imale bilo kakvu bolest reproduktivnih organa, odnosno maternice, jajnika ili jajovoda. Njih 17% [od ukupno 382] odgovorile su potvrdno. Utvrđena je statistički značajna razlika u zastupljenosti bolesti reproduktivnih organa između žena različitih dobnih skupina.⁶³ Bolesti reproduktivnih organa najviše su zabilježene kod žena u najstarijoj dobnj kohorti [56 i više godina] i to kod njih 30%. U srednjoj dobi jedna petina žena imala je neku od bolesti reproduktivnih organa dok je 10% mladih žena iskusilo neku od reproduktivnih bolesti. Nije utvrđena statistički značajna razlika u učestalosti bolesti reproduktivnih organa između žena iz različitih regija.

Učestalost odlazaka na ginekološke preglede

Prema zdravstveno-statističkom ljetopisu za 2018. godinu [HZJZ, 2019], u 2018. godini u skrbi ginekologa u primarnoj zdravstvenoj zaštiti bilo je 1 724 780 žena. Od ukupnog broja žena koje su izabrale svog ginekologa u primarnoj zdravstvenoj zaštiti njih 563 031 ili 32,6% [31,7% u 2017.] je koristilo zdravstvenu zaštitu.

⁶³ Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 12,234$; $df = 2$; $p = 0,002$.

SLIKA 4.3.1. Posljednji ginekološki pregled, prema generacijama

Podaci pokazuju da je ukupno 48% Romkinja u posljednjih 12 mjeseci posjetilo ginekologa. Utvrđena je statistički značajna razlika u posljednjem odlasku na ginekološki pregled između dobni skupina žena.⁶⁴ Tijekom posljednjih 12 mjeseci najviše mladih žena posjetilo je ginekologa, i to 63%, što se može interpretirati upravo s fertilnom dobi žena kada se najveći broj trudnoća i poroda zbiva. To korespondira i s izjavama iz kvalitativne analize da mlađe žene više posjećuju ginekologa nego starije. Žene u dobi od 30 do 55 godina su u 42% slučajeva otišle ginekologu u posljednjih 12 mjeseci dok je taj udio najmanji kod starijih žena [21%].⁶⁵

Žene su za analitičke svrhe podijeljene u dvije skupine prema tome jesu li u posljednjih godinu dana bile na ginekološkom pregledu.⁶⁶ Da bismo ustanovili prediktore za redovne odlaske na ginekološke preglede, provedena je binarna logistička regresija u kojoj su u model uključene sljedeće varijable: posjedovanje zdravstvenog osiguranja, opće zdravstveno stanje, stupanj obrazovanja (u tri kategorije), radni status, mjesečni prihodi kućanstva, pismenost kao pokazatelj socijalnog statusa, korištenje socijalnom pomoći kao pokazateljem materijalnog statusa kućanstva, rizik od siromaštva kućanstva te tip naselja. Kao statistički značajni prediktori utvrđeni su opće zdravstveno stanje i tip naselja. Ako su sve ostale varijable koje su uključene u model konstantne, poboljšanje općeg zdravstvenog stanja daje 40% veću šansu za redovite odlaske na ginekološke preglede⁶⁷. Žene koje žive u koncentriranim romskim naseljima na rubovima gradova ili sela imaju 2,5 puta veću šansu, a žene koje žive u koncentriranim romskim naseljima unutar gradova imaju 2,6 puta veću šansu da su u posljednjih 12 mjeseci obavile ginekološki pregled od žena koje žive disperzirano među većinskim stanovništvom⁶⁸.

64 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 96,479$; $df = 8$; $p < 0,001$.

65 Nije utvrđena statistički značajna korelacija posljednjeg odlaska na ginekološki pregled sa stavovima o medicinskom osoblju i zdravstvenim djelatnicima, kao ni s negativnim iskustvima s liječnicima.

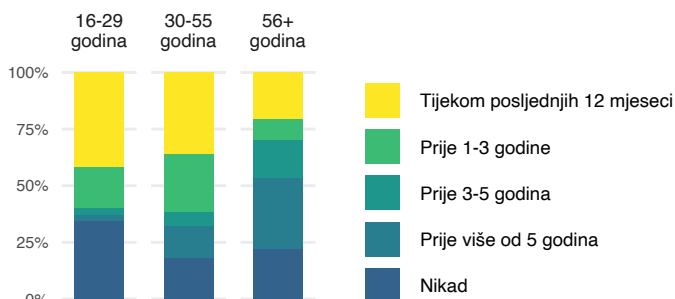
66 Nije utvrđena statistički značajna razlika u odlasku na ginekološki pregled u posljednjih 12 mjeseci između regija: hi-kvadrat test.

67 $p = 0,001$.

68 $p = 0,010$ i $p = 0,029$.

Posljednji Papa-test [test za utvrđivanje rizika od karcinoma vrata maternice]

Prema zdravstveno – statističkom ljetopisu za 2018. godinu [HZJZ, 2019], u 2018. godini je uzeto 386 478 uzoraka za Papa-testove od ukupno 1 724 780 žena u skrbi ginekologa u primarnoj zdravstvenoj zaštiti [22%]. Od ukupnog broja Papa-testova, 9% bili su patološki [2017. godine njih 10%]. I ovdje, kao i kod podataka o udjelu žena koje su posjetile ginekologa u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, treba imati na umu da nisu uračunati podaci o ženama koje posjećuju privatne ginekološke ordinacije, stoga je taj udio u općoj populaciji žena vjerojatno znatno veći.

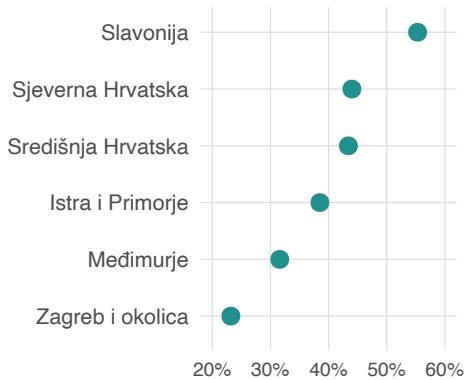

SLIKA 4.3.2. Posljednji Papa-test [test za utvrđivanje rizika od karcinoma vrata maternice], prema generacijama

Među Romkinjama je Papa-test u posljednjih godinu dana obavilo njih 36%, a utvrđene su statistički značajne generacijske razlike.⁶⁹ Tijekom posljednje godine, test za utvrđivanje rizika od karcinoma vrata maternice učinilo je 42% mladih žena u dobi od 16 do 29 godina, 36% žena srednje generacije te samo jedna petina Romkinja starije generacije. Žene su za analitičke svrhe testiranja razlika na regionalnoj razini podijeljene u dvije skupine prema tome jesu li u posljednjih godinu dana napravile Papa-test. Utvrđene su statistički značajne regionalne razlike u udjelu žena koje su u posljednjih 12 mjeseci učinile Papa-test.⁷⁰ Prema prevenciji i brizi za reproduktivno zdravlje, Romkinje u Slavoniji iskazuju najviši stupanj osviještenosti te je više od polovice njih obavilo takvo testiranje u posljednjih godinu dana. U Sjevernoj i Središnjoj Hrvatskoj više od 40% žena bilo je na testiranju za utvrđivanje rizika od karcinoma vrata maternice dok je samo nešto manje od četvrtine žena to učinilo u Zagrebu i okolici [23%].

69 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 61,669$; $df = 8$; $p < 0,001$.

70 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 18,131$; $df = 5$; $p = 0,003$.

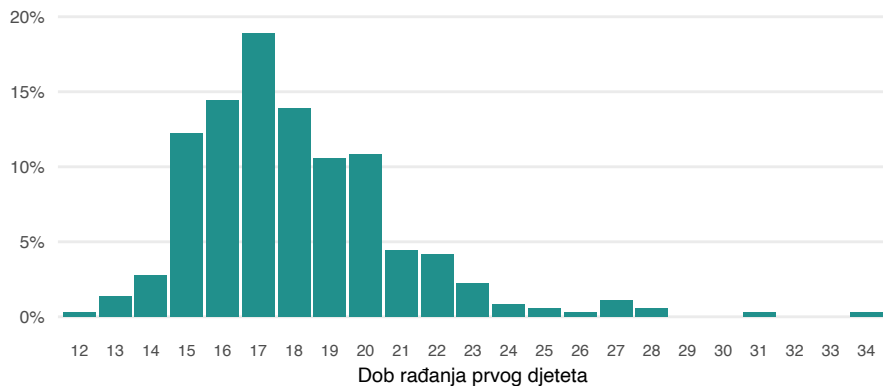
SLIKA 4.3.3. Papa-test u posljednjih godinu dana, prema regijama

4.3.2. Trudnoće i porodi

Prema HZJZ-u [2019], u 2018. godini u rodilištima je na temelju individualnih prijava poroda registrirano 36 752 poroda s 37 436 ukupno rođene djece. Rodilišni podaci uključuju i rođene čije stalno prebivalište nije u Hrvatskoj te je u 2018. godini registriran 161 porod majki iz drugih država. Nastavlja se trend porasta broja poroda u starijim dobnim skupinama [35 godina i više]. Porodi su najučestaliji u dobi 30 – 34 godine [12 670 poroda, odnosno 34%]. Na drugom mjestu, s blagim porastom broja i učestalosti poroda, nalaze se rodilje u dobi 25 – 29 godina [10 305 poroda, odnosno 29%]. U 2018. godini zabilježeno je 6 658 poroda u dobnj skupini 35 – 39 godina [18%] dok je u dobnj skupini 20 – 24 godine zabilježeno 4 837 poroda [13%]. Nakon 40. godine života porodi su i dalje relativno rijetki te su evidentirana 1 334 poroda [4%] u dobi 40 – 44 godine, 58 poroda [0,2%] u dobi 45 – 49 godina i dva poroda u majki dobi od 50 godina i više. Prema istom izvoru [HZJZ, 2019], znamo da su u 2018. godini u rodilištima Hrvatske zabilježena 222 poroda u maloljetnica [\leq 17 godina], odnosno 0,6%, dok je 666 poroda u mlađih punoljetnica [18 – 19 godina], odnosno 1,8%. Tako je ukupno 888 poroda u djevojaka ispod 20 navršениh godina života [2,4%]. Time je nastavljen trend smanjenja broja poroda u adolescentnoj dobi u općoj populaciji žena u Hrvatskoj.

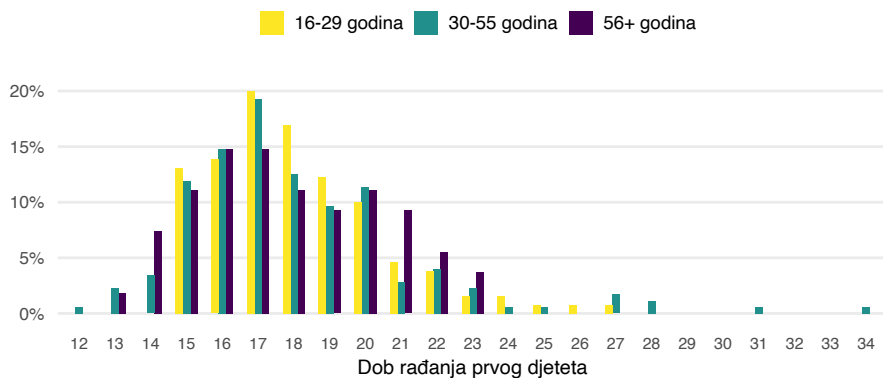
Dob rađanja prvog djeteta

Dob rađanja prvog djeteta u uzorku od 360 Romkinja koje su odgovorile na ovo pitanje kreće od 12 do 34 godine. Medijan, odnosno srednja dob rađanja prvog djeteta je 17,5 godina [Q1 – Q3: 16 – 20 godina, što znači da 50% Romkinja rodi prvo dijete u dobi od 16 do 20 godina], a prosječna dob rađanja prvog djeteta među Romkinjama je 18 godina [sd = 2,88 godina].

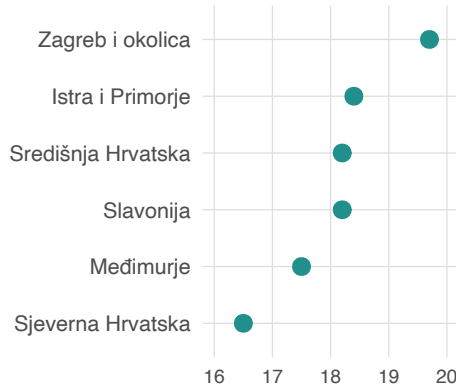
SLIKA 4.3.4. Dob rađanja prvog djeteta

Od Romkinja koje imaju djecu, njih 50% prvo dijete rodilo je u maloljetničkoj dobi, a 17% u dobi mlađoj od 16 godina. Samo 9% ispitanih Romkinja nikad nije rodilo dijete dok ih manje od 1% nije znalo odgovoriti na pitanje s koliko su godina rodile prvo dijete. Prosječna dob rađanja prvog djeteta među ženama u uzorku neznatno se smanjila sa 17,8 godina u najstarijoj na 18,1 godina u mlađim generacijama, no nije utvrđena statistički značajna razlika u prosječnoj dobi rađanja prvog djeteta između žena različitih dobnih skupina.

SLIKA 4.3.5. Rađanje prvog djeteta Romkinja u pojedinim generacijama

U najmlađoj dobnoj skupini žena najviše ih je svoje prvo dijete rodilo sa 17 godina (njih 20%), kao i u srednjoj generaciji žena gdje ih je prvo dijete sa 17 godina rodilo njih 19%. Gotovo 15% žena iz srednje i starije dobne skupine prvo je dijete rodilo sa 16 godina dok mlade žene u 17% slučajeva svoje prvo dijete rađaju kao mlađe punoljetnice s 18 godina.

SLIKA 4.3.6. Prosječna dob rađanja prvog djeteta, prema regijama

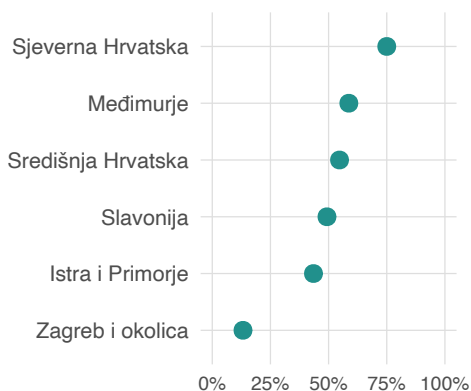
Utvrđena je statistički značajna razlika u prosječnoj dobi rađanja prvog djeteta između regija:⁷¹ najniža prosječna dob u kojoj Romkinje rađaju svoje prvo dijete je u Sjevernoj Hrvatskoj [16,5 godina] pa u Međimurju [17,5 godina], dok je najviša u Zagrebu i okolici [19,7 godina]. Utvrđena je i statistički značajna razlika u prosječnoj dobi rađanja prvog djeteta s obzirom na tip naselja u kojem žene žive:⁷² prosječna dob rađanja prvog djeteta među Romkinjama koje žive disperzirano, među većinskim stanovništvom u nekom gradu ili selu je statistički značajno viša [19,2 godine] od prosječne dobi u kojoj rađaju Romkinje koje žive u bilo kojem tipu koncentriranog romskog naselja [koja iznosi između 17,5 i 17,7 godina].

Da bismo ustanovili prediktore za dob rađanja prvog djeteta, provedena je multipla linearna regresija u kojoj su u model uključene sljedeće varijable: stupanj obrazovanja žene [u tri kategorije], pismenost žene kao pokazatelj socijalnog statusa, mjesečni prihodi kućanstva, korištenje socijalnom pomoći kao pokazateljem materijalnog statusa kućanstva te rizik od siromaštva kućanstva. Jedini statistički značajan prediktor pokazao se stupanj obrazovanja⁷³, odnosno može se zaključiti da što viši završeni stupanj obrazovanja žene imaju, u kasnijoj dobi rađaju prvo dijete. Ovaj prediktor objašnjava 10% varijance zavisne varijable.

71 ANOVA, $F = 6,739$; $p < 0,001$.

72 ANOVA, $F = 8,209$; $p < 0,001$.

73 $\beta = 0,299$; $p < 0,001$.

SLIKA 4.3.7. Udio žena koje su prvo dijete rodile u maloljetnoj dobi, prema regijama

U analitičke su svrhe sve žene koje su rodile barem jedno dijete razvrstane u dvije skupine prema tome jesu li u vrijeme rađanja prvog djeteta bile maloljetne ili punoljetne. Utvrđena je statistički značajna razlika u udjelu maloljetničkih trudnoća s prvim djetetom između regija⁷⁴ – najmanji udio žena koje su prvo dijete rodile dok su bile maloljetne je među onima u Zagrebu i okolici [13%], a najveći u Sjevernoj Hrvatskoj [čak 75%]. Da bismo ustanovili prediktore za maloljetničke trudnoće s prvim djetetom, provedena je binarna logistička regresija u kojoj su u model uključene sljedeće varijable: mjesečna primanja u kućanstvu, stupanj obrazovanja [u tri kategorije], radni status – oblik plaćenog rada, pismenost kao pokazatelj socijalnog statusa, korištenje socijalnom pomoći kao pokazateljem materijalnog statusa kućanstva, rizik od siromaštva kućanstva te tip naselja.

Kao statistički značajni prediktori utvrđeni su stupanj obrazovanja žene i tip naselja u kojem žene žive. Ako su sve ostale varijable koje su uključene u model konstantne, žene koje imaju završenu osnovnu školu imaju 68% manju šansu za maloljetničku trudnoću s prvim djetetom od žena koje su bez škole ili imaju nezavršenu osnovnu školu⁷⁵, dok žene sa završenom srednjom školom ili višim obrazovanjem imaju čak 91% manju šansu za maloljetničku trudnoću s prvim djetetom od žena koje su bez škole ili imaju nezavršenu osnovnu školu.⁷⁶ Također, utvrđeno je da žene koje žive u bilo kojem tipu koncentriranog romskog naselja imaju između 3,0 i 3,5 puta veću šansu za maloljetničku trudnoću s prvim djetetom od žena koje žive disperzirano među većinskim stanovništvom.⁷⁷

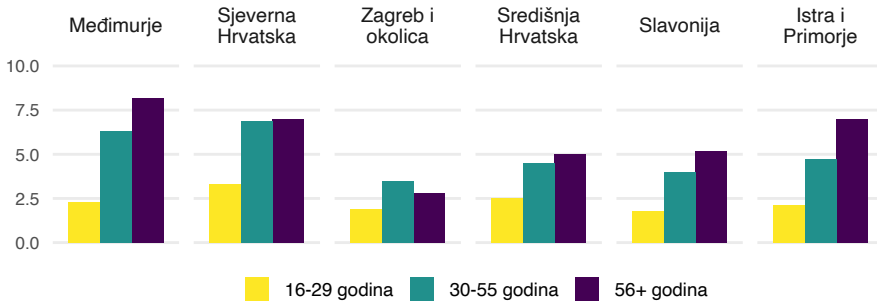
74 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 41,416$; $df = 5$; $p < 0,001$.

75 $p < 0,001$.

76 $p < 0,001$.

77 Naselje na rubu grada ili sela: $p < 0,001$; naselje unutar grada ili sela: $p = 0,004$; naselje unutar grada ili sela: $p = 0,011$.

Utvrđene su i statistički značajne regionalne razlike u udjelu žena koje su prvo dijete rodile u maloljetnoj dobi.⁷⁸ Romkinje koje žive u bilo kakvom tipu koncentriranog romskog naselja, u znatno većoj mjeri prvo dijete rađaju u maloljetnoj dobi [njih između 54% i 59%], nego Romkinje koje žive disperzirano među većinskim stanovništvom [njih manje od 30%].

SLIKA 4.3.8. Prosječan broj poroda u dobnim skupinama žena, prema regijama

S obzirom na to da žene mogu rađati bilo kada tijekom čitave fertilne dobi, nije smisleno raditi usporedbe u broju poroda između žena različitih generacija, ali je zanimljivo unutar svake generacije žena provjeriti postojanje regionalnih razlika u prosječnom broju poroda koje su imale tijekom života. Utvrđeno je da kod mladih žena razlike između regija nisu statistički značajne, međutim, kod žena srednje dobi, kao i kod starijih žena⁷⁹, regionalne razlike u prosječnom broju poroda tijekom života⁸⁰ jesu značajne. Tako u dobnj skupini žena srednje dobi najviše djece rađaju žene u Sjevernoj Hrvatskoj [prosječno gotovo 7 poroda tijekom života] dok je najmanji prosječan broj poroda u ovoj dobnj skupini žena u Zagrebu i okolici [3,5 poroda] te u Slavoniji [4 poroda]. Za starije žene najveći prosječan broj poroda je u Međimurju [8,2], potom u Sjevernoj Hrvatskoj te Istri i Primorju gdje iznosi prosječno 7 poroda, dok je najniži u Zagrebu i okolici [2,8 poroda]. Za usporedbu, prosječan broj poroda tijekom života među ženama u Hrvatskoj u 2017. godini iznosio je 1,4 poroda [World Bank Group, 2019], što je znatno manje nego među Romkinjama u svim dobnim skupinama i regijama.

Da bismo ustanovili prediktore za broj poroda, provedena je multipla linearna regresija u kojoj su u model uključene sljedeće varijable: stupanj obrazovanja žene (u tri kategorije), pismenost žene kao pokazatelj socijalnog statusa, mjesečni prihodi kućanstva, korištenje socijalnom pomoći kao pokazateljem materijalnog statusa kućanstva te rizik od siromaštva kućanstva. Utvrđena su dva statistički značajna

78 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 25,258$; $df = 3$; $p < 0,001$.

79 ANOVA, $F = 4,575$; $p = 0,002$.

80 ANOVA, $F = 7,187$; $p < 0,001$.

prediktora za broj poroda: stupanj obrazovanja žene⁸¹ i ženina pismenost⁸² koji zajedno objašnjavaju 23% varijance zavisne varijable. Podaci pokazuju da se broj poroda smanjuje s višim stupnjem obrazovanja i pismenosti žena.

U intervjuima i fokus grupama jedno od pitanja odnosilo se na mjesto na kojemu žene najčešće rađaju. U nastavku se nalaze frekvencije, pri čemu je potrebno napomenuti da se kod "primalja" misli na podršku žene koja je i sama rodila. Gledajući povijesno, žene su često rađale uz prisutnost druge žene (majke i bake, ili pak bliže članice zajednice), iskusne roditelje koja im je pomagala u trenutku rađanja. Iz te se prakse s vremenom razvilo primaljstvo. Međutim, s povećanjem prakse rađanja u rodilištima, promijenila se i uloga primalje: ona postaje više medicinska stručnjakinja koja se brine za ženu uglavnom s medicinskog stajališta i vrlo rijetko ima mogućnost posvetiti se jednoj roditelji. No ženine su potrebe ostale iste prilikom rađanja i potrebna im je znalačka podrška žena koje i same imaju to iskustvo što je dovelo do pojave dule. "Dula je žena koja pruža podršku trudnici i roditelji tijekom trudnoće i porođaja. Ona je i sama prošla iskustvo porođaja te iskustvo bivanja uz druge roditelje na porođajima. Odluke koje krasi dula su smirenost, toplina, osjećajnost i izdržljivost koja je ponekad potrebna ako je porođaj dugotrajan" (Psihološki centar Razvoj, 2011). U intervjuima i fokus grupama riječ je više o tradicionalnoj ženskoj podršci iskusne žene iz zajednice koja se na neki način specijalizirala za pomoć ženama prilikom poroda.

TABLICA 4.3.1. Mjesto rađanja djece – prikaz učestalosti u intervjuima i fokus grupama

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*
Bolnica	40
Neke rađaju doma, a neke u bolnici	2
Kod kuće	1
Primalje	5

* Ukupan broj dokumenata s prikazanim kodovima je 45

Prema tvrdnjama iz intervjua i fokus grupa, najveći broj Romkinja rađa djecu u bolnicama, a sve manje u svojim domovima što je ranije bio slučaj.

81 $\beta = -0,339$; $p < 0,001$.

82 $\beta = -0,259$; $p < 0,001$.

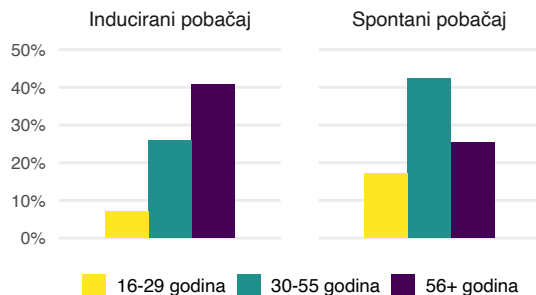
Pobačaji

Velika većina država u Europi [27] dopušta pobačaj na zahtjev u ranim stadijima trudnoće. Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje [CESI, 2017] smatra da posljedice restriktivnih zakona govore u prilog zakonodavnog rješenja koje dopušta pobačaj na zahtjev jer restriktivni zakoni ne djeluju na smanjenje stope pobačaja, već su jedan od vodećih uzroka smrtnosti trudnica.⁸³ Odbijanje pružanja medicinskih usluga zbog priziva savjesti ograničava dostupnost pobačaja te predstavlja javno-zdravstveni problem i u konačnici rezultira pravnom i medicinskom nesigurnošću za žene. Prema Zakonu o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece, u Hrvatskoj je pobačaj medicinski zahvat koji je dopušten do isteka 10. tjedna od dana začeća, a nakon isteka tog perioda može se izvršiti samo po odobrenju komisije. Prekid trudnoće vrši se na zahtjev trudne žene, a postupak po zahtjevu je hitan. Zahvat se može izvršiti u bolnicama koje imaju organiziranu jedinicu za ginekologiju i porodništvo i u drugim zdravstvenim ustanovama koje za to posebno ovlasti državno tijelo nadležno za poslove zdravstva. Troškovi legalno inducirano pobačaja nisu pokriveni zdravstvenim osiguranjem, već ih je potrebno podmiriti iz osobnih sredstava.

Prema HZZJ-u [2019], tijekom 2018. godine ukupan broj pobačaja bio je 7 064. Najveći udio čine "ostali abnormalni produkti začeća" – 37%, zatim slijede legalno inducirani pobačaji – 36,2%, te "spontani pobačaji" koji čine 18,2% ukupnih pobačaja. Izvanmaternična trudnoća je evidentirana u 7,2% prijavljenih pobačaja. Broj djevojaka do 20 godina među ženama kod kojih je obavljen legalno inducirani pobačaj u 2018. godini bio je 6%⁸⁴. Među ženama s legalno induciranim pobačajima najviše je onih sa živorođenom djecom – 66% te u dobi od 30 do 39 godina [47%]. Prema rezultatima iz ove studije, spontani je pobačaj nekad tijekom života doživjelo 30% romskih ispitanica dok je pobačaj na zahtjev obavila jedna petina Romkinja [20%]. Međutim, kako je moguće je da su iste žene imale različite vrste pobačaja, konstruirana je varijabla koja to pokazuje – oko 6% žena imale su tijekom svog života i spontani i inducirani pobačaj.

83 CESI [ibid.] navodi da Svjetska zdravstvena organizacija [SZO] procjenjuje da se godišnje obavi oko 22 milijuna nesigurnih pobačaja, a 98% tih pobačaja događa se u zemljama u razvoju koje imaju restriktivne zakone o pobačaju. Također, navode, prema SZO-u, da je oko 47 000 smrtnih ishoda povezanih s trudnoćom posljedica komplikacija nesigurnog pobačaja, dok 8,5 milijuna žena godišnje doživljava komplikacije zbog nesigurnog pobačaja i potrebna im je zdravstvena njega. CESI [ibid.] se slaže sa SZO koji smatra da su se ti ishodi mogli spriječiti seksualnom edukacijom, planiranjem obitelji, osiguranjem sigurnog, legalnog inducirano pobačaja i medicinske skrbi za komplikacije nakon prekida trudnoće.

84 Ranijih godina bio je: 2007. 9,2%, 2008. 7,9%, 2009. 8,5%, 2010. 8,6%, 2011. 8,0%, 2012. 8,3%, 2013. 7,0%, 2014. 7,2%, 2015. 7,5%, 2016. 7,1% i 2017. 6,5% [HZZJ, 2019: 284].

SLIKA 4.3.9. Udio žena koje su imale pobačaj, prema generacijama

Među mladim ženama spontani pobačaj imalo je njih 17%, među ženama srednje dobi njih 42%, a među starijim ženama spontani pobačaj imalo je 25% žena.⁸⁵ Inducirani pobačaj imalo je 7% mladih žena, 26% žena u srednjoj dobi te 41% starijih žena.⁸⁶ Da bismo ustanovili prediktore za inducirani pobačaj, provedena je binarna logistička regresija u kojoj su u model uključene sljedeće varijable: posjedovanje zdravstvenog osiguranja, broj poroda, stupanj obrazovanja [u tri kategorije], plaćeni rad, mjesečni prihodi kućanstva, pismenost kao pokazatelj socijalnog statusa, korištenje socijalnom pomoći kao pokazateljem materijalnog statusa kućanstva, rizik od siromaštva kućanstva te tip naselja. Kao statistički značajni prediktori utvrđeni su broj poroda, radni status žene i tip naselja u kojem žene žive. Ako su sve ostale varijable koje su uključene u model konstantne, može se zaključiti sljedeće: žene koje su imale veći broj poroda tijekom života imaju veću šansu da su imale i inducirani pobačaj [za svaki porod više šansa da je žena imala i inducirani pobačaj povećava se za 15%];⁸⁷ žene koje su po radnom statusu domaćice, odnosno brinu se o kućanstvu imaju 2,3 puta veću šansu za inducirani pobačaj od žena koje su nezaposlene;⁸⁸ kod žena koje nisu sposobne za rad zbog dobi (iako nisu u mirovini) ili teškog zdravstvenog stanja 8,7 puta je veća šansa da su imale inducirani pobačaj od žena koje su nezaposlene;⁸⁹ žene koje žive u izdvojenim koncentriranim romskim naseljima imaju 78% manju šansu da su imale inducirani pobačaj od žena koje žive disperzirano među većinskim stanovništvom;⁹⁰ a žene koje žive u koncentriranim romskim naseljima na rubovima grada ili sela imaju 59% manju šansu za inducirani pobačaj od žena koje žive disperzirano među većinskim stanovništvom.⁹¹

85 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 27,832$; $df = 2$; $p < 0,001$.

86 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 36,825$; $df = 2$; $p < 0,001$.

87 $p = 0,008$.

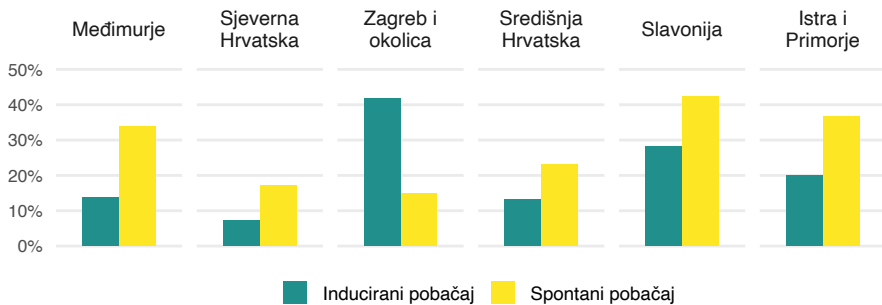
88 $p = 0,026$.

89 $p < 0,001$.

90 $p < 0,001$.

91 $p = 0,034$.

Za razliku od velikog broja socijalnih i ekonomskih faktora povezanih s tim imaju li Romkinje veću ili manju šansu za inducirani pobačaj, model s istim uključenim varijablama za spontani pobačaj pokazuje samo jedan statistički značajan prediktor, a to je broj poroda. Podaci pokazuju da žene koje su imale veći broj poroda tijekom života imaju i veću šansu da su imale i spontani pobačaj [za svaki porod više šansa da je žena imala i spontani pobačaj povećava se za 22%].⁹² Dakle, jedini faktor koji je značajan prediktor za spontani pobačaj među Romkinjama je broj poroda koje su imale tijekom života dok za inducirani pobačaj postoji cijeli set isprepletenih društveno-ekonomskih okolnosti koje mogu doprinijeti povećanju ili smanjenju šanse da će Romkinje tijekom života imati iskustvo inducirano pobačaja.

SLIKA 4.3.10. Udio žena koje su imale pobačaj, prema regijama

Prema izjavama anketiranih Romkinja, najveći udio onih koje su imale spontani pobačaj je u Slavoniji [42% žena] dok je spontani pobačaj imalo najmanje žena u Zagrebu i okolici [15% žena].⁹³ Također, prema izjavama žena, inducirani je pobačaj najčešći u Zagrebu i okolici gdje ga je imalo 42% žena, a najrjeđi je u Sjevernoj Hrvatskoj gdje ga je imalo samo 7% žena.

Komplikacije u trudnoći

Prema HZJZ-u [2019], u općoj populaciji žena u Hrvatskoj tijekom 2018. godine su kod 10 049 roditelja [27,3% ukupnog broja] zabilježene komplikacije u trudnoći. Najučestalija komplikacija u trudnoći je gestacijski dijabetes zabilježen kod 4,9% roditelja u 2018. godini⁹⁴. Podaci iz te studije pokazuju da je ukupno 31% Romkinja [od 379 ispitanih] izjavilo da su imale neki oblik komplikacija povezanih s trudno-

92 $p < 0,001$.

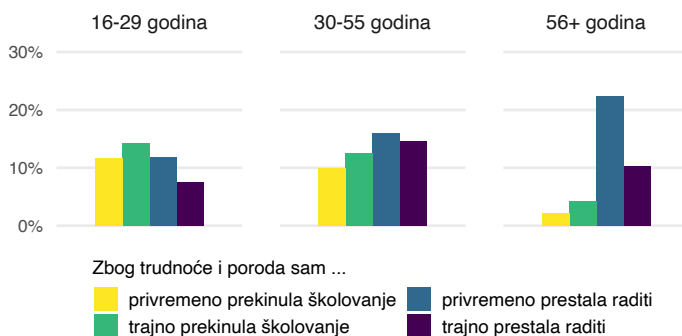
93 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 18,987$; $df = 5$; $p = 0,002$.

94 Slijede hipertenzivni poremećaji: 3,2% ukupnog broja roditelja; zbrinjavanje majke zbog drugih poznatih ili suspektih problema fetusa: 3,2% ukupnog broja roditelja; prijevremeni porod: 2,0% ukupnog broja roditelja; prijevremena ruptura ovojnice: 1,4% ukupnog broja roditelja; poremećaji amnijske tekućine i količine plodne vode: 1,4% ukupnog broja roditelja i infekcije mokraćnog sustava tijekom trudnoće: 1,4% ukupnog broja roditelja [HZJZ,2019: 275-276].

ćom ili porodom.⁹⁵ Podaci nisu izravno usporedivi s onima o općoj populaciji jer su se odgovori Romkinja odnosili na sve trudnoće tijekom njihova života (prevalencija), a podaci iz opće populacije su incidencija slučajeva tijekom 2018. godine. Kod Romkinja je utvrđena statistički značajna razlika u zastupljenosti komplikacija povezanih s trudnoćom i porodom između različitih generacija žena.⁹⁶ najveći udio žena koje su imale komplikacije povezane s trudnoćom ili porodom su one srednje dobi [38% njih]. Među mladima je riječ o četvrtini žena, a među starijim ženama o petini onih koje su doživjele komplikacije vezane za trudnoću i porod.

Perinatalna smrtnost – smrtnost fetusa, novorođenčadi i dojenčadi

Prema Hrvatskom zdravstveno – statističkom ljetopisu za 2018. godinu [HZJZ, 2019], u 2018. godini u rodilištima Hrvatske je od 37 436 ukupno rođenih, 37 277 djece živorođeno, a 159 djece je mrtvorodeno. Od 37 277 živorođene djece, 93 novorođenčadi umrlo je u prvih sedam dana života. Podaci iz ove studije pokazuju da je među Romkinjama koje su imale barem jedan porod u životu, smrt fetusa doživjelo njih 10%, smrt novorođenčeta 5%, a smrt dojenčeta 6% Romkinja. Ovi udjeli nisu izravno usporedivi s podacima za opću populaciju žena jer se ta statistika vodi od ukupnog broja poroda, a prikupljeni podaci o Romkinjama odnose se na udio žena, a ne njihovih poroda. Treba imati na umu da Romkinje rađaju prosječno veći broj djece od žena u općoj populaciji pa bi ovi postoci vjerojatno bili niži da su mjereni u odnosu na broj poroda. S obzirom na mali udio ispitanih žena kod kojih je utvrđena perinatalna smrtnost djece, statističke analize prema generacijama i regijama nisu provedene.

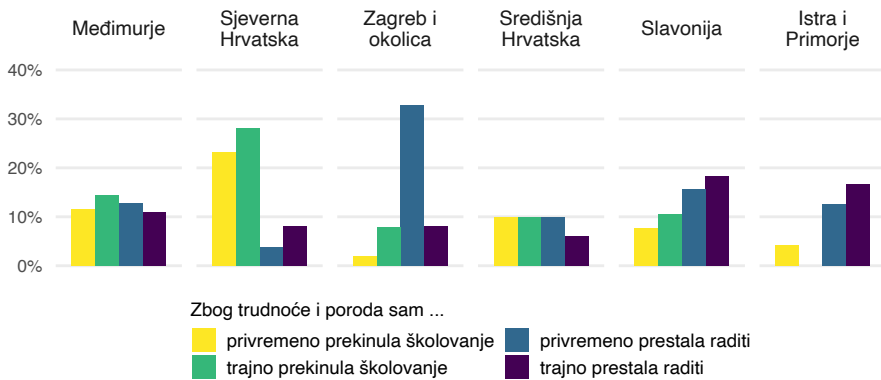

SLIKA 4.3.11. Socijalne posljedice rađanja, prema generacijama

95 Nije utvrđena statistički značajna razlika između regija.

96 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 7,138$; $df = 2$; $p = 0,028$.

Ženama⁹⁷ su u anketnom upitniku ponuđene četiri tvrdnje koje su se odnosile na moguće socijalne posljedice trudnoće i poroda: privremeno ili trajno prekidanje školovanja te privremeni ili trajan prekid rada. Zabrinjavajući je podatak, koji potvrđuje već navedeni izazov u potpoglavlju obrazovanja, da je čak 26% ispitanih Romkinja zbog trudnoće i poroda privremeno ili trajno prekinulo školovanje. Također, trudnoće i rađanja su za 19% Romkinja razlog privremenog ili trajnog prestanka aktivnog uključanja na tržište rada. Kod nijedne ponuđene tvrdnje nisu utvrđene statistički značajne generacijske razlike. No treba navesti kako su kod tvrdnje "zbog trudnoće i poroda sam trajno prekinula školovanje"⁹⁸ utvrđene statistički značajne razlike između dobnih podskupina mladih žena. Rane trudnoće i porodi najveće posljedice na proces obrazovanja ostavljaju u najmlađoj dobnj skupini žena, onih od 16 do 19 godina: njih čak 47% trajno je prekinulo školovanje.

SLIKA 4.3.12. Socijalne posljedice rađanja, prema regijama

Rezultati regionalnih analiza⁹⁹ pokazali su da postoje statistički značajne regionalne razlike kod trajnog prekidanja školovanja¹⁰⁰ radi trudnoće i poroda te da je taj obrazac najzastupljeniji među ženama u Sjevernoj Hrvatskoj gdje je čak 28% žena iz tih razloga trajno prekinulo školovanje. Također, kod privremenog prestanka rada¹⁰¹ postoje statistički značajne regionalne razlike. Privremeni prestanak rada radi trudnoće i poroda najzastupljeniji je među ženama u Zagrebu i okolici. Njih čak 32% tvrdi da je zbog poroda i trudnoća privremeno prestalo raditi što se može povezati s najvećim udjelom formalno zaposlenih Romkinja upravo u Zagrebu i

97 Pitanje je bilo postavljeno samo u B inačici anketnog upitnika pa je ova analiza učinjena na manjem poduzorku od 328 ispitanih Romkinja u dobi 16 godina i starijih.

98 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 20,211$; $df = 2$; $p < 0,001$.

99 Kod tvrdnje o privremenom prekidu školovanja te kod tvrdnje o trajnom prestanku rada nisu utvrđene statistički značajne regionalne razlike.

100 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 11,183$; $df = 5$; $p = 0,048$.

101 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 16,435$; $df = 5$; $p = 0,006$.

okolici [16%]. Podatak da je udio žena u Zagrebu i okolici koje izjavljuju da su zbog trudnoće privremeno prestale raditi dvostruko veći od udjela formalno zaposlenih Romkinja je začudan, međutim, dio Romkinja koje rade zasigurno ne participiraju u formalnoj, već neformalnoj ekonomiji. Također, ostaje otvoreno pitanje što sve Romkinje definiraju kao rad jer je moguće i da zbog trudnoća i poroda neke žene privremeno ne sudjeluju u obavljanju socijalno reproduktivnog rada i to potencijalno smatraju privremenim prekidom radnih obaveza.

4.4. Nasilje u obitelji

Svako nasilje nad ženama nije samo privatni, već i društveni problem. Ekonomska i osobna nesigurnost, nezaposlenost, kriminal i netolerancija, kao i neobrazovanost neki su od faktora koji doprinose češćoj pojavi nasilja u obitelji [Dokmanović, 2007]. Budući da su neki od rizičnih faktora za nasilje posebice prisutni u romskoj populaciji, nasilje nad ženama u romskim obiteljima jedna je od nezaobilaznih tema kojoj treba posvetiti posebnu pozornost prilikom analize društvenog položaja žena u romskim zajednicama.

Konvencija Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji ključne pojmove definira na sljedeći način: "nasilje nad ženama" smatra se kršenjem ljudskih prava i oblikom diskriminacije žena i označava sva djela rodno utemeljenog nasilja koja imaju za posljedicu ili će vjerojatno imati za posljedicu tjelesnu, seksualnu, psihičku ili ekonomsku štetu ili patnju žena, uključujući prijetnje takvim djelima, prisilu ili namjerno oduzimanje slobode, bilo da se pojavljuju u javnom ili privatnom životu" [VE, 2018: 7], dok "nasilje u obitelji" označava sva djela tjelesnog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja koja se događaju u obitelji ili kućanstvu ili između bivših ili sadašnjih bračnih drugova ili partnera, neovisno o tome dijeli li počinitelj ili je dijelio isto prebivalište sa žrtvom" [VE, 2018: 7]. Iskustva nasilja nad ženama od strane njihovih intimnih partnera nije lako mjeriti, a osobito nije lako procijeniti njegovu prevalenciju.

Podaci Ministarstva unutarnjih poslova [MUP] ukazuju na činjenicu da su žene u najvećem broju žrtve nasilja u obitelji; kako prekršaja i kaznenih djela nasilja u obitelji, tako i kaznenih djela ubojstva, tjelesne ozljede i teške tjelesne ozljede te kaznenih djela protiv spolne slobode počinjene među bliskim osobama. Primjerice, prema podacima o kaznenim djelima nasilja u obitelji iz članka 179.a Kaznenog zakona [NN, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15], u 2016. godini evidentirano je 330 tih kaznenih djela kojima je oštećeno 279 [85%] osoba ženskog, te 51 [15%] osoba muškog spola dok je u istoj godini zabilježeno 13 647 prekršaja nasilničkog ponašanja u obitelji, od kojih najviše tjelesnog [7 351, odnosno 54%] i psihičkog nasilja [5 841, odnosno 43%], pri čemu su počinitelji nasilja u obitelji u 77% slučajeva bili muškarci [MDOMSP, 2017].

Prema rezultatima istraživanja Klasnić [2013], utvrđeno je da je u općoj populaciji žena u Hrvatskoj najzastupljenije psihičko nasilje, a od konkretnih partnerovih ponašanja žene najčešće doživljavaju vikanje (što je barem jednom od svog supruga ili partnera doživjela čak polovica ispitanih žena, a više puta njih gotovo 40%). Slijedi vrijeđanje ili nazivanje pogrdnim imenima, optužbe za nevjeru, omalovažavanje, ruganje i ismijavanje, zastrašivanje pogledima, pokretima ili aktivnostima te prijetnje oružjem – ponašanja koja je doživjelo između 10 i 20% žena. Od fizičkog nasilja najzastupljenije je namjerno grubo guranje ili drmanje te šamari, što je doživjelo oko 17% žena u općoj populaciji. Oko 11% žena je jednom ili više puta doživjelo da je partner na njih bacao stvari ili da ih je udario šakom ili nogom. Za pokazatelje ekonomskog nasilja u istom je istraživanju 12% žena izjavilo da se njihov partner ponašao kao da je sav novac samo njegov, a ne zajednički, 8% žena doživjelo je da ih je partner dovodio u situaciju da nemaju novca za osnovne životne potrebe, 12% žena više je puta moralo skrivati da su nešto kupile, a 6% žena je partner više puta dovodio u situaciju da ga moraju moliti za novac. Nešto više od 10% žena barem su jednom bile žrtve seksualnog nasilja od strane svog partnera. Analiza odgovora ispitanica na pitanje znaju li je li se fizičko nasilje dogodilo nad njihovom najboljom prijateljicom ili majkom (skrbnicom) pokazala je da je najmanje jedna četvrtina žena u Hrvatskoj bila žrtvom fizičkog nasilja od strane svog intimnog partnera [Klasnić, 2013].

Društveni znanstvenici tvrde kako rodne nejednakosti u intimnim vezama i obiteljskim odnosima čine takve odnose podložnijima nasilju [Gelles, 2007]. Feminističke teoretičarke koje se bave nasiljem nad ženama naglašavaju kako istraživači obiteljskog nasilja moraju uzeti u obzir kontekst rodni nejednakosti i njihov utjecaj na ženska iskustva nasilja [Anderson, 2005]. Stoga se danas najčešće govori o rodno uvjetovanom nasilju (engl. *gender based violence*) koje se odnosi na nasilje oblikovano rodnim ulogama i statusom u društvu, odnosno na ona ženska iskustva nasilja koja su posljedica nejednakih rodni odnosa moći [True, 2012]. Prema Russo i Pirlott [2006], kompleksna mješavina rodni kulturnih vrijednosti, uvjerenja, normi i društvenih institucija implicitno pa čak i eksplicitno podržavaju nasilje u partnerskim odnosima i pružaju malo resursa za žrtve. To se posebno odnosi na rodne uloge i očekivanja, muška prava, seksualnu objektivizaciju žena i diskrepanciju u moći i statusu koji zajedno legitimiziraju, čine nevidljivim, seksualiziraju i pomažu u perpetuiranju nasilja nad ženama [Russo i Pirlott, 2006: 181].

Analizu ženskih iskustava nasilja u obitelji i od intimni partnera započet ćemo, radi kontekstualizacije statističkih pokazatelja, uvidima iz kvalitativnog istraživanja. Naime, usprkos tome što u intervjuima i fokus grupama nije bilo izravno postavljano pitanje o nasilju nad ženama, ova se tema ipak pojavila u razgovorima. Izjave ključni romski osoba, ali i predstavnika lokalni i županijski institucija ukazuju na to da nasilje nad ženama u romskim obiteljima postoji i da je relativno učestalo,

no pokazuje i kako u romskoj populaciji postoji određena svijest o neprihvatljivosti nasilja nad ženama koja se povećava sa sve većim obrazovanjem Roma i Romkinja.

Danas Romkinje koje su školovane postavljaju pravila svojem mužu. Nekada nije, trpila je batine, slušala i bila je trudna kad je on reko, kad je bil pijan. Nažalost. Kak se digla naobrazba, tak se točno vidi kak se neke stvari poslože. [FG_VŽ_KNF_14]

Smanjena učestalost nasilja nad ženama u romskim obiteljima danas, u odnosu na prethodne generacije, pripisuje se i efektivnijem zakonodavnom okviru.

Čini mi se da ima manje toga od kad je uveden obiteljski zakon da se ide u zatvor ako istučeš ženu ili djecu. [KK_KNF_02]

To funkcionira i to je sve manje. Sad i ovi moji paze da više ženu ne gaze ko tepih. [ZG_RNM_02]

Tema koja se najčešće pojavljuje u kontekstu nasilja nad ženama je konzumacija alkohola. Sudionici kvalitativnog istraživanja naglašavali su da se nasilje nad ženama obično događa kada članovi obitelji, a posebice muški članovi, odnosno ženin partner, konzumiraju alkohol.

Puno ima i obiteljskih svađa i razmirica. Ima obiteljskih nesuglasica ovde. Puno puno toga. I svađa i tuče i alkohola i sve [...]. [MĐ_RNM_04]

To nije nešto što je rezervirano za starije, nego su cijele obitelji uključene i onda što je uz alkohol često ide, neko agresivno ili nasilno ponašanje, vrlo vrlo često. [KK_KNF_10]

Veze između konzumacije alkohola i nasilja nad ženama mogu se objasniti primjenom nekoliko teorija. Tako teorija poznata kao "psihijatrijski / psihopatološki model" ili "medicinski model" obiteljsko nasilje tretira kao rezultat psihopatologije individualnih članova obitelji, a teorija stresa obiteljsko nasilje objašnjava u terminima povećane razine stresa u obitelji, pri čemu znanstvenici proučavaju obilježja obitelji i probleme koji obitelj čine sklonu nasilnim interakcijama, kao što su socijalna izolacija, alkoholizam itd. [prema Kurst-Swanger i Petcosky, 2003]. Prema Heise [1998], koja razrađuje socioekološki model za objašnjenje nasilja nad ženama, mnoge studije pokazuju da je česta konzumacija alkohola prediktor i fizičkog i seksualnog nasilja, a istraživači smatraju kako je alkohol situacijski faktor koji otpušta kočnice, zamagljuje procjene i utječe na sposobnost pojedinca da interpretira znakove [ako nema problema s drugim ovisnostima].

Sam mehanizam utjecaja alkohola na nasilje nije jasan, ali neki laboratorijski dokazi govore u prilog tome da konzumacija alkohola pod određenim okolnostima vodi do povećane agresivnosti. Heise [1998] također navodi kako neki istraživači tvrde da alkohol djeluje tako da daje nasilniku izgovor i oslobađa zlostavljača odgovornosti

dok feministkinje odbacuju alkohol kao faktor u etiologiji zlostavljanja upravo zato što služi kao izgovor za nasilje. Pripisivanje uzroka nasilja nad ženama alkoholu (a ne samom nasilniku) dobro je poznat mit o nasilju nad ženama koji umanjuje odgovornost nasilnika. Jedno je istraživanje na općoj populaciji žena u intimnim vezama pokazalo da se više od 60% žena slaže s tvrdnjom da su alkohol i droga najčešći krivci za nasilje u obitelji [Klasnić, 2014], a drugo da je upravo to jedan od tri mita o nasilju nad ženama s kojim se slaže najveći broj stručnjaka [Ajduković i Pavleković, 2000].

Pri analizi kako sudionici kvalitativnog istraživanja objašnjavaju vezu između nasilja i konzumacije alkohola u romskim obiteljima, istaknula se tema trošenja socijalne pomoći na alkohol.

Uglavnom nasilje u obitelji nastaje uslijed pijenja alkohola i te podatke najviše možete dobiti od policije koja je jedina nadležna da evidentira ta nasilja u obitelji. Uglavnom, ono što je problem je što korištenje socijalne pomoći ide na pijenje alkohola i na skupe mobitele, i mislim da bi to trebalo zakonski regulirat. [KK_KNF_01]

U tom kontekstu, osim fizičkog, sudionici istraživanja svjedoče i o ekonomskom nasilju nad ženama. Naime, navode da trošenje novca koji je dobiven kao socijalna pomoć na ono za što je i namijenjen (hrana i potrepštine za kuću i djecu) dovodi do negativne reakcije ženinog partnera što rezultira i fizičkim nasiljem.

Socijalnu pomoć ili dječji doplatok kada dobiju ja im uvijek kažem da moraju iskoristiti za to što su dobili. Znači da kupe sredstva za čišćenje, da trebaju uzet sapun, šampon, hranu i takve stvari, a ne za cigarete, alkohol ili otići u kockarnicu što isto... Pa onda doma žene dobiju batina. [SM_KNF_15]

Ova je veza između ekonomskog i fizičkog nasilja s konzumacijom alkohola utvrđena i u općoj populaciji žena u Hrvatskoj [Klasnić, 2014], gdje je partnerova konzumacija alkohola bila najjači prediktor iskustava ekonomskog nasilja nad ženama s individualne razine, a postojanje izraženog problema ovisnosti o alkoholu u neposrednom okruženju u kojem par živi također najjači prediktor iskustava ekonomskog nasilja nad ženama s razine zajednice.

Sudionici kvalitativne dionice istraživanja svjedočili su ne samo o nasilju nad ženama, već i o nasilju u obitelji između različitih članova, primjerice, o nasilju djece nad roditeljima, a njihove izjave u skladu su s teorijom društvenog učenja. Ova je teorija poznata i kao intergeneracijska teorija nasilja, utemeljena u djelu Alberta Bandure, a obiteljsko nasilje objašnjava u terminima kognitivnih procesa i demonstrira kako je nasilje naučeno modeliranjem, oponašanjem i poticanjem [prema Kurst-Swanger i Petcosky, 2003].

Nasilja u obitelji isto ima strašno puno. Između supružnika, praktički nitko od njih nije u civilnom braku, sve je to vanbračna zajednica koliko ja znam i budući ima više generacija obitelji, a često žive i suprug, supruga, brat od supruge, njegovi i to su strašni sukobi, a sva ta djeca u tome sudjeluju i onda dok djeca porastu, 12, 13 godina, onda ta djeca vrše nasilje nad svojim roditeljima. [KK_KNF_12]

Al kažem interesantno oni su vam svi bratići, nećaci, to vam je tam, kažem oni su svi familijarno isprepleteni, ali to ih ne priječi da se ne potuku tako kad su nekakve fešte. [PG_KNF_04]

Već smo spomenuli tzv. mitove o nasilju nad ženama koji su zapravo pogrešne generalizacije, odnosno mišljenja utemeljena na nedostatku činjenica ili krivim činjenicama koja umanjuju značaj problema nasilja nad ženama i poriču društvenu odgovornost [Klasnić, 2014]. Peters [2008] smatra kako su mitovi o obiteljskom nasilju konceptualno povezani s brojnim restriktivnim pogledima na žene te kako jačanjem patrijarhalnih stavova o upotrebi sile i prisile prema ženama obnašaju društvenu funkciju držanja žena na "njihovom mjestu". U intervjuima se istaknuo i problem postojanja mitova o nasilju nad ženama među policijskim djelatnicima koji obilaze romska naselja. Sljedeći citat dobro ocrtava problem ignoriranja nasilja nad ženama i okrivljavanja žrtava nasilja, i to među djelatnicima institucija koje bi trebale intervenirati u slučaju nasilja u obitelji.

Zapravo puno puta po naselju policija samo prođe onako u njihovom tom kombi vozilu i često puta mi se žene iz naselja žale da kad imaju slučaj na primjer nasilja u obitelji da oni ili ne reaguju ili ih totalno ignoriraju ili čak i ženu okrive šta je ona, što je dobila batine kao njih ne zanima. [MĐ_KNF_17]

Sigurno je da postojanje ovakvih stavova među djelatnicima institucija kojima bi se žrtve obiteljskog nasilja trebale obratiti ženama otežava prijavljivanje nasilja. Percepcija učestalosti prijavljivanja obiteljskog nasilja među sugovornicima u intervjuima i fokus grupama bila je različita pa su tako neki navodili da se nasilje sve više prijavljuje dok su drugi isticali da Romi ne prijavljuju nasilje jednako često kao žene iz opće populacije.

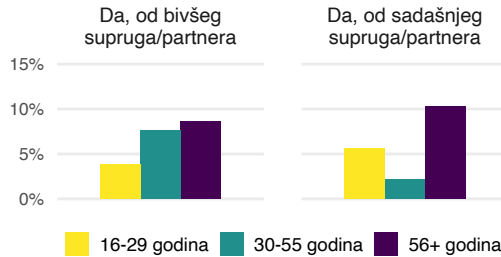
Pa prijavljuje se u zadnje vrijeme sve više i više. [ZG_RNM_02]

Ali bude nasilja u obitelji, ali koje oni ne prijavljuju ono na način koji mi to prijavljujemo nego zna biti između njih. [PG_KNF_04]

Problem neprijavljivanja nasilja prisutan je i u općoj populaciji žena u Hrvatskoj. Stručnjaci koji se bave prevencijom nasilja nad ženama i pružanjem pomoći ženama žrtvama nasilja procjenjuju da na jedno prijavljeno silovanje dolazi čak 15 do 20 neprijavljenih silovanja dok za obiteljsko nasilje procjenjuju kako na jedno prijavljeno dolazi 10 neprijavljenih slučajeva [Sigurno mjesto, Statistika – Rasprostranjenost nasilja nad ženama]. Smatramo kako nije neutemeljeno pretpostaviti da su takvi

odnosi prijavljenih i neprijavljenih nasilnih događaja za Romkinje još nepovoljniji nego za žene u općoj populaciji, što, međutim, iz dostupnih podataka nije moguće provjeriti.

Za utvrđivanje iskustava nasilja nad ženama od njihovih intimnih partnera u anketnom je upitniku postavljeno jedno pitanje koje se odnosilo na iskustvo nasilja bilo kada tijekom života od bilo kojeg muškarca s kojim je žena bila u vezi, a potom više pitanja o iskustvima nasilja od strane trenutnog partnera. Ovaj dio anketnog upitnika ispunjavalo je 420 žena u dobi od 16 godina i starijih.

SLIKA 4.4.1. Iskustvo nasilja u intimnoj vezi barem jednom u životu, prema generacijama

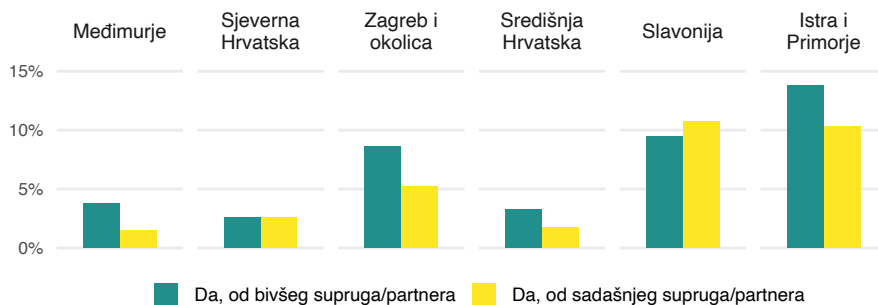
Na pitanje o iskustvima nasilja od bilo kojeg muškarca s kojim je žena tijekom života bila u intimnoj vezi 6% žena odgovorilo je da su bile žrtve nasilja od bivšeg supruga ili partnera, a 5% od sadašnjeg. Ovi su postoci znatno niži od podataka o udjelu žena u općoj populaciji koje su bile žrtve nasilja u intimnim vezama, pri čemu se najavljanijim smatra podatak sustavnog pregleda 155 populacijskih studija diljem svijeta [WHO, 2013] prema kojem je 30% svih žena [starijih od 15 godina] koje su tijekom života bile u intimnoj vezi doživjelo fizičko i/ili seksualno nasilje od svog intimnog partnera. Ta je velika diskrepancija dijelom zasigurno rezultat metodoloških problema vezanih za takav izravan način mjerenja.¹⁰²

Utvrđene su generacijske razlike u iskustvima nasilja nad ženama kod nasilja od strane sadašnjeg partnera¹⁰³, pri čemu su žene iz starije generacije najčešće izjavile da su bile žrtve nasilja od svog sadašnjeg partnera (više od 10% njih), potom –

102 Potrebno je naglasiti kako znanstvenici i stručnjaci smatraju da rezultati anketnih istraživanja nasilja poput ovog u kojem je tema nasilja samo jedna od brojnih drugih istraživanih tema pa se zato ne može ispitati s dovoljnim brojem pitanja i precizno mjeriti, znatno podcjenjuju pravi opseg fenomena nasilja nad ženama [Walby i Myhill, 2001; Jansen, 2004; True, 2012; Levy, 2008; Walker, 2007]. Postoje, naime, brojni metodološki problemi vezani za mjerenje nasilja nad ženama [poput utvrđivanja prikladne terminologije ovisno o populaciji istraživanja, definicije što jest, a što nije nasilje, definicije perioda za koji se ispituje postojanje nasilnih iskustava, društvene poželjnosti pri odgovaranju na pitanja, moguće neosvijestjenosti ispitanica o oblicima nasilja itd.], od kojih su neki samo djelomično mogli biti uvaženi i adresirani u istraživanju čijim se podacima koristimo u ovoj studiji.

103 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 7,067$; $df = 2$; $p = 0,029$.

što je posebno zabrinjavajuće – mlade žene [6% njih], a najmanje žene u srednjoj generaciji [2%]. Za iskustva nasilja od bivšeg partnera nisu utvrđene statistički značajne dobne razlike iako se u našem uzorku žene srednje i starije generacije nešto češće izjašnjavaju da su doživjele nasilje od bivšeg partnera od mladih žena.

SLIKA 4.4.2. Iskustvo nasilja u intimnoj vezi barem jednom u životu, prema regijama

Regionalne razlike u iskustvima nasilja nad ženama postoje kod nasilja od strane sadašnjeg partnera,¹⁰⁴ a podaci pokazuju da je nasilje nad ženama od sadašnjeg partnera najčešće u Slavoniji i Istri i Primorju, gdje ga je u anketi prijavilo više od 10% žena, dok je u Međimurju te u Zagrebu i okolici potvrdno odgovorilo manje od 2% žena. Za iskustva nasilja od bivšeg partnera nisu utvrđene statistički značajne regionalne razlike u odgovorima žena iako se prema podacima u uzorku vidi kako je najviše žena izjavilo da su doživjele nasilje od bivšeg partnera u Istri i Primorju – umalo 14%. Pitanje o tome jesu li ispitanice ikad doživjele strah od svog sadašnjeg supruga ili partnera služilo je kao uvod u osjetljivija i izravnija pitanja o pojedinim oblicima nasilja, a ujedno je i dobar pokazatelj postojanja nasilja u vezi. Ukupno je oko 16% ispitanih žena odgovorilo potvrdno, odnosno da su barem jednom tijekom života osjetile strah od svog partnera. Međutim, ovdje postoje velike generacijske razlike¹⁰⁵ pa je taj udio najveći među ženama starije dobi [gotovo 32%], a više nego dvostruko među mladim ženama i ženama srednje dobi, iako se i na ovo pitanje, kao i na pitanje o iskustvu nasilja, najmanje žena srednje dobi izjasnilo afirmativno.

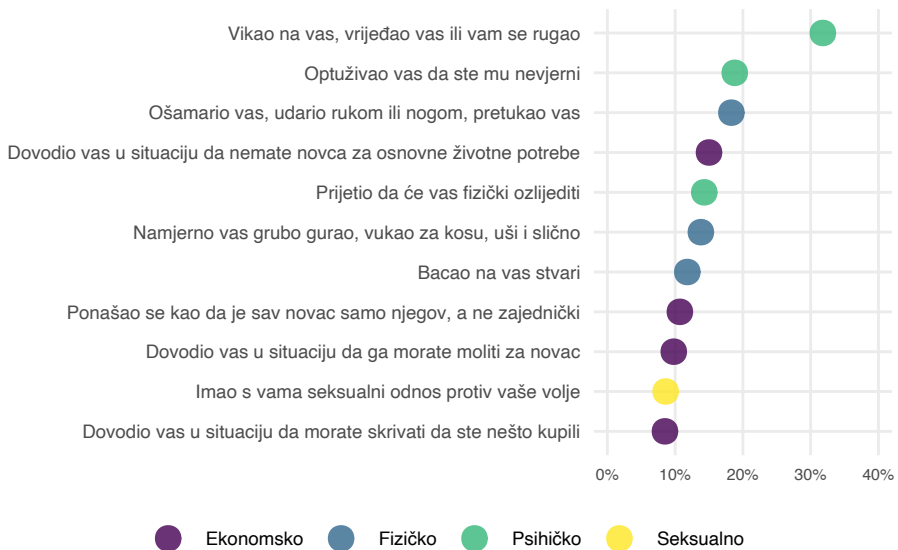
Pri interpretaciji podataka da je u starijoj dobnoj skupini najviše žena koje su barem jednom u životu osjetile strah od svog supruga ili partnera, treba uzeti u obzir da su te žene sa svojim partnerima i najduže u vezi. Međutim, posebno je zabrinjavajuća činjenica da je u najmlađoj dobnoj skupini žena udio žena koje su barem jednom osjetile strah od svojih partnera nešto veći [16%] nego u srednjoj dobnoj skupini [12%], što može ukazivati na blagi porast nasilja nad ženama u mlađim generacijama ali, s druge strane, i na njihovu veću osviještenost i veću sklonost izjašnjavanja o nasilju.

104 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 13,575$; $df = 5$; $p = 0,019$.

105 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 10,777$; $df = 2$; $p = 0,005$.

Regionalne razlike u doživljavanju straha od partnera nisu se pokazale statistički značajnima, vjerojatno zbog relativno malih subuzoraka žena u pojedinim regijama koje su odgovarale na ovo pitanje, no u uzorku je potvrdno odgovorilo najviše žena iz Istre i Primorja [25%], a potom iz Slavonije [20%] i Međimurja [18%].

S obzirom na to da stručnjaci upozoravaju kako je iskustva nasilja nad ženama poželjno mjeriti odvojeno, prema različitim oblicima nasilja i nasilnih ponašanja [Walby i Myhill, 2001], u ovoj studiji je, usprkos ograničenosti prostora u anketnom upitniku zbog opširnosti tema cjelokupnog istraživanja, mjereno iskustvo žena za po tri psihička i fizički nasilna ponašanja, četiri ekonomska i jedno seksualno.

SLIKA 4.4.3. Zastupljenost pojedinih nasilnih ponašanja partnera nad ženama¹⁰⁶

Podaci iz ove studije pokazuju da je najučestalije psihičko nasilje koje je od svojih trenutnih supruga ili partnera iskusilo 35% ispitanih žena¹⁰⁷. Fizičko nasilje¹⁰⁸ iskusilo je 21% žena, ekonomsko njih 18%¹⁰⁹, a seksualno gotovo 9% žena. Od pojedinih

106 Kod sljedećih ponašanja je udio odgovora "jednom" izostavljen i prikazuje se samo udio žena koje su ta ponašanja doživjele više puta: Vikao na vas, vrijeđao vas ili vam se rugao, Optuživao vas da ste mu nevjerni, Dovodio vas u situaciju da nemate novca za osnovne životne potrebe (hrana, režije, odjeća i sl.), Dovodio vas u situaciju da morate skrivati da ste nešto kupili, Dovodio vas u situaciju da ga morate moliti za novac te Ponašao se kao da je sav novac samo njegov, a ne zajednički. Razlog leži u definiciji nasilnog ponašanja kao obrasca ponašanja.

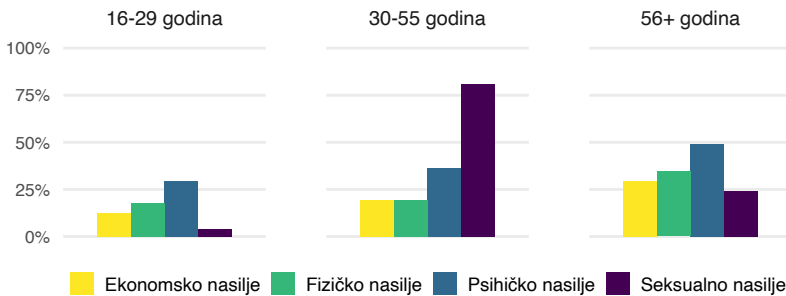
107 Iskustvima psihičkog nasilja ovdje smatramo odgovore "nekoliko puta" ili češće za ponašanja Vikao na vas, vrijeđao vas ili vam se rugao i Optuživao vas da ste mu nevjerni te odgovore "jednom" ili češće za Prijetio da će vas fizički ozlijediti.

108 Barem jednom, bilo koje od tri mjerena oblika fizički nasilnih ponašanja.

109 Više puta bilo koji od četiri mjerena oblika ekonomski nasilnih.

nih psihički nasilnih ponašanja, najviše žena doživljava da njihovi partneri na njih učestalo viču, vrijeđaju ih ili im se rugaju [32% žena], potom da ih učestalo optužuju za nevjernost [19% žena], a 14% žena barem je jednom doživjelo da im je njihov partner prijetio da će ih fizički ozlijediti. Od fizičkih nasilnih ponašanja najviše žena doživjelo je da ih je partner ošamario, udario rukom ili nogom ili pretukao – njih 18,3%. Barem je jednom, a mnoge i više puta partner namjerno grubo gurao, vukao za kosu, uši ili slično 14% žena, a 12% žena doživjelo je da je partner na njih bacao stvari. Od ekonomski nasilnih ponašanja najviše je žena, njih 15%, doživjelo da ih je partner dovodio u situaciju da nemaju novca za osnovne životne potrebe poput hrane, režija i odjeće. Nadalje, 11% žena izjavilo je da se njihov partner ponašao kao da je sav novac samo njegov, a ne zajednički, što je čestica koja najbolje sažima i opisuje iskustva većine žena žrtava ekonomskog nasilja [Klasnić, 2014]. Deset posto žena njihov je partner više puta dovodio u situaciju da ga moraju moliti za novac, a 9% da moraju skrivati da su nešto kupile. Na kraju, jedini pokazatelj seksualnog nasilja koji je mjeran u ovoj studiji je silovanje, formulirano kao "seksualni odnos protiv vaše volje", što je od svojih partnera barem jednom, a mnoge i više puta, doživjelo gotovo 9% Romkinja.

Usporedimo li podatke iz ove studije s onima o ženama u općoj populaciji Hrvatske [Klasnić, 2013], možemo primijetiti da su podaci približni. Romkinje za neke pojedine nasilne oblike ponašanja svojih partnera, posebice psihičkog nasilja, potvrdno odgovaraju nešto rjeđe od žena u općoj populaciji, dok su postoci za fizičko i ekonomsko nasilje među Romkinjama nešto viši. Pokazatelj seksualnog nasilja gotovo je identičan kao i u općoj populaciji.

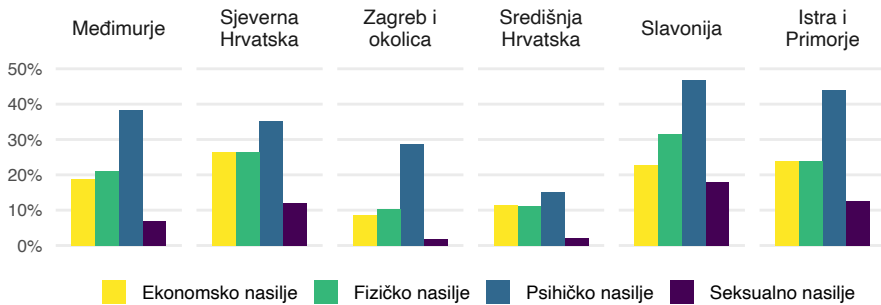

SLIKA 4.4.4. Zastupljenost oblika nasilja nad ženama, prema generacijama

Kod sva četiri oblika nasilja nad ženama [psihičkog, fizičkog, ekonomskog i seksualnog] utvrđene su značajne dobne razlike¹¹⁰ te su svi oblici najzastupljeniji među Romkinjama starije dobi. Tako je gotovo svaka druga starija Romkinja od svog

110 Hi kvadrat testovi: psihičko nasilje: $\chi^2 = 6,800$; $df = 2$; $p = 0,033$; fizičko nasilje: $\chi^2 = 7,369$; $df = 2$; $p = 0,025$; ekonomsko nasilje: $\chi^2 = 8,263$; $df = 2$; $p = 0,016$; seksualno nasilje: $\chi^2 = 19,102$; $df = 2$; $p < 0,001$.

partnera doživjela psihičko nasilje, svaka treća fizičko nasilje, gotovo 30% njih ekonomsko nasilje, a četvrtina seksualno nasilje. Općenito je vidljiv veliki generacijski pomak u iskustvima nasilja nad ženama: žene u srednjoj dobi sve su oblike nasilja doživjele u manjem udjelu od starijih žena, a većem od mladih žena.

SLIKA 4.4.5. Zastupljenost oblika nasilja nad ženama, prema regijama

Statistički značajne regionalne razlike u zastupljenosti pojedinih oblika nasilja nad ženama utvrđene su kod svih oblika nasilja osim ekonomskog¹¹¹. Psihičko nasilje muškaraca nad ženama najmanje je zastupljeno u Središnjoj Hrvatskoj [15 % žena] dok je u svim drugim regijama zastupljeno između 29% u Zagrebu i okolici do čak 44% u Istri i Primorju. Fizičko nasilje nad ženama najzastupljenije je u Slavoniji, gdje je čak 32% žena barem jednom doživjelo neko od mjerenih nasilnih ponašanja, a najmanje u Zagrebu i okolici [10%] te u Središnjoj Hrvatskoj [11%]. Iako je ekonomsko nasilje nad ženama u našem uzorku najzastupljenije u Sjevernoj Hrvatskoj [27%] te Istri i Primorju [24%], a najmanje u Zagrebu i okolici [9%] te u Središnjoj Hrvatskoj [12%], za razliku od fizičkog i psihičkog nasilja, kod ekonomskog nije utvrđena statistički značajna razlika između regija. Seksualno je nasilje najzastupljenije u Slavoniji gdje je čak 18% ispitanih žena izjavilo da su imale seksualni odnos sa svojim partnerom protiv svoje volje, a najmanje u Zagrebu i okolici te Središnjoj Hrvatskoj s po 2% u svakoj regiji.

Za iskustva psihičkog, fizičkog, ekonomskog i seksualnog nasilja nad ženama od strane njihovih partnera provedbom multivarijantnih binarnih logističkih regresijskih analiza testirani su modeli u koje su kao potencijalni prediktori uključene sljedeće varijable: najviši završeni stupanj obrazovanja žene (u tri kategorije), dobna skupina (u tri kategorije), radni status žene, pismenost žene kao pokazatelj socijalnog statusa, korištenje socijalnom pomoći kao pokazateljem materijalnog statusa kućanstva, rizik od siromaštva kućanstva u kojem par živi te tip naselja. Za iskustva psihičkog nasilja,

111 Hi kvadrat testovi: psihičko nasilje: 14,481; df = 5; p = 0,006; fizičko nasilje: $\chi^2 = 13,360$; df = 5; p = 0,020; ekonomsko nasilje: $\chi^2 = 8,430$; df = 5; p = 0,134; seksualno nasilje: $\chi^2 = 15,233$; df = 5; p = 0,006.

kao statistički značajni prediktori utvrđeni su starija dob žene, ženina (privremena ili povremena) zaposlenost, odnosno obavljanje plaćenog rada te život u izdvojenim koncentriranim romskim naseljima. Za iskustva fizičkog nasilja, kao statistički značajni prediktori utvrđeni su starija dob žene i život u koncentriranom romskom naselju. Za iskustva ekonomskog nasilja, kao statistički značajni prediktori utvrđeni su starija dob žene i život u koncentriranom romskom naselju dok su za iskustva seksualnog nasilja kao statistički značajni prediktori utvrđeni starija dob žene, zaposlenost žene, odnosno obavljanje plaćenog rada te život u koncentriranom romskom naselju.

Utvrđeno je, dakle, da je nasilje nad ženama povezano s kompleksnim setom socio-ekonomskih faktora, od kojih se najviše ističu starija dob, život u koncentriranim romskim naseljima, ali i ženino obavljanje plaćenog rada izvan kuće. Povećano partnersko nasilje nad zaposlenim ženama, u odnosu na nezaposlene, može se objasniti feminističkom tezom prema kojoj nasilje može biti kompenzacijska metoda za provođenje kontrole i konstrukciju maskuliniteta među muškarcima koji osjećaju da je njihov autoritet i maskulinitet doveden u pitanje [Anderson, 2005: 858] s obzirom na to da patrijarhalni muškarci čije su partnerice ekonomski neovisne mogu osjećati ugrozu tradicionalno muške hraniteljske uloge.

Društvena [ne]prihvatljivost nasilja

Društvena prihvatljivost nasilja u intimnim vezama mjerena je neizravno putem prihvatljivosti razvoda braka u slučaju fizičkog nasilja od jednog partnera nad drugim. Da bismo procijenili društvenu prihvatljivost nasilja, potrebno je usporediti udjele prihvatljivosti razvoda braka bez navedenog razloga s razvodom nasilnog braka. Kao kontrola će se uzeti i prihvatljivost razvoda braka u slučaju prijekave svakog od partnera.

TABLICA 4.4.1. Društvena [ne]prihvatljivost razvoda braka

		Uopće nije prihvatljivo	Djelomično prihvatljivo	Prihvatljivo	Ukupno ispitanih	Razlika po spolu [p]*
Razvod braka	Muškarci	47,1%	19,3%	33,6%	363	0,455
	Žene	44,3%	20,3%	35,5%	400	
Razvod braka jer je muž fizički nasilan nad ženom	Muškarci	18,7%	8,8%	72,5%	364	0,163
	Žene	15,2%	8,0%	76,8%	401	
Razvod braka jer je žena fizički nasilna nad mužem	Muškarci	24,2%	8,8%	67,0%	364	0,021
	Žene	17,5%	8,3%	74,3%	400	
Razvod braka jer je muž prevario ženu	Muškarci	25,1%	12,8%	62,0%	366	0,287
	Žene	21,2%	13,7%	65,1%	401	
Razvod braka jer je žena prevarila muža	Muškarci	22,7%	10,9%	66,4%	366	0,405
	Žene	22,5%	15,0%	62,5%	400	

* Mann-Whitneyev test

Razvod braka [bez navedenog razloga] uopće nije prihvatljiv nešto manje od polovici romske populacije, djelomično je prihvatljiv za oko 20% Roma i Romkinja, a prihvatljiv je otprilike trećini. Nije utvrđena statistički značajna razlika u prihvatljivosti razvoda braka muškarcima i ženama. No kad se kao razlog razvoda braka navede da je muž fizički nasilan nad ženom, 63% muškaraca i 66% žena koji su naveli da im razvod braka uopće nije prihvatljiv ovdje navode da je takav razvod

prihvatljiv. Prihvatljivost razvoda braka zbog nasilja muškarca nad ženom raste s jedne trećine kada nije naveden razlog razvoda na 73 – 77% Roma i Romkinja. Ipak, i dalje ostaje oko 19% muškaraca i 15% žena kojima nasilje nad ženom u braku nije prihvatljiv razlog za razvod braka, kao i oko 9% muškaraca i 8% žena kojima je razvod u takvoj situaciji samo djelomično prihvatljiv. Nije utvrđena statistički značajna razlika u prihvatljivosti razvoda takvog braka muškarcima i ženama.

Ako se pak kao razlog razvoda braka navede da je žena fizički nasilna nad mužem, 57% muškaraca i 61% žena koji su naveli da im razvod braka uopće nije prihvatljiv ovdje navode da je takav razvod ipak prihvatljiv. Prihvatljivost razvoda braka zbog nasilja žene nad muškarcem u ovom slučaju raste s jedne trećine kada nije bio naveden razlog razvoda na dvije trećine Roma i 75% Romkinja. Ova je razlika statistički značajna¹¹², odnosno razvod braka jer je žena fizički nasilna nad mužem manje je prihvatljiv muškarcima nego ženama. Za jednu četvrtinu muškaraca razvod u takvoj situaciji nije opravdan dok isto smatra oko 18% žena. Za oko 9% muškaraca i za 8% žena razvod je u takvoj situaciji samo djelomično prihvatljiv.

Dodatne analize pokazuju i da žene jednako procjenjuju prihvatljivost razvoda braka bez obzira na spol nasilnika, odnosno žrtve, no muškarcima je razvod braka prihvatljiviji kad je muškarac nasilnik, a žena žrtva nego kad je obrnuto.¹¹³ Te nam analize pokazuju da o nasilju među intimnim partnerima donekle postoji svijest kako je riječ o neprihvatljivom obliku ponašanja koja neke Rome i Romkinje navodi na promjenu mišljenja o neprihvatljivosti razvoda u slučaju nasilja, no ipak ostaje nezanemariv dio populacije Roma i Romkinja koji pokazuju društvenu prihvatljivost takvog nasilja, posebice u slučajevima kad nasilje vrši žena nad svojim partnerom.

112 Mann-Whitneyev test, $p = 0,021$.

113 Wilcoxon Signed Ranks testovi, žene: $p = 0,150$; muškarci: $p = 0,042$.

5. Mladi Romi i Romkinje

5. Mladi Romi i Romkinje

Kad govorimo o Romima u Hrvatskoj, treba biti svjestan da u velikoj mjeri govorimo upravo o mladima. Prema podacima iz poglavlja o sociodemografiji, prosječna je dob romske populacije oko 22 godine, a oko polovice ih je maloljetno. Gvozdanić et al. [2019] mladima smatraju sve osobe u dobi od 14 do 29 godina¹¹⁴, a ta dobna skupina, prema podacima koje analiziramo u ovoj studiji, čini čak trećinu romske populacije. Isti autori koriste i podjelu mladih u tri dobne kohorte koju smo preuzeli i primijenili u analizi društvenog položaja mladih Roma i Romkinja: najmlađa dobna kohorta [od 14 do 19 godina], srednja dobna kohorta [između 20 i 24 godine] te najstarija dobna kohorta mladih [od 25 do 29 godina]. Prema podacima prikazanim u poglavlju o sociodemografskim karakteristikama romske populacije, razvidno je da mladi Romi i Romkinje žive u uvjetima teškog siromaštva i materijalne deprivacije, većinom u koncentriranim romskim naseljima s brojnim infrastrukturnim i higijenskim problemima, da vrlo rano ulaze u [zakonske ili običajne] bračne veze i postaju roditeljima te da žive u prenapučenim i neadekvatno opremljenim stambenim prostorima. Visoke stope nezaposlenosti, niska mjesečna primanja kućanstava u kojima žive, kao i oslanjanje obitelji na socijalnu pomoć društvena je stvarnost mladih Roma i Romkinja i njihovih obitelji.

S obzirom na navedene podatke, kao najprimjereniji sociološki teorijski pristup u analizi društvenog položaja mladih Roma i Romkinja nameće se koncept socijalne isključenosti. Socijalna isključenost termin je koji, između ostalog, podrazumijeva i koncept siromaštva, ali istovremeno se ne ograničava samo na distribuciju resursa, tj. nedostatak raspoloživih prihoda, već usmjerava pažnju na "proces, djelovanje i multidimenzionalnu nepovlaštenost i pruža okvir za analizu odnosa između svakodnevnog preživljavanja, blagostanja i prava" [MacPherson, 1997: 535 prema Šućur, 2001: 15]. Koncept socijalne isključenosti, objašnjava Šućur [2001, 2004a], odnosi se na slabo funkcioniranje ili neuspjeh u jednom ili više glavnih socijalnih sustava [demokratsko-pravni, radno-tržišni, socijalno-zaštitni i obiteljski sustav i sustav lokalne zajednice] koji jamče puni građanski status.

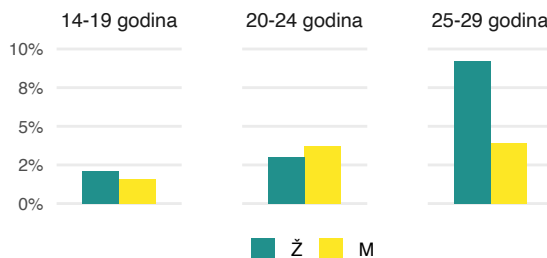
Za Rome se zaista može reći da su socijalno isključeni jer biti isključen znači biti u situaciji gomilanja nepovoljnih životnih okolnosti koje se međusobno podupiru te preklapanja niskih primanja i loše tržišne pozicije s raznim nemonetarnim pokazateljima dobrobiti [vještine i znanja, pristup zdravstvenoj skrbi, obrazovanju, javnom

114 U interpretaciji rezultata istraživanja, kada se radi o čitavoj populaciji mladih od 14 do 29 godina, koristit ćemo se sintagmom "mladi" bez naznake dobne kategorije.

transportu, državnim transferima i sl.) [Šućur, 2004a]. Socijalna isključenost postaje ozbiljnim problemom ako je netko socijalno isključen u više sustava ili na više dimenzija te ako isključenost ima relativno trajniji karakter, odnosno traje duže razdoblje [Šućur, 2004a]. U ovom će poglavlju, stoga, analiza društvenog položaja mladih Roma i Romkinja počivati na tri dimenzije koje određuju njihove nepovoljne životne uvjete: obrazovanje [kao ključni preduvjet uspješne socijalne integracije], uključenost u gospodarski život [kao preduvjet ekonomske integracije i izlaska iz kruga siromaštva] te devijantna i delinkventna ponašanja [kao negativne posljedice socijalne isključenosti i svojevrsni apel za promjenom njihove marginaliziranosti [Morrell, 2001]].

5.1. Obrazovanje

Stupanj obrazovanja jedan je od glavnih pokazatelja socioekonomskog statusa jer utjelovljuje specifičan oblik kapitala utemeljenog na znanju [Shaw et al., 2007]. Razina obrazovanja često je ključna determinanta mogućnosti na tržištu rada i primanja te, kao posljedica toga, ekonomske situacije osobe [UNECE, 2009]. Viši stupanj obrazovanja također doprinosi građanskom angažmanu, većim osobnim slobodama i izborima te boljem zdravlju i blagostanju [Brennan, Durazzi, i Séné, 2013]. Prema Popisu stanovništva iz 2011. godine, u ukupnoj populaciji stanovništva Hrvatske u dobi od 15 do 29 godina samo je 0,065 % muškaraca [ili 1205] i 0,054 % žena [ili 1095] nepismeno [DSZ, 2016: 118]. U istraživanju Roma u EU-u iz 2011. godine [FRA, 2014a] utvrđeno je da Romi u cijelom EU-u općenito navode nisku stopu pismenosti, ali je zaključeno da se ipak primjećuju pozitivni generacijski pomaci, tj. smanjenje udjela nepismenih među mladim Romima i Romkinjama, u odnosu na ostale dobne skupine.

SLIKA 5.1.1. Rodne razlike u nepismenosti mladih

Prema podacima iz ove studije, ukupno je nepismeno 3,6% mladih pripadnika RNM [2,9% muškaraca i 4,2% žena], što ukazuje na ozbiljan jaz u odnosu na opću populaciju mladih u Hrvatskoj. Udio nepismenih sve je niži kako su kohorte mlađe te u najmlađoj i srednjoj kohorti nema značajnih rodni razlika u udjelu nepismenih,

no ona postoji u najstarijoj dobnoj kohorti mladih¹¹⁵, gdje je nepismeno znatno više žena [više od 9%]. Postoje i statistički značajne regionalne razlike u udjelu nepismenih mladih¹¹⁶, pri čemu je najveći udio nepismenih mladih u Sjevernoj Hrvatskoj [8%] i u Međimurju [5%], dok je u drugim regijama između 1,5% i 1,7%. Za usporedbu, podaci o mladim Romima i Romkinjama u EU-u [FRA, 2014a] također pokazuju da u nekoliko država članica još uvijek postoji značajan broj nepismenih mladih Roma [najviše u Grčkoj – čak 35%].¹¹⁷ Ti rezultati ukazuju na to da još uvijek značajan dio mladih Roma i Romkinja "napušta školu bez stjecanja najosnovnijih vještina za socijalnu integraciju, tržište rada i ravnopravno sudjelovanje u društvu" [FRA, 2014a: 28].

TABLICA: 5.1.1. Rodne razlike u nepismenosti mladih unutar pojedinih regija

	Udio nepismenih mladih [14 – 29]	
	Muškarci	Žene
Međimurje	4,9%	4,3%
Sjeverna Hrvatska	4,0%	12,5%
Zagreb i okolica	1,0%	2,0%
Središnja Hrvatska	1,2%	2,1%
Slavonija	0,9%	2,3%
Istra i Primorje	0,0%	3,3%
Total	2,9%	4,2%

Analizirali smo i rodne razlike u udjelu nepismenih mladih unutar regija te je statistički značajna rodna razlika u udjelu nepismenih mladih utvrđena samo u Sjevernoj Hrvatskoj,¹¹⁸ gdje je udio nepismenih mladih žena [13%] trostruko veći od udjela nepismenih mladih muškaraca [4%]. U Međimurju je 5% nepismenih mladih Roma dok ih je u Sjevernoj Hrvatskoj 4%. Najveći broj nepismenih mladih žena je u Sjevernoj Hrvatskoj – čak 13%, dok ih je u Međimurju tri puta manje [4%]. Gvozdanović et al. [2019] navode da je obrazovna struktura mladih iz cijele Hrvatske takva da 23% njih ima nezavršenu ili završenu samo osnovnu školu, srednju školu ima njih 60%, a neki od stupnjeva visokog obrazovanja njih 17%. Velika razlika u obra-

115 Fisherov egzakti test, 25 – 29 godina, $p = 0,030$.

116 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 20,923$; $df = 5$; $p = 0,001$.

117 Podaci se odnose na dobnu skupinu mladih od 16 do 24 godine [FRA, 2014a] pa nisu izravno usporedivi s podacima iz ove studije.

118 Fisherov egzakti test, $p = 0,034$.

zovnoj strukturi mladih u Hrvatskoj i mladih Roma i Romkinja razvidna je kod svih stupnjeva obrazovanja. Tako u romskoj populaciji mladih nezavršenu ili završenu samo osnovnu školu ima 81%, od čega ih je 6% bez škole, 35% nije završilo osnovnu školu dok ih 40% ima završenu osnovnu školu. Završenu srednju školu ima 19% mladih Roma dok neke od stupnjeva visokog obrazovanja ima samo njih 0,3%.

TABLICA 5.1.2. Rodne razlike u školovanju mladih unutar pojedinih dobnih podskupina¹¹⁹

	14 – 19 godina		20 – 24 godina		25 – 29 godina	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Ne školuje se	53,7%	63,0%	98,7%	98,7%	100,0%	100,0%
Pohađa osnovnu školu	20,1%	17,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Pohađa srednju školu	25,9%	19,0%	0,4%	0,0%	0,0%	0,0%
Studira	0,3%	0,6%	0,8%	1,3%	0,0%	0,0%

U najmlađoj dobnj kohorti mladih Roma, kada su mladi iz opće populacije u najvećem broju još uvijek u sustavu osnovnoškolskog ili srednjoškolskog obrazovanja, čak 63% djevojaka i 53,7% mladića se ne školuje. U toj dobnj kohorti 7% više mladića nego djevojaka pohađa srednju školu [26% mladih Roma u odnosu na 19% Romkinja]. Kada se radi o studiranju, podaci su izrazito niski – samo 0,3% mladih Roma i 0,8% mladih Romkinja nastavlja školovanje i nakon srednje škole. U najstarijoj dobnj kohorti čak nešto više Romkinja nego Roma studira [1,3% žena u odnosu na 0,8% muškaraca].

Prema Gvozdanović et al. [2019], udio osoba u dobi od 30 do 34 godine s terciarnim obrazovanjem u RH 2016. bio je 29,5%, znatno ispod prosjeka EU-a od 39,1% i nacionalnog cilja Hrvatske od 35% do 2020. [Europska komisija, 2017, prema Gvozdanović et al., 2019: 20] dok u našem uzorku od ukupno 307 osoba u toj dobi samo dvije osobe imaju završeno visoko obrazovanje [0,6%]. Najveći jaz između mladih u Hrvatskoj i mladih Roma i Romkinja upravo je u visokom obrazovanju gdje je "visok udio mlade populacije u terciarnom obrazovanju [69%]" [Gvozdanović et al., 2019: 20], dok naši podaci pokazuju da je među mladim Romima i Romkinjama samo 0,7% njih uključeno u sustav visokog obrazovanja.

119 Nisu utvrđene statistički značajne rodne razlike u udjelu mladih koji pohađaju pojedinu razinu školovanja ni u jednoj dobnj skupini mladih [hi-kvadrat testovi, 14 – 19 godina: $\chi^2 = 6,622$; $df = 3$; $p = 0,085$; 20 – 24 godina: $\chi^2 = 1,200$; $df = 2$; $p = 0,549$; 25 – 29 godina: test nije moguće provesti jer u uzorku nema osoba u ovoj dobnj podskupini koje se školuju].

TABLICA 5.1.3. Regionalne razlike u školovanju mladih [od 14 do 19 godina]

	Ne školuje se	Pohađa osnovnu školu	Pohađa srednju školu	Studira
Međimurje	58,3%	19,0%	22,3%	0,4%
Sjeverna Hrvatska	69,8%	15,1%	15,1%	0,0%
Zagreb i okolica	40,6%	21,9%	35,9%	1,6%
Središnja Hrvatska	62,4%	13,0%	23,2%	1,4%
Slavonija	56,6%	19,8%	23,6%	0,0%
Istra i Primorje	64,3%	23,2%	12,5%	0,0%
Total	58,5%	18,7%	22,3%	0,5%

Školovanje onih koji su u najmlađoj dobnoj kohorti mladih dodatno je analizirano na regionalnoj razini [tablica 5.1.3.]. Iako nisu utvrđene statistički značajne regionalne razlike u udjelu mladih u najmlađoj dobnoj kohorti koji pohađaju pojedinu razinu školovanja, podaci pokazuju da se u Sjevernoj Hrvatskoj dvije trećine mladih u toj dobi ne školuje dok je u Zagrebu i okolici 41% mladih isključeno iz daljnjeg obrazovnog procesa. U Istri i Primorju ih 23% pohađa osnovnu školu dok ih srednju školu najviše pohađa u Zagrebu i okolici – njih 36%. Zanimljivo je da, iako u Sjevernoj Hrvatskoj najviše mladih rano odustaje od daljnjeg školovanja, njih 1,4% studira dok je postotak mladih koji studiraju tek neznatno viši za mlade iz Zagreba i okolice [1,6%], što je ujedno i najveći broj Roma koji studiraju u najmlađoj dobnoj kohorti mladih. Komparacija s podacima o mladima iz opće populacije [Gvozdanić et al., 2019], pokazuje da su visoke obrazovne aspiracije mladih u općoj populaciji u velikoj diskrepanciji sa stupnjem obrazovanja i obrazovnim mogućnostima mladih u romskoj populaciji. Slično stanje kao i u Hrvatskoj odnosi se na većinu Roma u EU-u. Ključni nalaz istraživanja Roma iz 2011. godine [FRA, 2014a] bio je da velika većina Roma u dobi od 18 do 24 godine napuštaju obrazovanje bez stjecanja stručne ili opće srednje stručne spreme, stoga nemaju bitan uvjet za stabilno sudjelovanje na tržištu rada.

Slijede rezultati kvalitativne dionice istraživanja vezani za obuhvat mladih Roma i Romkinja srednjoškolskim obrazovanjem.

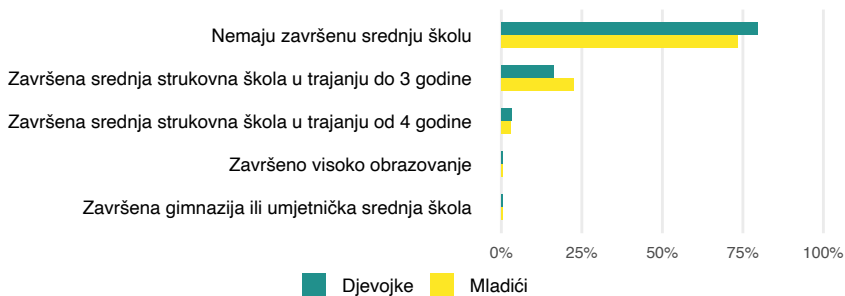
TABLICA 5.1.4. Razlozi [ne]upisivanja mladih Roma i Romkinja u srednje škole – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenta s kodom*	Ilustrativni citati
Nema roditeljske podrške	25	<p>Upisivanje u srednje škole je vrlo slabo i dalje iako se mi trudimo da upišu nešto, ipak tu prevlada roditeljski utjecaj tako da se oni bave povrćem ili smatraju da im to nije potrebno. [BB_KNF_02]</p> <p>Prvo je mentalitet, gdje njihovi roditelji smatraju da je to potpuno nebitno. Drugo je i opći uspjeh i redovitost pohađanja osnovne škole nije takva da bi se dijete zainteresiralo za daljnji nastavak obrazovanja i treća je, nažalost, što i u romskoj populaciji, a to je sad sve prisutnije i u ostaloj populaciji, što je percepcija da se sa školovanjem ne postiže ništa jer ionako posla nema. [OB_KNF_09]</p>
Stupanje u brak i maloljetničke trudnoće	19	<p>Neke djevojčice su se udale nakon 8. razreda. [IS_KNF_08]</p> <p>Najveći vam je problem kod njih zaljublivanje. Mi smo vam imali jednu djevojčicu, bila je jako, jako popravila uspjeh, i fino se snašla, udomljena je bila ovdje u <i>[ime mjesta izostavljeno]</i>, i čak je profesorica s njom uspjela, sad se više ne sjećam koje je to bilo natjecanje, da je dobila nekakvu državnu nagradu za pisanje, jako je lijepo pisala. Toliko je profesorica podržavala, ajde budeš završila, stvarno imaš sposobnosti, pa nešto ćeš upisati, i tako, i onda je otišla na ljetne praznike, a to obično oni idu, po ljetu, kad su praznici svojim roditeljima u <i>[ime mjesta izostavljeno]</i>, a isto je već bila navršila 15 ili čak 16 godina, 7. razred je bila, i do nas je došla informacija, M. vam se udala. Nema naše M. više. [KK_KNF_07]</p>
Loša priprema u OŠ za SŠ	12	<p>Taj mali, išao je na testiranje, on je htjeo za automehaničara – međutim, budući da je imao loše ocjene, dvojke i trojke, nije mogao to upisati i oni su mu za montera, neko drugo muško zanimanje, tri muška zanimanja su mu predložili za kuhara, za montera.</p> <p>On to nije želio, on je čak odbio i tata je rekao da će on njemu platiti, samo neka on ide, da će on njega školovati, nek on upiše po redovnom, a po redovnom nije imao bodove. Tako da mi je žao što je taj mali ostao kod kuće. [BP_KNF_06]</p>

		<p>Nažalost, veći broj pohađaju strukovne. To je problem onda za daljnje obrazovanje. Pa muškarci, muška djeca idu često idu u automehaničare, autolimare, nekakvu obrtničku za tesare, to nije baš najbolje, a ženske idu u pomoćnice kuhara, slastičare, frizeraj itd. Al tu mogu reći da ima djece koja bi željela i četvorogodišnju, ali problem je posebni program, završavaju skraćeni program [osnovnoškolski] i onda ih upućuju na profesionalnu orijentaciju gdje im nude ono što npr. vrtlare – što s tom školom, di će se zaposliti; ženska završila za alatničara i šta će, di će, nikad se nije zaposlila ni u struci, nit ništa. [ZG_RNM_05]</p>
Financijski	10	<p>600 – 700 kn mjesečna karta, knjige su oko 1000 kuna, udžbenici, treba neki džeparac, a većina njih je socijala, 90 – 95 %. [OB_KNF_12]</p> <p>Nemaju mogućnost za dat u neku veću školu. Opet treba dvije, tri godine tamo najmanje dok se nauči to, taj zanat. A za to se treba najmanje dvije, tri godine hodat taj zanat. Prijevoz, odjeću, sve što treba. [PG_RNM_01]</p>
Srednjoškolsko obrazovanje nije važno	3	<p>Najveći problem je njihova zapravo upornost i rad. Oni odustanu kad dođe neka 16., 17. godina, opet razmišljaju o nekoj svojoj egzistenciji, u razgovoru s njima doznajem "Meni je važnije da ja nešto zaradim, na primjer, metal-prodajom ili otkupom ili zasnivam obitelj jer šta ću sa školom ionako neću dobiti posao, gubim vrijeme." [KK_KNF_09]</p> <p>Pa to što oni smatraju da im to uopće nije važno, da im nije potrebno da bi funkcionirali. Većina njih dobro živi koliko vidimo. [ZG_KNF_09]</p> <p>Najveći nam je problem u 7. razredu. Tu oni odustaju od školovanja. I tu je problem. Ne žele ići u školu, oni ne žele, a nemaju razvijenu tu svijest da im to nešto znači za boljitak, za bolju budućnost. [SM_KNF_05]</p>
Kompliciranost procedure upisa	3	<p>Imamo e-upis, OŠ pomaže u upis u srednje škole jer romska djeca nemaju informatičke opreme doma, a i generalno su manje informatički pismena, pa da im pomognemo. Ono što čujemo je da sve više djece završava i srednju školu. Problemi su slični, prilagodba na novi sustav, ali tamo nije obavezno, da ti dvije, tri šanse, pa te ispiše. To su ta ista djeca koja su i tu imala godinama problema, osjećaj je da ako se stabilizira u prvih šest mjeseci, da onda i završi, problemi su alkohol [...] pretpostavljam da ima tih problema. [MĐ_KNF_01]</p>

*Ukupan broj dokumenata s prikazanim kodovima je 64

Prema analizi dokumenata iz kvalitativne građe prema procjenama relevantnih predstavnika institucija i predstavnika RNM, izostanak roditeljske podrške pokazuje se kao najučestaliji izazov za veći obuhvat mladih Roma i Romkinja u srednjim školama. Od ukupno 63 analizirana dokumenta s temom navođenja razloga za neupisivanje mladih Roma u srednje škole u nešto manje od pola dokumenata spominje se roditeljska nezainteresiranost za daljnje obrazovanje djece nakon osnovne škole. Kao što je već kvantitativnom metodom ankete utvrđeno, kao vrlo zastupljen razlog neupisivanja srednjih škola, osobito za djevojčice, navodi se rano stupanje u brak i postajanje roditeljem što se u kvalitativnoj analizi navodi u trećini dokumenata. Prema tvrdnjama ključnih dionika, na trećem mjestu kao ozbiljni razlozi prekidanja školovanja navode se loša priprema u osnovnoj školi za srednjoškolsko obrazovanje i financijski razlozi kao dodatne prepreke za romsku djecu da nastave školovanje.

SLIKA 5.1.2. Udio mladih od 20 do 29 godina sa završenom srednjom školom, prema spolu

Za izračun udjela mladih sa završenom srednjom školom koristili smo podatke o srednjoj i starijoj dobnoj kohorti mladih, bez onih iz najmlađe dobne skupine zato što je najviše mladih koji se još uvijek školuju iz te dobne kohorte. Utvrđeno je da među mladima u dobi od 20 do 29 godina njih više od dvije trećine [muškaraca 74% i žena 80%] nema završenu srednju školu. Nešto manje od četvrtine [23%] mladih Roma i 16% mladih Romkinja u dobi od 20 do 29 godina imaju završenu srednju strukovnu školu u trajanju do tri godine, što je ujedno i najveći udio srednjoškolski obrazovanih mladih Roma i Romkinja. Njih samo 3% ima završenu srednju strukovnu školu u trajanju od četiri godine¹²⁰ dok je onih koji završavaju gimnazije ili srednje umjetničke škole izrazito malo: 0,4% muškaraca i 0,5% žena. Za usporedbu, podaci o mladim Romima i Romkinjama u EU-u iz 2011. godine [FRA, 2014a]¹²¹ pokazuju da velika većina njih također nije završila srednje obrazovanje – u prosjeku 89%, pa možemo reći kako je situacija u Hrvatskoj sa srednjoškolskim obrazovanjem mladih Roma i Romkinja ipak bolja od europskog prosjeka.

120 Nema statistički značajne razlike po spolu u udjelu mladih sa završenom srednjom školom [$\chi^2 = 5,642$; $df = 4$; $p = 0,227$].

121 Podaci se odnose na dobnu skupinu mladih od 18 do 24 godine [FRA, 2014] pa nisu izravno usporedivi s podacima iz ove studije.

TABLICA 5.1.5. Regionalne razlike u udjelu mladih u dobi od 20 do 29 godina koji imaju završenu srednju školu

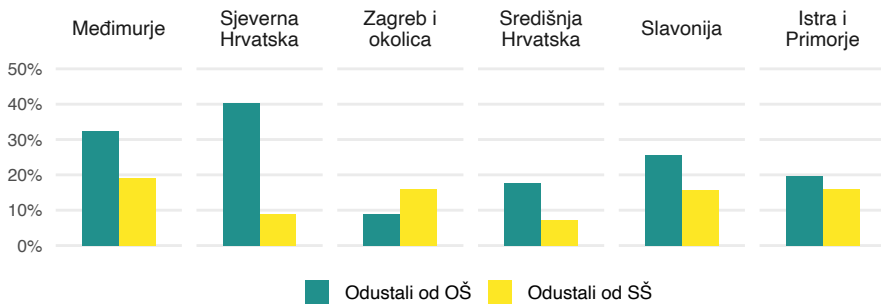
	Završena srednja strukovna škola u trajanju do 3 godine	Završena srednja strukovna škola u trajanju od 4 godine	Završena gimnazija ili umjetnička srednja škola	Ukupan postotak mladih 20 – 29 koji imaju završenu srednju školu
Međimurje	16,7%	1,5%	0,6%	19,1%
Sjeverna Hrvatska	10,9%	1,7%	0,0%	12,6%
Zagreb i okolica	23,3%	9,8%	0,0%	33,9%
Središnja Hrvatska	20,2%	2,6%	1,8%	25,5%
Slavonija	17,7%	3,1%	0,0%	20,8%
Istra i Primorje	40,0%	2,9%	0,0%	44,3%
Total	19,3%	3,2%	0,4%	23,3%

Analize pokazuju da postoje statistički značajne regionalne razlike u udjelu mladih u dobi od 20 do 29 godina koji imaju završenu srednju školu¹²². Prema tablici 5.1.5., razvidno je da je najveći udio mladih Roma i Romkinja sa završenom srednjom školom u Istri i Primorju, gdje ih ukupno sa srednjoškolskim obrazovanjem ima 44%, od čega veliku većinu čine oni sa završenim srednjim strukovnim školama u trajanju od tri godine. Nešto manje mladih Roma i Romkinja je sa završenom srednjom školom u Zagrebu i okolici [34%], pri čemu ih je 23% završilo srednju strukovnu školu u trajanju od tri godine, a 10% strukovne škole u trajanju od četiri godine. U Sjevernoj Hrvatskoj gotovo je tri puta manje mladih Roma i Romkinja sa završenom srednjom školom nego u Istri i Primorju. Njih samo 13% uspješno je dovršilo neki stupanj srednjoškolskog obrazovanja, i to njih 11% strukovne škole u trajanju od tri godine i samo 2% strukovne škole u trajanju od četiri godine. U Sjevernoj Hrvatskoj u uzorku nije utvrđen nijedan mladi Rom i/ili Romkinja koji je završio/la gimnaziju ili srednju umjetničku školu. Kao što će biti prikazano u daljnjem tekstu, različiti su razlozi odustajanja od školovanja među populacijom mladih Roma i Romkinja. Zasiurno buduće mjere i aktivnosti NSUR-a trebaju uzeti u obzir identificirane uzroke odustajanja kako bi obrazovni ciljevi te strategije imali pozitivan trend i veći obuhvat mladih Roma u srednjoškolskom sustavu.

122 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 62,634$; $df = 20$; $p < 0,001$.

Prema podacima u ovoj studiji, u najmlađoj dobnoj kohorti mladih od nastavka školovanja ukupno je odustalo 38% Roma i 42% Romkinja. Jedna petina mladih u ovoj kohorti odustala je od osnovne škole [podjednako među mladićima i među djevojkama] dok od srednje škole odustaje nešto više djevojaka [19%] nego mladića [14%]. Starije dobne skupine mladih bilježe nešto veće postotke odustajanja od školovanja. Tako je u srednjoj dobnoj kohorti mladih od školovanja odustalo 41% Roma i 49% Romkinja. Gotovo jedna trećina ih je odustala od dovršavanja osnovnoškolskog obrazovanja, a 13% Roma i 20% Romkinja od srednjoškolskog obrazovanja. U najstarijoj dobnoj kohorti mladih 34% žena i 30% muškaraca odustalo je od osnovne škole, a 15% muškaraca i 8% žena od srednje škole. Dakle, odustajanje od školovanja polako se smanjuje iz generacije u generaciju, češće se odustaje od osnovne nego od srednje škole jer osnovnu upisuju svi, a srednju školu mnogo manje mladih Roma i Romkinja, te je odustajanje od srednje škole češće među djevojkama. Treba naglasiti kako je ovdje riječ o ukupnim postocima od svih ispitanih Roma i Romkinja u pojedinim dobnim podskupinama, a ne o udjelima odustajanja isključivo među onima koji su pojedine obrazovne razine upisali¹²³.

Dodatno, među onima koji su odustali od osnovne ili srednje škole koju su upisali provjerili smo rodnu raspodjelu. Od ukupno 241 mlade osobe u uzorku koje su odustale od osnovne škole, njih 47% su muškarci, a 53% žene. Od ukupno 193 mlade osobe u uzorku, koje su odustale od srednje škole, njih 46% su muškarci, a 54% žene.

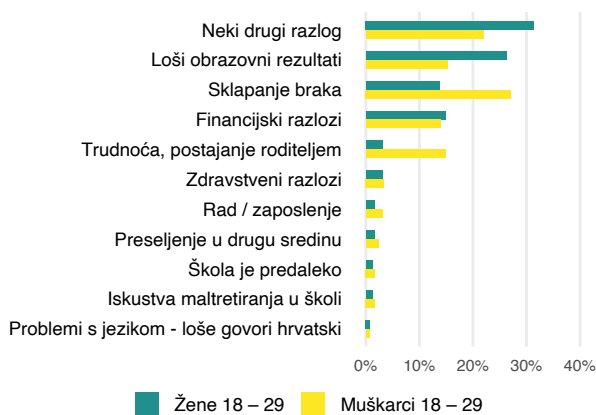
SLIKA 5.1.3. Regionalne razlike u odustajanju mladih od školovanja

Utvrđene su regionalne razlike u odustajanju mladih od školovanja.¹²⁴ Od osnovne škole je odustalo najviše mladih u Sjevernoj Hrvatskoj [čak 40%] dok je taj postotak daleko najniži za Zagreb i okolica i iznosi 9%. Od srednje škole najviše odustaju mladi u Međimurju [19%], a najmanje u Središnjoj [7%] i Sjevernoj Hrvatskoj [9%], vjerojatno zato što manje i upisuju srednje škole.

123 Taj podatak nije bilo moguće utvrditi.

124 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 86,515$; $df = 10$; $p < 0,001$.

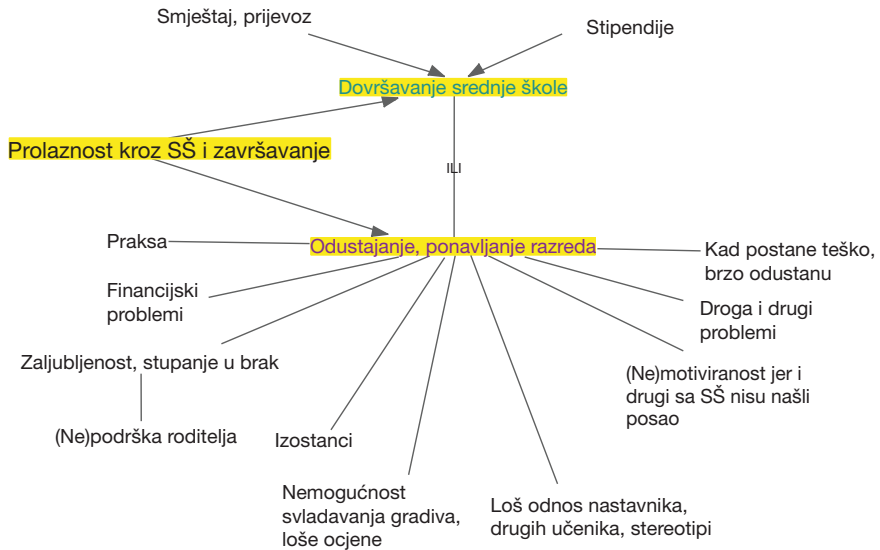
Na slici 5.1.4. prikazani su udjeli navođenja pojedinog razloga mladih za prekid školovanja po spolu, i to samo za one ispitanike koji su naveli da su odustali od nekog oblika školovanja. Od razloga koji su u anketnom upitniku bili ponuđeni, ključan razlog prekida školovanja za mlade Rome su loši obrazovni rezultati, koji navodi njih 26%, dok je za 27% Romkinja ključan razlog zbog kojeg odustaju od daljnjeg školovanja upravo sklapanje braka. Uz trudnoću i postajanje roditeljem, što navodi još 15% djevojaka, za Romkinje su brak i roditeljstvo strukturalni razlozi da njih 42% odustane od obrazovnog procesa. Kao uzrok prestanka školovanja, 14% mladih djevojaka navodi financijske razloge. Također, loši obrazovni rezultati su za mlade Romkinje u 15% slučajeva razlog za odustajanje od školovanja. Za mlade Rome na drugom mjestu su kao relevantan razlog odustajanja od obrazovanja financijski razlozi te, potom, na trećem mjestu sklapanje braka što kao razlog navodi njih 14%. Za samo 3% mladih romskih muškaraca postajanje roditeljem je razlog za prekid školovanja. Valja ipak istaknuti da je najčešće biran odgovor "neki drugi razlog", odnosno nešto što u ovom istraživanju nije bilo ponuđeno kao odgovor pa se pokazuje potreba za dodatnim istraživanjima ove problematike.

SLIKA 5.1.4. Razlozi prekida školovanja mladih Roma i Romkinja u dobi od 14 do 29 godina¹²⁵

Pitanje odustajanja od srednjoškolskog obrazovanja u analizi kvalitativnih podataka sagledali smo iz kuta podržavajućih i ometajućih faktora. Radi se o kompleksnoj tematskoj cjelini s velikim brojem kodova te smo napravili grafički prikaz relacija kodova, odnosno vizualnu reprezentaciju cjelokupnog problemskog sklopa prema uzoru na tzv. mrežne prikaze rezultata [Miles, Huberman i Saldaña, 2013: 111]. U nastavku prvo dajemo vizualni prikaz odnosa pojedinih kodova koji su potom prikazani u tabličnom formatu uz ilustrativne citate.

¹²⁵ Statistički značajne rodne razlike postoje kod sljedećih razloga prekida školovanja mladih: loši obrazovni rezultati [$p < 0,001$]; sklapanje braka [$p < 0,001$]; trudnoća, postajanje roditeljem [$p < 0,001$]; neki drugi razlog [$p = 0,015$].

SLIKA 5.1.5. Odustajanje od srednje škole

Prema slici 5.1.5., značajna podrška mladim Romima i Romkinjama u dovršavanju procesa srednjoškolskog obrazovanja u prvom redu dolazi od roditelja i njihovih zajednica, gdje je očekivanje o uspješnom dovršavanju srednje škole prihvaćena društvena norma [posebno u Istri i Primorju gdje 40 % mladih uspješno dovršava srednje strukovne škole]. Osim roditeljske podrške koja je mladima najznačajnija, veliku ulogu imaju i poticaji lokalne samouprave i nadležnih ministarstava u vidu različitih oblika financijske podrške [stipendije, učenički domovi, plaćeni troškovi prijevoza]. Primjerice, prema Izvješću Vlade RH o provedbi NSUR-a od 2013. do 2020. godine, za 2016. i 2017. godinu Ministarstvo znanosti i obrazovanja je u 2016. godini osiguralo stipendije za 675 [373 Roma, 302 Romkinje] učenika na što je iz Državnog proračuna utrošeno ukupno 2 950 900,00 kn, a u 2017. broj stipendija je povećan na 689 [373 Roma, 316 Romkinja], za što je utrošeno 3 488 411, 44 kn, odnosno 18% više nego prethodne godine.

Međutim, mnogo je drugih faktora koji dovode do prekida školovanja. Kao što su to pokazali i statistički podaci, za mnoge djevojke ključan razlog odustajanja od školovanja je rana udaja i postajanje roditeljem dok se većina srednjoškolaca, pripadnika RNM suočava s različitim drugim izazovima. U prvom redu to se odnosi na pronalazak primjerenog mentoriranja i prakse tijekom školovanja, između ostalog i zbog nedostatnih kapaciteta obrtnika na pojedinim područjima [primjerice, pre malo frizerskih salona gdje bi sve djevojke mogle odraditi praksu], ali i zbog diskriminacije mladih Roma i Romkinja od strane poslodavaca. O problemu diskriminacije u srednjoškolskom obrazovanju romske djece izvješćuje i Pučki pravobranitelj [2013]

te navodi kako su se "2011. godine umiješali u parnični postupak povodom posebne tužbe za utvrđenje diskriminacije u odnosu na dvije Romkinje, učenice jedne strukovne škole u Čakovcu. One su u sklopu redovnog srednjoškolskog obrazovanja bile dužne određeni broj sati odraditi u vidu praktične nastave u struci i to kao prodavačice u trgovinama, no, nakon što su se prijavile na praksu, odbijene su zbog toga što su Romkinje. Prvostupanjski sud je 2012. godine zauzeo stav da je riječ o diskriminaciji te im je dosudio odštetu, a drugostupanjski sud je u travnju 2013. godine presudu potvrdio, no odštetu je umanjio." [Pučki pravobranitelj, 2013: 44 – 45]. Dodatno, podaci u ovoj studiji pokazuju da su ponekad i roditelji prepreka daljnjem obrazovanju svoje djece radi financijskih izazova koje školovanje nosi: poput kupovine primjerene odjeće i pribavljanja druge potrebne dokumentacije [sanitarne iskaznice, pregledi] kako bi njihova djeca uopće mogla pristupiti naukovanju.

Za mlade Rome financijski problemi su izazov pa mnogi tijekom srednje škole rade, što dovodi do izostanaka, lošijih obrazovnih rezultata pa i odustajanja. Kao i kod većinske populacije, manji broj mladih Roma u tinejdžerskoj dobi započne eksperimentirati s nedopuštenim i nezdravim oblicima ponašanja kao što je konzumacija psihoaktivnih tvari te bavljenje kockom, krađama i drugim protuzakonitim aktivnostima zbog kojih svladavanje školskog gradiva pada u drugi pa i treći plan. Prema iskazima u intervjuima, jedan dio mladih Roma i Romkinja odustaje od srednjoškolskog obrazovanja i zbog diskriminacijskog i stereotipnog odnosa prema njima kako od strane drugih učenika, tako i od pojedinih nastavnika. Dio mladih Roma i Romkinja ne smatra da je srednjoškolsko obrazovanje važno pa se osobito ni ne trude jer se mnogi od njih nakon završenih srednjih škola i dalje ne mogu zaposliti, često zbog predrasuda prema RNM (da nemaju radnih navika, da su neodgovorni, da krađu, da će se zbog pripadnosti romskoj manjini ugroziti sam poduzetnički pothvat: primjerice, nitko neće htjeti naručiti dostavu ako je dostavlja Rom ili Romkinja itd.).

U nastavku su prikazane frekvencije dokumenata s pojedinim podtemama iz ove tematske cjeline te navedeni ilustrativni citati.

TABLICA 5.1.6. Tematska cjelina "Prolaznost kroz srednju školu" – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenta s kodom*	Ilustrativni citati
Dovršavanje srednje škole	29	Oni se upisuju u srednju školu, redovito završavaju. [FG_KNF_BB_KK_VP] Kod nas svi idu – i djevojčice i dječaci, nema....i završe oni to [srednju školu, op. a.]. Ja mislim da 90 % završi, i više. [BB_KNF_10] Tu isto ima, manji dio završava srednju školu. [IS_RNM_01]

Zaljubljenost, stupanje u brak	24	<p>Maloljetnička trudnoća se puno puta događa i onda se oni jednostavno povlače, to je normalno kod ženske populacije – one se povlače kad god se to dogodi, niti ne nastavljaju [...] Koliko je to raširen fenomen? Pa rašireno je. Imala sam jedno istraživanje vezano za to, maloljetničku trudnoću prema socijalnoj službi – bilo je to pred dvije godine, mislim da je bilo negdje 17 na godinu prijavljenih [slučajeva]. Mislim da je to i više rašireno i tak dalje, to je veliki problem kod djece, treba ih educirati... [MĐ_KNF_16]</p> <p>Imali smo i dvije cure, upisale su srednju upravnu, ali kažem, udale su se na drugoj godini. [KK_KNF_05]</p>
Stipendije	24	<p>Grad Zagreb također svake godine dijelom daje stipendije za deficitarna zanimanja i nastoji na taj način isto motivirati učenike i romske nacionalnosti da se uključe u škole za deficitarna zanimanja. To je jedan poseban program. Zatim osigurava Grad Zagreb i stipendije redovnim učenicima srednjih škola pripadnicima romske manjine u 2014. / 2015. bile su dodijeljene 32 stipendije, a u školskoj godini 2015. / 2016. 42 stipendije.</p> <p>Isto vidimo da iz godine u godinu taj broj raste. Mi smo imali u prijedlogu proračuna da se može dodijeliti 50 stipendija. Bilo je prijavljeno 58 kandidata, međutim, 42 kandidata su zadovoljili opće uvjete natječaja. [FG_ZG_KNF_12]</p>
Smještaj, prijevoz	15	<p>I pomak nam je što dobijamo, što imamo autobus, gradski, što vozi djecu u srednju školu. [...] On vozi u smjenama. Ako su prva smjena, onda odu sat vremena ranije, pa tamo čekaju po gradu da počne škola. Ili recimo, dođe kod Županije im je središte za autobus, pa onda opet nekih 3, 4 km idu opet pješke. [...] Ali drugačije je to. 5 km plus da imaju autobus da ne moraju ići još ta tri pa ukupno osam ili deset, to je velika stvar. [BP_RNM_02]</p>
Izostanak podrške roditelja	14	<p>Tu imaju veće probleme djevojčice jer se u njihovoj kulturi smatra da se one moraju mlade udati jer tko bi je htio poslije srednje škole za ženu? Rijetki su roditelji koji podržavaju srednjoškolsko obrazovanje djevojčica, ali i ona mora imati želju da nešto završi. Ali badava njoj želja, ako su roditelji naumili da se ona mora oženiti. [MĐ_KNF_09]</p> <p>Dvjesto šest, Roma jedanaest. [...] Ja bih krenula malo od ovih stipendija što je u redu, pozitivno, sve pozdravljam.</p>

		Međutim kada roditelj unatoč stipendiji kaže da neće izvaditi sanitarnu iskaznicu, ne može, nema vremena, nije to na redu, kaže mi tako. A ta djeca uglavnom upisuju kod nas zanimanje pomoćnog kuhara i slastičara i pomoćnog pekara. Tu je tada jako velika muka. Dakle, svaki puta kad istekne onih šest mjeseci za sanitarnu iskaznicu to naprosto dijete opet gubi kontinuitet na praksi, opet ne ide na praksu po mjesec, dva zbog sanitarne iskaznice... [FG_ZG_KNF_14]
Odustajanje, ponavljanje razreda	13	A kada odustanu? Odmah na početku, prvi srednje, drugi srednje... A koji su razlozi zbog kojih odustaju? Ah, roditelji. [IS_RNM_02] Po mom saznanju jedan dio prekida srednjoškolsko obrazovanje na samom početku ili nakon prve, druge godine pokušavaju tražiti posao muški, a djevojke se udaju. [BB_KNF_08]
Financijski problemi	12	Svi normalno pohađaju, to možete provjeriti u školama, bilo je problema malo na početku, sad prije godinu dana jer nisu imali besplatni obrok, a znate kako je u naselju, po 5, 6 djece imaju, dobivaju tu socijalnu pomoć, nije im dosta, nisu imali za kuhinju, treba im platiti kuhinju, i onda su mahom klinci, njih dvojica, čekali da ostala djeca jedu i onda su iz koša uzeli hranu tu, i onda je bilo problema, dok nismo mi malo to riješili, taj problem, i sad imaju besplatni obrok, pohađaju redovito školu i sad uopće nije problem, apsolutno. [KK_RNM_02]
Nemogućnost svladavanja gradiva, loše ocjene	11	Imamo totalni raspad djece u srednjoj školi zato što su došli nepripremljeni, oni ne mogu savladati bez potpore, za njih treba nekakav mentorski program. [PG_RNM_03] Dosta ih upisuje srednju školu iako srednju ne završavaju jer zbog loših ocjena ili razloga da im se više ne ide. [SM_KNF_14] [...] On dolazi nepripremljen. Ja mogu to garantirano i sto posto, ma garantiram da on nije došo pripremljen u srednju školu. [MĐ_RNM_04]
Loš odnos nastavnika, drugih učenika, stereotipi	11	Ne završava se srednja škola u nekoj velikoj mjeri [...] U srednjoj dolazi do ispisivanja djece jer ne mogu podnijeti diskriminaciju od druge djece. Toliko ih izazivaju ili maltretiraju da dođe onda do tuče, to znam za jednog dječaka koji je išao u [...] školu i morao se ispisati – išo je za automehaničara – jer nije više teror podnio nego se potuko i onda se ispisao. [OB_RNM_01]

		<p>Što mislite koji su izazovi djeci i mladima kod završavanja srednje škole?</p> <p>Ja ću vam reći jednu činjenicu koja me izuzetno boli, mi tu 8 godina gradimo zajedništvo, onda marljivo dijete koje netko gleda drugačije samo zato što je Rom jer nemaju svi taj senzibilitet kojeg mi ovdje imamo, to dijete kreće ispočetka, ma ne niti ispočetka, on mora da dokaže da je vrijedan, da je isti kao i drugi... [MĐ_KNF_07]</p>
[Ne] motiviranost jer i drugi sa srednjom školom nisu našli posao	11	<p>Pa mali broj učenika ima koji odustanu. Razlog je zato što... Gledajući unaprijed, koji su završili, nisu dobili posla i to je to, taj problem jer vide da netko ima i veću školu pa nije mogao doći do posla, a kamoli ta osoba. [MĐ_RNM_05]</p>
Praksa	11	<p>A ovaj, recimo, znali su se žaliti Romi, ovaj, da je problem njima ostvarivati praksu recimo konkretno, da, ovaj, neće ih obrtnici... zapravo, sve dobro teče dok ne dođu, znate. [...] Normalno da idu najčešće u obrtnička zanimanja, da je tu nužno obaviti praksu. Tako da kao, to je njima bila jedna teškoća kao, za obavljanje prakse zbog te romske pripadnosti. Da li je to tako prisutno ili nije, ne mogu sa sigurnošću tvrditi. [FG_BP_KNF_08]</p>
Kad postane teško, brzo odustanu	5	<p>Dosta je veliki problem u srednjoškolskom obrazovanju u biti samo to ispadanje, srednja škola nije obavezna, ne? Dosta njih krene u srednju školu i kad im postane teško, jako brzo odustanu. [MĐ_KNF_14]</p>
Izostanci	4	<p>Evo imamo dakle neku djecu koja nisu se opće pojavila cijelu godinu u školi. Idu brzojavi, nema niko ništa, nakon toga ponavlja dijete razred. Ako se upiše opet ista stvar. Dakle tu naprosto treba nešto poraditi na tim roditeljskim kompetencijama. Jako teško, roditelji ne razumiju upute. [FG_ZG_KNF_14]</p>
Droga i drugi problemi	4	<p>Pa naveo sam malo prije, to je zaljubljenost, pa onda, ajde neki stvarno ima koji se... da ne bi sad, počela je ta droga, nekako, galaxy, tako. [MĐ_RNM_02]</p>

* Ukupan broj dokumenta s prikazanim kodovima je 92

Nakon osnovnoškolskog i srednjoškolskog, osvrnimo se i na visoko obrazovanje mladih Roma i Romkinja. Udio Roma i Romkinja sa završenim visokim obrazovanjem u svim je regijama RH vrlo nizak te se prema podacima iz ove studije kreće od 0% u Sjevernoj Hrvatskoj do 1,4% u Istri i Primorju. Udjeli mladih koji trenutno studiraju su također vrlo mali, i za muškarce i za žene u svim dobnim kohortama su ispod 1%, a neznatno više među mladim ženama u srednjoj dobnj kohorti gdje

trenutno visoko obrazovanje pohađa njih 1,3%. Kako je izrazito mali udio mladih Roma i Romkinja koji studiraju [u našem uzorku među mladima od 20 do 29 godina njih samo njih 0,7%], zanimalo nas je što su relevantni faktori koji pospješuju njihovo upisivanje i dovršavanje tercijarnog obrazovanja.

Kao i kod srednjoškolskog obrazovanja, pokazalo se da su stipendije za studente izrazito važne, kao i drugi oblici financijske podrške [studentski domovi, prehrana]. Tako, prema Izvješću Vlade RH o provedbi Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2016. i 2017. godinu, putem Nacionalne zaklade za potporu učeničkom i studentskom standardu osigurane su stipendije i za 16 romskih studenata u 2016. godini (9 Roma, 7 Romkinja), za što je utrošeno ukupno 160 000 kn, dok je broj stipendija u 2017. godini porastao te je za stipendije za 19 studenata (11 Roma, 8 Romkinja) utrošeno ukupno 190 000 kn. Iako u tom Izvješću nisu dostupni detaljni podaci o stipendijama za učenike i studente pripadnike RNM iz drugih izvora [jedinica lokalne samouprave, zaklada itd.], iz analiziranih dokumenata kvalitativne građe saznaje se da su u Gradu Zagrebu samo tri romske studentice u 2015./2016. ostvarile pravo na stipendiju. Kao najčešći razlozi zašto tako malo mladih Roma i Romkinja ostvaruje pravo na stipendije i druge tipove podrške za studij, navode se loši obrazovni uspjesi iz srednjih škola, ali i nemotivacija studiranja na dostupnim fakultetima s nešto nižim kriterijima ocjena.

TABLICA 5.1.7. Romi koji studiraju – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Romi koji studiraju	43	<p>Onda stipendije studentima romske nacionalne manjine za više i visoko školstvo. Bilo je predviđeno da može do deset stipendija se dati međutim nažalost nikad nismo imali takav broj. 2014. / 2015. je bio jedan student koji je ostvario pravo na stipendiju. 2015. / 2016. pravo na korištenje stipendije su ostvarile tri studentice pripadnice romske nacionalne manjine. [FG_KNF_ZG-ZGŽ / ZG_KNF_GR_4]</p> <p>Super, evo jednog smo uspjeli, ali uz koji trud i uz koju... Ove godine je bila jedna djevojka, završila je srednju školu, htjela se upisati na fakultet, ali nije htjela na onaj gdje je mogla po ocjenama, tak da pretpostavljam da nije nigdje, nije se kasnije više javila za pomoć. Inače, mi uvijek nađemo načina, iako u našem sustavu stipendiranja oni jako teško mogu proći jer su visoki kriteriji ocjena, dobro socijalne bi zadovoljili, a ne mogu s ocjenama. Međutim, mi pokušavamo kroz druge načine, uvijek im pomoći, stvarno onaj tko pokaže želju da ide dalje, uvijek se nađe načina. [FG_VŽ_KNF_15]</p>

		<p>Mi imamo, evo, možemo se pohvaliti sa tri diplome već. Već sa tri diplome visoke stručne sprema, tako da... idu kod nas, idu. Znači uvelike ovisi o okruženju u kojem dijete raste, znači od obitelji. Ako ima podrška roditelja, ako su roditelji imalo svjesni, može se to riješiti. Evo mi, kažem opet, imamo... dobro, definitivno se kod nas radi o imućnijoj obitelji jel tako? Da se razumijemo. [SM_KNF_PU_2]</p> <p>Prolaze, završavaju fakultete. [...] teško im je jednostavno to isfinancirati, ali evo to što imaju romsku stipendiju to dosta pomaže. To su roditelji jako zahvalni jer ta romska stipendija stvarno pomogne puno djeci pri kupnji knjiga i tako šta sve treba. Al sve je to još malo kad dijete ode koje dobro uči pa kad ide na fakultet pa mora plaćat stan pa mora plaćat štošta, e onda je malo teže, ali nekako se snalaze većinom svi. Kako mogu. [BB_RNM_O4]</p>
Nema studenata / osoba iz RNM sa završenim fakultetom	30	<p>Na našem terenu ne znam da je netko krenuo na fakultet. [BB_KNF_O8]</p> <p>Kod nas se unazad 11 godina, od kad sam ja ovdje, nitko nikada nije neku višu školu upisao. [BB_KNF_O1]</p> <p>Dobijamo izvana poziv da ih uključujemo na akademije, fakultete, sve imaju plaćeno, ali ne možemo ih dobiti. Jer razočaraju se. Željeli bi jedno, a dobiju treće i taj inat je problem. [BP_RNM_O2]</p>

* Ukupan broj dokumenta s prikazanim kodovima je 72

5.2. Uključenost u gospodarski život

Opći društveno-ekonomski kontekst mladih u Hrvatskoj, osobito kada je riječ o zapošljavanju i tržištu rada je poražavajući ne samo za mlade Rome i Romkinje, već i za mlade u općoj populaciji. Brojni autori [Potočnik i Adamović, 2018; Potočnik i Spajić Vrkaš, 2017; Standing, 2011] upozoravaju da rastuća fleksibilnost tržišta rada pogoduje rastu prekarne oblike zaposlenja¹²⁶, što se posebice vidi u eksploataciji mlade radne snage nesigurnim oblicima rada, iskorištavanju studentskih ugovora od strane poslodavaca i niskoj cijeni rada. Isto tako, Tomić [2018], koristeći se

126 Prema Standing [2011], "prekarijat" je pojava u društvu globalnih razmjera, a opisuje današnju stvarnost zaposlenika diljem svijeta gdje je velik dio stanovništva subjekt fleksibilne eksploatacije ili "fleksploatacije". Riječ je nastala kombiniranjem riječi "proletarijat" koji se odnosi na članove radničke klase u kapitalističkom društvu i engleske riječi precarious što označava neizvjesnost i nesigurnost. Glavne karakteristike "prekarijata" su: niske i nesigurne plaće, nesigurno radno mjesto, neredoviti prihodi, rad na određeno vrijeme, povremeni i privremeni rad te niska ili nikakva radna prava i zaštita.

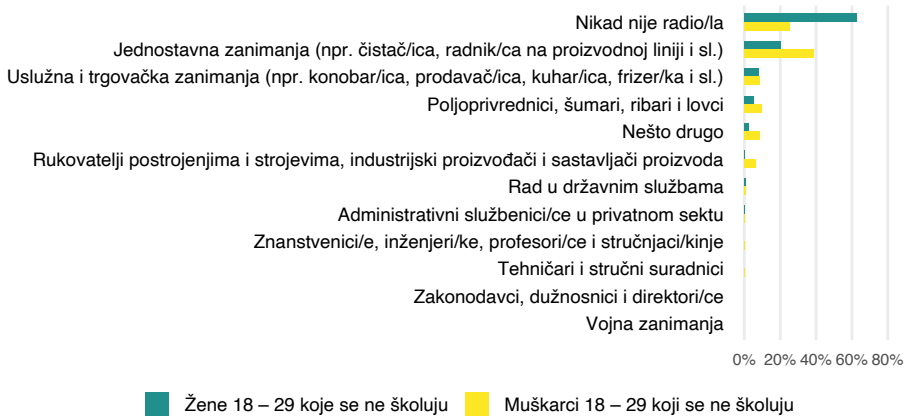
Eurostatom kao izvorom, tvrdi da se prekarni rad najviše očituje u broju ugovora o radu na tri mjeseca, kakve je u 2016. godini imalo 8% radne snage u Hrvatskoj. Od ukupnog udjela onih koji rade na ugovore o radu na tri mjeseca, 47% su osobe do 29 godina, što znači da je svaki drugi prekarni radnik mlada osoba. U toj skupini više je muškaraca, njih 55%, a 73% ih ima srednju školu. Najviše prekarnih radnika [29%] je u uslužnim i trgovačkim zanimanjima, a 22% u jednostavnim zanimanjima. Čak 25% prekarnih radnika zaposleno je u prerađivačkoj industriji, 17% u trgovini i 15% u djelatnostima pripreme i smještaja [prema Tomić, 2018].

Potočnik i Adamović [2018] navode da je u 2016. godini iz Hrvatske prema službenoj evidenciji odselilo 36 436 stanovnika dok dvije trećine mladih razmišlja o preseljenju u inozemstvo na dulje vrijeme ili zauvijek ne uspiju li u ostvarenju svojih privatnih i profesionalnih ciljeva u Hrvatskoj. Potočnik i Spajić Vrkaš [2017] naglašavaju da "nemogućnost mladih da svojim radom osiguraju vlastitu egzistenciju i na taj način financijski rasterete svoje ionako osiromašene obitelji što uključuje njihovo otežano stambeno osamostaljivanje i nedostatak resursa potrebnih za organiziranje slobodnog vremena, ozbiljno ugrožava njihovu dobrobit i njihovu aktivnu ulogu u društvenom, gospodarskom i političkom razvoju Hrvatske". [Potočnik i Spajić Vrkaš, 2017: 144].

Prema Hrvatskoj gospodarskoj komori [Vidović, 2015], niska stopa aktivnosti i zaposlenosti, rastuća nezaposlenost posebice mlađe populacije, relativno visoki troškovi i niska produktivnost rada, zakonodavna i institucionalna rigidnost, relativno visok udio zaposlenih u javnom i u neformalnom sektoru te neusklađenost ponude i potražnje na tržištu rada obilježja su sfere rada u Hrvatskoj. Te karakteristike tržišta rada nisu posljedica samo financijske i ekonomske krize; samo jedan dio trenutačne situacije može se pripisati cikličnom kretanju gospodarstva i čisto ekonomskim uzrocima dok ostalo pripada određenim neekonomskim, ponajprije demografskim i institucionalnim faktorima. Stopa nezaposlenosti mladih u stanovništvu mlađem od 25 godina u Hrvatskoj je 2016. godine iznosila 32% [Europska komisija, 2017]. Također, Europska komisija, koristeći se Eurostatom kao izvorom, navodi da je u cjelokupnom mladom stanovništvu u EU u dobi od 15 do 24 godine osoba iz skupine NEET [koje niti su zaposlene, niti se obrazuju, niti osposobljavaju] u 2016. godini bilo 6,3 milijuna. Stopa NEET-ovaca među osobama u dobi od 15 do 24 godine 2016. je bila najveća, i iznosila je više od 15% u Italiji, Bugarskoj, Rumunjskoj, Hrvatskoj, na Cipru i u Grčkoj. Udio zaposlenih Roma u 11 europskih zemalja 2011. godine bio je 28% [FRA, 2014b], a 2016. godine u devet europskih zemalja 25%, pritom najniži među Romima u Hrvatskoj – samo 8% [FRA, 2018b]. U tom kontekstu opće populacije mladih na tržištu rada u Hrvatskoj, kao i Roma u EU-u, analiziramo podatke o gospodarskoj aktivnosti mladih Roma i Romkinja kod nas.

5.2.1. Zanimanja mladih Roma i Romkinja¹²⁷

Prema nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti (NKD), struktura zaposlenih muškaraca i žena u općoj populaciji bitno je drugačije distribuirana od zanimanja mladih Roma i Romkinja, što je visoko povezano s njihovom obrazovnom strukturom. Tako su, prema DZS [2018c], žene u 2017. godini bile najzastupljenije u djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi [78%] i obrazovanju [78%] te u financijskim djelatnostima i djelatnostima osiguranja [69%]. U općoj populaciji 2017. godine muškarci su bili najzastupljeniji u građevinarstvu [88%], djelatnosti rudarstva i vađenja [87%] te u djelatnosti opskrbe vodom, uklanjanja otpadnih voda, gospodarenja otpadom te djelatnosti sanacije okoliša [80%].

SLIKA 5.2.1 Zanimanja mladih Roma i Romkinja¹²⁸

Mladi Romi i Romkinje u dobi od 18 do 29 godina najčešće rade u jednostavnim zanimanjima kao što su čistač/ica, radnik/ica na proizvodnoj liniji i to 39% muškaraca i 20% žena. Žene i muškarci pripadnici RNM pronalaze poslove i u djelatnostima poljoprivrede, šumarstva, ribarstva i lova, i to dva puta više muškaraca [10%] od žena [5%]. Također, jedan dio mladih Roma i Romkinja zaposlen je u uslužnim i trgovačkim zanimanjima gdje je gotovo postignuta rodna ravnopravnost: 9% muškaraca i 8% žena radi u tim djelatnostima. Za razliku od mladih Romkinja koje u djelatnostima rukovanja postrojenjima i strojevima te drugim poslovima u proizvodnoj industriji sudjeluju s 0,2% zastupljenosti, mladih Roma u toj grani ima 7%. Sva druga navedena zanimanja (poput znanstvenika i stručnjaka, vojnih zanimanja,

127 Napominjemo da je u analizi zanimanja za donju dobnu granicu određena dob od 18 godina jer većina onih koji idu u srednju školu idu u trogodišnje škole koje završavaju sa 17 godina, a oni koji nisu pohađali srednju školu ionako nemaju kvalificirano zanimanje sa završenom samo osnovnom školom. Iz analize zanimanja isključeni su svi koji se trenutno školuju.

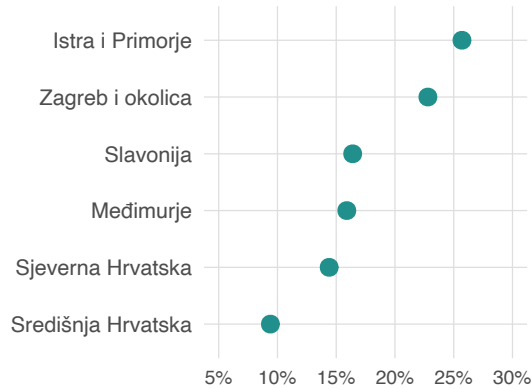
128 Postoje statistički značajne rodne razlike u zastupljenosti pojedinih zanimanja među mladim Romima i mladim Romkinjama [hi-kvadrat test, $\chi^2 = 141,809$; $df = 9$; $p < 0,001$].

rada u državnim službama ili u administraciji u privatnom sektoru i sl.) ili su izrazito slabo ili uopće nisu zastupljena među Romima i Romkinjama. Tako je, primjerice, iz drugih izvora poznato da je u tijelima državne uprave, stručnim službama i uredima Vlade Republike Hrvatske zaposleno ukupno devet Roma, odnosno samo 0,02% od ukupnog broja službenika [ULJPPNM, 2019: 16] dok je, primjerice, u MUP-u zaposleno samo pet pripadnika RNM [ULJPPNM, 2019: 17].

5.2.2. Plaćeni rad

Govoreći općenito o mladima, Gvozdanović et al. [2019: 25] navode da se većina njih nalazi izvan tržišta rada, a među onima koji rade njih 22% ima ugovor o radu na puno, neodređeno vrijeme dok ih 18% radi na određeno radno vrijeme. U ovoj je studiji osobama u dobi od 14 godina i starijima postavljeno sljedeće pitanje: "Je li [ime] tijekom proteklog tjedna radio/la bilo kakav plaćeni posao [u gotovini ili u naturi]?". Distribucija odgovora pokazuje da gotovo četvrtina mladih Roma radi [23%], što može biti jedan od ključnih razloga odustajanja od školovanja, dok je mladih Romkinja uključenih u plaćeni rad četiri puta manje [samo 6%]. U najmlađoj dobnoj kohorti mladih radi 15% mladića i 4% djevojaka. Također, razvidno je da je u najmlađoj dobnoj kohorti u sustavu školovanja više mladića [njih 6%] nego djevojaka [samo 1%]. U srednjoj dobnoj kohorti skoro trećina mladih Roma obavlja neki tip plaćenog posla [32%] dok je u toj dobi zaposleno tek 10% Romkinja. Romi su u najvećem broju zaposleni i rade neki oblik plaćenog rada u najstarijoj dobnoj kohorti mladih: njih 38% tvrdi da rade neki plaćeni posao dok je žena te dobi zaposleno tek 7%.

Osim što su rodne razlike u plaćenom radu mladih analizirane odvojeno za svaku dobnu kohortu mladih, u analizi obavljanja plaćenog rada uzeta je u obzir i informacija o tome školuju li se mladi trenutačno s obzirom na to da je to važna intervenirajuća varijabla za analizu rada mladih. U najmlađoj dobnoj skupini mladih među onima koji se školuju u proteklom je tjednu plaćeni rad obavljalo 1% djevojaka i 6% mladića dok je među onima koji se ne školuju plaćeni rad obavljalo 6% djevojaka i 23% mladića. U srednjoj dobnoj skupini mladih među onima koji se školuju u proteklom je tjednu plaćeni rad obavljalo 13% djevojaka i 23% mladića dok je među onima koji se ne školuju plaćeni rad obavljalo 10% djevojaka i 33% mladića. U najstarijoj dobnoj skupini mladih među Romkinjama koje se školuju u našem uzorku nema onih koje su u proteklom tjednu obavljale plaćeni rad dok je među Romima koji se školuju plaćeni rad obavljalo njih 60%. Među onima koji se ne školuju plaćeni rad je obavljalo 8% Romkinja i 37% Roma. Dakle, u svim dobnim podskupinama mladih Roma i Romkinja mladići u većoj mjeri obavljaju plaćeni rad od djevojaka, ali i mladići i djevojke koji se još školuju rade rjeđe od onih koje se više ne školuju.

SLIKA 5.2.2. Regionalne razlike u plaćenom radu mladih

Postoje statistički značajne regionalne razlike u obavljanju plaćenog rada proteklog tjedna među mladima.¹²⁹ U Istri i Primorju mladi Romi i Romkinje najviše sudjeluju u plaćenom radu [njih 26%], u Zagrebu i okolici radi nešto manje od četvrtine mladih [23%], dok ih je najmanje zaposleno u Središnjoj Hrvatskoj gdje ih samo 9% obavlja neki plaćeni posao.

Da bismo analizirali oblike plaćenog rada mladih Roma i Romkinja s obzirom na učestalost njihova rada, analizirali smo rodne i dobne razlike u odgovorima na pitanje "Kakav oblik plaćenog posla [ime] radi?" koje je imalo sljedeće ponuđene odgovore: Ima stalan posao, Ima privremeni posao, Radi sezonske poslove, Radi povremene poslove [s vremena na vrijeme] i Nikad ne radi plaćene poslove, s mogućnošću odabira više odgovora.

TABLICA 5.2.1. Rodne razlike u obliku plaćenog rada mladih unutar pojedinih dobnih podskupina

	14 – 19 godina		20 – 24 godina		25 – 29 godina		Mladi ukupno	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Ima stalan posao	3,1%	1,8%	7,0%	4,2%	9,9%	4,3%	6,1%	3,2%
Ima privremeni posao	3,7%	0,9%	10,7%	3,8%	13,1%	1,4%	8,5%	1,9%
Radi sezonske poslove	2,8%	2,9%	9,9%	7,9%	10,3%	6,2%	7,0%	5,3%
Radi povremene poslove [s vremena na vrijeme]	17,5%	6,5%	38,7%	11,7%	41,8%	12,4%	30,7%	9,6%
Nikad ne radi plaćene poslove	52,0%	62,2%	25,5%	57,5%	20,7%	59,5%	35,2%	60,1%

129 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 19,317$; $df = 5$; $p = 0,002$.

Rodne razlike u trajnoj zaposlenosti postoje samo u najstarijoj dobnoj skupini mladih, gdje više muškaraca [10%] nego žena [4%]¹³⁰ ima stalan posao dok rodne razlike u preostale dvije skupine mladih nisu statistički značajne. Kada je riječ o stalnom zaposlenju, mladih Roma u svim dobnim skupinama ima više nego mladih Romkinja. Tako stalan posao ima 3% mladića i 2% djevojaka u najmlađoj dobnoj kohorti. U srednjoj dobnoj skupini mladih zaposleno je 7% Roma te 4% Romkinja. Rodne razlike u privremenoj zaposlenosti postoje u srednjoj i najstarijoj dobnoj kohorti mladih pri čemu u obje dobne skupine privremene poslove obavlja više muškaraca nego žena. U srednjoj dobnoj skupini mladih privremeni posao ima 11% muškaraca i 4% žena¹³¹, a u najstarijoj 13% muškaraca i samo 1% žena.¹³² Rodne razlike u obavljanju sezonskih poslova nisu utvrđene ni u jednoj dobnoj podskupini mladih. Sezonske poslove najviše rade muškarci u najstarijoj dobnoj kohorti – njih 10% dok u sezonskim poslovima najviše žena [8%] sudjeluje u srednjoj dobnoj kohorti.¹³³

Rodne razlike u obavljanju povremenih poslova postoje u sve tri dobne podskupine mladih, pri čemu muškarci u znatno većoj mjeri nego žene rade takve poslove u sve tri podskupine mladih.¹³⁴ Tako povremene poslove rade najviše Roma u najstarijoj dobnoj kohorti mladih i to njih čak 42%, u srednjoj kohorti njih 39%, a u najmlađoj dobnoj kohorti povremeno se zapošljava njih 18%. Gotovo tri puta manje u najstarijoj dobnoj kohorti mladih je povremeno zaposleno Romkinja [12%], u srednjoj kohorti povremeno se zapošljava 12% mladih žena dok u najmlađoj dobnoj skupini s vremena na vrijeme radi tek 7% djevojaka.

Kada se populacija mladih Roma i Romkinja pogleda u cjelini, iz svijeta rada potpuno je isključeno 35% Roma i čak 60% Romkinja. Slijedom niskih obrazovnih postignuća kao i diskriminacije koja je izrazito prisutna prilikom zapošljavanja i rada [Kunac, Klasić i Lalić, 2018: 251 – 252], mladi Romi i Romkinje uglavnom su isključeni iz stalnih oblika zapošljavanja koji osiguravaju minimum egzistencijalne sigurnosti, ali i drugih socijalnih beneficija koje takvo zapošljavanje donosi, kao što je plaćeni godišnji odmor, različiti regres, plaćeni prekovremeni radni sati, pravo na bolovanje itd. Tako odsutnost stalnog zaposlenja na neodređeni vremenski rok znači odsutnost ne samo društvenog statusa, već i isključenost iz sustava socijalne sigurnosti.

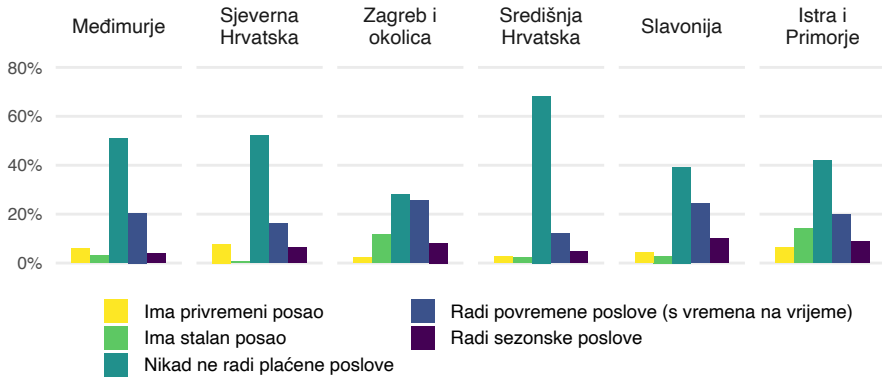
130 Fisherov egzaktni test, $p = 0,036$.

131 Fisherov egzaktni test, $p = 0,004$.

132 Fisherov egzaktni test, $p < 0,001$.

133 U općoj populaciji RH zapošljavanje na sezonskim poslovima čini značajan dio ukupnog zapošljavanja. Naime, 2018. godine na sezonskim je poslovima zaposleno 31 823 radnika, što čini 20% ukupno zaposlenih iz evidencije Zavoda na temelju radnog odnosa. Sezonsko je zapošljavanje bilo najbrojnije u djelatnosti pružanja smještaja, pripreme i usluživanja hrane [59% od ukupnog broja]. Najviše je sezonskih radnika zaposleno iz priobalnih [ukupno 66%] te slavonskih [21%] županija dok područje sjeverozapadne i središnje Hrvatske obuhvaća relativno manji dio sezonskog zapošljavanja [13%] [HZZ, 2019: 7].

134 Fisherovi egzaktni testovi, 14 – 19 godina, $p < 0,001$; 20 – 24 godina, $p < 0,001$; 25 – 29 godina, $p < 0,001$.

SLIKA 5.2.3. Regionalne razlike u obliku plaćenog rada mladih

Statistički značajne regionalne razlike utvrđene su u obliku plaćenog rada koji obavljaju mladi kod stalnog zaposlenja¹³⁵, sezonskih poslova¹³⁶, povremenih poslova¹³⁷ te u udjelu mladih koji nikad ne obavljaju plaćene poslove.¹³⁸ Jedino kod privremenih poslova nema statistički značajnih regionalnih razlika među mladima. Najviše je mladih stalno zaposleno u Istri i Primorju [14%], potom u Zagrebu i okolici [12%] dok se u ostalim regijama taj postotak kreće od 0,5% u Sjevernoj Hrvatskoj do 3% u Međimurju. Privremeno zapošljavanje mladih Roma i Romkinja najzastupljenije je u Sjevernoj Hrvatskoj s 8%, u Istri i Primorju i u Međimurju sa 6% dok u ostalim regijama privremeni posao ima od 2% mladih Roma i Romkinja u Zagrebu i okolici do 4% u Slavoniji. Sezonske poslove najviše mladih radi u Slavoniji, njih 10%, u Istri i Primorju 9%, te u Zagrebu i okolici njih 8%. U ostalim regijama sezonske poslove radi od 4% do 6% mladih.

5.2.3. Nezaposlenost i radna aktivnost

Štamac Radin [2002] navodi kako jedan od najznačajnijih razloga nepotpune socijalne integracije mladih proizlazi iz njihova prinudnog statusa dugotrajno nezaposlenih osoba. Također, autorica smatra da nemogućnost realizacije radnih i profesionalnih aspiracija u okolnostima izloženosti dugoročnoj nezaposlenosti čini od mladih posebno ranjivu skupinu, a odgađanje socijalizacijskog učinka preuzimanja radne uloge, uz mnoge druge posljedice, pridonosi i njihovoj socijalnoj isključenosti.

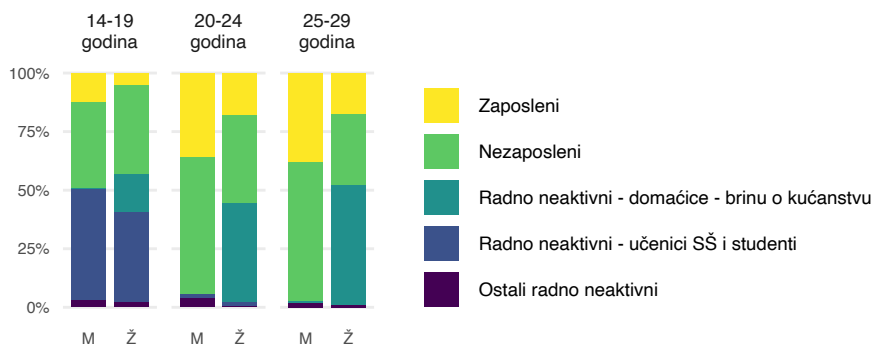
135 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 64,208$; $df = 5$; $p < 0,001$.

136 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 15,472$; $df = 5$; $p = 0,009$.

137 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 15,912$; $df = 5$; $p = 0,007$.

138 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 75,931$; $df = 5$; $p < 0,001$.

Podaci o radnoj aktivnosti mladih pokazuju da je oko trećina mladih Romkinja radno neaktivna zato što se brine o kućanstvu (tzv. domaćice) dok ih je otprilike toliko i nezaposlenih, odnosno onih koje su radno aktivne i spremne na rad, ali u nemogućnosti pronaći posao. Zaposleno ih je samo 12%. Kod mladih Roma situacija je nešto povoljnija jer je nešto više od četvrtine njih zaposleno, no čak polovica ih je nezaposlena. Oni mladi Romi koji su radno neaktivni u tom su statusu većinom jer se još školuju, a ne zato što se brinu o kućanstvu kao što to čine Romkinje.

SLIKA 5.2.4. Rodne razlike u radnoj aktivnosti mladih unutar pojedinih dobnih podskupina

Statistički značajne rodne razlike u ekonomskoj aktivnosti postoje u sve tri dobne podskupine mladih.¹³⁹ U svim dobnim kategorijama zaposleno je više mladih Roma nego Romkinja. Najviše ih radi u najstarijoj dobnj kohorti: 38% Roma i 18% Romkinja. U srednjoj dobnj kohorti radi neznatno manje mladih muškaraca [36%] i gotovo jednak udio Romkinja kao i u starijoj dobnj kohorti mladih [18%]. Taj podatak mogao bi se interpretirati tako da jedan manji dio mladih Roma i Romkinja ulazi na tržište rada u dobi od dvadesetak godina i taj se obuhvat bitno ne mijenja u starijoj dobi. Najveća razlika između mladih žena i muškaraca je u kategoriji radno neaktivnih koji se brinu o kućanstvu. Naime, u najmlađoj dobnj kohorti 16% djevojčica brine se o kućanstvu te se očekivano taj udio povećava s njihovim odrastanjem. Tako je u srednjoj dobnj kohorti 43%, a u najstarijoj dobnj kohorti čak 51% Romkinja koje su domaćice. Iz tih je podataka razvidno da su mlade Romkinje posebno ranjiva skupina jer su, kao što smo već naveli, veće stope rizika od siromaštva upravo kod nezaposlenih žena. Također, kao što je prikazano u prethodnom poglavlju, njihova obrazovna struktura niža je od obrazovne strukture muškaraca, što je često posljedica ranih brakova i postajanja roditeljem [među mladima 51% djevojaka i 41% mladića su roditelji dok je prosječna dob kada stupaju u brak i ra-

¹³⁹ Hi-kvadrat testovi, 14 - 19 godina: $\chi^2 = 56,848$; $df = 4$; $p < 0,001$; 20 - 24 godina: $\chi^2 = 128,895$; $df = 4$; $p < 0,001$; 25 - 29 godina: $\chi^2 = 138,303$; $df = 4$; $p < 0,001$.

đaju prvo dijete od 15 do 18 godina], čime preskaču procesno odrastanje i razvoj te vremensku dob kada se mogu obrazovati i uključiti u radno aktivno stanovništvo.

TABLICA 5.2.2. Regionalne razlike u radnoj aktivnosti mladih [14 – 29 godina]

Regija	Zaposleni	Nezaposleni	Radno neaktivni – domaćice – brinu se o kućanstvu	Radno neaktivni – učenici SŠ i studenti	Ostali radno neaktivni
Međimurje	20,7%	32,9%	24,7%	19,0%	2,7%
Sjeverna Hrvatska	16,8%	48,4%	18,9%	12,1%	3,7%
Zagreb i okolica	27,1%	40,7%	9,0%	20,1%	3,0%
Središnja Hrvatska	16,0%	50,3%	16,0%	16,0%	1,7%
Slavonija	10,7%	55,8%	12,0%	19,7%	1,7%
Istra i Primorje	27,8%	49,2%	7,1%	15,9%	0,0%

Postoje i značajne regionalne razlike u radnoj aktivnosti mladih.¹⁴⁰ Najviše mladih, njih nešto više od trećine, zaposleno je u Istri i Primorju te u Zagrebu i okolici. U Međimurju ih je petina zaposlena, u Središnjoj i Sjevernoj Hrvatskoj radi 17% mladih, a najmanje zaposlenih mladih je u Slavoniji [11%]. Domaćica koje se brinu o kućanstvu među mladima je najviše u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj, a najmanje u Istri i Primorju te Zagrebu i okolici. Slavonija je prema udjelu nezaposlenih mladih na prvom mjestu, čak 56% mladih u Slavoniji ne radi dok je najmanje nezaposlenih mladih u Međimurju [33%].

140 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 98,767$; df = 20; p < 0,001.

5.3. Devijantna i delinkventna ponašanja

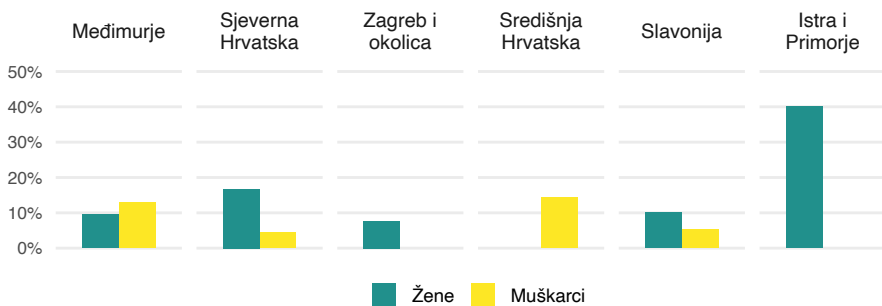
Devijacije su oblik suprotstavljanja nekom poretku, a društvene devijacije su kršenja normi kojima se uspostavlja društveni odnos i koje imaju društvene uzroke [Janković i Pešić, 1988]. U ovom poglavlju bavimo se s različitim tematskim područjima vezanim za pojedine oblike devijantnih ponašanja kojima je zajedničko to što se teorijsko objašnjenje za njihov razvoj oslanja na teoriju društvenog učenja devijantnih ponašanja [Burgess i Akers, 1966; Akers et al., 1979]. Poglavlje tako započinje pregledom iskustava mladih s nasilničkim ponašanjem u njihovim obiteljima kao temeljnoj instituciji u kojoj se formiraju i uče različiti oblici društvenih ponašanja. Potom slijedi pregled specifičnih devijantnih ponašanja karakterističnih za mladu populaciju, a to su delinkventna ponašanja, poremećaji u ponašanju i konzumacija štetnih tvari. Posljednji dio odnosi se na edukacije o štetnosti konzumiranja droga i drugih opojnih sredstava za djecu i mlade.

5.3.1. Nasilničko ponašanje među članovima obitelji

Prema Ajduković i Ajduković [2010: 293], "nasilje u obitelji je skup ponašanja čiji je cilj kontrola nad članovima obiteljske zajednice uporabom sile, zastrašivanja i manipuliranja." Kao i kod nasilja nad ženama, i kod obiteljskog nasilja mogu se prepoznati različiti oblici nasilja: psihičko, fizičko, ekonomsko i seksualno. Nasilnici, kao i žrtve, mogu biti različiti članovi obitelji bez obzira na spol, a najčešće žrtve nasilja su djeca, žene, starije osobe i osobe s posebnim potrebama. Između različitih oblika nasilnog ponašanja ne postoji čvrsta granica pa je, primjerice, "tjelesno ili seksualno nasilje u bliskim odnosima uvijek praćeno psihičkim i emocionalnim nasilnim ponašanjem" [Ajduković i Ajduković, 2010: 293]. Isti autori ističu da je izloženost nasilju među roditeljima danas prepoznata kao specifičan oblik nasilja nad djecom u obitelji. Takvo nasilje uvijek pretpostavlja zloupotrebu moći u odnosima koji se ne temelje na jednakosti.

U istraživanju Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba, mladi (N = 4.191) su retrospektivno procijenili da su tijekom djetinjstva u 16% slučajeva bili izloženi tjelesnom zlostavljanju, 17% emocionalnom, 15% ispitanika je svjedočilo nasilju u obitelji, a 14% navodi da je bilo spolno zlostavljano. Na uzorku iste dobne skupine Ždero [2009] je utvrdila nešto drugačiju izloženost nasilju u djetinjstvu: 12% mladih iskazalo je iskustvo tjelesnog nasilja u obitelji, 20% psihičkog dok je 10% svjedočilo fizičkom nasilju oca nad majkom. Žrtvama spolnog nasilja osjećalo se 2% ispitanika. Istraživanje na odraslim ženama koje je provela Otročak [2003], pokazalo je da su djeca u 36% hrvatskih obitelji svjedočila fizičkom nasilju očeva nad majkama.

Za detektiranje obiteljskog nasilja u anketi je postavljeno pitanje: "Jeste li ikad doživjeli neki oblik nasilja od nekog člana Vaše obitelji?". Ovdje analiziramo rodne i regionalne razlike u iskustvima nasilja u obitelji među mladima. Prema prikupljenim podacima za 311 mladih Roma i Romkinja u dobi od 16 do 29 godina, svaka deseta mlada osoba bila je žrtvom obiteljskog nasilja, podjednako među mladićima [9%] i djevojkama [11%]. Između pojedinih regija RH nisu utvrđene statistički značajne razlike u ukupnoj količini iskustava obiteljskog nasilja. Iako se u podacima s uzorka uočavaju neke rodne razlike u iskustvima nasilja u obitelji, posebice u regiji Istra i Primorje [slika 5.4.1.], one nisu statistički značajne, vjerojatno zbog malih poduzoraka unutar regija. Također, nema statistički značajne razlike u iskustvima nasilja u obitelji među mladima iz tri dobne podskupine.

SLIKA 5.3.1. Iskustvo nasilja u obitelji među mladima – rodne razlike, prema regijama

5.3.2. Delinkventna ponašanja mladih

Delinkvencija obuhvaća teže oblike asocijalnog, antisocijalnog i kriminalnog ponašanja kao što su: krađa, pljačka, namjerno izazivanje štete i požara itd. Izraz se obično upotrebljava kada je riječ o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela [Jašović, 1983]. Prema Jašoviću [1983], maloljetnička delinkvencija upućuje na činjenicu da je društvo propustilo institucionalno reagirati na signale koje je mlada osoba slala obitelji, školi, vršnjacima i drugim ključnim osobama iz neposrednog okruženja, tražeći pomoć i potporu. Prema širem shvaćanju, maloljetničkom delinkvencijom smatraju se svi oblici poremećaja u ponašanju maloljetnika, odnosno, svako ponašanje mladih kojim se krše legalne i moralne norme društvene sredine. Kako navodi Bošković [2006], delinkventno ponašanje mladih obuhvaća i one oblike ponašanja koji su specifični za djecu, a nisu pravno inkriminirani kod odraslih počinitelja [bježanje iz škole, bježanje od kuće, skitnja, konzumiranje alkohola i sl.]. Maloljetničko prijestupništvo može se definirati kao svako društveno neprihvatljivo ponašanje pojedinaca ili grupe mladih, tj. kršenje pravnih ili moralnih normi nekog društva, kao i ponašanja koja izazivaju spontano ili organizirano društveno reagira-

nje u namjeri da se zaštite društvena dobra i vrijednosti, ali i sami počinitelji takvih ponašanja [Folnegović Šmalac, 1999].

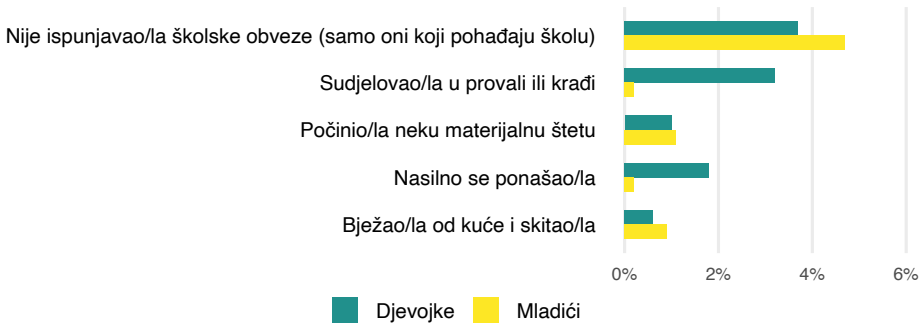
Gorman – Smith i suradnici [2002, prema Žuvela, Vučković Matić i Sindik, 2016] utvrdili su da je zanemarujući roditeljski stil [koji se očituje u niskoj razini discipliniranja, nadzora, emocionalnosti i povezanosti] značajan prediktor svih oblika delinkventnog ponašanja mladih, što potvrđuje i Farrington [2005, prema Žuvela, Vučković Matić i Sindik, 2016] koji navodi kako je niska razina roditeljskog nadzora, to jest roditeljske kontrole najznačajniji prediktor kasnijeg devijantnog ponašanja. Drugim riječima, odgojni stil roditelja ima utjecaj na pojavu devijantnog ponašanja, što ističe važnost primarne socijalizacije za "zdravu" integraciju mladih u širu zajednicu. Rezultati istraživanja koje su proveli Patterson i Yoerger 2004. godine [prema Šincek e Ajduković, 2012] pokazuju da mladi koji su rano iskazivali određene oblike društveno neprihvatljivih ponašanja, tijekom odrastanja usvajaju nove i sve složenije oblike takvih ponašanja kao što su krađe ili provale. Dio objašnjenja te pojave nudi teorija etiketiranja prema kojoj se takvi nalazi mogu objasniti time da mladi rano prihvaćaju etikete "neprilagođenosti" koje im društvo pripisuje, nastavljaju se ponašati na sličan način te društveno neprihvatljiva ponašanja pretvaraju u delinkventna [Becker, 1991].

Brojna istraživanja [Bašić i Ferić, 2000; Ricijaš, Krajcer i Bouillet, 2010] pokazala su da prijatelji biraju jedni druge na temelju sličnih osobina te da se u adolescenciji mlada osoba ne prilagođava novim normama grupe, već pojačava već usvojena ponašanja koja su ga u prvom redu i privukla da nekoj grupi pristupi. To može biti rizični faktor ako je mlada osoba već prije pokazivala određeno odstupanje u ponašanju u odnosu na svoje vršnjake koje tijekom vremena može osnažiti i voditi težim oblicima delinkvencije i kriminala.

Prema Izvješčaju o provedbi Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina za 2017. godinu, ukupni broj Roma počinitelja kaznenih i prekršajnih djela u čitavoj Hrvatskoj bio je 3 193. Na razini Hrvatske, 2014. godina bila je rekordna po broju kaznenih djela koja su počinili Romi nad Romima [189 kaznenih djela s 248 počinitelja] te po broju kaznenih djela koja su počinili Romi nad drugim osobama [1 124 takva kaznena djela s 1 568 počinitelja]. Službena policijska statistika navodi da je 2018. godine na području Međimurske županije počinjeno ukupno 389 teških krađa, od kojih je razriješeno njih 96, a od tih 96 otkrivenih počinitelja, 76 bilo je Roma. Slično je i kod nekih drugih kaznenih djela općeg kriminaliteta u Međimurju [npr. krađa, prisila i napad na službenu osobu], gdje se većina prijavljenih slučajeva ne razrješava, no među počiniteljima onih djela koja su razriješena, počinitelji su većinom pripadnici RNM.

U tekstu koji slijedi prikazat ćemo rezultate iz ankete gdje je jedan slučajno odabrani ispitanik za sve članove kućanstva odgovarao na sljedeće pitanje "Je li [ime] u posljednjih godinu dana učinio/la nešto od sljedećeg?" s pet ponuđenih odgovora

i mogućnošću višestrukog odabira, pri čemu ovdje prikazujemo podatke za djecu i mlade u dobi od 10 do 18 godina [njih ukupno 939].

SLIKA 5.3.2. Delinkventno ponašanje djece i mladih u dobi od 10 do 18 godina

Prema izjavama ispitanika u anketi, među djecom i mladima u dobi od 10 do 18 godina sva su navedena delinkventna ponašanja zastupljena u vrlo malim udjelima, pri čemu su među mladićima najzastupljenija ponašanja neispunjavanje školskih obaveza [4%] te sudjelovanje u provali ili krađi [3%], a među djevojkama čak nešto više nego među mladićima neispunjavanje školskih obaveza [5%]. Statistički značajne rodne razlike utvrđene su samo kod sudjelovanja u provali ili krađi¹⁴¹ te kod nasilnog ponašanja¹⁴². Romkinje u manjem udjelu nego Romi sudjeluju u provalama ili krađama [samo 0,2% ispitanica] dok ih isto toliko sudjeluje u nasilničkom ponašanju, za razliku od mladih Roma od kojih se 2% nasilno ponaša, prema izjavama njihovih ukućana.

141 Fisherov egzaktni test, $p < 0,001$.

142 Fisherov egzaktni test, $p = 0,022$.

TABLICA 5.3.1. Delinkventno ponašanje djece i mladih u dobi od 10 do 18 godina, prema regijama

	Sudjelovao/la u provali ili krađi	Počinio/la neku materijalnu štetu	Bježao/la od kuće i skitao/la	Nasilno se ponašao/la	Nije ispunjavao/la školske obveze [samo oni koji pohađaju školu]
Međimurje	2,4%	2,2%	1,0%	2,0%	4,2%
Sjeverna Hrvatska	4,8%	0,0%	0,0%	1,7%	0,0%
Zagreb i okolica	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	3,0%
Središnja Hrvatska	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Slavonija	0,6%	0,6%	0,6%	0,0%	6,2%
Istra i Primorje	0,0%	0,0%	2,9%	0,0%	11,6%
Total	1,8%	1,1%	0,7%	1,1%	4,1%

Statistički značajne regionalne razlike utvrđene su kod sudjelovanja u provali ili krađi¹⁴³ te kod neispunjavanja školskih obveza.¹⁴⁴ Najviše djece i mladih u dobi od 10 do 18 godina sudjeluje u provalama ili krađama i to njih 5% u Sjevernoj Hrvatskoj, 2% u Međimurju dok u ovom istraživanju u Zagrebu i okolici, Istri i Primorju te Središnjoj Hrvatskoj nije zabilježen nijedan takav slučaj. Neispunjavanje školskih obveza najzastupljenije je među djecom i mladima u Istri i Primorju (oko 12%). Materijalnu štetu počinilo je 2% mladih Roma u Međimurju dok taj tip delinkventnog ponašanja nije prisutan u drugim regijama, osim sporadično u Slavoniji s 0,6% mladih počinitelja tog protuzakonitog djela.

5.3.3. Poremećaji u ponašanju

Poremećaj ponašanja definira se kao opetovan i trajan model ponašanja kojim se povrjeđuju temeljna prava drugih ili se primjereno dobi krše društvene norme ili pravila [Američka psihijatrijska udruga, 2014, prema Čorbo, 2018: 1]. Najčešće je riječ o poremećajima koji imaju početak javljanja u obitelji i šire se preko predškolskih i školskih ustanova na vršnjake, što predstavlja problem za lokalnu i širu zajednicu [Letić, 2012, prema Čorbo, 2018]. Čorbo [2018], koristeći podatke Američke psihijatrijske udruge iz 2014. godine, navodi da jednogodišnja prevalencija

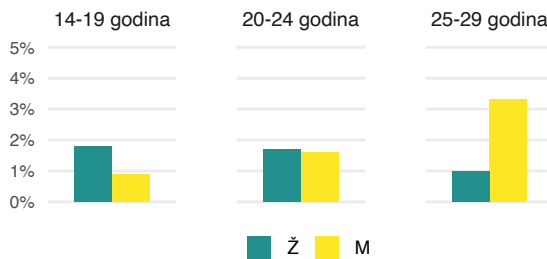
143 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 13,448$; $df = 5$; $p = 0,020$.

144 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 12,845$; $df = 5$; $p = 0,025$.

unutar populacije varira od 2 do preko 10%, sa srednjom vrijednošću 4%, a javlja se podjednako u svim etničkim i rasnim kategorijama. Stopa prevalencije raste od djetinjstva prema adolescenciji i veća je za muški spol.

Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje – DSM-5 [prema Čorbo, 2018] prepoznaje 15 dijagnostičkih obilježja poremećaja u ponašanju grupirana u četiri skupine ponašanja [agresivno ponašanje prema ljudima i prema životinjama, uništavanje imovine, prijevara i krađa te ozbiljno kršenje pravila, što se odnosi na bježanje od kuće, izostajanje iz škole i sl.]. Dijagnoza se postavlja ako se u periodu od 12 mjeseci pojave najmanje tri od 15 kriterija uz uvjet da je barem jedan kriterij prisutan u posljednjih šest mjeseci. Iako za potrebe baznog istraživanja poremećaji u ponašanju mladih nisu operacionalizirani svim pokazateljima iz DSM-5, postavljeno je pitanje: "Ima li ili je tijekom posljednjih 12 mjeseci [ime] imao/la nešto od navedenog?", a odgovor koji se odnosi na poremećaje u ponašanju glasio je: "Poremećaj u ponašanju [npr. poremećaj pažnje, agresivnost prema sebi ili drugima, društvena izolacija...]".

Ukupno je za 1,6% mladih utvrđeno da su u posljednjih godinu dana imali neki poremećaj u ponašanju. Iako zbog nepotpunog mjernog instrumenta ne možemo izravno uspoređivati podatke koje navodi Američka psihijatrijska udruga, ti podaci daju naznake da je prevalencija poremećaja u ponašanju kod romske djece i mladih čak nešto niža od jednogodišnjih kretanja populacije.

SLIKA 5.3.3. Rodne razlike u zastupljenosti poremećaja u ponašanju mladih unutar pojedinih dobnih podskupina

Nisu utvrđene rodne razlike u zastupljenosti poremećaja u ponašanju mladih ni u jednoj dobnj podskupini mladih. Zanimljivo je da su poremećaji u ponašanju u našem uzorku među djevojkama u najmlađoj dobnj kohorti mladih detektirani nešto više [1,8%] nego među mladićima [0,9%]. U srednjoj dobnj kohorti i Romi i Romkinje su u 1,6 do 1,7% slučajeva iskusili neki oblik poremećaja u ponašanju dok se prevalencija poremećaja u ponašanju tek u najstarijoj dobnj kohorti mladih nešto povećava tako da nešto više muškaraca iskazuje poremećaj u ponašanju [njih 3,3%] u odnosu na 1% žena. Statistički značajne regionalne razlike u zastupljenosti poremećaja u ponašanju mladih nisu utvrđene.

5.3.4. Konzumacija štetnih tvari

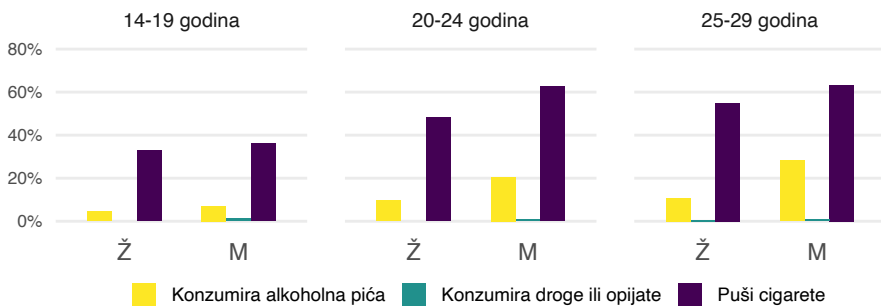
Prema Laliću [1995], ovisnost sociološki tretiramo polazeći od tri koncepta: prvi je koncept totalnog društvenog fenomena u okviru kojeg ovisnost ima svoj zatvoren i strukturiran društveni svijet koji se zrcali na više razina – kulturnoj, fiziološkoj, ekonomskoj itd. Drugi je koncept društvenog problema koji fenomen ovisnosti promatra u tri obilježja: 1. nepoželjan je sa stajališta javnosti i/ili dominantne skupine; 2. karakterističan je za velik broj ljudi; 3. može se ublažiti ili spriječiti organiziranim društvenom akcijom [Lalić, 1995]. Naknadno se pridodaje i četvrto obilježje, a to je šteta koju taj fenomen donosi na općedruštvenoj i individualnoj razini. Treći sociološki koncept na fenomen ovisnosti gleda kao na društvenu devijaciju, ponašanje koje odstupa od onoga što se u društvu smatra normalnim i poželjnim. Kontroverze oko takvog koncepta uporište imaju u dvojbenosti ocjenjivanja određenog ponašanja kao nenormalnog i nepoželjnog, a takav tip kontroverzi zorno se manifestira u sklopu teorijskog koncepta etiketiranja [Lalić, 1995].

Sociološka istraživanja ovisnosti često se baziraju i na proučavanju života mladih i saniranju patologije među mladima, osobito aspekata ovisnosti, s ciljem obogaćivanja socijalnih interakcija s mladima i uspostavljanja društvenog reda u tim skupinama [Leburić i Relja, 2001, prema Kordić, Hromadžić i Karlić, 2017]. Zloupotreba psihoaktivnih tvari i ovisnost nose značajne socijalne i zdravstvene rizike. Suvremena psihologija ističe kako svatko može postati ovisnik. Pored "klasičnih" psihoaktivnih tvari, heroina, morfija, amfetamina, tableta za smirenje i kokaina, navode se i nikotin, kofein, šećer, steroidi te se uvodi problematika novih ovisnosti – o internetu, poslu, vježbama pa čak i o seksu [Grant et al., 2010, prema Kordić, Hromadžić i Karlić, 2017]. Na ovisnost se primarno gleda kao na kompleksan fenomen za čije je razumijevanje potreban interdisciplinarni pristup. Sa stanovišta pedagogije, ovisnost se proučava kroz prizmu prevencije ovisnosti o drogama [Bognar, 2005, prema Kordić, Hromadžić i Karlić, 2017], a pedagoške studije ovisnosti među mladima naglasak stavljaju na zloupotrebu droga i fizičko nasilje te na zastupljenost maloljetnika i mlađih punoljetnika u strukturi prijavljenih počinitelja kaznenih djela zloupotrebe opojnih droga [Nenadić Bilan, 2012, prema Kordić, Hromadžić i Karlić, 2017].

Ilišin i Radin [2002] navode da se uporaba raznih psihofizičkih stimulansa među mladima ispituje u konceptualnom okviru slobodnog vremena naprosto zato što se uživanje narkotika i drugih supstancija ponajviše zbiva u slobodnom vremenu. Prema nalazima istraživanja za opću populaciju mladih u Hrvatskoj, Ilišin [2002] navodi da je najraširenija uporaba duhana i alkohola, zatim tzv. lakih droga i različitih psihofarmaka, a najmanje se rabe teške droge. Prema Nacionalnoj strategiji suzbijanja zloupotrebe droga u RH za razdoblje od 2012. do 2017. godine [2012a], najprevalentnija droga u Europi je kanabis koji je u 2010. godini barem jednom

uzelo nešto više od 5% populacije u dobi između 15 i 64 godine. Kokain je drugi po uporabi u Europi [0,8 – 0,9%] s oko 4,5 milijuna konzumenata što predstavlja 30% konzumenata te droge u svijetu.¹⁴⁵

Prema navodima iz Nacionalne strategije suzbijanja zlorporabe droga [2012a], u Hrvatskoj je 2007. godine, kao i u većini drugih europskih država, smanjena uporaba droge extasy te broj učenika koji su uzeli marihuanu barem jednom u životu, ali se povećao broj mladih koji su problematično konzumirali marihuanu, odnosno uzeli je 40 puta i više.¹⁴⁶ Prema novijim podacima istraživanja ESPAD¹⁴⁷ za 2015. godinu [HZJZ, 2016], u posljednjih 12 mjeseci u Hrvatskoj je barem jednom pilo alkohol čak 82% mladih dok ih se 47% barem jednom u životu opilo. Cigarete je barem jednom u životu probalo 62% učenika, a u posljednjih mjesec dana pušilo je njih 21% [HZJZ, 2016]. Hrvatska je i prema konzumaciji cigareta i alkohola među mladima, kao i prema konzumaciji kanabisa iznad europskih prosjeka [ESPAD, 2016].

SLIKA 5.3.4. Rodne razlike u konzumaciji alkohola, cigareta i droga unutar pojedinih dobnih podskupina mladih

Među mladim Romima i Romkinjama pušenje je najraširenija ovisnost i povećava se s odrastanjem. Tako u srednjoj dobnj skupini mladih puši 63% muškaraca i 48% žena dok je u najstarijoj dobnj kohorti o cigaretama ovisno 63% Roma i 55% Romkinja. Statistički značajna rodna razlika u pušenju cigareta postoji samo u srednjoj dobnj kohorti mladih¹⁴⁸ [cigarete puše više mladići nego djevojke], ali ne u najmlađoj i najstarijoj dobnj skupini mladih. Alkohol najviše konzumiraju mladi Romi i Romkinje u najstarijoj dobnj kohorti i to 28% muškaraca i 11% žena. Statistički značajne rodne razlike u konzumaciji alkoholnih pića postoje u srednjoj¹⁴⁹ i starijoj dobnj skupini

145 U Europi se godišnje registrira između 25 000 i 27 000 smrti povezanih s uporabom droga sa stopom od 46 – 48 umrlih na milijun stanovnika u dobi od 15 do 64 godine.

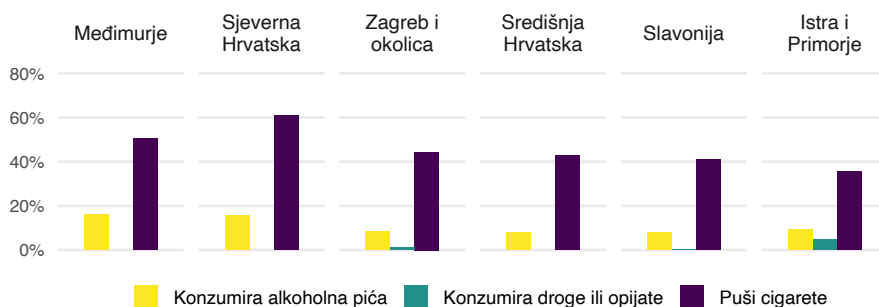
146 Riječ je o 5 % dječaka i 2 % djevojčica kod kojih postoji zabrinjavajući rizik za pojavu ovisnosti [podaci istraživanja ESPAD iz 2005. godine].

147 Riječ je o međunarodnom istraživanju o pušenju, pijenju alkohola i uzimanju droga koje se provodi na učenicima u dobi od 15 i 16 godina u tridesetak europskih zemalja, uključujući Hrvatsku.

148 Fisherov egzaktni test, $p = 0,002$.

149 Fisherov egzaktni test, $p = 0,001$.

mladih¹⁵⁰, gdje alkohol više konzumiraju muškarci nego žene, ali ne i u najmlađoj dobnoj skupini gdje ga konzumiraju podjednako – oko trećina njih. Konzumacija droga ili opijata zastupljena je kod oko 1% mladih Roma i 0,1% mladih Romkinja, a statistički značajne rodne razlike u konzumaciji droga nisu utvrđene ni u jednoj dobnoj skupini mladih (moguće zbog vrlo malih poduzoraka konzumenata).

SLIKA 5.3.5. Regionalne razlike u konzumaciji alkohola, cigareta i droga među mladima

Kod sve tri štetne supstance utvrđene su značajne regionalne razlike u konzumaciji među mladima.¹⁵¹ Najveća konzumacija alkohola je među mladima u Međimurju i u Sjevernoj Hrvatskoj [16%]. U ostalim regijama konzumacija alkohola među mladim Romima kreće se između 8% i 10%. Najviše pušača među mladim Romima je u Sjevernoj Hrvatskoj – čak 61%, dok ih je najmanje u Istri i Primorju – 36%. U Istri i Primorju je zato najviša konzumacija opijata [5%], u Zagrebu i okolici 1% mladih Roma konzumira droge, a u Slavoniji 0,4%, dok u preostalim regijama [Međimurju, Sjevernoj i Središnjoj Hrvatskoj] anketnim ispitivanjem nije zabilježena konzumacija droga i opijata među mladima. Podatak o nekonzumaciji droga, posebice za Međimurje, moguća je posljedica davanja društveno prihvatljivih odgovora u anketi ili neupućenosti osobe koja je odgovarala za druge članove kućanstva jer je iz kvalitativne analize za Međimurje razvidno da postoji dio mladih koji konzumiraju neke opijate [u intervjuima i fokus grupama se spominju galaxi i marihuana, vidi tablicu 5.3.4.]. U nastavku se nalazi sažeti pregled analize kvalitativnih podataka vezano uz temu konzumacije štetnih tvari.

150 Fisherov egzaktni test, $p < 0,001$.

151 Hi-kvadrat testovi, alkohol: $\chi^2 = 21,801$; $df = 5$; $p = 0,001$; cigarete: $\chi^2 = 30,415$; $df = 5$; $p < 0,001$; droge: $\chi^2 = 45,373$; $df = 5$; $p < 0,001$.

TABLICA 5.3.2. Cigarete – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenta s kodom*	Ilustrativni citati
Cigarete	31	Duhanski proizvodi naravno, uobičajeno to im je već možemo reći nažalost sastavni dio kulture što čini zapravo neki znak odrastanja [...]. Sad sve imamo da maltene u osnovnoj školi počinju svi konzumirati duhanske proizvode. [FG_OB_KNF_23]
Djeca i mladi koji puše	29	Duhan, ja sam bila svjedok kada je dijete u pelenama pušilo, to sam ja točno vidjela. [KK_KNF_O2] Evo imam jedno dijete dve godine staro i puši. [MĐ_RNM_O7]
Tko puši, u kojoj dobi	24	90 % puši od 15 pa na dalje, po spolu isto. [PG_RNM_O5] Što se tiče konzumacije nikotina znači svi konzumiraju podjednako muškarci i žene. [BP_RNM_O1]

*Ukupan broj dokumenata s prikazanim kodovima je 66

Prema kvalitativnoj analizi, najveći broj sugovornika, nešto manje od dvije trećine, izjavljuje da Romi u velikoj mjeri konzumiraju cigarete. Opća percepcija sugovornika je da su o nikotinu jednako ovisni muškarci i žene, i to gotovo svi, iako prema podacima iz ankete puši više mladih muškaraca [52%] nego žena [43%] i prevalencija se kreće oko 50% populacije mladih.

Zanimljivo je da oko petine sugovornika navodi da djeca u potpuno neprimjerenj dobi [”u pelenama“, ”dvije godine“] puše, što može biti indikativno da je u odnosu na opću populaciju među Romima, na razini pojedinačnih slučajeva, pušenje do te mjere prihvatljivo da i vrlo mala djeca mogu doći do cigareta i pušiti.

TABLICA 5.3.3. Alkohol – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenta s kodom*	Ilustrativni citati
Alkohol nije problem	33	<p>Ženske možda ne, muški da. Ovisno di. U Puli ih ima dosta koji su se okrenuli vjeri, a sad i u Rijeci, tako da alkohola više nema. [...] Vjera igra svoju ulogu, što je opet dobro. [PG_RNM_02]</p> <p>Nemamo u naselju ni alkoholičara, nemamo u naselju drugu. [PG_RNM_04]</p>
Alkohol je problem	32	<p>Što se tiče alkohola tu imamo malo veći problem [...]. Naši Romi imaju previše slobodnog vremena. Oni znači pokušavaju, bore se, veliki su borci, pokušavaju i onda kad ne uspiju, padnu u probleme i depresije i svaki krene za tim alkoholom koji onda postane veliki problem. I naravno, nekad su frustrirani i onda si popiju i onda puta deset frustraciju izbacuju. Većinom su to muškarci, ali ima i žena. [KK_RNM_03]</p> <p>[...] nama sustav dojava o narušavanju javnog reda i mira, o tučama, konzumiranju alkohola proporcionalno raste u trenucima kad se dijeli socijalna pomoć. [FG_MĐ_KNF_20]</p> <p>Ak idete u naselje, imate 20 mladih ljudi koji tamo ne rade ništa osim što piju. Alkoholizam, to je valjda [problem, op. a.] broj 1. [FG_MĐ_KNF_22]</p> <p>Obitelji koji konzumiraju, svi konzumiraju, problem je što djeca dođu u školu polupijana, pijana. [MĐ_KNF_04]</p>
Tko pije, u kojoj dobi	24	<p>Ovdje žene skoro nikako ne konzumiraju alkohol u našoj zajednici. Muški konzumiraju, ali žene ako i popiju čašicu ili čašu pive to je ono – umjereno po jednu čašu [...]. [BB_RNM_04]</p> <p>Što se tiče alkohola, tu su najviše muškarci. [KK_RNM_06]</p>

* Ukupan broj dokumenata s prikazanim kodovima je 77

U kvalitativnoj analizi podjednak broj sugovornika smatra da alkohol jest ili da nije problem. Pritom, važno je naglasiti da u slučajevima gdje sudionici alkohol ne smatraju problemom to znači da ocjenjuju kako alkoholizam nije raširena pojava na lokalitetu ili da većina pije prigodno, a ne znači da konzumacije alkohola uopće nema. Sudionici u pravilu ističu kako muškarci piju više nego žene. Konzumacija alkohola među djecom i mladima povezuje se s odrastanjem u obiteljima u kojima je konzumacija alkohola normalizirana pa neki čak navode da djeca iz obitelji gdje roditelji piju u školu "dolaze pijana". Alkohol se također povezuje s nenamjenskim

trošenjem socijalnih davanja i nebrige za djecu, što uz nasilničko i kriminalno ponašanje pod utjecajem alkohola stvara tenzije između većinskog stanovništva i dijela romske populacije, osobito u Međimurskoj županiji.

TABLICA 5.3.4. Droge – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Ovisnost o drogama nije problem	20	Koliko je meni poznato, kod nas nema toga. [IS_RNM_01]
Marihuana	18	Unatrag dvije godine je opet jako trend i porast korištenja marihuane. Znači, to je ono isto što se primijetilo, nakon, znači, legalizacije marihuane u medicinske svrhe i nakon dekriminalizacije korištenja marihuane na što javnost očito nije bila pripremljena. Stvorio se nekakav dojam u javnosti da je marihuana maltene sveta biljka koja sve liječi. [FG_MĐ_KNF_19]
Droge prisutne	16	Pa te neke tablete, ecstasy, nemam saznanja koje su to vrste droga, ali ti veliki daju te tablete i toj našoj djeci, onda vidite da djeca dođu u školu pod nekakvim dejstvom, vidite da su pod nekakvim opijatima, toga prije nije bilo toliko. Pa onda su tu i te kriminalne radnje i alkoholizam je prisutan, ali te droge, to je negativan trend. [MĐ_KNF_06]
Galaxy	14	Međutim, ono što je razlika između pijenja mladih i pijenja odrasle populacije, razlika je što mladi ne konzumiraju samo alkohol, nego kombiniraju uz alkohol i ostala sredstva ovisnosti. Mi unatrag par godina [...] imamo, pogotovo među romskom populacijom, porast korištenja novih droga. To je jedno vrijeme bio strašan bunt. 2015. je općenito u svim našim školama se jako to zamjećivalo i to su nam bili zapravo jako veliki problemi jer su to sredstva ovisnosti koja se ne daju detektirati, ne daju se dokazati ovim testerima na tradicionalne droge i, međutim, imali smo onda akcije koje su bile usmjerene i prema školama, dakle, i djeci, roditeljima, nastavnicima, ali išli smo i u romska naselja pogotovo zato što stvarno zamijetili da veliki dio te nekakve kulture korištenja novih droga doista dolazi iz romskih naselja. [FG_MĐ_KNF_19]
Tko pije, u kojoj dobi	7	Mislim da ima, pogotovo kod mladih. [OB_KNF_05]

* Ukupan broj dokumenata s prikazanim kodovima je 62

Prema iskazima sugovornika u kvalitativnoj analizi, trećina ih ne smatra da su ovisnosti o drogama problem koji muči romske zajednice. Međutim, prisutnost marihuane i droge galaxy detektirana je u iskazima kako predstavnika RNM, tako i predstavnika relevantnih institucija u Međimurskoj županiji. Detektiran je problem konzumacije alkohola s novim drogama [koje se uobičajenim testiranjem ne mogu otkriti jer se radi o osvježivaču zraka – galaxy] u tolikoj mjeri da su relevantne institucije samostalno preventivno djelovale uključujući škole i roditelje. Prema iskazima, taj rastući trend konzumacije novih droga počeo se zaustavljati u 2017. godini.

Tijekom intervjua i fokus grupa pojavila se još jedna tema koja se može kategorizirati kao suvremena ovisnost, a to je kockanje. Tema kockanja pojavila se u ukupno šest dokumenata. U nastavku se nalaze ilustrativni citati na tu temu.

[...] Kad imamo te radionice, oni iskreno kažu da kockaju. E sad u kojem vidu, da li kladionica što se tiče nogometa ili to. [FG_SM_KNF_20]

[...] Ova mlađa generacija nije sklona toliko konzumaciji alkohola, koliko su bili njihovi roditelji. Oni više podliježu ovome da odlaze na klađenje i to. Sad ne znam koliki su tu iznosi i kako to oni mogu platiti. [FG_SM_KNF_20]

I u novije vrijeme je i kocka. Čekaju isplatu i odmah idu u kockarnice. [KK_KNF_02]

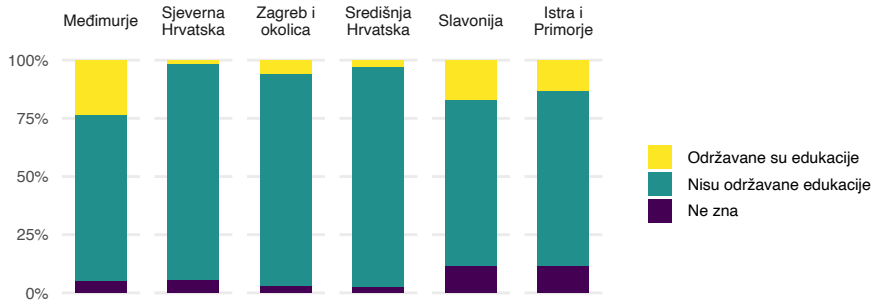
I kocka u novije vrijeme, ta neka ovisnička ponašanja koja onda se prenose, dakle uče djeca. [KK_KNF_10]

Alkohol i kockanje. To je trenutno aktualno, tako čujemo, od pojedinaca, nisu to svi. [OB_RNM_01]

Kockaju, a nemaju šta jesti. [ZG_RNM_04]

5.3.5. Edukacije o štetnosti konzumiranja droga i drugih opojnih sredstava za djecu i mlade

U jednoj od dvije primijenjene inačice anketnog upitnika postavljeno je pitanje: "Imate li informaciju da se u posljednje četiri godine negdje u vašoj blizini održao neki tip edukacije o štetnosti konzumiranja droga i drugih opojnih sredstava za djecu i mlade?".

SLIKA 5.3.6. Regionalna distribucija informiranosti o održavanju edukacija o štetnosti konzumiranja droga i opojnih sredstava za djecu i mlade

Ukupno je samo 14% ispitanika odgovorilo potvrdno, njih 80% izjavilo je da takve radionice nisu održavane dok su preostali rekli da ne znaju. Utvrđeno je da postoje statistički značajne regionalne razlike u informiranosti o održavanju edukacija o štetnosti konzumiranja droga i opojnih sredstava za djecu i mlade.¹⁵² O održavanju edukacija preventivnog tipa o štetnosti konzumacije droga najviše su informirani Romi u Međimurju (24%), zatim u Slavoniji 17% te u Istri i Primorju 13%. U ostalim regijama edukacije su se prema procjeni ispitanika odvijale u manjem obimu, odnosno manji je udio ispitanika koji su u tome informirani (od 1% u Sjevernoj Hrvatskoj do 6% u Zagrebu i okolici).

152 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 65,941$; $df = 10$; $p < 0,001$.

6. Dobrobit romske djece

6. Dobrobit romske djece

U konceptualizaciji dijela o djeci vodili smo se pristupom dječje dobrobiti i operacionalizacijom domena i pokazatelja dječje dobrobiti prema Ajduković i Šalinović [2017]. Pitanje dječje dobrobiti oslanja se na koncept prava djece, a za potrebe procjene i praćenja realizacije prava djece upotrebljavaju se različiti subjektivni i objektivni pokazatelji.¹⁵³ Projekt razrade jedinstvene metodologije i indikatora za praćenje dobrobiti djece u Hrvatskoj bio je predviđen Nacionalnom strategijom za prava djece [Vlada Republike Hrvatske, 2014a], a pokrenuo ga je MDOMSP u suradnji s Uredom UNICEF-a za Hrvatsku. Stručna je skupina izradila te 2017. godine predstavila prijedlog indikatora koji operacionalizira koncept dobrobiti djece u devet domena: 1. zdravlje, 2. obrazovanje, 3. obiteljski odnosi, 4. subjektivna i psihološka dobrobit, 5. materijalna dobrobit i siromaštvo, 6. odnosi s vršnjacima i rizična ponašanja, 7. sudjelovanje, 8. sigurnost djece i 9. ranjive skupine djece / djeca u ranjivim situacijama.

Djeca pripadnici RNM u tom su pristupu identificirana kao jedna od ranjivih skupina djece, u okviru domene 9. Za usporedbu, u ovom ćemo poglavlju dobrobit romske djece promatrati integralno, u gotovo svim od navedenih domena. Nužno je uvodno iznijeti neke napomene. Ponajprije, istraživanje baznih podataka konceptualizirano je tako da prati ciljeve NSUR-a, a ne indikatore dobrobiti djece (ali su potonji jednim dijelom bili uključeni u bazno istraživanje). Iako analize prethodno prikupljenih podataka iz novog kuta nisu neuobičajene, takve analize uvijek sa sobom nose određena ograničenja. Glavno ograničenje u ovom slučaju odnosi se na činjenicu da baza podataka nije pokrila indikatore iz 4. domene dobrobiti djece – one koje se odnose na subjektivnu i psihološku dobrobit. Za sve ostale domene pokazatelji su postojali, no opseg knjige ne dopušta nam da u svaku od domena uđemo jednako detaljno. Neka potpoglavlja obuhvaćaju po dvije domene dok su druge domene – posebice ona o obrazovanju – prikazane ekstenzivnije.

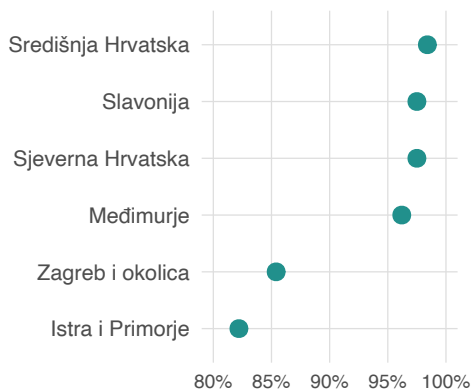
Na kraju, potrebno je napomenuti kako se redosljed prikaza rezultata ne drži gore izloženog redosljeda domena u hrvatskom indeksu dobrobiti djece. Činilo nam se kako nepovoljna socioekonomska situacija romske populacije nalaže krenuti upravo od pitanja siromaštva, nakon čega razmatramo zdravlje djece. Potom slijedi detaljna analiza obrazovanja na koju se naslanja pitanje integracije u školama, obrađeno u sklopu domene odnosa s vršnjacima. Sfera odnosa s vršnjacima izvan škole i ostali sadržaji vezani uz provođenje slobodnog vremena slijede u narednom poglavlju o sudjelovanju. Posljednje poglavlje obuhvatilo je domenu obiteljskih odnosa i onu o ranjivim skupinama djece /

153 Pregled literature i operacionalizacija koncepta dječje dobrobiti vidjeti u: Šućur et al. 2015: 10 – 14.

djece u ranjivim situacijama. Logika iza spajanja ovih dviju domena prije svega proizlazi iz činjenice da su u samom istraživanju obiteljski odnosi bili relativno slabo zastupljena tema, a postavljena su se pitanja uglavnom odnosila na problematične situacije.

6.1. Materijalna dobrobit, siromaštvo i sigurnost djece

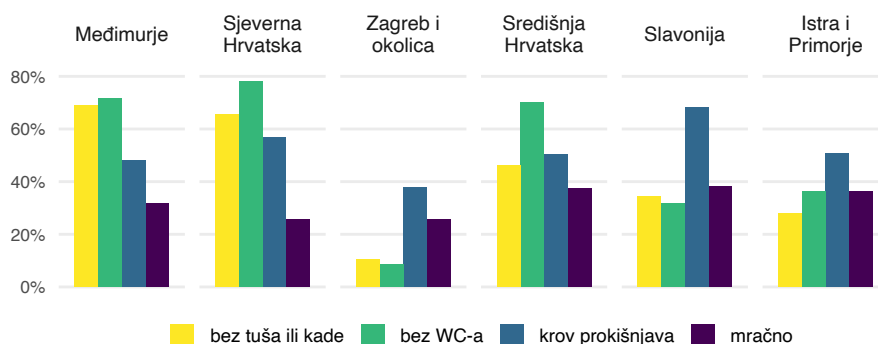
Materijalna dobrobit djece nužni je preduvjet realizacije drugih aspekata dječje dobrobiti. Dosadašnja istraživanja [vidjeti u Šućur et al., 2015: 10 – 14; Stubbs et al., 2017: 4 – 7] nedvojbeno upućuju na izrazito negativne učinke života u siromaštvu po djecu. Osim onih neposrednih, odrastanje u siromaštvu ostavlja i dugoročne posljedice po dobrobit i životne šanse u kasnijoj dobi, posebice putem utjecaja na obrazovne ishode i buduću poziciju na tržištu rada, perpetuirajući tzv. "krug siromaštva". Kako je već pokazano u poglavlju o sociodemografiji, romska su kućanstva u Hrvatskoj među vodećim po siromaštvu u usporedbi s romskim kućanstvima u drugim zemljama EU-a koje prate FRA i UNDP. Iako djeca dijele materijalne uvjete sa svojim roditeljima, činjenica da upravo siromašna kućanstva imaju u prosjeku više djece ima za posljedicu to da je na razini romske populacije nešto malo viši udio djece nego odraslih osoba koje žive u siromaštvu. Prema podacima za 2014. godinu, stopa siromaštva stanovništva u RH iznosila je 21,1%, a stopa siromaštva djece 19,4% [Stubbs, Ledić, Rubil i Zrinščak, 2017: 15]. Usporedno, stopa siromaštva Roma u Hrvatskoj mnogo je viša: 94,6% romske djece i 93,6% odraslih Roma živi ispod granice siromaštva. Pritom, mogu se uočiti regionalne razlike. Najviši udio djece koja žive u siromaštvu imaju Središnja Hrvatska, Sjeverna Hrvatska i Slavonija¹⁵⁴.

SLIKA 6.1.1. Udio djece od 0 do 13 godina koja žive u kućanstvima ispod praga siromaštva, prema regijama

154 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 102,308$; $df = 5$; $p < 0,001$.

Važan aspekt siromaštva predstavlja stambena deprivacija. U nastavku su prikazani podaci o udjelu djece koja žive u stambenim objektima kojima prokišnjava krov ili su mračni ili bez tuša / kade ili bez kupaone, sukladno Eurostatovoj definiciji stambene deprivacije [Eurostat, 2019c: 17]. Nešto više od polovice djece živi u objektima kojima prokišnjava krov ili nemaju tuš / kadu ili WC. Otprilike trećina djece stanuje u premračnim objektima. Tomu treba dodati da 4 od 5 djece živi u objektima koji imaju problem vlage iako ovaj indikator ne ulazi u Eurostatov indeks stambene deprivacije. Neadekvatni stambeni uvjeti odražavaju se na obrazovne šanse, sigurnost i zdravlje djece. Regionalna usporedba pokazuje kako je najviše djece koja žive u objektima koji su mračni i koji imaju problem prokišnjavanja krova u Slavoniji. U Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju su, s druge strane, najčešće djeca u kućanstvima bez WC-a, tuša ili kade.

SLIKA 6.1.2. Postotak djece koja žive u kućanstvima s neadekvatnim uvjetima života za djecu, prema regijama

Drugi pokazatelj neadekvatnih stambenih uvjeta koji koristi Eurostat [2019c] je prenapučenost [engl. overcrowding], a odnosi se na raspoloživ broj soba u odnosu na veličinu i sastav kućanstva. Imajući u vidu da članovi romskih kućanstava u prosjeku imaju izrazito mali broj m² raspoloživog stambenog prostora (prosječno 10,6 m² po članu, medijan 7,7 m² po članu), uzeli smo granicu do dvije sobe kao pokazatelj [izrazito] prenapučenih uvjeta stanovanja djece jer to podrazumijeva, u najboljem slučaju, samo dnevnu sobu i jednu sobu za spavanje, odnosno ne ostavlja nijednu sobu za spavanje i učenje djece odvojenu od roditelja. Prema ovom kriteriju, 77% kućanstava s djecom je prenapučeno, a u njima u prosjeku živi šestero djece.

TABLICA 6.1.1. Regionalne razlike u udjelu kućanstava s malim brojem soba te broju djece u tim kućanstvima

Regija	Udio kućanstava s djecom s malim brojem soba [do 2 sobe]	Broj djece u kućanstvima s do dvije sobe			
		Prosjek	Medijan	Q1	Q3
Međimurje	92,3%	6,1	6	4	8
Sjeverna Hrvatska	84,2%	6,3	6	4	8
Zagreb i okolica	46,0%	5,6	5	4	7
Središnja Hrvatska	79,3%	5,8	6	4	7
Slavonija	62,5%	5,2	5	4	6
Istra i Primorje	60,9%	6,2	5	5	7
Total	76,6%	5,9	6	4	7

Postoje statistički značajne regionalne razlike u udjelu romskih kućanstava u kojima žive djeca, a koja imaju mali broj soba i u medijanu broja djece koja žive u kućanstvima s malim brojem soba. U najnepovoljnijem položaju su tako djeca koja žive u Međimurju, gdje 92% kućanstava s djecom živi u do dvije sobe, a pritom je prosječni broj djece koja žive u tako malim objektima više od šest. U vrlo sličnoj stambenoj situaciji nalaze se djeca u Sjevernoj Hrvatskoj. S druge strane, u relativno najpovoljnijem položaju nalaze se djeca u kućanstvima u Zagrebu i okolici, gdje ih nešto manje od polovice živi u kućanstvima koja imaju do dvije sobe, pri čemu je srednja vrijednost broja djece u tim kućanstvima pet [prosjek 5,6]. Gledano iz perspektive prenapučenosti, ovakvi su podaci poražavajući. Prema indeksu koji koristi Eurostat [Eurostat, 2019c: 17], obitelj koja se sastoji od dvoje roditelja i 5 – 6 djece ispod 12 godina trebala bi imati minimalno četiri sobe.

Kvalitativnom analizom sadržaja obuhvatili smo pitanje utjecaja loših stambenih uvjeta na djecu. Analiza je pokazala da se kao važna zasebna podtema, u više od dvije trećine dokumenata na ovu temu, izdvaja pitanje utjecaja loših stambenih uvjeta na obrazovanje. Ostale smo sadržaje koji opisuju stambene uvjete djece agregirali pod kodom "Stambeni uvjeti života djece" [tablica 6.1.2.]. Živeći stiješnjena u malom prostoru, djeca nemaju ni prostorne uvjete ni adekvatan mir u kojem bi mogla koncentrirano učiti i pisati zadaću. U intervjuima i fokus grupama navode se još i dodatni problemi poput nedostatka pisaćeg stola ili nedostatka struje, što im dodatno otežava pisanje zadaća i učenje. Kako smo prethodno vidjeli, trećina djece živi u nedovoljno osvijetljenim prostorima. Kao dodatni problem, sudionici istraživanja navode negativne posljedice loših higijenskih uvjeta, nedostatka kupaone i sanitarnog čvora. Kako ističu neki od sudionika, to što djeca ne mogu održavati adekvatnu razinu higijene ima negativan utjecaj na njihove odnose s vršnjacima u školi.

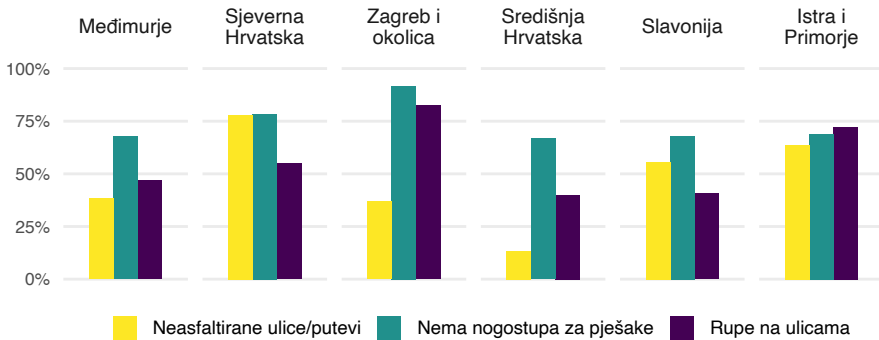
TABLICA 6.1.2. Utjecaj loših stambenih uvjeta na djecu – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Utjecaj na obrazovanje	44	<p>Ima jedna obitelj gdje ih ima 10 u 40 kvadrata. Ta djeca nemaju nikakav svoj prostor da napišu zadaću jer je uvijek nekakva gužva i u pravilu ne napišu zadaću i ne odrade svoje obveze. [BB_KNF_01]</p> <p>Šta očekivati od djece da uče sa svijećama na stolu i štakori prolaze pored njih? [ZG_KNF_02]</p> <p>Nemaju struje, dakle u zimsko vrijeme oni dođu iz škole i neko vrijeme je dan i nakon toga, oni nemaju više ni struje. [VŽ_KNF_13]</p> <p>Nemaju kupatila, nemaju svoje sobe za učenje i ta djeca idu zamazana u školu, pa ima problema radi toga što ih druga djeca ne mogu podnositi na neki način. [SM_RNM_03]</p>
Stambeni uvjeti života djece	42	<p>Ako se već u nekoj prostoriji gdje se puši, gdje se pije i ako dijete tamo bude cijeli dan s njima to nije baš zdravo, zar ne? [MĐ_RNM_04]</p> <p>Puno njih spava u jednoj sobi, kreveti su na kat ili na podu ili puno kauča, a žive u 2 sobe. Vlage ima. [OB_RNM_01]</p> <p>Siromašni jesu, ali ja imam jednu devetorčlanu obitelj, imaju dvije sobe, od toga je jedna dnevni boravak i u kojoj su poslagani kreveti, ne kao u bolnici jer vi ne možete ni doći između kreveta, nema ni prolaza, ali je to sve na svome mjestu. I to su djeca koja ujutro iza sebe pospremaju krevet i baš zato što im je to i dnevni boravak. Peru suđe, peru i vani tu neku radnu odjeću da bi uštedjeli na struji i onda peru vani na koritu, na pumpi, na bunaru i tako. [SM_KNF_05]</p>

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o utjecaju loših stambenih uvjeta na djecu je 68

Dodatni problem odnosi se na neadekvatne uvjete u romskim naseljima koji se reflektiraju na sigurnost i zdravlje djece, no i na školovanje. Uzevši kao indikator neadekvatnih uvjeta u naselju neasfaltiranost ulica / puteva, prisutnost rupa na ulicama i nepostojanje nogostupa za pješake, došli smo do rezultata kako većina romske djece živi u naseljima s neadekvatnim uvjetima. Kod sva tri pokazatelja neadekvatnih prostornih uvjeta za djecu utvrđene su statistički značajne regionalne

razlike¹⁵⁵. Problem neasfaltiranih ulica / puteva najizraženiji je u Sjevernoj Hrvatskoj, a problem s rupama na ulici i nedostatkom nogostupa za pješake najizraženiji je u Zagrebu i okolici. Zanimljivo, regije u kojima su zabilježeni najviši udjeli siromaštva romske populacije nemaju najizraženije probleme s infrastrukturom. Razina razvijenosti javne infrastrukture vjerojatno je ponajprije odraz politika lokalne samouprave i mogućnosti koju na toj razini Romi imaju da se izbore za investicije u javne prostore na lokalitetima gdje žive.

SLIKA 6.1.3. Regionalne razlike u udjelu djece koja žive u naseljima s neadekvatnim uvjetima

Nedostatak asfaltiranih putova djeci otežava kretanje i onemogućava održavanje higijene u kišnim razdobljima zbog čega djeca teže dolaze do škole ili u nju dolaze mokra i blatnjava. U kvalitativnoj smo analizi problem neasfaltiranih puteva kodirali kao pitanje sigurnosti u kretanju djece. Ipak, u kvalitativnoj dionici istraživanja sudionici su najčešće isticali posljedice loših uvjeta u naselju po zdravlje djece i njihovu sigurnost u kretanju, kako je pokazano u tablici 6.1.3.

155 Hi-kvadrat testovi: neasfaltiranost ulica / puteva: $\chi^2 = 210,926$; $df = 5$; $p < 0,001$, prisutnost rupa na ulicama: $\chi^2 = 150,541$; $df = 5$; $p < 0,001$; nepostojanje nogostupa za pješake: $\chi^2 = 52,674$; $df = 5$; $p < 0,001$.

TABLICA 6.1.3. Posljedice loših uvjeta u naselju po djecu – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati*

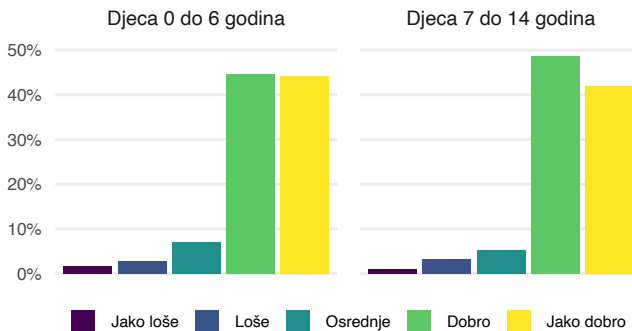
Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Specifični zdravstveni problemi djece na lokalitetu	31	Bronhitis, onda imate prehlade, vodene kozice... Bilo je da su imali nekog s onim, kožna bolest... Svrab. Nastojali smo to riješiti baš ono, zvali smo liječnike. [MĐ_RNM_09] U [ime mjesta izostavljeno] svaka druga kuća ima inhalator jer žive u prostorima gdje je vlažno [...] zbog stambenih uslova je jedan veći dio djece, malih beba, sklon obolijevanju. [OB_RNM_09]
Problemi za sigurno kretanje djece	11	Da se napravi s jedne strane nogostup. To bi bilo jako dobro jer uzana je ulica i kad naiđu dva auta teško se mimoiđu onda djeca moraju skakati ili u grabu ili moraju se micat nekuda gdje god stignu sa strane. [BB_RNM_04] Trebalo bi još 500 metara asfalta i trebalo bi izgraditi igralište za djecu jer pošto su djeca svaki dan na cesti i postoji bojazan da ne nastradaju od prometnih nesreća koje su se i dešavale u samom naselju. [...] Treba dovršiti rasvjetu. Djeca u jesensko doba, kad je mrak u šest sati, oni više nemaju što tražiti vani, moraju biti u kući. [SM_RNM_03]

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o posljedicama loših uvjeta u naselju po djecu je 39

Činjenica da su se sudionici kvalitativne dionice istraživanja češće referirali na zdravstvene probleme specifične za njihov lokalitet, nego na probleme za sigurno kretanje djece, nikako ne znači da su potonji zanemariv problem. Dapače, upravo su djeca izložena većim rizicima zbog neasfaltiranih puteva, nedostatka nogostupa ili sigurnih igrališta budući da se ona nužno kreću kao pješaci i često svoje slobodno vrijeme provode izvan kuće, o čemu će biti riječi u odjeljku 6.5. U pogledu zdravstvenih rizika, važno je istaknuti da su sudionici višekratno navodili problem bolesti vezanih uz dišne puteve kao posljedicu onečišćenja zraka. Kvantitativni podaci ne pokazuju veliku prevalentnost bolesti dišnih puteva kod djece, iz čega zaključujemo kako su zdravstveni rizici kojima su izložena djeca koncentrirani u konkretnim romskim naseljima. Podsjetimo, problem onečišćenog zraka najčešće je identificirani problem na razini naselja u mapiranju. Upravo je zdravstveni aspekt dobrobiti djece tema kojom se bavimo u nastavku.

6.2. Zdravlje

Samoprocjena zdravlja dobar je prediktor zdravstvenih ishoda [Inchley et al., 2016: 71]. Prema podacima recentnog istraživanja [Šučur et al., 2015: 99], Romi svoje zdravlje češće procjenjuju lošim u usporedbi s drugim skupinama korisnika socijalne pomoći. Relevantno je istaknuti da su u istom istraživanju roditeljske procjene zdravlja djece nešto bolje u usporedbi s procjenama vlastitog zdravlja i zdravlja svojih su-pružnika [Šučur et al., 2015: 100 –105]. U našem istraživanju roditelji romske djece u 4,2% slučajeva zdravlje svoje djece procjenjuju lošim ili jako lošim, 6,2% osrednjim, a 89,5% dobrim ili vrlo dobrim. Podaci iz istraživanja Health Behaviour in School-Aged Children [HBSC; Inchley et al., 2016] provedenog 2013. / 2014. godine na uzorku djece u dobi od 11, 13 i 15 godina iz opće populacije u Hrvatskoj pokazuju da je udio onih koji svoje zdravlje procjenjuju osrednjim ili lošim u dobi od 11 godina podjednak rezultatu dobivenom na našem uzorku romske djece [9% za djevojčice i 10% za dječake; Inchley et al., 2016: 72 – 73; usp. lika 5.2.1.]. No dok procjena zdravlja romske djece iz našeg istraživanja također postaje tek nešto slabija za višu dobnu skupinu djece [razlika nije statistički značajna],¹⁵⁶ kod djece iz uzorka opće populacije uključene u HBSC udio djece koja svoje zdravlje percipiraju osrednjim ili lošim značajnije raste s njihovom dobi i doseže 28% djevojčica i 14% dječaka u dobi 15 godina. Iako podaci tih istraživanja nisu izravno usporedivi, oni indiciraju kako je [samo]procjena zdravstvenog stanja romske djece podjednaka ili nešto bolja od one kod djece u općoj populaciji. No za razliku od istraživanja HBSC gdje su djeca svoje zdravlje procjenjivala sama, u našem su istraživanju zdravlje djece procjenjivali njihovi roditelji koji su, kao i kod Šučur et al. [2015], izgleda bili skloni nešto optimističnijim procjenama zdravlja svoje djece. Potrebno je, stoga, nadopuniti sliku dodatnim, objektivnim indikatorima [imaju li djeca pedijatra, jesu li cijepljena, idu li na sistematske preglede i od kojih bolesti poboljšavaju] koje iznosimo u nastavku.

SLIKA 6.2.1. Procjena zdravstvenog stanja djece, prema dobnim skupinama

156 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 6,036$; $df = 4$; $p = 0,197$.

Udio djece za koju je navedeno da su lošeg ili jako lošeg zdravlja spojen je i analiziran regionalno. Utvrđene su statistički značajne regionalne razlike u udjelu djece koja su lošeg ili jako lošeg zdravstvenog stanja.¹⁵⁷ Najviši udio djece s lošim ili jako lošim zdravstvenim stanjem je u Istri i Primorju [14%] dok je u svim ostalim regijama taj udio ispod 5%.

Za svu djecu mlađu od sedam godina roditeljima je postavljeno pitanje imaju li pedijatra kojem dijete vode ako je bolesno. Prikupljeni su podaci za ukupno 853 djece, od kojih 3,8% nema pedijatra. Taj je udio najveći u Slavoniji [7%] i Sjevernoj Hrvatskoj [6%], no regionalne razlike nisu se pokazale statistički značajnima.¹⁵⁸ Za svu djecu mlađu od sedam godina postavljeno je pitanje jesu li redovito cijepljena protiv zaraznih bolesti. Prikupljeni su podaci za ukupno 853 djece, od kojih je 96% njih redovno cijepljeno. Regionalne razlike u udjelu redovno cijepljene djece male su i nisu statistički značajne.¹⁵⁹

Kada su u pitanju sistematski pregledi djece, većina sudionika intervjua i fokus grupa navodi kako djeca idu na sistematske preglede.¹⁶⁰ U nastavku se nalazi prikaz frekvencija pojedinih podkodova uz ilustrativne citate.

TABLICA 5.2.1. Sistematski pregledi – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Većina djece da	34	[Kroz] sustav školske medicine, svako školsko dijete [...] ima i redovite sistematske preglede, znači, u 1. razredu osnovne škole, u 5. , 8., 1. srednje, znači to su sva djeca obuhvaćena pa tako i romska djeca. [FG_MĐ_KNF_19]
Većina djece ne	3	Ma loša, jako loša jer kod njih je preventiva možda zastupljena za pet posto slučajeva da su provedeni i sistematski pregledi i imunizacija provedena kod njih. [VŽ_KNF_03]
Pola da, pola ne	1	A nekad poneko ide, neko ne. [MĐ_RNM_07]

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o sistematskim pregledima je 38

Za djecu od rođenja do 14. godine postavljeno je pitanje jesu li tijekom života imali neku od dječjih bolesti. Četiri su najčešće bolesti gripa, vodene kozice, dijareja kraća od 14 dana te ospice. S obzirom na to da je u Hrvatskoj, a i šire, posljednjih godina rizik od ospica u porastu, zanimljivo je obratiti pozornost na regionalne

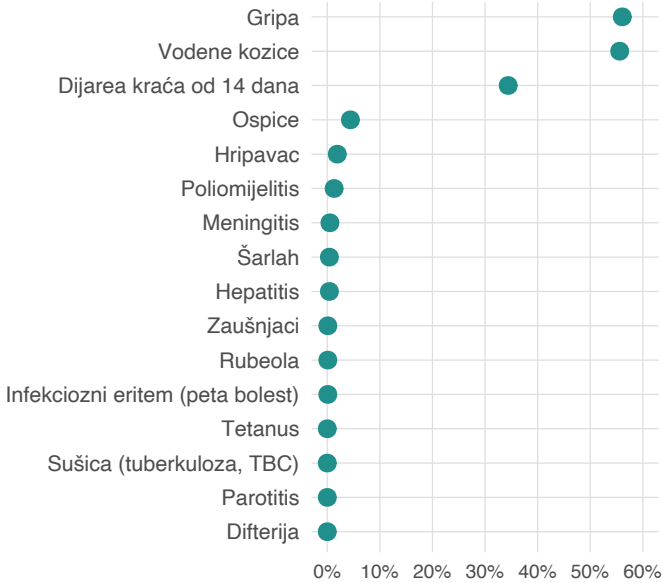
157 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 36,788$; $df = 5$; $p < 0,001$.

158 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 9,875$; $df = 5$; $p = 0,079$.

159 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 2,607$; $df = 5$; $p = 0,760$.

160 Nažalost, ovo pitanje nije bilo uključeno u anketnom upitniku.

razlike u obolijevanju od te bolesti. Prema rezultatima istraživanja, ta je bolest najučestalija u Slavoniji te Istri i Primorju, gdje je otprilike svako deseto dijete imalo ospice. S druge strane, u Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju djeca obuhvaćena našim istraživanjem najrjeđe su imala ovu bolest.

SLIKA 6.2.2. Broj bolesne djece – djeca do 14 godina

Jedan od važnih aspekata preventivnog pristupa zdravlju djece svakako je kvalitetna prehrana. U intervjuima je pripadnicima RNM bilo postavljeno pitanje "Kakva je kvaliteta prehrane djece u zajednici?" Također, pitanje o učestalosti upotrebe pojedinih namirnica u prehrani bilo je postavljeno u anketnom upitniku, a rezultati su već publicirani u Kunac, Klasnić i Lalić [2018: 158]. Rezultati pokazuju kako prehrana sadrži visok udio mesa i mesnih prerađevina te ugljikohidratne hrane [kruh, tjestenina], učestalo konzumiranje gaziranih sokova, čokolade i slatkiša i rijetko konzumiranje ribe i morskih plodova. Interesantno je izdvojiti kako dio sudionika istraživanja eksplisitno dovodi u vezu raznovrsnost prehrane s financijskim mogućnostima.

Ima mesa, povrća, voća, svega. Normalno je. Tko si može priuštiti, onda si kupi sve, tko ne, onda... [MĐ_RNM_09]

Ovisi od porodice do porodice. Vjerojatno neko dijete nema adekvatnu prehranu... nema tri obroka ili četiri... nema mogućnost raznovrsno da se hrani... treba pozdraviti da su u škole uveli besplatan obrok, taj je obrok možda nekome glavni obrok, a možda i jedini toga dana. [OB_RNM_09]

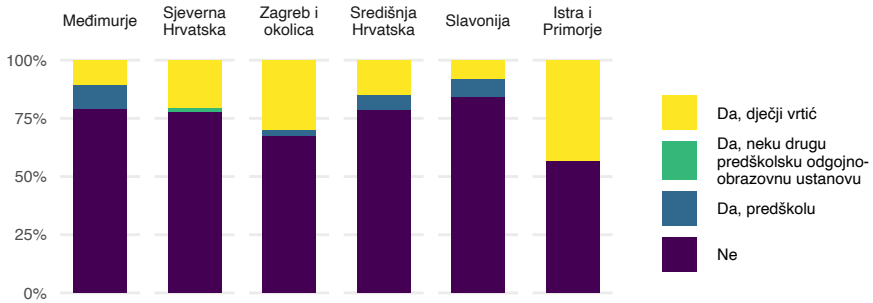
Besplatni obroci u školi, spomenuti u posljednjem citatu, samo su jedan od oblika podrške koju djeca pripadnici RNM dobivaju u školama. U sljedećem ćemo se dijelu detaljnije baviti obrazovanjem, s posebnim naglaskom na pitanje podrške koju djeca dobivaju od svoje okoline tijekom predškolskog i osnovnoškolskog obrazovanja.

6.3. Obrazovanje

Iako se najohrabrujući nalaz u cjelokupnom istraživanju baznih podataka odnosi na pozitivan pomak u sferi obrazovanja romske djece [Kunac, Klasnić i Lalić, 2018], jaz između romske djece i djece opće populacije u sferi obrazovanja i dalje je vrlo velik. U nastavku se nalaze ključni rezultati o predškolskom i osnovnoškolskom obrazovanju romske djece. Budući da je kod predškolskog obrazovanja ključni problem obuhvat djece, detaljnije su analizirani razlozi zbog kojih, prema iskazima sudionika istraživanja, djeca ne pohađaju vrtić ili predškolu. S druge strane, obuhvat djece osnovnoškolskim obrazovanjem je dobar. Stoga nam je u analizi fokus bio na pitanju sveukupne podrške okoline koju dobivaju tijekom pohađanja osnovne škole, a koja se onda odražava na njihov obrazovni uspjeh, pravovremeno završavanje osnovne škole i nastavak obrazovanja.

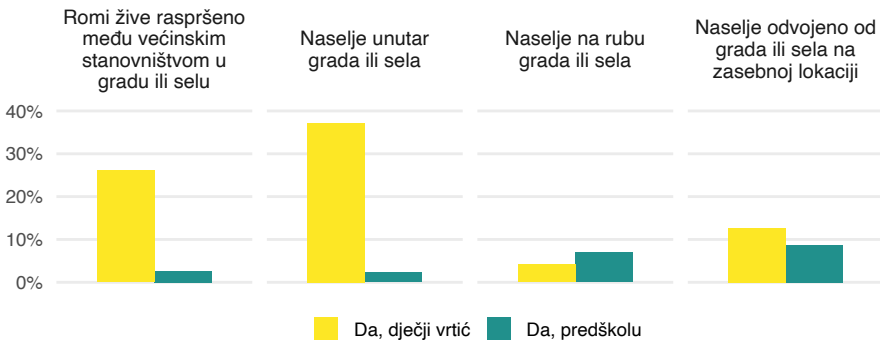
6.3.1. Predškolski odgoj i obrazovanje

Rezultati pokazuju kako je u školskoj godini 2016. / 2017. samo 23% djece u dobi od tri do šest godina pohađalo predškolske ustanove [vrtić ili predškolu]. Ti su rezultati sukladni recentnim komparativnim podacima koji pokazuju kako jedino Grčka ima niži obuhvat romske djece predškolskim odgojno – obrazovnim ustanovama [FRA, 2018a: 23]. Nije ohrabrujuć ni podatak da je broj romske djece za koju je odobreno sufinanciranje u 2017. godini bio manji u usporedbi s prethodnom godinom [VRH, 2018: 66], a ni činjenica da je Hrvatska općenito na europskom dnu u pogledu obuhvata predškolskim obrazovanjem djece od četiri godine do dobi za pohađanje škole: dok je u 2017. prosjek EU-a bio 95%, u Hrvatskoj je bio 83% [Eurostat, 2019d, slika 4.]. Udio djece koja ne pohađaju nikakve odgojno – obrazovne institucije postupno pada s predškolskom dobi djece: ukupno 93% trogodišnjaka, 87,6% četverogodišnjaka i 69% petogodišnjaka ne pohađa nikakve odgojno – obrazovne ustanove. U dobi od šest godina, s početkom obveze odlaska u predškolu ili školu, ovaj udio pada na 24,5%.

SLIKA 6.3.1. Pohađanje odgojno – obrazovnih institucija u šk. god. 2016. / 2017. među djecom u dobi 3 do 6 godina, prema regijama

Utvrđene su statistički značajne razlike u pohađanju odgojno – obrazovnih ustanova djece u ovoj dobi i s obzirom na regiju¹⁶¹ i s obzirom na tip naselja.¹⁶² Najviše je djece koja pohađaju dječji vrtić ili predškolu u Istri i Primorju [26%], a najmanje u Slavoniji [5%]. Uočljiv je negativni utjecaj izoliranosti naselja na obuhvat djece predškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama. Najveći je udio djece koja pohađaju vrtić među onima koja žive u naseljima unutar grada ili sela [37%], a najmanji u naseljima na rubu grada ili sela [4%]. Kako je pohađanje predškole zakonska obaveza u slučaju da djeca na pohađaju vrtić, logično je da je viši obuhvat djece predškolom viši upravo tamo gdje je niži obuhvat vrtićima: u naseljima odvojenim od grada ili sela te onim na rubovima gradova ili sela.

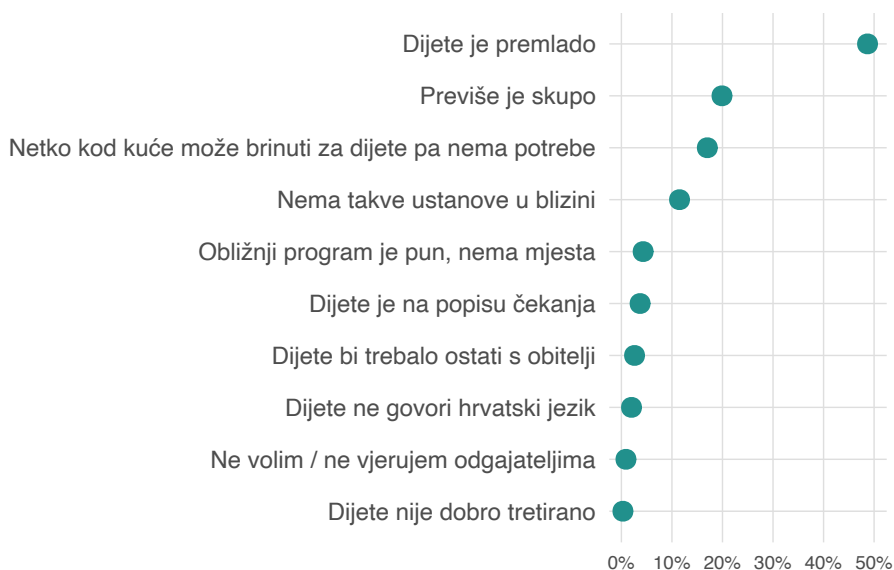

SLIKA 6.3.2. Pohađanje odgojno – obrazovnih institucija u šk. god. 2016. / 2017. među djecom u dobi 3 do 6 godina, prema tipu naselja

161 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 60,789$; $df = 20$; $p < 0,001$.

162 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 40,344$; $df = 12$; $p < 0,001$.

Za 347 djece u dobi od tri do šest godina za koje je navedeno da u šk. godini 2016. / 2017. nisu pohađali nijednu odgojno – obrazovnu instituciju prikazani su odgovori njihovih roditelja o razlozima.

SLIKA. 6.3.3. Razlozi nepohađanja predškolskog obrazovanja

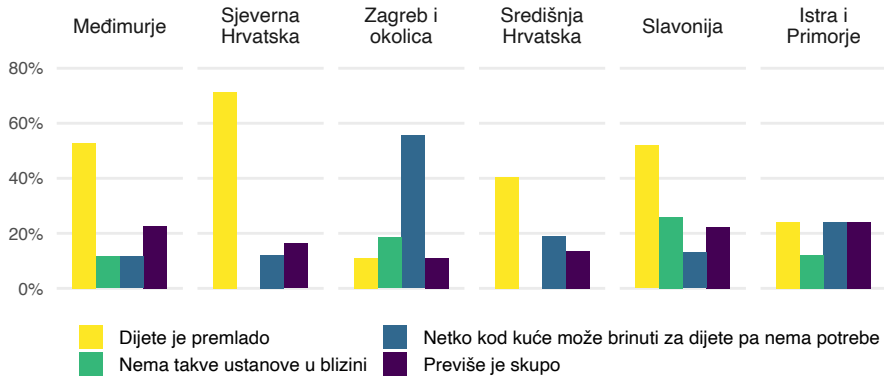
Četiri glavna razloga dodatno smo analizirali prema regiji i prema tipu naselja u kojima ispitanici žive. Od navedenih razloga dva je moguće okarakterizirati kao subjektivne procjene temeljene na stavovima o adekvatnoj brizi za predškolsku djecu dok se financijska nedostupnost i udaljenost mogu interpretirati kao objektivne prepreke. U pogledu mišljenja da je dijete premlado za pohađanje predškolskog obrazovanja pokazale su se statistički značajne regionalne razlike,¹⁶³ pri čemu je to mišljenje najzastupljenije u Sjevernoj Hrvatskoj, a najrjeđe u Zagrebu i okolici. Istodobno, to je mišljenje najzastupljenije među Romima koji žive u izdvojenim koncentriranim romskim naseljima.¹⁶⁴ Mišljenje da nema potrebe da dijete pohađa neku odgojno – obrazovnu predškolsku instituciju jer se netko kod kuće može brinuti za dijete najzastupljenije je u Zagrebu i okolici¹⁶⁵ te među Romima koji žive disperzirano među većinskim stanovništvom, ali i među onima koji žive u romskim naseljima unutar gradova / sela.¹⁶⁶

163 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 33,804$; $df = 5$; $p < 0,001$.

164 Razlike prema tipu naselja statistički su značajne: hi-kvadrat test, $\chi^2 = 19,705$; $df = 3$; $p < 0,001$.

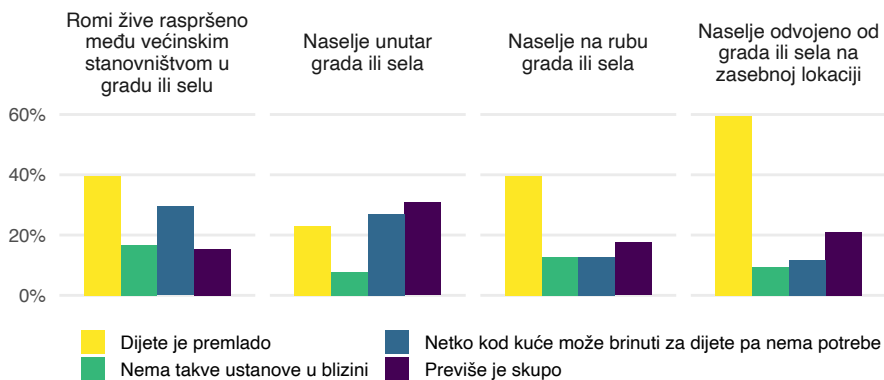
165 Regionalne razlike statistički su značajne: hi-kvadrat test, $\chi^2 = 34,002$; $df = 5$; $p < 0,001$.

166 Razlike prema tipu naselja statistički su značajne: hi-kvadrat test, $\chi^2 = 14,887$; $df = 3$; $p = 0,002$.

SLIKA 6.3.4. Najčešći razlozi za nepohađanje predškolskog obrazovanja, prema regijama

Kada je u pitanju mišljenje da su razlozi za nepohađanje predškolskog obrazovanja financijski, regionalne razlike nisu statistički značajne, kao ni one s obzirom na tip naselja. Nismo pronašli statistički značajnu razliku ni među udjelima ispitanika u pojedinim tipovima naselja koji kao razlog nepohađanja predškolskog obrazovanja navode preveliku udaljenost od takvih institucija. S druge strane, kod tog razloga jest zabilježena statistički značajna regionalna razlika:¹⁶⁷ najzastupljeniji je u Slavoniji [26%] dok ispitanici iz Sjeverne i Središnje Hrvatske uopće na navode preveliku udaljenost kao razlog za nepohađanje predškolskog obrazovanja. Sveukupno, utvrđene statistički značajne razlike ne pokazuju neke jasne i lako protumačive obrasce, no uočljivo je kako se odluke o uključivanju djece u predškolske ustanove pretežito diferenciraju u pogledu subjektivnih razloga dok su procjene relativno konzistentnije kada su u pitanju objektivne prepreke.

SLIKA 6.3.5. Najčešći razlozi za nepohađanje predškolskog obrazovanja, prema tipu naselja

167 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 23,483$; $df = 5$; $p < 0,001$.

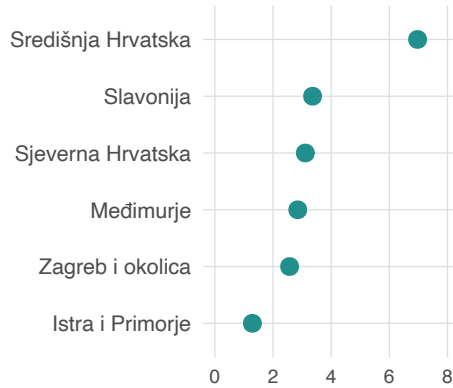
Analizu kvalitativnih podataka također smo strukturirali oko argumenata koje su sudionici navodili kada su pojašnjavali zašto djeca ne idu odnosno zašto idu u vrtić i rezultati daju jednaku sliku o dominantnim subjektivnim i objektivnim preprekama, stoga ih nećemo detaljno predstavljati, već ćemo prikazati samo relevantne dodatne uvide. Ponajprije, u svim slučajevima kada su se sudionici referirali na razloge zašto djeca pripadnici RNM idu u vrtić, oni su navodili da je to zato što je vrtić besplatan / sufinanciran ili zato što je do njega organiziran prijevoz. Ovo je važno jer pokazuje kako mjere financijske potpore [VRH, 2018: 66 – 68] imaju učinka. Međutim, ovdje treba uzeti u obzir i višedimenzionalnost objektivnih prepreka koju ćemo elaborirati preko dvije "neuralgične točke" koje smo identificirali u kvalitativnoj analizi.

Prvo, kao specifičan problemski sklop sudionici su navodili kako im velik problem predstavlja što bez automobila ne mogu prevoziti djecu u predškolske ustanove, a da ih istodobno posjedovanje automobila diskvalificira za određena socijalna primanja [vidjeti citat na ovu temu u tablici o predškoli; tablica 6.3.1.]. Drugo, problem raspoloživog mjesta u vrtićima također se pokazao povezanim s pitanjem radnog statusa roditelja: pravo prvenstva obično imaju zaposleni roditelji, što pretežno nezaposlene romske roditelje diskvalificira u situaciji ograničenog broja slobodnih mjesta.

Mali je vrtić, a puno je djece. I romske i neromske. Onaj kriterij koji postoji za vrtiće da pravo imaju kod upisa djeca čiji roditelji rade, a u romskoj populaciji mi nemamo niti jednog. [KK_RNM_03]

Iz mapiranja su prikupljeni podaci o udaljenosti svakog anketiranog romskog naselja od najbližeg dječjeg vrtića. Ukupna prosječna udaljenost je 3,44 km. Logično, vrtić je najdalje [prosječno 4,22 km] Romima koji žive u naselju odvojenom od grada ili sela na zasebnoj lokaciji dok im je u slučaju disperziranog stanovanja među većinskim stanovništvom najbliže [prosječno 1,44 km]. Zanimljivo, u prosjeku su vrtići dalje stanovnicima romskih naselja unutar grada ili sela [3,79 km], nego stanovnicima romskih naselja na rubu grada ili sela [2,87 km]. Za pretpostaviti je da se tu radi o tome da u slučaju naselja na rubu grada ili sela potreba za vrtićem lakše postaje vidljivom i predmetom planiranja nadležnih institucija iz resora obrazovanja i urbanog planiranja.

Utvrđene su i regionalne razlike u prosječnoj udaljenosti do najbližeg dječjeg vrtića – vrtići su od romskih naselja najudaljeniji u Središnjoj Hrvatskoj [prosječno 7 km], a najmanje u Istri i Primorju [1,3 km]. Osim na regionalnoj ili županijskoj razini, pitanju dostupnosti vrtića trebalo bi se pristupiti detektirajući specifične lokacije gdje je udaljenost vrtića problem.

SLIKA 6.3.6. Prosječna udaljenost romskog naselja od najbližeg dječjeg vrtića [u km], prema regijama

U vrtićkim objektima najčešće se odvija i predškola. Odgovore vezane uz predškolu analizirali smo iz dvije perspektive. Prvo, kao i kod vrtića, postavilo se pitanje obuhvata odnosno razloga zašto djeca idu ili ne idu u predškolu. Unatoč tome što je obvezna, nešto više od četvrtine sudionika navelo je kako djeca ne polaze predškolu ili je polaze neredovito, a da roditelji ne snose nikakve sankcije. Drugo, iskristalizirali su se specifični problemi vezani uz predškolu koje prikazujemo u tablici 6.3.1. Sudionici su tako navodili kako je predškola korisna, ali prekratko traje da bi nadoknadila zaostajanje u pripremljenosti romske djece za upis u prvi razred. Kao i kod vrtića, neki su sudionici navodili problem prijevoza djece do predškole. Svega su dva sudionika navela probleme koji se odnose na integraciju romske i djece iz većinskog stanovništva u sklopu predškole, no ipak smo ta mjesta zbog relevantnosti izdvojili u zaseban kod [o važnosti [rane] integracije djece pripadnika RNM u kontekstu razvojnih prava djeteta vidjeti Brajša-Žganec et al. 2015: 194 – 195].

TABLICA 6.3.1. Pohađanje predškole – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Prekratko traje	18	Program predškole je godinu dana u naselju, ali to je prekratko, ne stignu doći na razinu hrvatske djece koja u istom trenutku ulaze s njima u obrazovni sustav, i već u startu su u lošijem položaju, teško prate nastavu, apsolutno su nezainteresirani, do 8. razreda niš im nije jasno, tu je cijeli sustav zakazao jer nisu se prilagodili Romima, nego Rome prilagođavaju našem sustavu. [MĐ_KNF_08]
Prijevoz	11	Prema sadašnjem pravilniku, djeca koja nisu obuhvaćena vrtićem su obavezna ići u predškolu 250 sati, to je ustvari 3 mjeseca po tri sata dnevno... Koja Romska majka može voditi dijete s bregova [...] po 3 sata u grad? [PG_RNM_03] Što se tiče prijevoza, to je najveći problem, prema Zakonu o socijalnoj skrbi obitelji koje traže bilo kakav oblik socijalne pomoći, ili podršku, moraju zadovoljiti nekakve cenzuse, jel? Jedan od tih cenzusa je automobil. I sad vi živite 5 km udaljeni od [ime mjesta izostavljeno] i nemojte imati automobil, a nemate ni javni prijevoz. [KK_KNF_03]
Integracijski problemi	2	Kad je se uvodio program predškole za Rome, onda su u Ministarstvu znanosti rekli, ne, ne, ne, kad smo pitali za nekoliko Hrvata da ih uključimo, ne, ne, ne to je za Rome. [FG_MĐ_KNF_21]

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o pohađanju predškole je 27

Zaključno, sudionici predškolu ocjenjuju izuzetno korisnom za pripremu romske djece za osnovnu školu. Bez obzira na pozitivan pomak, vrlo niski obuhvat vrtićima stvara pritisak na predškole da u nerealno kratkom vremenskom roku pripreme djecu za osnovnu školu. Zbog toga, kako će pokazati analize u nastavku, pripremljenost romske djece za osnovnu školu i dalje nije adekvatna, posebice kada je riječ o poznavanju hrvatskog jezika.

6.3.2. Osnovnoškolsko obrazovanje

Prema podacima u našem uzorku, dob djece koja pohađaju osnovnu školu [N = 760] kreće se od minimalno šest do maksimalno 16 godina, pri čemu nema statistički značajne razlike u dobi djece u osnovnim školama između regija. U daljnjim analizama vezanim za pohađanje osnovne škole bit će obuhvaćena djeca od sedam do 14 godina s obzirom na to da ona čine većinu [91%] od ukupnog broja djece u osnovnim školama u našem uzorku. Ukupno 95,3% djece te dobi pohađa osnovnu

školu. Kao usporedni podatak relevantno je navesti da je na nacionalnoj razini 89% djece uključeno u osnovnoškolsko obrazovanje te da, među članicama EU-a, jedino Rumunjska ima manji obuhvat djece [87%, prema Eurostat 2019d, tablica 1.]. Drugim riječima, uključenost romske djece u osnovnoškolsko obrazovanje iznad je nacionalnog prosjeka. Također, uključenost romske djece u osnovnoškolsko obrazovanje iznad je prosjeka za devet zemalja uključenih u istraživanje EU MIDIS II [FRA, 2019: 15]. Regionalno gledano, udio djece u toj dobi koja pohađaju osnovnu školu kreće se u rasponu od minimalno 91,1% [Sjeverna Hrvatska] do maksimalno 98% [Istra i Primorje]. Ipak, nisu utvrđene statistički značajne regionalne razlike u pohađanju osnovne škole ni za svu djecu ukupno ni u regionalnim usporedbama zasebno za djevojčice i za dječake. Također, nisu utvrđene statistički značajne rodne razlike u pohađanju osnovne škole ni u jednoj regiji.

Unatoč raznovrsnim preprekama s kojima se djeca pripadnici RNM susreću tijekom osnovnoškolskog obrazovanja, podaci o odustajanju od završetka osnovne škole su ohrabrujući, jednako kao i oni o obuhvatu predstavljeni na početku ovog potpoglavlja. Od 484 djece u dobi od sedam do 14 godina za koje su prikupljeni odgovori, njih 13 [2,7%] odustalo je od završetka osnovne škole – riječ je o osam djevojčica te o pet dječaka [svi iz Sjeverne Hrvatske, Međimurja, Slavonije i Središnje Hrvatske]. Roditelji ovih učenika upitani su o razlozima odustajanja njihove djece od školovanja. Za dvije djevojčice kao razlog odustajanja od školovanja navedeni su financijski razlozi, a za dva dječaka zdravstveni razlozi. Za ostale nisu navedeni razlozi odustajanja od pohađanja osnovne škole. Ovdje je važno napomenuti kako smo analizirali odustajanje djece u dobi do 14 godina dok su zakonski obvezna pohađati osnovnu školu. Ranije predstavljeni kvantitativni podaci [str. 82] ukazuju na to da dobar dio mladih ne završava osnovnu školu, što znači da odustaju od njenog završetka kasnije. Kvalitativni podaci ukazuju na to da se odustajanje najčešće događa u 15. godini kada prestaje zakonska obveza pohađanja osnovne škole.

Ipak, visok obuhvat i završnost ne znače da osnovnoškolsko obrazovanje romske djece nije poprište niza problema. U nastavku iznosimo prikaz rezultata kvalitativne analize u dijelu u kojem se ona odnosila na pitanje upisivanja osnovne škole. Problem najčešće detektiran od strane sudionika je nepripremljenost djece za prvi razred osnovne škole zbog nepoznavanja jezika. Taj je problem navelo gotovo dvije trećine od ukupnog broja sudionika koji su se u intervjuu / fokus grupi referirali na temu upisivanja osnovne škole dok su druge aspekte nepripremljenosti djece za školu sudionici navodili rjeđe, a uključivali su problem nedostatne socijalizacije, nedostatka radnih navika, grafomotoričke probleme itd. Manji dio sudionika istaknuo je pozitivne aspekte: pomak nabolje u pripremljenosti djece zbog pohađanja predškolskog obrazovanja ili pomaka nabolje u obrazovanju i stavu roditelja.

TABLICA 6.3.2. Upisivanje osnovne škole – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

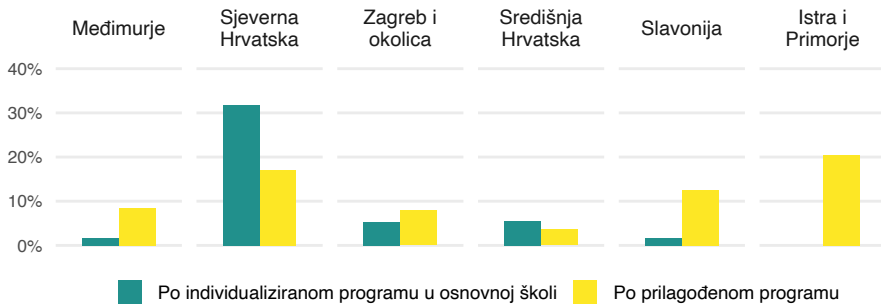
Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Nepoznavanje hrvatskog jezika	24	Jezik. Jezik je veliki problem jer je prije postojao taj romski vrtić gdje su bili u grupi svi Romi i nisu naučili hrvatski koliko treba. To je veliki problem i zato sam ja zatražio, zamolio ravnateljicu da, ako država plati vrtić, da moraju romska djeca da se prilagode. Tu smo dobili jedan veliki rezultat. [IS_RNM_O2]
Nespremni / nepripremljeni	18	A kad ih ja testiram za spremnost za prvi razred, meni se pokazuje da romska djeca su slabija nego neromska, samo zato što nisu dovoljno socijalizirana. Roditelji kod njih ne rade ono što rade drugi roditelji, izostaju radne navike, kontinuiran rad, osnovne komunikacijske vještine... [OB_KNF_20]
Djeca pripremljena	5	Ono što se poboljšalo je ono što sam ja rekla da je u stvari cilj moga rada, kad prva generacija romske djece koju sam imala završi školu i dođe u situaciju da bude roditelj, kad njihova djeca dođu meni u razred, a to je trenutno generacija koja ide u treći razred da ja osjetim razliku i fizičku i intelektualnu i radnu i u svakom pogledu između njihovih roditelja i njih i doista, ta razlika se vidi. Ova su djeca puno kvalitetnije pripremljena za školu. [...] i imaju školske torbe i urednost je na puno višem nivou i držanje olovke, ta djeca su se već susretala s olovkom, bojicom i tako dalje i već sama činjenica da se snalaze u prostoru, da bolje razumiju hrvatski jezik. [KK_KNF_O3]

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o sistematskim pregledima je 38

Problem nedovoljnog poznavanja hrvatskog jezika, naravno, perpetuirao se tijekom cijelog osnovnoškolskog obrazovanja. Jedna od negativnih posljedica ovog problema jest da se djeca pripadnici RNM često samo zbog nepoznavanja hrvatskog jezika školuju prema prilagođenim programima. Ukupno se oko 6% romske djece u dobi od sedam do 14 godina u osnovnim školama školuje prema individualiziranom, a oko 11% prema prilagođenom programu. Utvrđene su statistički značajne razlike u udjelu djece koja se školuju prema individualiziranom programu u različitim regijama.¹⁶⁸ Najveći udio djece koja se školuju prema individualiziranom programu je u Sjevernoj Hrvatskoj – čak 32% djece, što je znatno više nego u ostalim regijama gdje se taj udio kreće od 0% u Istri i Primorju pa do 5,5% u Središnjoj Hrvatskoj. Najveći udio djece u dobi od sedam do 14 godina koja se školuju

168 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 118,528$; $df = 5$; $p < 0,001$.

prema prilagođenom programu je u Istri i Primorju – 20% djece. Regionalne razlike u udjelu djece koja se školuju prema prilagođenom programu u osnovnoj školi nisu tako velike kao kod individualiziranih programa, ali su statistički značajne.¹⁶⁹

SLIKA 6.3.7. Školovanje prema posebnim programima djece u dobi od 7 do 14 godina koja pohađaju osnovnu školu, prema regijama

Jedno od pitanja koje se učinilo važnim postaviti jest koliko su uopće romskoj djeci škole blizu. Ukupna prosječna udaljenost do najbliže osnovne škole nešto je manja od udaljenosti do dječjeg vrtića: 2,8 km [3,4 km do vrtića]. Promatrano prema tipu naselja, prosječna udaljenost do najbliže osnovne škole najveća je, kao i kod dječjih vrtića, u koncentriranim romskim naseljima koja su izdvojena od najbližeg grada ili sela i iznosi u prosjeku 3,3 km, dok je najbliža na onim lokacijama gdje Romi žive disperzirano među većinskim stanovništvom gdje prosječna udaljenost do osnovne škole iznosi 1,6 km. Utvrđene su i regionalne razlike u prosječnoj udaljenosti do najbliže osnovne škole – osnovne su škole, kao i vrtići, od romskih naselja najudaljenije u Središnjoj Hrvatskoj [prosječno 4,4 km – ipak, u prosjeku oko 2,5 km bliže nego vrtići], a najmanje udaljene u Istri i Primorju [1,3 km, kao i vrtići]. Ipak, općenito gledajući, moguće je zaključiti kako dostupnost škole nije problem što potvrđuje i činjenica da ga nisu kao problem navodili ni sudionici kvalitativne dionice istraživanja. Slijedom toga, logičan je podatak kako smještaj u učeničkom domu u našem uzorku ima samo osmero djece u dobi od sedam do 14 godina [ili 1,2%], pri čemu ih je dvoje iz Međimurja [0,7%], a šestoro iz Sjeverne Hrvatske [7,3%], dok u ostalim regijama u našem uzorku nema nijednog romskog učenika koji je smješten u učeničkom domu.

Daljnju analizu strukturirali smo oko pitanja što olakšava, a što stvara prepreke tijekom osnovnoškolskog obrazovanja romske djece. Toj smo se temi posvetili nešto detaljnije te smo napravili grafički prikaz relacija kodova, odnosno vizualnu reprezentaciju cjelokupnog problemskog sklopa, prema istom principu kao i u

169 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 13,819$; $df = 5$; $p = 0,017$.

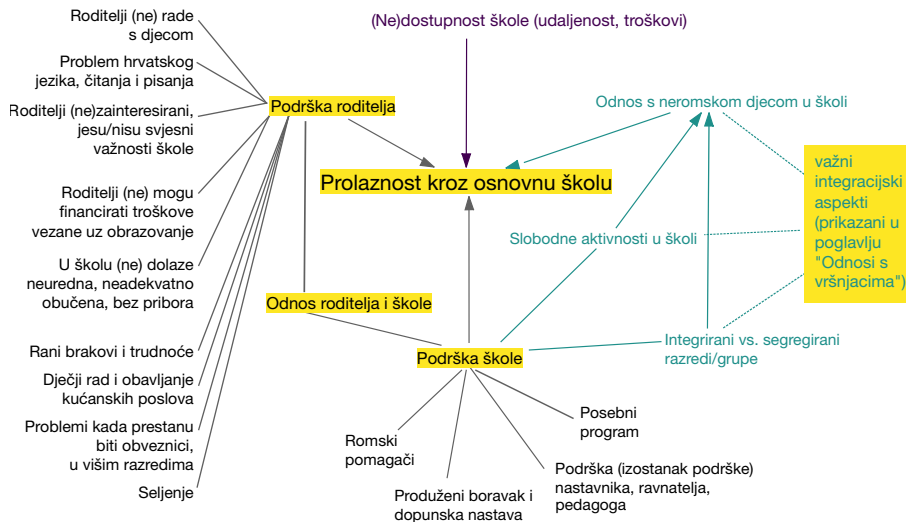
predstavljanju tematske cjeline o odustajanju od srednje škole [str. 113]¹⁷⁰. Fokus prikaza nalazi se na subjektima koji čine okruženje romske djece od kojih smo kao glavne izdvojili roditelje, školu i vršnjake. Naravno, svi ti odnosi smješteni su u širi kontekst materijalnih uvjeta života djece koji su prethodno adresirani. Drugim riječima, osim odnosa s roditeljima, školom i vršnjacima, na dječje obrazovne šanse i postignuća u velikoj mjeri utječu izloženost siromaštvu, neadekvatni stambeni uvjeti, zdravstveni rizici i rizici za sigurnost u kretanju, ali i činjenica da djeca pripadnici RNM u svojim domovima najčešće nemaju svoj prostor za učenje, knjige i slikovnice, pisaće stolove i stolice. Imajući u vidu rečeno, važno je istaknuti kako su roditeljska podrška i podrška škole ključni faktori koji stvaraju prepreke obrazovanju romske djece ili ga, suprotno tomu, podržavaju: integriranost / segregiranost razreda, dostupnost romskih pomagača, produženog boravka i izvannastavnih aktivnosti u okviru škole. Osim što njihova dostupnost pruža izravnu podršku djeci, formalni okviri integracije djece potiču njihovo neformalno druženje u školi i izvan škole. Nadalje, prilično je važna i komunikacija na relaciji škola – roditelji te se u analizi pokazalo kako se mnoge škole iznimno trude oko toga da roditelje aktiviraju oko sudjelovanja u obrazovanju svoje djece.

Podrška roditelja uobičajeno obuhvaća pomoć djeci u pisanju zadaća i učenju kod kuće. Međutim, ponajprije, nisko obrazovanje roditelja Roma otežava potrebnu roditeljsku podršku. Tako se često ponavljao argument: "kako da roditelji koji su sami neobrazovani pomognu svojoj djeci?". Suprotni smjer argumentacije sudionika ciljao je na to da roditelji ne daju dovoljnu podršku djeci jer su nezainteresirani za školovanje djece i nisu svjesni važnosti školovanja, stoga niti motiviraju djecu niti se trude kako bi im pomogli oko škole. Ipak, manji dio sudionika naveo je pozitivne učinke recentnog pomaka u obrazovanju Roma primjećujući kako su sadašnji roditelji obrazovaniji i pružaju veću podršku djeci, nego što je to bilo ranije. Drugo, osim neposredne podrške oko učenja kod kuće, roditeljska se podrška manifestira i u mogućnosti i želji za financiranjem troškova vezanih uz školovanje: kupovinu pribora, obuču i odjeću te plaćanja aktivnosti poput izleta i drugih fakultativnih aktivnosti. I ovdje su sudionici navodili objektivne prepreke [siromaštvo], no također su iznosili stav kako roditelji ne nadziru djecu dovoljno oko toga nose li u školu pribor. Sami udžbenici najčešće su sufinancirani i besplatni, no neki su od sudionika navodili organizacijske probleme prilikom nabavljanja udžbenika zbog kojih djeca ipak ponekad ostaju bez njih ili ih dobiju sa zakašnjenjem.

Treći aspekt roditeljske podrške odnosi se na prioritiziranje školovanja djece u odnosu na druge aspekte obiteljskog života i običaja. U tom pogledu identificirali smo sljedeće važne segmente: opterećivanje djece radom, rani brakovi i seljenje. Često se u intervjuima spominjalo kako romske obitelji zajednički sudjeluju u sezonskim poslovima [npr. branje žireva] ili sakupljanju otpada, i tada djeca ne dolaze u školu.

170 Frekvencije pojedinih kodova niže su prikazane s pripadajućim ilustrativnim citatima.

Isto tako, starija braća i sestre često pomažu majkama u brizi za mlađe, a djevojčice i u obavljanju kućanskih poslova. Potom, kako je već spominjano u poglavlju o ženama i mladima, problem ranih brakova perzistira te neke djevojčice i dalje prekidaju osnovnoškolsko obrazovanje zbog udaje i roditeljstva. Ti se problemi često manifestiraju u višim razredima osnovne škole. Dodatno, seljenje obitelji nerijetko izmješta djecu iz okoline i obrazovnog sustava. Konkretno, u intervjuima se višekратно pojavljivao problem djece imigranata koji su pristigli iz drugih europskih zemalja. Ta djeca često nemaju dokumente, nisu evidentirana u sustavu te nemaju nikakve dokaze o prethodnom obrazovanju pa ih se starije upisuje u niže razrede, što dovodi do dodatnih problema.

SLIKA 6.3.8. Podrška okoline tijekom osnovnoškolskog obrazovanja

Gledano prema učestalosti pojavljivanja određenih kodova koji se odnose na roditeljsku podršku u analizi sadržaja, na prvom mjestu ističe se stav kako roditelji, iz različitih razloga, ne rade dovoljno s djecom. Zanimljiv je, međutim, sljedeći kod koji se odnosi na probleme u višim razredima osnovne škole. U njemu su obuhvaćeni odgovori sudionika koji su se eksplicitno referirali na to kako se u višim razredima, za razliku od nižih, pojavljuju problemi. Ovdje se radi o tome da u prva četiri razreda djeca često imaju osobniji odnos s razrednim nastavnicima koji im pruža veći osjećaj podrške i sigurnosti. Međutim, kada dođu u više razrede, na predmetnu nastavu, taj se odnos gubi, a istodobno djeca ulaze u pubertet te bivaju izloženi sve većim zahtjevima od strane obitelji. Tu se djeca ozbiljnije krenu uključivati u čuvanje mlađih, rad, a djevojčice su izložene riziku da im obitelj nametne ranu udaju. Svi ti aspekti izdvojeni su kao zasebni kodovi i pojavljivali su se podjednako

često, u otprilike četvrtini dokumenata u kojima se tematizira podrška roditelja. Podjednako često sudionici su navodili nešto općenitiji argument kako roditelji nisu zainteresirani ili nisu svjesni važnosti školovanja djece te kako ne omogućuju djeci adekvatno poznavanje hrvatskog jezika.

Zanimljivo je da su financijske prepreke vezane uz materijalne mogućnosti i siromaštvo obitelji sudionici spominjali najrjeđe. Tu se s jedne strane pojavljuje tema nedovoljne opremljenosti školskim priborom i, uz siromaštvo vezan, problem neadekvatne odjeće, obuće i razine higijene. Dakle, kao osnovna prepreka ovdje se pojavljuje podmirivanje neizravnih troškova vezanih uz školovanje. Poznato je kako djeca u školi reagiraju na različite materijalne statusne simbole [odjeću, obuću, mobitele, torbe itd.], za što se u hrvatskom kontekstu možemo prisjetiti nedavne "afere Lidličić". Na istovjetan način siromaštvo romske djece postaje vidljivim u interakciji s ostalom djecom. Kako su sudionici u više navrata primijetili, druga djeca ponekad diskriminiraju romsku djecu upravo zbog siromaštva, a ne na rasnoj / etničkoj liniji.

TABLICA 6.3.3. Aspekti roditeljske podrške – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Roditelji [ne] rade s djecom	45	<p>Problem je što im roditelji u tome ne mogu puno pomoći jer sami ne znaju dovoljno dobro hrvatski jezik, a kamoli onda strani jezik ili neki teži predmet, da im mogu pomoći u tome, da to prođu. [FG_KK_KNF_13]</p> <p>Pomoć pri učenju i pisanju zadaća doma... Roditelji nemaju dovoljno vremena. Ima i nekoliko roditelja, pogotovo mame koje ne mogu pomoći jer su nepismene. [IS_KNF_06]</p>
Problemi kada prestanu biti obveznici, u višim razredima	37	<p>Do petog razreda [...] tu su mali, tu su umiljati, tu nauče jezik pomalo, ajde to se nekako skompletira i tu je sve okej. Dok krenu u drugi dio školovanja, što je u [ime mjesta izostavljeno], ovdje susjedna općina, tu je od petog od osmog razreda, e tu sad oni već polako stasaju, pogotovo ako dva, tri puta ruknuo prvi, drugi razred, znači on je već tamo došao pubertetlija, dok su ovi još mali. Automatski su na hijerarhiji jačih iznad ovih. I oni se kao takvi onda i postavljaju da su gazde u razredu, i onda ta djeca znaju imati i problema, pogotovo od tih muškića romskih koji znaju stvarno raditi probleme. Tu već prestaje učenje, ne možeš ga kontrolirati, on je već skoro pa poluodrasli, tako da im i ta neka volja za učenjem pada jer već vide roditelje da malo to nekakvo željezo, pa se zaradi sim, dobije se socijalna pomoć, dobije se dječji doplat, aha, znači to je i moj životni put. [KK_KNF_06]</p>

Dječji rad i obavljanje kućanskih poslova	36	Njihov sustav odgoja nije kao naš. Ono što oni moraju, njima roditelji uvjetuju da skupljaju otpad, da skupljaju sijeno, hrane krave, svinje, konje itd. Nekakvo slobodno vrijeme u pravilu provode tako. Nije to kao u ostalom stanovništvu. Oni imaju drugačiji odgoj. [OB_KNF_09]
Roditelji [ne] zainteresirani, jesu / nisu svjesni važnosti škole	35	Roditelji su nezainteresirani. Trebali bi voditi više brige o djeci i o školi. [OB_RNM_06]
Rani brakovi i trudnoće	35	Dok su djevojke u pitanju brzo rode, poudaju se, i više zaborave na tak nešto. Već u osnovnoj školi, s 14 godina, 13, postaju mame. To je velik problem jer one su još uvijek djeca, a imaju djecu. Veliku ulogu tu imaju njihovi predstavnici naselja, još uvijek su to neki dogovoreni brakovi, ja tu nisam baš stručan. [KK_KNF_04]
Hrvatski jezik, čitanje i pisanje	32	Odnosno, prva stvar njima je najveći problem [hrvatski] jezik koji oni ne žele, koji oni u kući ne upotrebljavaju i onda djeca koja dođu u školu i koja bi možda imala jednaki uspjeh kao i drugi, imaju problem s tim jezikom. I onda je to niži uspjeh u učenju itd. [SM_KNF_13]
U školu [ne] dolaze neuredna, neadekvatno obučena, bez pribora	25	Jako malo njih radi, djeca znači kad dolaze u školu, knjige su besplatne, ali nemaju pribor, roditeljima je teško izdvajati za pribor, za radne bilježnice, olovke, gumice, pribor za likovni i to je dosta veliki problem jer se oni ne brinu dovoljno o toj djeci. [MĐ_KNF_09] Djeca imaju problem s higijenom. Neka djeca dolaze u školu prljava, ako je zima nemaju potrebnu odjeću, ako je vruće opet obrnuto. [VŽ_RNM_01]
Roditelji [ne] mogu financirati troškove vezane uz obrazovanje	12	Problem je što su zbog svog siromaštva, njima je i ta škola, koja bi im trebala otvoriti neke vidike, na neki način nedostupna jer nemaju novaca. Trebalo bi negdje naći novce za to. Mi kažemo da je nama obrazovanje besplatno, ali nije besplatno jer svaki korak van škole roditelji moraju platiti; hoćete terensku nastavu, hoćete kino, kazalište, izlete. [KK_KNF_05]
Seljenje	5	Znači u školi se uvijek pripremi određeni broj udžbenika za početak školske godine, a kad ne znate koliko će vam djece doći, onda nastane problem. I ravnatelj škole je isto napomenuo da je problem te stalne adrese i tog njihovog neprekidnog seljenja. Jer vi nikad ne znate kad će se obitelj odseliti, kad će se doseliti, gdje žive, koja im je adresa. [FG_KK_KNF_14]

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o roditeljskoj podršci je 139

Podrška škole, uz roditeljsku podršku, drugi je ključan faktor u osnovnoškolskom obrazovanju djece. Ovdje spada ukupna podrška nastavnika, stručnih suradnika (psihologa, pedagoga, logopeda...) kao i podrška ravnatelja škola u prepoznavanju specifične situacije romske djece. No ključni aspekti podrške škole romskoj djeci odnose se na dostupnost romskih pomagača u nastavi i produženog boravka. Romski pomagači tu su bitni posebice zbog pomoći u učenju i podrške u situaciji nedostatnog poznavanja hrvatskog jezika, ali i zbog individualnog pristupa i motiviranja djece. Dodatno, djeca kod kuće češće nemaju adekvatne uvjete za učenje, čak u smislu elementarne infrastrukture poput struje, grijanja, svjetla. Oko dobrobiti produženog boravka, kojim se stvara prilika za romsku djecu da uče i borave u boljim uvjetima, postoji gotovo nepodijeljena suglasnost sudionika kvalitativne dionice istraživanja. Samo jedan sudionik naveo je kako je boravak dostupan, ali djeca tijekom školske godine sve manje u njega dolaze. Svi ostali navodili su kako su učinci boravka izvrsni, tamo gdje je dostupan. No mnogi su isticali problem nedostatnog financiranja ili organizacijske prepreke (npr. prevelik broj djece za kvalitetan rad u boravku).

TABLICA 6.3.4. Aspekti podrške škole – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Podrška [izostanak podrške] nastavnika, ravnatelja, pedagoga	61	<p>Promijenilo se je, recimo iz iskustva naših učitelja koji od prvog razreda rade s romskom djecom. Promijenilo se to što su oni jako puno svog truda i rada uložili u rad s romskom djecom, prije svega zato što su morali naučiti se sporazumijevati s njima. Čak u nekim školama su učiteljice same izradile slikovne rječnike, došle su do nekih, samostalno, samoinicijativno su došle do nekih rješenja da si olakšaju rad s tom djecom. [FG_KK_KNF_14]</p> <p>Puno zavisi od učitelja i nastavnika kako se postavi. Oni moraju biti educirani u jednom socijalnom smislu. Da bi oni imali osjećaj da je to dijete koje se smatra odbačenim, da mu nedostaje pažnje, da mu treba više pažnje. Da ima drugačiji pedagoški pristup djetetu da bi ga pridobio u školu. Ako im je to u interesu, ali ako nema, onda nije, onda je malo teže s time. [BB_RNM_03]</p>

Romski pomagači	57	<p>A romskih pomagača, nema ih dovoljno jednostavno, pogotovo ne ove koje treba platiti, volontere je teško naći. Škola opet nema dovoljno sredstava da plati nekom da prevodi...Više je to na roditeljima. [KK_KNF_06]</p> <p>Mi imamo u našoj županiji projekt "pomoćnici u nastavi". To je već više godina za redom. [...] I tu su, zaposleno je nekoliko mlađih osoba Roma koji su, neki od njih su čak romski pomoćnici. Mi smo imali taj program koji su oni završili i oni su se pokazali kao jako potrebni i jako dobri i puno rade. [FG_KK_KNF_14]</p>
Produženi boravak i dopunska nastava	38	<p>Osmišljavamo programe da su što duže u školi, financiramo produženi boravak za romsku djecu. [IS_KNF_07]</p> <p>Na taj način smo u suradnji sa stručnim suradnicima, ravnateljstvom vidjeli mogućnost da učenici pohađaju dopunsku nastavu hrvatskog jezika s obzirom da nedovoljno poznaju hrvatski jezik. [...] Nama je ovo sad prva generacija učenika koji pohađaju tu dopunsku nastavu i bilo je pomaka. [KK_KNF_11]</p>
Prilagođeni program	25	<p>Dosta djece njihove ide po prilagođenom programu. Ali puno je toga zbog te više zanezarenosti. Da ima nekakvog boljeg rada doma, možda bi i oni mogli to malo bolje savladavati. A jednostavno ovako oni to ne mogu nikako savladati, zato što im doma nema tko pokazati, s njima raditi. A mora [postojati neka dijagnoza za prilagođeni program]. A mislim mora... Evo sad baš to [<i>ime škole izostavljeno</i>], oni su morali dijeliti razrede zato što su sad drugi ili treći razred, jedno 6 ili 7 ih ima prilagođeni program. Toliko po pravilnicima ih ne možeš imati u istom razredu. [BB_KNF_07]</p>

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o podršci škole je 117

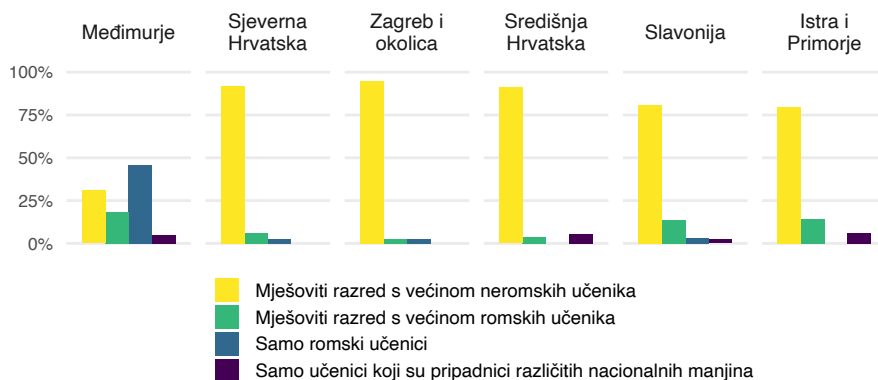
Za razliku od produženog boravka, stavovi sudionika oko prilagođenog programa su ambivalentni. Dok s jedne strane sudionici ističu kako takav program ipak omogućuje romskoj djeci da prođu kroz osnovnu školu, drugi ističu kako je negativno to da se romskoj djeci daju olakšani programi, najčešće samo iz razloga nepoznavanja hrvatskog jezika [što bi se, dodajemo, moglo nadoknaditi povećanjem broja romskih pomagača i predškolskim obrazovanjem]. Kako su prilagođeni programi ponajprije namijenjeni djeci s posebnim potrebama, oni sadržajno ne pružaju romskoj djeci znanje ekvivalentno onom iz redovnog programa, što se onda reflektira

na njihovo upisivanje srednje škole i daljnji obrazovni uspjeh u životu. Čini se da se posebni programi ponekad rabe kao prečac za povećanje prolaznosti romske djece kroz osnovnoškolski sustav, no s negativnim kasnijim učincima po njihovo znanje i kvalifikacije.

Naposlijetku, kako smo naznačili u slici 6.3.8., podrška škole romskoj djeci usko je vezana uz pitanje integracije odnosno segregacije u isključivo romskim razredima. Drugim riječima, analiza ukazuje na važnost formalne integracije u školi za neformalne aspekte integracije, pod čime mislimo na druženje romske i djece iz većinskog stanovništva izvan škole. Ovo su teme kojima se detaljnije bavimo u naredna dva poglavlja.

6.4. Odnosi s vršnjacima i rizična ponašanja

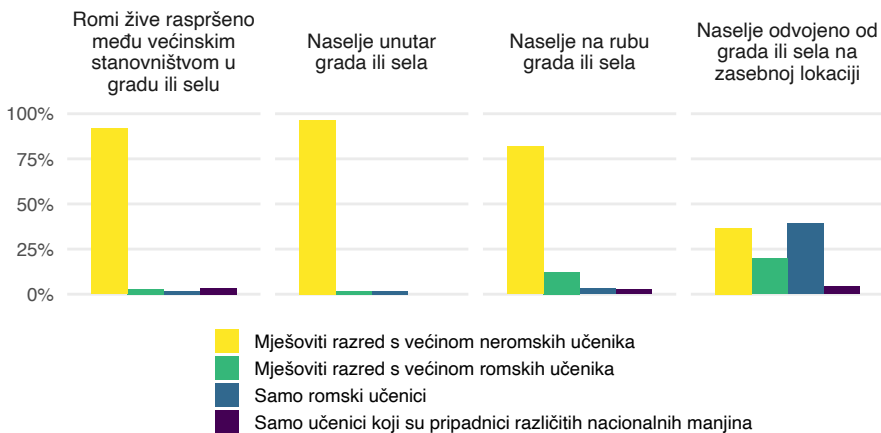
Indikatori dobrobiti djece koji govore o odnosima s vršnjacima obuhvaćaju teme dostupnosti i kvalitete vršnjačke podrške, opseg vršnjačke mreže i zadovoljstvo odnosima u njoj, no i pitanja sudjelovanja u vršnjačkom nasilju i problema u ponašanju.¹⁷¹ Specifičnost situacije romske djece stavlja u središte te domene pitanje integracije koje se isprepliće sa svim navedenim temama. Segregacija romske djece u okviru osnovnoškolskog obrazovanja predstavlja grubo kršenje ljudskih i građanskih prava i ima niz negativnih posljedica. Pohađanje integriranih razreda potiče uspostavljanje odnosa s vršnjacima u neformalnim kontekstima. Ipak, podaci pokazuju kako je sama formalna integracija – činjenica da djeca pripadnici RNM idu u mješovite razrede – nužan, no ne i dovoljan uvjet za postizanje kvalitetnih vršnjačkih odnosa između romske i djece iz većinskog stanovništva.

SLIKA 6.4.1. Etnička struktura učenika u razredu, prema regijama

171 Neki drugi aspekti rizičnih ponašanja: devijantna i delinkventna ponašanja, konzumacija štetnih tvari i poremećaji u ponašanju, već su obrađeni u poglavlju o mladima.

Podaci u našem istraživanju pokazuju kako ukupno 63% djece pohađa mješovite razrede s većinom učenika iz većinskog stanovništva, 21% ih ide u isključivo romske razrede, 13% u mješovite razrede s većinom romskih učenika te 3% u razrede u kojima su samo učenici pripadnici nacionalnih manjina. Naši se podaci ponešto razlikuju od onih dobivenih u komparativnom istraživanju iz 2016. godine [FRA 2018: 28], koji su u Hrvatskoj identificirali manji udio isključivo romskih razreda, a veći udio razreda u kojem su Romi većina. U komparativnoj perspektivi, Hrvatska je prema tom istraživanju među zemljama s nižim udjelima čistih romskih razreda i natprosječnim udjelom romske djece koja pohađaju razrede u kojima većinu čine djeca iz većinskog stanovništva. Ipak, činjenica da je u mnogim članicama EU-a situacija još gora nikako ne vodi zaključku kako je u Hrvatskoj ona na zadovoljavajućoj razini. Jednako tako, važno je imati na umu značajne regionalne razlike u udjelu romske djece koja pohađaju tzv. "romske razrede".¹⁷² U Međimurju čak 46% djece u dobi od šest do 14 godina koja idu u osnovnu školu pohađaju isključivo romske razrede te još dodatnih 5% djece ide u razrede koje pohađaju samo pripadnici nacionalnih manjina. Dakle, možemo reći da svako drugo dijete u Međimurju uopće nema priliku za socijalnu integraciju s djecom iz većinskog stanovništva u svom razredu. U svim drugim županijama udio djece koja idu u razrede koje pohađaju samo romski učenici znatno je manji – od 0% u Središnjoj Hrvatskoj do 3% u Slavoniji. Većina djece u svim drugim regijama, osim Međimurja, pohađa mješovite razrede s većinom učenika iz većinskog stanovništva.

SLIKA 6.4.2. Etnička struktura učenika u razredu, prema tipu romskog naselja

172 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 275,811$; $df = 15$; $p < 0,001$.

Vidljive su, također, značajne razlike u etničkoj strukturi razreda koje djeca pohađaju s obzirom na tip romskog naselja u kojem djeca žive.¹⁷³ Naime, djeca koja žive u romskim naseljima koja su odvojena od obližnjeg grada ili sela pohađaju razrede samo s romskim učenicima u znatno većoj mjeri od djece u svim drugim tipovima romskih naselja. Djeca koja također žive u romskim naseljima, ali ne izdvojenim, već onima koja su na rubovima ili unutar gradova ili sela ipak u znatno manjoj mjeri pohađaju romske razrede. Oni uglavnom idu u razrede koji su miješani, ali s većinom učenika iz većinskog stanovništva. Dakle, možemo reći da za integriranost romske djece s vršnjacima iz većinskog stanovništva putem pohađanja istih razreda faktor koncentriranosti romskog naselja nije toliko jak, već je znatno jači faktor udaljenosti romskog naselja od obližnjeg mjesta u kojem živi većinska populacija. Ovo je u skladu sa zaključkom komparativnog istraživanja o obrazovanju romske djece u EU-u [FRA, 2014a: 46] kako je rezidencijalna desegregacija poticaj, ali ne i dovoljan preduvjet edukacijskoj integraciji.

U intervjuima i fokus grupama o integraciji djece u školama sudionici su najčešće progovarali kroz prizmu odnosa romske i djece iz većinskog stanovništva ili su naprosto davali nešto detaljnije opise situacije na njihovom lokalitetu u pogledu tog pitanja. Nešto rjeđe su se pojavljivale dvije specifične teme koje nam se čine posebno zanimljivim iz kuta mogućih intervencija i preporuka, na što ćemo se vraćati kasnije. S jedne strane, sudionici su često naglašavali kako problem za bolje odnose među djecom čini prenošenje diskriminirajućih stavova roditelja djece iz većinskog stanovništva na njihovu djecu koja s romskom pohađaju školu. S druge strane, u tom se odnosu pojavljivao objektivni problem s kojim se susreću roditelji djece iz većinskog stanovništva u integriranim razredima. Zbog slabije pripremljenosti romske djece za osnovnu školu, događa se da učitelji moraju u integriranim razredima više vremena posvećivati romskoj djeci i onda, prema navodima nekih od sudionika, ostali roditelji smatraju svoju djecu zakinutom. Ovo je sjecište raznih pitanja: od uključenosti romske djece u predškole, pružanja adekvatne podrške u vidu romskih pomagača, rada s roditeljima kako romske, tako i djece iz većinskog stanovništva.

173 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 227,381$; $df = 9$; $p < 0,001$.

TABLICA 6.4.1. Integracija / segregacija u školama – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

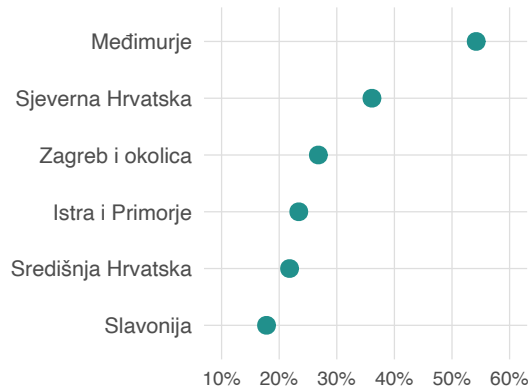
Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Odnos s djecom iz većinskog stanovništva u školi	109	<p>Ne, kod nas nema više te razlike. Dal bili crni, bijeli, zeleni, to kod nas nema više. Nema diskriminacije, nema ništa tako što se tiče [ime grada izostavljeno] i općenito mogu i za županije druge govoriti. To sve zavisi o roditeljima, kako će dijete usmjeriti tako će biti. Puno znači. [PG_RNM_07]</p> <p>Druže se, ali ne preveć. Druže se dok su u školi, al izvan par njih, pojedinci. [KK_RNM_01]</p> <p>Nije uvijek problem nacionalna pripadnost. Više je tu problem izgled, materijalni status, socijalni status, tako da, osim što su zločesti po toj osnovi, onda ako nema ničeg drugoga, onda će naći i ovo. [BB_RNM_01]</p>
Integrirani / segregirani razredi	61	<p>Imamo jednu područnu školu koja je sad etnički potpuno čista zato jer je to naselje u kojem pada broj ostalog stanovništva, raste broj romskog stanovništva i prijašnjih godina se znalo dogoditi da bi, znači, od prvog do četvrtog razreda populacija, da bi dva neromska učenika polazila tu školu pa su onda roditelji tražili da se njima omogući polazak nastave u centralnoj školi, a područnu su onda pohađala samo romska djeca. Naravno, njima je to neprihvatljivo ali ne može se drukčije organizirati nastava. [FG_KK_KNF_14]</p> <p>Kad se radi o cilju stvaranja preduvjeta za smanjivanje broja razrednih odjela koje pohađaju samo učenici romske nacionalne manjine moramo reći da u Gradu Zagrebu takvih odjela nije bilo. [FG_ZG_KNF_12]</p> <p>Sama činjenica da je ovo čista romska škola ja mislim već je dokaz odnosno odraz te situacije ovdje u [ime mjesta izostavljeno]. Mi smo sad već čista romska škola već 6 godina. [MĐ_KNF_17]</p>
Stav roditelja djece iz većinskog stanovništva	45	<p>Također, naravno, susreću se sa stereotipima od strane ostalih učenika, od strane nastavnika, od strane roditelja drugih učenika, i to im, na neki način, otežava nekakvo obrazovanje i nekakav bolji uspjeh u školi. [BB_RNM_02]</p> <p>Smeta roditeljima gdje djeca idu u razred, zbog, čuli smo kojih problema higijene ali taj cijeli razred kasni, uvijek nešto zaostaju u programu jer treba pratiti.</p>

		Pogotovo ako ih ima puno kao što smo čuli u [ime mjesta izostavljeno] da je većinski. Oni ne mogu osvariti program nikako. I to je, mislim, jasno je zašto smeta svakome. [FG_KK_KNF_13]
[Ne] uključenost u slobodne aktivnosti u školi	33	Pa uključeni su u izvanškolske aktivnosti. Dođite sada na proslavu 110 godina škole pa ćete ih vidjeti koliko ih je uključeno u zbor, u pjevanje, pa na priredbama, i ministru su vokali pjevali. Tako da, apsolutno, pogotovo u nogomet, bili smo prvaci Hrvatske. Onda su svi govorili lako je vama kad imate Brazilaca. Dakle, u sve sfere školskog života oni su uključeni. Najviše što im ide, to je pjevanje i to je sport. [...] [PG_KNF_01] Romska djeca nisu obuhvaćena dobrim programom kao djeca većinskog stanovništva, primjerice, bilo bi dobro romsku djecu uključivati u glazbene škole, priredbe na nekim prigodama, dan škole ili bilo što. [MĐ_RNM_09]

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o integraciji/segregaciji u školama je 140

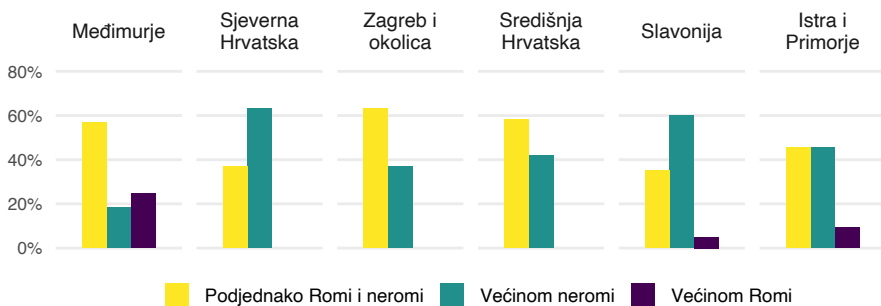
Posljednja veća tematska cjelina koja se izdvojila odnosi se na uključivanje romske djece u izvannastavne aktivnosti u školi. Sudionici su te aktivnosti navodili mahom u pozitivnom svjetlu iako je dio njih spominjao da se djeca pripadnici RNM ne uključuju u jednakoj mjeri u te aktivnosti kao djeca većinskog stanovništva. Podaci iz anketnog upitnika pokazuju kako samo nešto više od trećine djece sudjeluje u izvannastavnim aktivnostima u školi. Pritom je taj udio najveći u Međimurju gdje na izvannastavne aktivnosti u školi ide 54%, a najmanji u Slavoniji gdje ih ide samo 18%.¹⁷⁴ Sudionici kvalitativne dionice istraživanja, pored osvrta na razinu participacije romske djece, mahom su navodili pozitivne učinke njihove participacije. Prvo, ove su aktivnosti romskoj djeci i financijski i u organizacijskom smislu pristupačnije. Za razliku od izvanškolskih aktivnosti koje se plaćaju, ove su aktivnosti i financijski dostupnije i odvijaju se u prostoru škole gdje djeca ionako već borave dio dana. Kako se u pravilu radi o timskim aktivnostima, one pružaju priliku za interakciju među djecom u kontekstu ostvarenja zajedničkog cilja, što je svakako poticaj njihovoj integraciji. U istraživanju se pojavio niz vrlo pozitivnih primjera koje su isticali intervjuirani nastavnici i ravnatelji škola. Radi se o uspjesima školskih timova, posebice u sportskim natjecanjima [nogometu, rukometu...], u sklopu kojih su djeca pripadnici RNM ravnopravno sudjelovala ili se čak u pozitivnom smislu posebno istaknula [jedan od primjera je u tablici 6.4.1].

174 Regionalne razlike su statistički značajne: hi-kvadrat test, $\chi^2 = 67,565$; $df = 5$; $p < 0,001$.

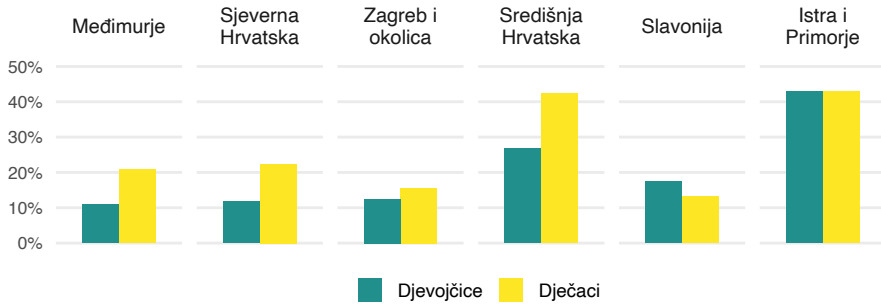
SLIKA 6.4.3. Pohađanje izvannastavnih aktivnosti, prema regijama

Kako bi se dobili podaci o potencijalu za socijalnu integraciju, oni koji su odgovorili potvrdno na pitanje o sudjelovanju u slobodnim aktivnostima upitani su tko sve sudjeluje u tim aktivnostima. Sveukupno, u više od polovice slučajeva djeca pripadnici RNM u slobodnim aktivnostima sudjeluju podjednako kao i djeca iz većinske populacije, u 30% većinom djeca iz većinske populacije [takva je situacija najčešće u Slavoniji i Sjevernoj Hrvatskoj], a u 17% slučajeva većinom djeca pripadnici RNM. Sukladno etničkoj strukturi razreda, potonje je karakteristično za Međimurje. Ipak, i tamo u 57% slučajeva u slobodnim aktivnostima sudjeluju obje skupine djece.

SLIKA 6.4.4. Pohađanje izvannastavnih aktivnosti – etnički sastav, prema regijama

Jedan od problema u vršnjačkim odnosima koji svakako nije specifičan za romsku djecu, no ona su mu – može se pretpostaviti – ipak više izložena jest vršnjačko nasilje. Postavljeno je pitanje: "Je li ikad [ime] bio / bila žrtvom maltretiranja ili nasilja u školi samo zato što je Rom?" Prikazujemo podatke za djecu do 14 godina koja pohađaju osnovnu školu.

SLIKA 6.4.5. Iskustva nasilja ili maltretiranja u školi, prema regijama

Ukupno je oko 20% djece koja pohađaju osnovnu školu bilo žrtvom nasilja ili maltretiranja u školi samo zato što su Romi. Za usporedbu, recentno istraživanje vršnjačkog nasilja u Hrvatskoj [na 3 470 djece u dobi od 11, 13 i 16 godina] pokazalo je kako je 30% djece žrtvom vršnjačkog nasilja, a polovica žrtava istodobno su i počinitelji [Sušac, Ajduković i Rimac, 2016]. Postoje statistički značajne regionalne razlike¹⁷⁵ pri čemu su djeca u Istri i Primorju najčešće žrtve nasilja u školi [njih čak 43%] dok je taj udio najmanji u Zagrebu i okolici [14%]. Što se tiče spolnih razlika u iskustvima nasilja i maltretiranja, one su utvrđene samo u Međimurju gdje je udio dječaka koji su bili žrtvama nasilja i maltretiranja u školi gotovo dvostruko veći od udjela djevojčica.¹⁷⁶ Iako je sličan trend zamjetan u još dvije regije [Sjeverna i Središnja Hrvatska], spolne razlike ovdje nisu statistički značajne, vjerojatno zbog znatno manjih uzoraka djece u tim regijama u odnosu na Međimurje.

S obzirom na tip naselja, podaci u našem uzorku pokazuju da su žrtve nasilja najčešće ona djeca koja žive u koncentriranim romskim naseljima unutar gradova ili sela – njih 33% ima takvo iskustvo. Prema podacima u našem uzorku, djeca koja žive u izdvojenim romskim naseljima jednako su često žrtve nasilja kao i djeca pripadnici RNM koja žive disperzirano među većinskim stanovništvom – njih oko 17% u oba slučaja. Razlike u zastupljenosti nasilja i maltretiranja romske djece s obzirom na tip naselja u kojem djeca žive nisu statistički značajne iako su blizu statističke značajnosti.¹⁷⁷ Naposljetku, smatrali smo relevantnim utvrditi postoji li razlika s obzirom na to pohađaju li djeca integrirane ili segregirane razrede. Iako podaci u našem uzorku pokazuju da su djeca koja pohađaju mješovite razrede s većinom učenika iz većinskog stanovništva nešto češće žrtve nasilja ili maltretiranja u školi samo zato što su Romi od djece koja pohađaju razrede s većinom ili isključivo romskim učenicima, ova razlika nije statistički značajna.

175 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 29,226$; $df = 5$; $p < 0,001$.

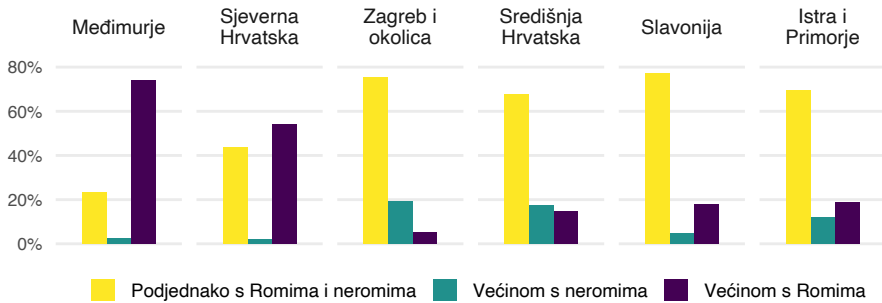
176 Fisherov egzaktni test, $p = 0,031$.

177 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 7,516$; $df = 3$; $p = 0,057$.

Ovo je poglavlje govorilo o vršnjačkim odnosima u okviru škole i slobodnih aktivnosti koje se odvijaju u školi. U sljedećem se poglavlju bavimo vršnjačkim odnosima izvan škole koji se odvijaju u kontekstu slobodnog vremena djece. Osim vršnjačkim odnosima, bavimo se i drugim aspektima provođenja slobodnog vremena.

6.5. Sudjelovanje romske djece u društvenom životu

U konceptualizaciji indikatora dobrobiti djece, domena "sudjelovanje" obuhvaća cjelinu sudjelovanja u lokalnoj zajednici, provođenja slobodnog vremena i uvažavanja dječjih mišljenja od strane u društvu (školi, obitelji, zajednici). Naši podaci ponajprije proizlaze iz pitanja koje se odnosilo na provođenje slobodnog vremena, a koje je glasilo: "S kime se od svojih vršnjaka, s obzirom na etničku pripadnost, [ime] najčešće druži/provodi slobodno vrijeme?".

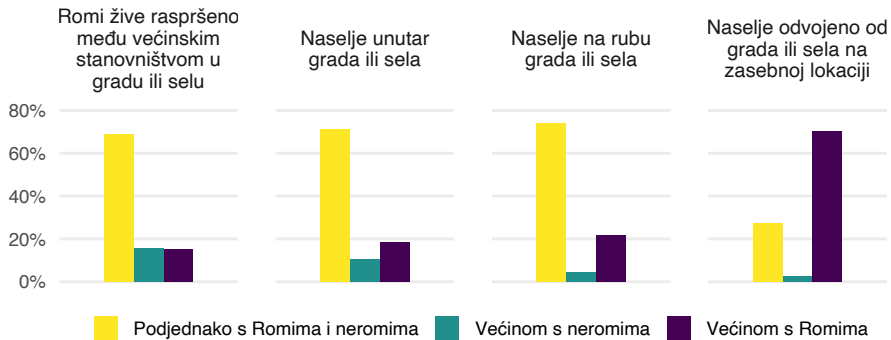

SLIKA 6.5.1. S kime djeca provode slobodno vrijeme, prema regijama

Ukupno gledano, polovica se romske djece u dobi od šest do 14 godina podjednako socijalizira i s romskim vršnjacima i s vršnjacima iz većinskog stanovništva dok se druga polovica [odnosno nešto manje od pola] djece ipak većinom socijalizira s romskim vršnjacima. Udio romske djece koja se pretežito druže s vršnjacima iz većinskog stanovništva relativno je mali i iznosi oko 7% na cjelokupnom uzorku. No kad se u analizu uključi regija, vidljive su značajne regionalne razlike.¹⁷⁸ Najniži stupanj socijalne integracije, prema kriteriju provođenja slobodnog vremena s vršnjacima, pokazuju djeca u Međimurju gdje čak tri četvrtine djece u dobi od šest do 14 godina slobodno vrijeme provodi većinom samo s romskim vršnjacima. Nakon Međimurja, koje je "na dnu ljestvice socijalne integracije djece", slijedi Sjeverna Hrvatska s 54% djece koja svoje slobodno vrijeme provode većinom s drugom romskom djecom. Za razliku od toga, najviše su integrirana djeca pripadnici RNM u Zagrebu i okolici među kojima se tri četvrtine njih podjednako druži i s romskim i

178 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 302,778$; $df = 10$; $p < 0,001$.

s vršnjacima iz većinske populacije, a oko 20% njih se većinom druži s vršnjacima iz većinske populacije. Nakon Zagreba slijede Slavonija, Središnja Hrvatska te Istra i Primorje.

SLIKA 6.5.2. S kime djeca provode slobodno vrijeme, prema tipu romskog naselja

Vidljive su također značajne razlike u tome s kime djeca provode slobodno vrijeme s obzirom na tip naselja u kojem žive.¹⁷⁹ Naime, djeca koja žive u romskim naseljima koja su odvojena od obližnjeg grada ili sela na zasebnoj lokaciji u znatno većoj mjeri od djece u svim drugim tipovima romskih naselja svoje slobodno vrijeme provode s romskim vršnjacima, odnosno pokazuju znatno niži stupanj integracije s vršnjacima od sve druge romske djece. Za razliku od njih, djeca koja žive u koncentriranim romskim naseljima, ali onima koja su na rubovima ili unutar gradova ili sela znatno se više druže s vršnjacima iz većinske populacije. S njima se najviše druže djeca pripadnici RNM koja žive disperzirano među većinskim stanovništvom. Dakle, slično kao i kod pohađanja "romskih razreda", za integriranost romske djece s vršnjacima iz većinske populacije faktor koncentriranosti romskog naselja nije toliko jak, već je znatno jači faktor udaljenosti romskog naselja od obližnjeg mjesta u kojem živi većinska populacija.

I u kvalitativnoj dionici istraživanja bavili smo se temom provođenja slobodnog vremena. Kao najčešća tema, ovdje se pojavljivalo druženje s vršnjacima. Sudionici su se osvrtnali na to u kolikoj se mjeri djeca međusobno druže te su iznosili pozitivne ili negativne aspekte i primjere. Gotovo pola sudionika koji su spominjali slobodno vrijeme romske djece navelo je to kako je ono u pravilu neorganizirano i da djeca naprosto sama sebe zabavljaju. Nešto je više od trećine sudionika koji su se referirali na tu temu navodilo da su djeca uključena u razne organizirane slobodne aktivnosti izvan škole. Dio sudionika govorio je i o načinu na koji djeca pripadnici RNM provode slobodno vrijeme sa svojim roditeljima, pri čemu su navodili kako roditelji često nemaju dovoljno vremena za strukturirane odgojno – obrazovne aktivnosti

179 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 252,565$; $df = 6$; $p < 0,001$.

s djecom ili igru, ali su istodobno često prilično zaštitnički nastrojeni na način da "drže djecu uz sebe" i "što rade odrasli, to rade i djeca", što su nalazi u skladu s onima o roditeljskim stilovima Roma u Šućur [2004b].

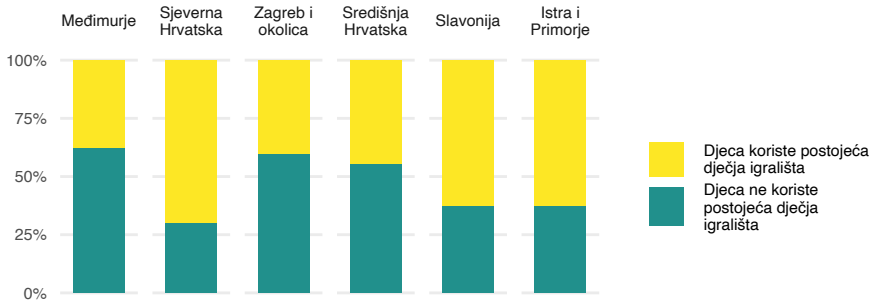
TABLICA 6.5.1. Slobodno vrijeme djece [vrijeme provedeno izvan škole] – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Druženje s djecom iz većinskog stanovništva izvan škole	116	<p>Da li se djeca druže poslije škole? Bilo je prigoda, ima naravno, ni naša djeca se ne druže poslije škole, više su za kompjutorima, ima malo prigoda da, možda je ta izolacija naselja problem. [MĐ_KNF_03]</p> <p>Ja vidim i socijalizaciju i dobru uključenost preko svih mogućih udruga, tipa najobičniji nogometni klub, gdje se i prijateljstvo i to neko međusobno druženje i pomaganje osjeća. Tu su uključeni i romska i neromska populacija. [OB_KNF_17]</p>
Neorganizirano slobodno vrijeme	78	<p>Pa, pretežno se tu igraju, ovak... Slobodno trče... Slobodno trčkaraju, morate pripaziti da koji auto da ne udari. [MD_RNM_10]</p> <p>Nemaju ništa tamo. Uglavnom je onak kak roditelji kažu ili se igraju zajedno. Nema neromske djece tamo. Ništa nemaju tamo, nula. Imaju televizore, mobitele eventualno ovi stariji. Jedino čime se mogu baviti je trčanje za loptom, igranje sa životinjama ili trpljenje odraslih u njihovim nepodopštinama. [KK_KNF_03]</p>
Slobodne aktivnosti izvan škole	59	<p>Druže se, mi ovdje nemamo formirano kulturno – umjetničko društvo Roma, nemamo nogometni klub romski, nemamo nekakve stvari koje su specifične za Rome, već su u svim društvima i lokalnim nekakvim društvima, imate i Rome, i pripadnike nekih drugih nacija, dakle sve je tu nešto paralelno, i sve je manje-više prepušteno na osobni odabir pojedinaca, kako će se uključiti i koliko. [BB_RNM_01]</p> <p>A izvan škole ni nema puno mogućnosti. Imate taj nogometni i rukometni klub koji su opet vezani uz ulaganja. Znači morate kupiti opremu što Romi nemaju novaca za to. Morate ih voditi na treninge na utakmice. Iz tog razloga su manje uključeni nego djeca neromske nacionalnosti jer nemaju sredstava. [SM_KNF_09]</p>

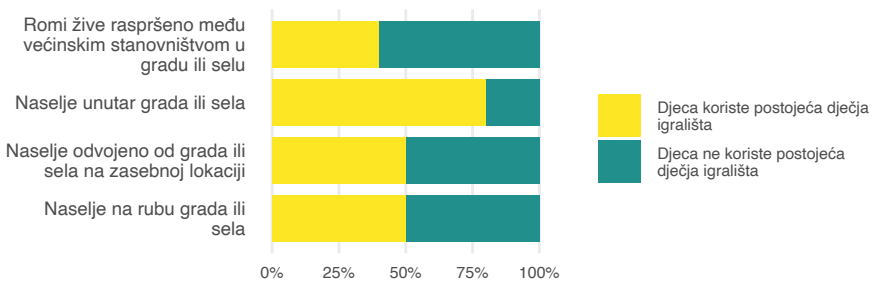
Provođenje vremena s roditeljima	38	<p>Slobodno vrijeme roditelja i djece je, rekao bih, poražavajuće kvalitete. Posao kojim se žene bave nije adekvatan jer tijekom cijelog dana izbivaju od kuće i na kraju samo kratko vrijeme provode s djecom. [BP_RNM_03]</p> <p>Oni su uglavnom vezani uz roditelje – što rade roditelji to rade i oni... Oni beru poslije nastave žir ili uopće taj dan ne dođu. Što rade roditelji to su i oni vezani uz to. [ZGŽ_KNF_05]</p> <p>U nikakvim aktivnostima. Roditelji nisu sa djecom u aktivnostima, ne. Niti se igraju s njima, niti ih vode u šetnju, niti ovo, niti ono. [OB_RNM_04]</p>
TV, mobiteli, tableti, kompjutori	9	<p>Ta televizija, imaju recimo mobitele, fejs. [OB_RNM_08]</p> <p>Ako imaju struju gledaju TV, nemaju sportske rekvizite [bicikl, lopte], nemaju igračke, tj. one nestanu čak i ako se doniraju. Međusobno se igraju, gledaju TV ili lunjaju. [ZG_KNF_06]</p>

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o druženju s djecom iz većinskog stanovništva u školama je 159

Na kvalitetu slobodnog vremena svakako utječe dostupnost infrastrukture za kvalitetno provođenje slobodnog vremena: sigurnih, dovoljno velikih i adekvatno opremljenih dječjih igrališta. Podaci iz mapiranja pokazuju da od ukupno 109 lokaliteta u 12 županija Republike Hrvatske u kojima žive Romi, 50 ili 46% nema dječje igralište. Dječja igrališta najrjeđa su u koncentriranim romskim naseljima na rubovima gradova ili sela te u naseljima koja su na zasebnoj lokaciji, izdvojena od obližnjeg grada ili sela [oko 70% ih nema dječja igrališta]. Suprotno tome, 80% lokacija gdje Romi žive disperzirano među većinskim stanovništvom ima dječje igralište. Utvrđeno je da su dječja igrališta najdostupnija u romskim naseljima u Zagrebu i okolici [oko 70% lokaliteta na kojima žive Romi imaju dječje igralište], a najmanje u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj gdje dječje igralište postoji samo u oko 40% lokaliteta na kojima žive Romi. U onim romskim naseljima u kojima postoji dječje igralište upitano je koriste li se djeca tim igralištem. Utvrđeno je da se djeca koriste samo oko polovicom postojećih dječjih igrališta [54%]. U nastavku je prikazana distribucija prema regijama i tipovima naselja.

SLIKA 6.5.3. Korištenje dječjim igralištima u romskim naseljima, prema regijama [postotak naselja / lokaliteta]

SLIKA 6.5.4. Korištenje dječjim igralištima u romskim naseljima, prema tipu naselja [postotak naselja / lokaliteta]

Pitanje dostupnosti infrastrukture za kvalitetno provođenje slobodnog vremena kodirali smo kao zasebno pitanje u kvalitativnoj analizi. Svi su sudionici suglasni u potrebi za takvim prostorima, i to ne samo dječjim igralištima, već i kulturnim domovima i edukativnim sadržajima. Dok jedni ističu kako djeca koriste dostupnu infrastrukturu, drugi pak progovaraju o potrebi da se ona djeci učini dostupnom.

Redovito ih popodne vidim na školskim igralištima [...] maksimalno koriste igralište, nogomet, klasik. [IS_KNF_01]

Nema društvenih prostora. Asfalta nema, djeca se nemaju di igrati. [PG_RNM_01]

Jer nemaju gdje se igrati. [Da] imaju tamo ljujačke, pa onda, neke stvari, drugačije bi bilo. Ovak svako malo bježe po cesti, neki su ograđeni, neki nisu, onda je to i velika opasnost. I za njih, i za nas. Živimo u strahu. [MD_RNM_10]

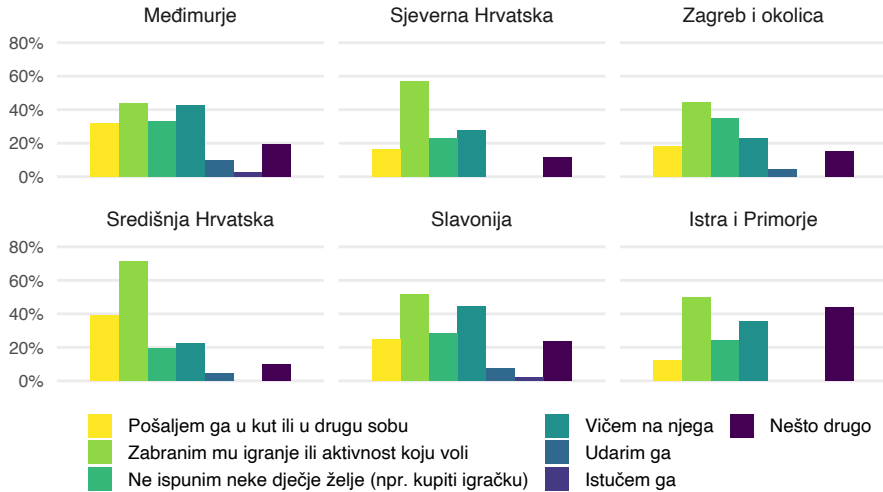
Roditelje djece do 16 godina upitali smo: "Je li bilo koje vaše dijete ikad koristilo neku od usluga koje različite udruge pružaju djeci [npr. pomoć u učenju, rad na kreativnim vještinama, aktivnosti slobodnog vremena, psihosocijalna potpora djeci i mladima s poremećajima u ponašanju]?"¹⁸⁰. Od 392 roditelja romske djece koji su odgovarali na to pitanje, njih 21% odgovorilo je da su koristili takve usluge. Postoje statistički značajne regionalne razlike u korištenju tih usluga¹⁸⁰. Usluge takvih udruga najviše koriste roditelji u Međimurju [32%] i u Slavoniji [31%], a najmanje u Središnjoj Hrvatskoj [7%] te u Zagrebu i okolici [8%]. Nisu utvrđene statistički značajne razlike ni u materijalnoj deprivaciji ni u prosječnim mjesečnim primanjima između onih kućanstava u kojima su takve usluge korištene i onih u kojima nisu. Također, nije utvrđena statistički značajna razlika u broju djece između kućanstava u kojima su takve usluge korištene i onih u kojima nisu.

Sveukupno gledano, možemo zaključiti kako postoji još mnogo prostora za unaprjeđenje infrastrukture i poticaja za kvalitetno provođenje slobodnog vremena romske djece. Ovdje ulogu svakako ima i podrška roditelja koji nerijetko djecu rano uključuju u aktivnosti odraslih. Time zasigurno kod djece razvijaju osjećaj odgovornosti [prema obitelji], što se prema indikatorima dobrobiti djece prepoznaje kao pozitivan odgojni utjecaj u kontekstu psihološke dobrobiti djece [Ajduković i Šalinić, 2017: 42]. No upitno je imaju li djeca, paralelno s tim, priliku razvijati neke druge talente i kreativnost.

6.6. Obiteljski odnosi i djeca u ranjivim situacijama

Iako je u istraživanju baznih podataka bilo relativno malo informacija koje se odnose na obiteljski život, za kraj smo se koncentrirali na neke od problema s kojima se djeca susreću u okviru obitelji, ne bismo li i u toj domeni mogle formulirati neke preporuke. Roditeljima djece do 16 godina postavljeno je pitanje o načinima discipliniranja i kažnjavanja djece. Pitanje je glasilo: "Ako vaša djeca učine nešto loše ili zabranjeno, koje metode kažnjavanja koristite?" Instrument je ispunilo 419 roditelja [uz pojedine nedostajuće vrijednosti na nekim pod pitanjima].

180 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 25,916$; $df = 5$; $p < 0,001$.

SLIKA 6.6.1. Regionalne razlike u metodama kažnjavanja djece

Nasilne metode [odgovori "vičem na njega", "udarim ga" te "istučem ga"] od posebnog su nam interesa iz perspektive zaštite dobrobiti djece. Vikanje na dijete kao metoda kažnjavanja općenito je druga metoda po učestalosti, nakon zabrane igranja ili neke aktivnosti koju dijete voli. Ukupno je 34% ispitanih roditelja izjavilo da više na svoje dijete ako ono učini nešto loše ili zabranjeno. Vikanje je najzastupljenije među roditeljima u Slavoniji [45%] i u Međimurju [43%], a najmanje u Središnjoj Hrvatskoj [22%] i Zagrebu i okolici [23%].¹⁸¹ U pogledu fizičkog kažnjavanja, regionalne razlike u odgovorima nisu statistički značajne, najvjerojatnije zbog premalog uzorka onih koji su odgovorili potvrdno. Ove podatke, ipak, treba čitati u kontekstu vrlo permisivne klime u Hrvatskoj kada je u pitanju fizičko kažnjavanje djece. Iako je ono Obiteljskim zakonom zabranjeno još od 1999. godine [NN, br. 162/1998], recentno istraživanje Hrabrog telefona na nacionalno reprezentativnom uzorku pokazalo je kako, prema vlastitom iskazu, 57% ispitanika verbalno kažnjava djecu [od čega većina vikanjem], a 35% ih upotrebljava tjelesno kažnjavanje [od čega četiri od pet udaraju djecu po stražnjici] [Hrabri telefon, 2018: 6 – 7].

Nažalost, određeni broj djece u okviru obitelji sustavno je izložen obiteljskom nasilju i zanemarivanju. Pitanje je koliku podršku romskoj djeci u takvim situacijama pruža sustav socijalne skrbi. Sudeći prema rezultatima analize sadržaja, dva su ključna pitanja: oduzimanje i udomljavanje djece te nadzor centara za socijalnu skrb u pogledu slanja djece u školu.

181 Regionalne razlike u odgovorima statistički su značajne: hi-kvadrat test, $\chi^2 = 16,099$; $df = 5$; $p = 0,007$.

TABLICA 6.6.1. Nadzor sustava CZSS nad roditeljima – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Oduzimanje djece, udomljavanje	33	<p>Znači, to je bilo na kraju osnovne škole, bila je jedna djevojčica koju su znači htjeli oženiti i tako i ona je sama bila toliko snažna i jaka da se obratila centru za socijalnu skrb i otišla je u dom, zbrinuta je u dom da bi mogla nastaviti školovanje. [FG_IS_KNF_09]</p> <p>Mi imamo jako puno smještene romske djece, što u udomiteljskim obiteljima, u ustanovama nešto manje, ali imamo puno romske djece smještene. Većinom su to mjere Centra. Ponekad roditelji sami daju suglasnost, onda ne trebamo na sud niti druge mjere, a kad oni to ne daju, a mi procjenjujemo, onda ide. [...] Oduzimanje djece nikad nije pitanje siromaštva. [...] Problem je u tome što su neki od njih siromašni, zato jer te novce ne troše na način na koji bi ih trebali trošiti. Jako puno ima kocke, posuđivanja, vraćanja kamata, alkohola, obično je to sve povezano u takvoj obitelji. I nikad nam prva mjera, osim ako stvarno dijete nije zanemareno da se mora odmah reagirati, nikad nam prva mjera nije to. Uvijek probamo – prvo ide upozorenje. Kad se ništa ne desi ni nakon upozorenja, nakon toga ide nadzor nad izvršenjem roditeljske skrbi, odnosno stručna pomoć kako se to sad zove. Pokušava se onda uz vanjskog, uz nekakvog pomagača na neki način s njima biti u čestom kontaktu i stalnom kontaktu da im se pomogne da se izvuku iz te situacije, a kad ni to više ne ide, onda smo nažalost prisiljeni pokretati postupke. [MĐ_KNF_15]</p>
Slanje djece u školu	26	<p>Mislím da su zastupljeni u sve, i prema njima se čak dosta provodi i obiteljska pravna zaštita, dosta su tu nadzori u romskim obiteljima, kad zašteká nešto u školi, jer oni su vrlo često poznati, kao djeca nepolaznici nastave, i onda kada to postane učestalo, onda s našim mjerama – upozorenja roditelja, pa do mjera nadzora. Tako da ima dosta romskih obitelji pod neposrednim nadzorom naših djelatnika. [BB_KNF_07]</p>

		Romsko dijete kada ne ide u školu 10 dana, nitko ne pita gdje je to dijete. Nikad nitko. Nikad nisu izašli na teren, doći u školu i naselje i pitati gdje je to dijete. Škola nikad nije pitala. To mene boli, to dijete mora doći redovito u školu kao i drugi, netko mora pitati gdje je to dijete. [IS_RNM_02]
--	--	---

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o nadzoru sustava CZSS nad roditeljima je 51

Pitanje načina trošenja sredstava socijalne skrbi i nadzora centara za socijalnu skrb u tom pogledu (ne)namjenskog korištenja tim sredstvima analizirali smo zasebno. Kod dijela sudionika istraživanja bila je prisutna negativna slika prema kojoj Romi žive "od socijale", tako da sakupljaju novac na temelju dječjih doplataka za velik broj djece, a onda taj novac ne troše namjenski. Radi se o stereotipu koji zapravo nije specifično vezan uz romsku populaciju, već predstavlja popularnu inačicu teza o "kulturi siromaštva" i "ovisnosti o sustavu socijalne skrbi" [Dahlstedt, 2013] te koji je u analizi bilo teško razdvojiti od faktografskih iskaza o tome, izuzev tamo gdje su oni bili konkretnije potkrijepljeni primjerima. Ipak, nasuprot takvom stavu, u intervjuima i fokus grupama naišlo se i na niz suprotnih primjera u kojima su predstavnici centara za socijalnu skrb istaknuli kako je nenamjensko trošenje sredstava iznimka, a ne pravilo.

Ja vjerujem da troše za hranu i za to. Dok mi imamo obitelji gdje znaš da ide za kocku, gdje tata troši, a djeca onda oskudijevaju, pa onda moraš na neke druge načine... Ja bih čak rekla da u romskim obiteljima dosta žena... Kod romskih obitelji većina nositelja zajamčene su žene, znači njima se isplaćuje taj novac. Mislim da onda vjerojatno to one nekako raspoređuju. Socijalna pomoć ko socijalna pomoć nije tako velika, tako da više i njima, kako imaju puno djece, više dobiju od dječjeg doplatka, nego od socijalne pomoći. [BB_KNF_07]

S druge strane, sami pripadnici RNM često su bili kritični prema onima koji nenamjenski troše sredstva.¹⁸²

Ljudi odlaze u razno razne urede i društva igara na sreću. Idu u igraonice, udaraju automate i pokere i potroši danas što treba djetetu za mlijeko. Potroši njegovo primanje, pa posudi i opet ode. [BP_RNM_02]

U slučaju kada centri za socijalnu skrb procijene da nije moguć nikakav drugi tip intervencije, određuju mjeru izdvajanja djece iz obitelji. Ispitanicima u dobi od 16 godina i starijima, koji su ispunjavali B inačicu anketnog upitnika, postavljeno je

182 Zanimljivo je spomenuti da su dvoje sudionika, oboje predstavnici institucija [KNF], naveli kako zbog akumuliranih dugova i blokiranih računa, nekada socijalna primanja budu automatski ovršena. Iako su prema Ovršnom zakonu [čl. 172. i 173.; NN, br. 112/2012] primanja na osnovi socijalne skrbi, dječjih doplataka itd. izuzeta od ovrha, ipak se u praksi događa da ta sredstva budu ovršena, na što upozorava i Pravobranitelj za djecu [2018].

sljedeće pitanje: "Jeste li vi osobno čuli da su u nekim obiteljima u vašoj blizini roditeljima oduzeta djeca?". Bila su ponuđena četiri odgovora, s mogućnošću višestrukog odabira. Dok u 42% slučajeva ispitanici nisu čuli za takav slučaj, u 41% su čuli za slučaj u susjedstvu, u 8% znaju za slučaj u svojoj obitelji, a njih 8% zna za takav slučaj negdje drugdje. Da bismo analizirali učestalost izdvajanja djece iz romskih obitelji na regionalnoj razini te s obzirom na tip romskog naselja, odgovori "da, nekome u mojoj obitelji" te "da, nekome u susjedstvu / naselju" spojeni su u odgovor "Djeca izdvojena iz moje obitelji ili obitelji susjeda / u naselju". S izdvajanjem djece iz romskih obitelji u njihovom naselju upoznato je čak dvije trećine ispitanika u Međimurju [66%] i Sjevernoj Hrvatskoj [64%], oko pola ispitanika iz Slavonije te oko 30% ispitanika iz Istre i Primorja¹⁸³. S izdvajanjem djece iz romskih obitelji u njihovom naselju najviše su upoznati ispitanici koji žive u koncentriranim romskim naseljima izdvojenim od grada ili sela [63%], a najmanje ispitanici koji žive disperzirano među većinskim stanovništvom [20%]¹⁸⁴.

Ispitanike smo upitali i za broj slučajeva oduzimanja djece s kojim su upoznati, a koji su se dogodili u vlastitoj obitelji ili susjedstvu / naselju. Za najviše slučajeva izdvajanja djece iz romskih obitelji (vlastite obitelji ili obitelji svojih susjeda) znaju Romi koji žive u Međimurju i oni koji žive u izdvojenim romskim naseljima. Prosječan broj slučajeva oduzimanja djece s kojima su ispitanici bili upoznati bio je 3,4, pri čemu je ponovo najviši prosječan broj bio zabilježen u Međimurju [4,3] i Sjevernoj Hrvatskoj [3,5], a najniži u Zagrebu i okolici [1,3] te Središnjoj Hrvatskoj [1,7].¹⁸⁵ Također, ponovo je u naseljima koja su odvojena od grada ili sela zabilježen najveći prosječni broj slučajeva oduzete djece za koju su ispitanici znali [4,0] dok su u ostalim tipovima naselja zabilježeni podjednaki prosjeci [u rasponu od 2,5 do 2,8].¹⁸⁶

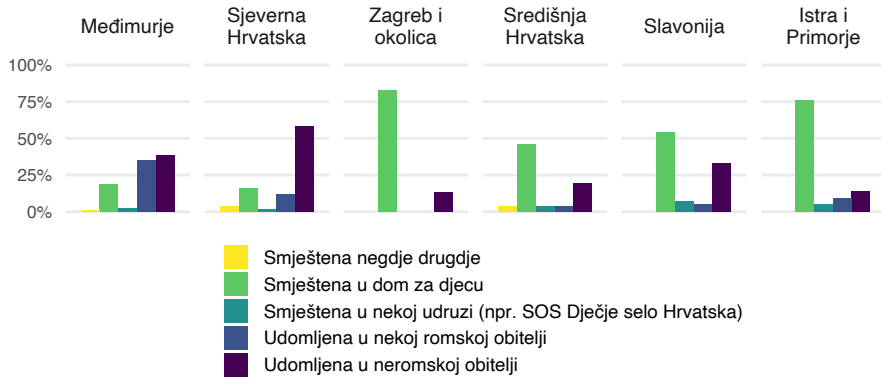
Na slici 6.6.2. prikazani su odgovori onih ispitanika koji su rekli da su čuli za slučajeve izdvajanja djece iz romskih obitelji o tome gdje su ta djeca nakon odvajanja od obitelji bila smještena. Ukupno gledano, prema saznanjima ispitanika djeca najčešće budu smještena u obiteljima iz većinskog stanovništva [36%] ili domu za nezbrinutu djecu [34%]. Petina ispitanika navodi da pozna slučajeve u kojima su djeca udomljena u romskoj obitelji. Sveukupno, prema saznanjima ispitanika, djeca vrlo rijetko dođu u smještaj u organizaciji neke od udruga. Regionalno gledano, u Sjevernoj Hrvatskoj i Međimurju djeca najčešće bivaju udomljena u obitelji iz većinskog stanovništva, s tim da podjednako često u Međimurju ona dođu u romske obitelji. U svim ostalim regijama djeca najčešće budu smještena u dom za nezbrinutu djecu.

183 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 137,732$; $df = 5$; $p < 0,001$.

184 Hi-kvadrat test, $\chi^2 = 103,752$; $df = 3$; $p < 0,001$.

185 ANOVA, $F = 6,401$; $p < 0,001$.

186 ANOVA, $F = 4,751$; $p < 0,005$.

SLIKA 6.6.2. Gdje su djeca nakon odvajanja od obitelji bila smještena, prema regijama

Zasebno su analizirani odgovori ispitanika koji su rekli da se takav slučaj dogodio u njihovoj obitelji (njih ukupno 61) kako bismo utvrdili postoje li neke zajedničke karakteristike kućanstava iz kojih su izdvojena djeca. Da bismo ustanovili prediktore za izdvajanje djece iz romskih obitelji, provedena je binarna logistička regresija u kojoj su u model uključene sljedeće varijable: teška materijalna deprivacija kućanstva [odnosi se na nemogućnosti plaćanja sva tri mjerena pokazatelja siromaštva], korištenje socijalnom pomoći u kućanstvu, broj djece u kućanstvu, neadekvatni uvjeti života u kućanstvu [bilo koji od četiri mjerena: mračno, vlažno, bez sanitarnog čvora, bez kupaone] te tip naselja. Kao statistički značajni prediktori utvrđeni su korištenje socijalne pomoći u kućanstvu te neadekvatni uvjeti života. Ako su sve ostale varijable koje su uključene u model konstantne, šansa za izdvajanje djece iz obitelji je 8,6 puta veća u kućanstvima koja koriste barem jedan oblik socijalne pomoći nego u kućanstvima koja ne koriste socijalnu pomoć, te je 3,9 puta veća u kućanstvima s neadekvatnim uvjetima života. Ostale varijable uključene u model [broj djece i tip naselja] nisu se pokazale statistički značajnim prediktorima za izdvajanje djece iz romskih obitelji.

Posebno osjetljivu skupinu djece čine djeca pripadnici RNM s teškoćama u razvoju. Od ukupno 1 667 djece u uzorku u dobi do 14 godina, za njih osmero je navedeno da imaju teškoće u razvoju, od kojih je šest iz Međimurja [što čini 0,8% djece], jedno iz Sjeverne Hrvatske [što čini 0,5% djece] te jedno iz Slavonije [što čini 0,4% djece]. Nije utvrđena statistički značajna regionalna razlika. Kvalitativna analiza sadržaja pokazala je da se za djecu s teškoćama u razvoju, kao i onima koja su ostala bez roditelja, u pravilu nastavlja brinuti obitelj.

TABLICA 6.6.2. Posebno osjetljive skupine djece – prikaz frekvencija kodova i ilustrativni citati

Ime koda	Broj dokumenata s kodom*	Ilustrativni citati
Briga sustava i zajednice za djecu s teškoćama u razvoju	37	<p>Imamo, samo ne znam koliko djece s Downovim sindromom. Ima ih oko tri ili četiri. Nemaju [neku posebnu skrb], to su više, nisu tako kritični da im treba doktor ili sestra da budu s njima. Skrbnici su im roditelji. Imaju školu normalno tu, kod nas, to je škola baš za takve, onda su oni posebno školovani. [KK_RNM_06]</p> <p>Imamo primjer gdje se već 3 godine odgađa upis u osnovnu školu. [...] Radi se o djetetu koje slabije vidi i slabije komunicira. [BP_RNM_03].</p>
Briga sustava i zajednice za djecu bez roditelja	32	<p>Jesu li neka djeca u vašem naselju ostala bez roditelja? Jesu. Jesu.</p> <p>Što se nakon toga dogodilo njima? Tko je preuzeo brigu o njima?</p> <p>Bilo je rečeno da se daju udomiteljima. To se nije dogodilo. Onda su bližnji, stariji od braće, sestre uzeli djecu tako da su... Zbrinuli su oni tu djecu. [MĐ_RNM_04]</p>

*Ukupan broj dokumenata s kodovima o posebno osjetljivim skupinama djece je 46

Procjene adekvatnosti dobivene podrške zdravstvenog sustava i sustava socijalne skrbi za takve slučajeve uglavnom su pozitivne, uz napomenu kako se u pravilu radilo o procjenama osoba koje se same ne skrbe o tim skupinama djece. Tako da bismo zaključili da je ovo specifično pitanje koje zahtijeva zasebno tematsko istraživanje. Ipak, na temelju podataka koje imamo, možemo uočiti diskrepanciju između udjela djece koja imaju teškoće u razvoju i udjela djece koja se školuju prema prilagođenom programu [11%]. Već smo spomenule kako se ti programi upotrebljavaju kao izvjesna "linija manjeg otpora" za svladavanje jezične barijere. To možemo promatrati i kao problem neadekvatnog korištenja resursima namijenjenima za djecu s posebnim potrebama. Na to pitanje i druge probleme vraćamo se još jednom u zaključnom poglavlju, gdje ćemo, pored sažetka osnovnih nalaza, iznijeti i određene preporuke.

7

Zaključci i preporuke

7. Zaključci i preporuke

7.1. Glavni nalazi studije i zaključci

Romska populacija u Republici Hrvatskoj znatno je mlađa od opće populacije – prosječna je dob 22 godine, otprilike 50% Roma i Romkinja je maloljetno, a 50% punoljetno. Romi i Romkinje u Hrvatskoj većinom imaju nizak obrazovni status, pri čemu u gotovo svim regijama prevladavaju oni s nezavršenom osnovnom školom. Romkinje su znatno niže obrazovane od Roma, u svim je regijama razvidna velika razlika u obrazovnom statusu muškaraca i žena pri čemu su u većini regija udjeli žena gotovo dvostruko veći od udjela muškaraca u kategoriji "bez škole".

Analiza radnog statusa pokazuje kako se muškarci većinom izjašnjavaju kao nezaposleni, dok su žene većinom radno neaktivne, odnosno izjašnjavaju se kao tzv. domaćice. Stope nezaposlenosti među Romima i Romkinjama višestruko su veće od onih u općoj populaciji, a posebice među Romkinjama. Od regija s najvećim stopama nezaposlenosti ističu se Slavonija (čak 93% za žene) te Sjeverna i Središnja Hrvatska sa stopom nezaposlenosti žena od 91%. S druge strane, stope su zaposlenosti izrazito niske, posebice među Romkinjama, i kreću se od 4% u Slavoniji do 24% u Zagrebu i okolici. Velik dio Roma koji obavlja neki oblik plaćenog rada suočen je s prekarnim uvjetima rada. Čak i kada nađu posao, većinom nije riječ o stalnom zaposlenju, već o privremenim, povremenim ili sezonskim poslovima. U Središnjoj Hrvatskoj, Međimurju te u Sjevernoj Hrvatskoj između 82% i 86% žena nikad ne radi plaćene poslove.

Romska su kućanstva znatno brojnija od onih u općoj populaciji, prosječno imaju 5,2 članova, najveći dio romskih kućanstava čine obitelji s djecom pri čemu je najčešće riječ o dvoroditeljskim obiteljima.

Svi pokazatelji siromaštva i materijalne deprivacije govore o vrlo lošem ekonomskom položaju većine romskih kućanstava, posebice u Središnjoj Hrvatskoj. Prosječna mjesečna primanja romskih kućanstava iznose oko 2 670 kn, a 65% ima ukupna mjesečna primanja manja od 3 000 kuna. Čak 92,4% romskih kućanstava u riziku je od siromaštva. Kućanstva u Slavoniji i Sjevernoj Hrvatskoj imaju najviši stupanj materijalne deprivacije. U gotovo svakom drugom romskom kućanstvu netko je u prethodnom mjesecu išao spavati gladan. Čak 85% romskih kućanstava

koristi neki oblik socijalne pomoći ili usluga. Oko 28% romskih obitelji živi u kućama koje su u lošem stanju ili su ruševne te još oko 4% u barakama, daščarama ili stračarama. Romska su kućanstva po broju članova, posebice djece, znatno veća od onih u općoj populaciji, no stambeni prostori su mali, prenapučeni i neadekvatno opremljeni. Stambena opremljenost romskih kućanstava u Hrvatskoj je među najlošijima u EU-u – nedostaje soba i osnovnih infrastrukturnih sadržaja poput kanalizacije, tekuće vode i sanitarnih čvorova. Više od 70% Roma živi u koncentriranim romskim naseljima u kojima su prisutni različiti higijenski i zdravstveni rizici te slaba ponuda sadržaja koji bi omogućili uključenost djece i mladih u društveni život.

Romkinje su prema svim istraženim dimenzijama u ovoj studiji [obrazovanje, uključenost u gospodarski život, seksualno i reproduktivno zdravlje i prava, nasilje nad ženama] društveno – ekonomski marginalizirana i socijalno isključena skupina. Romkinje žive u "tradicionalnom patrijarhatu" u kojem je pravo na dominaciju definirano uspostavljanjem običaja prema kojima su raspodijeljene uloge i moć, moć patrijarha je unutar domaćinstva neograničena, a žene i djeca predstavljaju njegovu imovinu [Weber, 1978].

Kada govorimo o Romkinjama, prvi zaključak studije koji govori o velikoj diskrepanciji između žena pripadnica RNM i većinske populacije je podatak o nepismenosti Romkinja. Naime, nepismenih Romkinja je 17,3% dok je nepismenih žena u općoj populaciji 1,3%. Također, Romkinje su gotovo tri puta više nepismene od Roma. Najviše nepismenih pripadnica RNM je u starijoj dobi [56 i više godina], čak 45%, dok je udio nepismenih mladih žena u dobi od 14 do 29 godina značajno manji [4%]. Smanjenje udjela nepismenih Romkinja među mladim ženama govori o promjenama unutar romskih zajednica. Kako tvrdi Pateman [1998], patrijarhat je specifična opresija nad ženama, društveni konstrukt koji se reproducira spolnom politikom, ali ga je moguće podrivati i na koncu mijenjati.

Odustajanje od osnovne škole zasigurno je jedan od ključnih uzroka nepismenosti Romkinja. Tako od svih Romkinja, njih čak 33% tvrdi da je odustalo od osnovne škole. Najviše žena koje su odustale od osnovne škole je u srednjoj generaciji, tj. među ženama od 30 do 55 godina [42%]. Kao važan razlog prekida školovanja, starije Romkinje [56 +] najviše navode loše financijske uvjete, a mlade sklapanje braka [27%], loše obrazovne rezultate [15%] te trudnoću i postajanje roditeljem [15%]. Prema regionalnoj analizi, najviše je žena odustalo od pohađanja osnovne škole u Sjevernoj Hrvatskoj [49%], a najmanje u Zagrebu i okolici [15%].

Sklapanje braka je za četvrtinu svih Romkinja bio razlog koji ih je spriječio da dovrše započeto školovanje. Najviši je udio mladih žena koje nisu dovršile obrazovni proces zbog sklapanja braka – čak 27%, dok isti razlog navodi 14% mladih muškaraca. Mlade žene u dobi od 14 do 29 godina navode i trudnoću te postajanje roditeljem kao još jedan razlog odustajanja od obrazovanja [15%] dok taj razlog navodi 3% žena srednje i starije dobi. Tako 42% mladih žena odustaje od obrazovanja

zbog rađanja i udaje što se čini kao retrogradni trend repatrijarhalizacije mladih Romkinja. Zbog izostanka obrazovanja, izrazito su im male šanse kod pokušaja uključivanja na tržište rada, ali i u druge sfere društvenog života. Nešto manje žena srednje dobi [od 30 do 55 godina] odustalo je od školovanja zbog sklapanja braka [24%], ali ih zato petina te dobi navodi financijske razloge kao one koji su značajno doprinijeli njihovom odustajanju od obrazovanja. Zanimljivo je da sklapanje braka kao razlog prekida školovanja navodi samo 8% Romkinja starije dobi [56 +] dok ih 53% navodi da su financijski razlozi bili razlog za odustajanje od obrazovanja. Udaje i rađanja mladih Romkinja višestruko su uvjetovani začaranim krugom siromaštva i tradicionalnog patrijarhata, što je zasigurno i opći kontekst odustajanja od obrazovanja Romkinja jer ih upravo siromaštvo gura u zasnivanje obitelji.

Kada se uzme u obzir da gotovo 80% Romkinja u dobi od 20 do 29 godina nema završenu srednju školu, jasno je da su njihove mogućnosti na suvremenom tržištu rada ograničene. Najviše je Romkinja srednje dobi [od 30 do 55 godina] koje su obavljale neki plaćeni rad [10%], a najmanje plaćenih poslova obavljaju žene starije od 55 godina [njih samo 4%]. U sve tri dobne skupine postoje značajne rodne razlike u obavljanju plaćenog rada pri čemu u svim generacijama plaćeni rad obavlja više muškaraca nego žena. Utvrđene su i statistički značajne regionalne razlike u udjelu žena koje su u prethodnom tjednu obavljale plaćeni posao: najviše rade žene u Istri i Primorju te u Zagrebu i okolici [njih ukupno 14 – 15%], a najmanje u Središnjoj Hrvatskoj i Međimurju [samo oko 5% žena].

Međutim, podaci da samo 8% u ukupnoj populaciji Romkinja obavlja neki oblik plaćenog rada, a 40% su domaćice, svrstava Romkinje u Hrvatskoj u neslavni europski kontekst zemalja s najvećim udjelom radno neaktivnog romskog ženskog stanovništva. Tako nizak udjel Romkinja na tržištu rada može se još interpretirati i tradicionalno patrijarhalnim shvaćanjem da je ženina uloga primarno u sferi reprodukcije: rađanja i obavljanja neplaćenih kućanskih poslova.

Iako se iz kvalitativne analize dao iščitati niz izazova u ostvarenju seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava Romkinja, kvantitativni podaci daju ipak nešto optimističniju sliku. Tako je ukupno 48% Romkinja u posljednjih 12 mjeseci posjetilo ginekologa. Tijekom posljednjih 12 mjeseci najviše je mladih žena u dobi od 16 do 29 godina posjetilo ginekologa, i to 63%, što se može interpretirati i s fertilnom dobi žena kada se najveći broj trudnoća i poroda zbiva. To korespondira i s izjavama iz kvalitativne analize da mlađe žene više idu ginekologu nego starije.

Zanimljiv je podatak da je više Romkinja [36%] nego žena u općoj populaciji [22%] obavilo Papa-test za utvrđivanje rizika od karcinoma vrata maternice tijekom posljednje godine. Najviše se [42%] preventivno testiralo mladih Romkinja u dobi od 16 do 29 godina dok je taj zdravstveni pregled obavila samo jedna petina Romkinja starijih od 56 godina.

Jedna od najvećih razlika utvrđena empirijskim podacima između Romkinja i žena u većinskoj populaciji je dob rađanja. Za razliku od opće populacije gdje su u 2018. godini porodi najučestaliji bili u dobi od 30 do 34 godine [34%], polovica Romkinja prvo je dijete rodila u maloljetničkoj dobi. Petina mladih Romkinja i onih srednje dobi svoje prvo dijete rađaju sa 17 godina, a gotovo 15% žena, pripadnica RNM iz srednje i starije dobi, prvo je dijete rodilo sa 16 godina. Prema tvrdnjama iz intervjuva i fokus grupa, najveći broj Romkinja rađa djecu u bolnicama, a sve manje u svojim domovima, što je ranije bio slučaj.

Spontani pobačaj najviše je [42%] doživjelo Romkinja srednje dobi, a najmanje mladih žena – 17%. Pobačaj na zahtjev imalo je 7% mladih žena, 26% žena u srednjoj dobi te 41% starijih žena. Prema rezultatima analize, inducirani je pobačaj najčešći u Zagrebu i okolici gdje ga je imalo 42% žena, a najrjeđi u Sjevernoj Hrvatskoj gdje ga je imalo samo 7% žena.

Ovdje ćemo još jednom istaknuti da je jedini faktor koji je značajan prediktor za spontani pobačaj među Romkinjama broj poroda koje su imale tijekom života dok za inducirani pobačaj postoji set isprepletenih društveno – ekonomskih okolnosti koje mogu doprinijeti povećanju ili smanjenju šanse da će Romkinje tijekom života imati iskustvo inducirano pobačaja.

Socijalne posljedice trudnoće i poroda koje su se pokazale značajno plauzibilnima po Romkinje su privremeno ili trajno prekidanje školovanja te privremeni ili trajan prekid rada. Na poduzorku ispitanih Romkinja u dobi od 16 godina i starijih, njih čak 26% je zbog trudnoće i poroda privremeno ili trajno prekinulo školovanje dok ih se zbog istih razloga 19% privremeno ili trajno prestalo aktivno uključivati na tržište rada. Važno je istaknuti da su rane trudnoće i porodi najveće posljedice na proces obrazovanja ostavile kod najmlađe dobne skupine žena, tj. kod Romkinja između 16 i 19 godina jer je njih čak 47% zbog tih razloga trajno prekinulo školovanje.

Nasilje od sadašnjeg ili bivšeg partnera je prema vlastitom iskazu u anketi doživjelo 11% Romkinja. Međutim, utvrđene su generacijske razlike u iskustvima nasilja nad ženama od strane sadašnjeg partnera, pri čemu je 10% starijih žena [56 godina i starije] izjavilo da su bile žrtve nasilja od svog sadašnjeg partnera. Mladih Romkinja u dobi od 16 do 29 godina, žrtava partnerskog nasilja zabilježeno je 6% dok ih je najmanje zabilježeno u srednjoj dobi od 30 do 55 godina [2%]. Također, podaci pokazuju da je nasilje nad ženama od sadašnjeg partnera najčešće u Slavoniji i Istri i Primorju, gdje ga je u anketi prijavilo više od 10% žena, dok je u Međimurju te u Zagrebu i okolici potvrdno na to pitanje odgovorilo manje od 2% žena.

Za razliku od samoiskazanih iskustava nasilja, kada se Romkinje pitalo za iskustva pojedinih nasilnih ponašanja od strane njihovog partnera, podaci pokazuju veće stope nasilja. Kako je u ovoj studiji mjereno iskustvo žena za po tri psihička i fizički nasilna ponašanja, četiri ekonomska i jedno seksualno, ključni rezultati su da

je najučestalije psihičko nasilje koje je od svojih trenutačnih supruga ili partnera iskusilo 35% žena. Psihičko nasilje u romskim obiteljima najčešće se pojavljuje u formi učestalog vikanja, vrijeđanja ili ruganja od strane partnera, što je doživjelo 32% Romkinja, potom ih se učestalo optužuje za nevjeru [19%], a 14% žena barem su jednom doživjele da im je njihov partner prijeties da će ih fizički ozlijediti. Fizičko nasilje iskusila je petina žena od kojih je najviše žena doživjelo da ih je partner ošamario, udario rukom ili nogom ili pretukao – njih 18%. 14% žena barem je jednom, a mnoge i više puta partner namjerno grubo gurao, vukao za kosu, uši ili slično, a 12% žena doživjelo je da je partner na njih bacao stvari. Ekonomsko nasilje doživjelo je 18% Romkinja od čega je najviše žena, njih 15%, doživjelo da ih je partner dovodio u situaciju da nemaju novca za osnovne životne potrebe poput hrane, režija i odjeće. Nadalje, 11% žena izjavilo je da se njihov partner ponašao kao da je sav novac samo njegov, a ne zajednički, što je često iskustvo većine žena žrtava ekonomskog nasilja. Njihov partner više je puta dovodio u situaciju da ga moraju moliti za novac 10% žena, a 9% žena da moraju skrivati da su nešto kupile. "Seksualni odnos protiv svoje volje" od svojih partnera barem jednom, a mnoge i više puta, doživjelo je gotovo 9% Romkinja.

Društvena prihvatljivost nasilja u partnerskim vezama mjerena je neizravno putem prihvatljivosti razvoda braka u slučaju fizičkog nasilja od jednog partnera nad drugim. Pokazalo se da, kada se kao razlog razvoda braka navede da je muž fizički nasilan nad ženom, 63% muškaraca i 66% žena koji su naveli da im razvod braka uopće nije prihvatljiv, ovdje navode da je takav razvod prihvatljiv. Isto tako, kada se kao razlog razvoda braka navede da je žena fizički nasilna nad mužem, 57% muškaraca i 61% žena koji su naveli da im razvod braka uopće nije prihvatljiv, ovdje navode da je takav razvod ipak prihvatljiv. Iz tih podataka može se razaznati da za većinu romske populacije fizičko nasilje, i to posebice muškaraca nad ženama, u partnerskom odnosu nije opće prihvatljiva društvena norma.

Mladi Romi i Romkinje u dobi od 14 do 29 godina čine oko trećinu ukupne romske populacije u RH, stoga je analiza društvenog položaja mladih kao specifične društvene skupine od ključne važnosti za buduće mjere i aktivnosti vezane za društvenu integraciju pripadnika RNM. Mladi Romi i Romkinje dijele nepovoljne životne okolnosti s ostatkom romske populacije te s njima žive većinom u koncentriranim romskim naseljima s brojnim infrastrukturnim i higijenskim problemima, u uvjetima teškog siromaštva i materijalne deprivacije, u prenapučenim i neadekvatno opremljenim stambenim prostorima. Visoke stope nezaposlenosti, niska mjesečna primanja kućanstava u kojima žive, kao i oslanjanje obitelji na socijalnu pomoć, društvena je stvarnost mladih Roma i Romkinja i njihovih obitelji. Socijalna isključenost mladih Roma i Romkinja očituje se, stoga, u gomilanju nepovoljnih životnih okolnosti koje su relativno trajne, teško promjenjive i međusobno podupiruće. Analiza specifičnosti društvenog položaja mladih orijentirala se na tri važna područja: obrazovanje, gospodarski život te devijantna i delinkventna ponašanja mladih.

U području obrazovanja, za mlade je pripadnike RNM karakteristično rano napuštanje obrazovnog sustava i time neuspjeh u stjecanju osnovnih vještina i znanja potrebnih za socijalnu integraciju i konkurentnost na tržištu rada. Nepismenost se među Romima s generacijama smanjuje, no još uvijek predstavlja problem koji nije potpuno razriješen. Nepismeno je gotovo 4% mladih pripadnika RNM, no razvidni su pozitivni pomaci: udio nepismenih sve je niži kako su kohorte mlađe te se smanjuje rodna razlika karakteristična za starije generacije. Najviše je nepismenih mladih u Sjevernoj Hrvatskoj [8%] i u Međimurju [5%].

Samo 19% mladih Roma ima završenu srednju školu, za razliku od čak 60% mladih u općoj populaciji RH. Ipak, Romi u Hrvatskoj po završavanju srednje škole bolji su od europskog prosjeka romske populacije mladih. Najveći udjeli završavanja srednjoškolskog obrazovanja su među mladima u Istri i Primorju, a najniži u Sjevernoj Hrvatskoj, pri čemu je u pravilu riječ o srednjim strukovnim školama u trajanju do tri godine. Kao glavni razlog za nepohađanje srednje škole ističe se izostanak roditeljske podrške. Za djevojčice je karakteristično i rano stupanje u brak te majčinstvo kao faktori koji onemogućuju nastavak školovanja. Loša priprema u osnovnoj školi za srednjoškolsko obrazovanje i financijski razlozi dodatne su prepreke za nastavak školovanja. U visokom je obrazovanju najveći jaz između opće i romske populacije – među mladim Romima samo 0,3% njih ima završen neki od stupnjeva visokog obrazovanja, za razliku od 17% mladih u općoj populaciji.

Za mlade su Rome i Romkinje karakteristične i visoke stope odustajanja od školovanja, posebice među djevojkama. Najveći udio mladih koji odustaju od osnovne škole je u Sjevernoj Hrvatskoj [čak 40%], dakle regiji koja ima najveći prosječan broj djece u romskim kućanstvima, vrlo visok udio kućanstava ispod praga siromaštva i najvišu materijalnu deprivaciju. Od srednje škole najviše odustaju mladi u Međimurju. Među glavnim razlozima odustajanja od školovanja su financijski razlozi i rano sklapanje braka, prisutni kod oba roda, dok su rodno specifični razlozi trudnoća i majčinstvo za djevojke, a loši obrazovni rezultati za mladiće. Jedan dio mladih Roma i Romkinja odustaje od srednjoškolskog obrazovanja zbog diskriminacijskog i stereotipnog odnosa prema njima kako od strane drugih učenika, tako i od pojedinih nastavnika. Dio mladih Roma i Romkinja smatra da im srednja škola neće pomoći u pronalasku posla pa se osobito ni ne trude završiti je. Iskustva nezaposlenosti, doživljenih predrasuda i diskriminacije prema drugim članovima zajednice u kojoj odrastaju svakako nisu poticaj za mlade Rome i Romkinje na njihovom putu prema socijalnoj i ekonomskoj integraciji.

Među mladićima, oko četvrtine njih radi, što može biti jedan od ključnih razloga za rani izlazak iz obrazovnog sustava, dok je u plaćeni rad uključeno četiri puta manje mladih Romkinja, samo 6%. Dakle, jedan manji dio mladih Roma i Romkinja ulaze na tržište rada u dobi od dvadesetak godina, no taj se obuhvat bitno ne mijenja u starijoj dobi.

Oko trećina mladih Romkinja radno je neaktivna jer se brinu o kućanstvu (tzv. domaćice) dok ih je otprilike toliko i nezaposlenih, odnosno onih koje su spremne na rad, ali u nemogućnosti pronaći posao. Mlade Romkinje su posebno ranjiva skupina jer vrlo rano postaju radno neaktivne i brinu se o kućanstvu, a one koje su spremne raditi, ne nalaze posao.

Mladi Romi i Romkinje najviše sudjeluju u plaćenom radu u Istri i Primorju [njih 26%], a najmanje u Središnjoj Hrvatskoj [njih samo 9%]. Iz svijeta rada potpuno je isključeno oko 35% mladih Roma i čak 60% mladih Romkinja. Oni koji rade većinom rade povremene, privremene ili sezonske poslove dok je stalno zaposlenje izrazito rijetko. Time su mladi Romi i Romkinje lišeni socijalnih beneficija koje donosi stalno zaposlenje. Najčešće rade u jednostavnim zanimanjima kao što su čistač/ice, radnici/ice na proizvodnoj liniji, nešto u uslužnim i trgovačkim zanimanjima kao i u poljoprivredi i šumarstvu.

Devijantna i delinkventna ponašanja smatraju se negativnim posljedicama socijalne isključenosti, ali se mogu shvatiti i kao određena vrsta apela mladih za promjenom njihova marginaliziranog društvenog statusa. S obzirom na pretpostavku teorije društvenog učenja kako se agresivna i devijantna ponašanja uče primarno u ranoj obiteljskoj socijalizaciji, podatak da je svaka deseta mlada osoba bila žrtvom nasilja počinjenog od nekog člana obitelji govori u prilog tezi o socijalizaciji mladih u okruženju koje podupire agresivno i devijantno ponašanje.

Ipak, prikupljeni podaci pokazuju vrlo male udjele djece i mladih u dobi od 10 do 18 godina koji se ponašaju delinkventno. Među mladićima, najzastupljenija ponašanja su neispunjavanje školskih obaveza [4%] te sudjelovanje u provali ili krađi [3%], a među djevojkama, neispunjavanje školskih obaveza [5%]. Najviše djece i mladih sudjeluje u provalama ili krađama u Sjevernoj Hrvatskoj [5%]. Neispunjavanje školskih obaveza najzastupljenije je među djecom i mladima u Istri i Primorju [oko 12%], a počinjenje materijalne štete u Međimurju [2%]. Pri interpretaciji ovih podataka treba imati na umu da su na ta pitanja odgovarali slučajno odabrani članovi kućanstva, a ne nužno same mlade osobe na koje se podaci odnose pa postoji više razloga iz kojih bi ti podaci mogli podcijeniti pravu sliku (neinformiranost ispitanika, sram ili davanje društveno poželjnih odgovora). Ipak, ni ove pokazatelje ne treba uzeti olako jer mladi koji rano iskazuju određene oblike društveno neprihvatljivih ponašanja tijekom odrastanja usvajaju nove i sve složenije oblike takvih ponašanja.

Pušenje cigareta najraširenija je ovisnost kod mladih Roma i povećava se s odrastanjem; od 14. godine puši već oko trećine mladih, a nakon 25. godine puši gotovo dvije trećine Roma i više od polovice Romkinja. Najviše pušača među mladim Romima i Romkinjama je u Sjevernoj Hrvatskoj [čak 61%]. Alkohol najviše konzumiraju mladi Romi i Romkinje u najstarijoj dobnoj kohorti, i to 28% muškaraca i 11% žena. Najveća konzumacija alkohola je među mladima u Međimurju i u Sjevernoj Hrvatskoj [16%]. Alkohol se povezuje s nenamjenskim trošenjem socijalnih davanja

i nebrige za djecu, što uz nasilničko i kriminalno ponašanje pod utjecajem alkohola stvara tenzije između većinskog stanovništva i dijela romske populacije. Konzumacija alkohola među djecom i mladima povezuje se s odrastanjem u obiteljima u kojima je konzumacija alkohola normalizirana. Konzumacija droga ili opijata zastupljena je kod oko 1 % mladih Roma i 0,1% mladih Romkinja, a posebno se ističe učestalost konzumacije marihuane i droge galaxy. U Istri i Primorju najviša je stopa konzumacije opijata među mladima [5%]. Slaba informiranost ispitanih Roma o održavanju edukacija o štetnosti konzumiranja droga i opojnih sredstava za djecu i mlade ukazuje na veću potrebu za takvim tipom intervencija.

Naše istraživanje potvrđuje nalaze recentnih istraživanja i izvještaja [Brajša-Žganec et al., 2015; Pravobranitelj za djecu, 2019; Šikić-Mićanović et al., 2015; Šučur et al., 2015] koji pokazuju da su **djeca pripadnici RNM** i dalje u iznimno ranjivom položaju, često izložena višestrukim izvorima društvenog isključivanja, kršenju ljudskih i dječjih prava te diskriminaciji. Zabrinjavajuć je podatak da ukupno 95% djece u dobi do 13 godina živi ispod praga siromaštva. Pritom, najviše udjele djece pripadnika RNM koja žive u relativnom siromaštvu i stambenoj deprivaciji imaju Središnja Hrvatska, Sjeverna Hrvatska i Slavonija. Ovakav je nalaz u skladu s onim iz recentnog istraživanja obitelji s malom djecom koje su primatelji socijalne pomoći koje je pokazalo kako među svim promatranim skupinama upravo djeca pripadnici RNM žive u najsiromašnijim uvjetima izložena najvišoj razini stambene deprivacije [Šučur et al., 2015: 46 – 47; 88]. Rezultati našeg istraživanja potvrđuju kako loši materijalni i stambeni uvjeti te loši uvjeti u naseljima negativno utječu na obrazovanje [vidjeti i Šikić-Mićanović et al., 2015: 88 – 89], generacijski reproducirajući začarani krug siromaštva, niskog obrazovanja i nezaposlenosti.

Nadalje, loši stambeni i infrastrukturni uvjeti reflektiraju se na sigurnost i zdravlje djece. Općenito gledano, dobiveni podaci o zdravstvenom stanju djece Roma relativno su pozitivni, kako u pogledu procjene zdravstvenog stanja djece od strane njihovih roditelja, tako i u pogledu cijepljenja i sistematskih pregleda [uz ogradu da se radi o procjenama koje su radili roditelji]. Problemi s pristupom zdravstvenoj zaštiti, prema rezultatima ovog istraživanja, nisu izraženi, što je nešto pozitivniji nalaz od onog u recentnom izvještaju o pravima djece koje detektira ovaj problem upravo za djecu Roma [Brajša-Žganec et al., 2015: 198 – 199]. Ipak, važno je dodati kako i ovo istraživanje pokazuje da su u pojedinim naseljima i dalje koncentrirani zdravstveni, higijenski i sigurnosni rizici po djecu pri čemu se od zdravstvenih ovdje ističu zagađenje zraka i uz njega povezani problemi respiratornog sustava.

U pogledu obrazovanja djece Roma može se zaključiti kako je, unatoč pozitivnim pomacima kod predškolskog odgoja i obrazovanja, i dalje najizraženiji problem niskog obuhvata. Rezultati pokazuju kako je u prošloj školskoj godini samo 16% djece u dobi od tri do šest godina pohađalo predškolske ustanove [vrtić ili predškolu], a najmanje u Slavoniji [5%] te u naseljima na rubu grada ili sela [4,2%]. Analiza

je pokazala kako četiri glavna razloga nepohađanja uključuju subjektivne [”dijete je premlado“ i ”netko kod kuće može se brinuti za dijete pa nema potrebe“] i objektivne prepreke [financijska nedostupnost i udaljenost]. Sveukupno, utvrđene statistički značajne razlike ne pokazuju neke jasne i lako protumačive obrasce, no uočljivo je kako se odluke o uključivanju djece u predškolske ustanove pretežno diferenciraju u pogledu subjektivnih razloga dok su procjene relativno konzistentnije kada su u pitanju objektivne prepreke. Važno je istaknuti nalaz kako je udaljenost vrtića u Središnjoj Hrvatskoj daleko najveći problem, u usporedbi sa svim drugim regijama.

Analiza je pokazala pozitivne učinke programa sufinanciranja i besplatnog prijevoza – dio sudionika kvalitativne dionice istraživanja navodio je kako upravo zbog toga djeca idu u vrtiće. Ipak, vrijedi navesti da smo detektirali kako jedan od problema vezan uz predškolu proizlazi i iz toga što predškolski programi u pravilu traju samo tri sata dnevno, što u slučaju dislociranog stanovanja, roditeljima predstavlja organizacijski problem. Smatramo kako ovom nalazu treba posvetiti određenu pažnju u donošenju budućih mjera za podizanje participacije u programima predškole. Isto tako, ovo je istraživanje potvrdilo važnost preporuke koju već godinama ponavlja pravobraniteljica za djecu [2019]: programi predškole traju prekratko da bi nadoknadili slabiju pripremljenost djece pripadnika RNM u odnosu na drugu djecu prilikom upisa u prvi razred. Dodatno, istraživanje pokazuje kako postoji deficit nadzora nad roditeljskim izvršavanjem obveze slanja djece u predškolu, ali i da dio problema proizlazi iz načina informiranja roditelja o upisima u predškolu i osnovnu školu [putem web-obavijesti koje roditelji Romi ne prate].

U pogledu osnovne škole utvrđeno je da su dostignuti veliki pomaci nabolje u pogledu obuhvata i prolaznosti, no također je utvrđen niz problema. To ne iznenađuje budući da i u posljednjem izvještaju pravobraniteljica za djecu upozorava na učestalo kršenje prava djece pripadnika RNM u odgojno – obrazovnom sustavu [Pravobranitelj za djecu, 2019: 130]. Rezultati istraživanja pokazuju kako sam porast obuhvata nije rezultirao ravnopravnom participacijom djece pripadnika RNM u osnovnoškolskom obrazovanju. Prvo, unatoč presudi Europskog suda za ljudska prava u slučaju ”Oršuš i drugi protiv Hrvatske“ 2010. godine i unatoč preporuke UN-ovog Odbora za prava djeteta [Pravobranitelj za djecu, 2019: 123], i dalje postoji problem segregiranih razreda. Ukupno 21% djece pripadnika RNM idu u čiste ”romske razrede“, a dodatnih 3% u razrede u kojima su sami učenici pripadnici drugih nacionalnih manjina. Poražavajuća je činjenica da gotovo svako drugo dijete u Međimurju ide u čiste ”romske razrede“.

Nadalje, istraživanje je potvrdilo kako je jezična barijera izvor niza problema tijekom cijelog osnovnoškolskog obrazovanja. Potvrđeno je da postoji praksa ekstenzivnog dijagnosticiranja razvojnih poteškoća [Vlada Republike Hrvatske, 2012b: 59], što se dijelu djece događa primarno zbog komunikacijskih poteškoća zbog nepoznavanja

hrvatskog jezika. S ciljem da se ostvari njihova prolaznost kroz školu, tu se djecu preusmjerava prema posebnim programima, što rezultira manjkavošću kvalitete usvojenog znanja i otežanim nastavkom školovanja.

Detaljnu smo pozornost posvetili pitanju podrške roditelja i škole tijekom osnovnoškolskog obrazovanja. S jedne strane roditelji često nisu svjesni važnosti obrazovanja, zbog siromaštva ne mogu priuštiti djeci adekvatne resurse [adekvatnu odjeću, obuču, plaćanje izleta, slobodnih aktivnosti...], a zbog vlastitog niskog obrazovanja ne mogu djeci pomoći u učenju kod kuće. Isto tako, roditelji nerijetko opterećuju djecu radom i čuvanjem mlađe braće i sestara, a mjestimično i dalje postoji problem ranih brakova. Kada je riječ o podršci škole, rezultati istraživanja ukazuju kako se mnoge škole izuzetno trude u radu s djecom i roditeljima pripadnicima RNM, no nerijetko sudionici istraživanja i dalje navode primjere diskriminacije, najčešće od strane nastavnika ili roditelja djece iz većinskog stanovništva. Istraživanje potvrđuje važnost romskih pomagača [zbog pomoći u učenju, prevladavanja jezične barijere i motiviranja djece] te organiziranog cjelodnevnog boravka u školi [kako zbog pomoći u učenju, tako i zbog neadekvatnih stambenih uvjeta u kojima mnoga djeca žive].

Istraživanje je identificiralo sudjelovanje djece u izvannastavnim aktivnostima kao prostor koji nosi značajan integracijski potencijal. Taj je nalaz važno naglasiti jer u specifičnim preporukama za djecu pripadnike RNM unutar ključnih *policy* dokumenata i istraživanja nedostaju preporuke u tom smjeru. Tim više što zabrinjava nalaz ovog istraživanja kako su djeca u integriranim razredima, gdje su djeca iz većinskog stanovništva u većini, nešto češće žrtve nasilja ili maltretiranja u školi samo zato što su Romi, od djece koja pohađaju razrede s većinom ili isključivo učenicima Romima. Iako razlika nije statistički značajna, ovaj nalaz ukazuje na to kako je cilj integracije razreda nužno pratiti mjerama i programima koji će osigurati inkluzivno okruženje u školama. Ohrabruje nalaz kako polovica djece slobodno vrijeme provodi podjednako s Romima i s većinskim stanovništvom iako je važno napomenuti kako i ovdje postoje značajne regionalne razlike: u Međimurju i Sjevernoj Hrvatskoj djeca slobodno vrijeme uglavnom provode s djecom koja su također pripadnici RNM. Isto vrijedi za djecu koja žive u romskim naseljima bilo onima na rubu gradova / sela bilo dislociranim.

Istraživanjem smo detektirali problem nestrukturiranosti provođenja slobodnog vremena: iako se dio djece uključuje u slobodne aktivnosti izvan škole [uglavnom one sportske], gotovo polovica sudionika koji su spominjali slobodno vrijeme djece navela je kako je ono u pravilu neorganizirano i da su djeca prepuštena sama sebi. Na gotovo polovici lokaliteta na kojima žive Romi nema adekvatnih dječjih igrališta, a to je posebno problem kada su u pitanju romska naselja na rubovima gradova ili sela te u dislociranim romskim naseljima. Rezultati pokazuju kako na mnogim lokacijama nedostaju i drugi infrastrukturni sadržaji osim dječjih igrališta [kulturni

domovi, igraonice, knjižnice...]. Smatramo da je važno pocrtati i taj nalaz jer pravo djece na igru, koje Konvencija o pravima djeteta prepoznaje kao pravo djeteta, ostaje relativno zanemareno u postojećim *policy* dokumentima i preporukama. To je posebice važno u kontekstu činjenice da su djeca pripadnici RNM izložena "ranom odrastanju" [Šućur, 2004b], što potvrđuju i podaci o provođenju slobodnog vremena u okviru obitelji. Sudionici su navodili kako djeca "rade ono što i roditelji" dok su drugi isticali kako roditelji provode malo vremena s djecom ili ga provode nestrukturirano, bez igranja, odgojno – obrazovnih ili rekreativnih aktivnosti. Uspoređujući rezultate našeg istraživanja i recentnog istraživanja Hrabrog telefona na nacionalno reprezentativnom uzorku [Hrabri telefon, 2018], nije utvrđeno da roditelji pripadnici RNM češće koriste fizičko kažnjavanje. Ono što pak jest zabrinjavajuće su podaci o učestalosti mjera oduzimanja djece i smještanja u alternativnu skrb, što je problem prepoznat i u drugim recentnim izvještajima i dokumentima. Ipak, ohrabruje nalaz da [prema saznanjima sudionika istraživanja] preko polovice djece biva smještena u udomiteljske obitelji. Za pretpostaviti je da će nove mjere deinstitucionalizacije djece u alternativnoj skrbi [MDOMSP, 2018] rezultirati dodatnim poboljšanjima u budućnosti.

7.2. Policy preporuke

Kao što smo naveli, NSUR je socijalna politika, a ključan izazov socijalnih politika je uspostavljanje djelotvornog sustava koordinacije, odnosno minimalizacija suprotnosti i napetosti u javnim politikama, bolja uporaba resursa koji se rabe u oblikovanju tih politika, suradnja svih zainteresiranih aktera na koje se odnose te politike i stvaranje integriranog, neprekinutog skupa usluga koje se daju građanima. Osim toga, socijalna politika ovisna je o političkom, ekonomskom i društvenom kontekstu te je teško generalizirati o njezinu ispravnom načinu provođenja. Ovdje ćemo navesti relevantna područja empirijski utvrđenih jazova koje bi budući NSUR trebao ozbiljno uzeti u obzir kako samim uključivanjem određenih ciljeva, mjera i aktivnosti u svoj djelokrug implementacije, tako i svrsishodnom koordinacijom s drugim nadležnim tijelima kod donošenja onih javnih politika koje mogu podržati opći cilj NSUR-a.

Kod Romkinja, kao što je jasno pokazano, nasilje u intimnim vezama nije predmet nijedne od tri relevantne javne politike, a problem je kao i u općoj populaciji [sve] prisutan. Anketom utvrđena prevalencija nekog od oblika nasilja od strane partnera kod više od trećine žena zamaskirana je zbog metodoloških ograničenja istraživanja, i ti brojevi su zasigurno veći. Kako je upravo psihološko nasilje najprisutnije, a kao obrazac se ponavlja i kod discipliniranja djece [više od trećine romskih roditelja više na djecu i verbalno ih kažnjava], preporuka bi se odnosila primarno na koordi-

naciju s drugim nadležnim tijelima, u prvom redu s MDOMSP-om; da se nasilje nad Romkinjama i djecom sustavno i kontinuirano uključi u provedbu Nacionalne strategije zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2017. do 2022. godine. Međutim, ta strategija nema AP, a dosad nisu provođene ni evaluacije provedbe, tako da je upitno kako provesti senzibiliziranje romske populacije o neprihvatljivosti nasilja nad ženama i djecom putem specifičnih javnih kampanja kao dio prevencije, zatim konkretne edukacije za ciljane skupine (pripadnike RNM, učitelje, socijalne radnike itd.) te sankcioniranje nasilja nad Romkinjama i djecom s obzirom na to da već donesena strategija Romkinje nije definirala kao ciljane skupine. Taj izazov bi se mogao prevladati donošenjem AP-a provedbe te nacionalne strategije gdje bi se Romkinje uključile kao ciljane skupine, ili ga je moguće dijelom prevladati postojećim mjerama i aktivnostima tako da se posebna pažnja u sklopu preventivnih programa posveti upravo edukacijama s cjelovitim pristupom temi nasilja u obitelji, s fokusom na one dionike iz ukupne vertikale odgojno – obrazovnog sustava u koje su pripadnici RNM uključeni; da se financira provođenje projekata i programa romskih i drugih organizacija civilnog društva koje rade na prevenciji pojave i suzbijanju različitih oblika nasilja u obitelji gdje bi se već u javnim natječajima Romkinje i djeca definirali kao ciljane skupine itd.

Nadalje, jedan od najrelevantnijih nalaza ove studije je da više od polovice Romkinja svoje prvo dijete rađa maloljetno te da ih to u velikoj mjeri sprječava u završetku kako osnovnoškolskog, tako i srednjoškolskog obrazovanja, uvjetujući visoku stopu nepismenosti kod Romkinja, ali i minimalnu uključenost u tržište rada. Taj problem je višeslojan i kompleksan ne samo zato što zadire u tradiciju i običaje koji se često nalaze u suprotnosti i konfliktnoj relaciji s pravima djece i ženskim pravima, već i zato što je povezan sa siromaštvom romskih zajednica. Međutim, zbog važne uloge Romkinja u socijalnoj reprodukciji obitelji, taj problem treba odlučno i sustavno započeti rješavati. Naime, upravo su Romkinje one koje se brinu za djecu i mlade tako da njihov socijalno – ekonomski status postaje model za nove generacije iz čega proizlaze brojni drugi problemi: njihova neobrazovanost negativno utječe na podršku djeci prilikom školovanja jer im ne mogu pomoći sa svladavanjem školskog gradiva, učenjem hrvatskog jezika itd. Također, na djevojčice ne mogu prenijeti drugačiju sliku svijeta i budućnosti u kojoj će njihova uloga biti drugačija od one majčine, što umanjuje njihovu motivaciju za obrazovanjem i uključivanjem u druge sfere društva, kao i osjećaj potrebe za mijenjanjem općeprihvaćenih tradicijskih obrazaca ponašanja u romskim zajednicama. Tako se krug zatvara i zato se problem maloljetničkih trudnoća Romkinja treba staviti u centar *policy* djelovanja.

Sva kaznena zakonodavstva poznaju određivanje granice do koje dijete, prema mišljenju psihologa, socijalnih radnika i drugih stručnjaka, nije ni sposobno ni dovoljno zrelo procijeniti rizike i posljedice ulaska u spolni odnos pa se sankcioniraju punoljetne osobe koje ulaze u takve odnose iako su oni sporazumni i bez prisile. Hr-

vatski Kazneni zakon [NN, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19] određuje da je ta granica 15 godina, što je među nižim dobnim granicama u svijetu, a propisana kazna za spolni odnos s djetetom u članku 158. stavku 1. je kazna zatorora od tri do 12 godina. Iako se izmjenom Kaznenog zakona dobnna granica za kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta pomakla s prethodnih 14 na 15 godina, UN-ova Konvencija o pravima djeteta djetetom označava svaku osobu mlađu od 18 godina. Ovdje bi preporuka išla u smjeru dodatne edukacije sudaca / sutkinja o vertikalnoj nadređenosti u Hrvatskoj ratificiranih međunarodnih konvencija gdje je, primjerice, UN-ova Konvencija o pravima djeteta nadređena drugim zakonima i treba se uzeti u obzir kod donošenja presuda u takvim predmetima te time doprinijeti kvalitetnijoj primjeni KZ-a. Naime, prema iskazima iz kvalitativne dionice istraživanja, suci / sutkinje u predmetima koji se odnose na spolne odnose maloljetnih Romkinja [pa i trudnoće kao posljedice] takve predmete svrstavaju u prostor "tradicije i običaja" te ne dosuđuju propisane kazne. Osim mjera i aktivnosti usmjerenih na pravosuđe, kod maloljetničkih trudnoća preventivne i edukacijske komponente su ključne i one bi trebale biti integrirane u građanski odgoj i obrazovanje, preciznije, u module seksualnog odgoja i reproduktivnog zdravlja unutar sustava obrazovanja.

Zaključno, vezano za promicanje i zaštitu ljudskih prava Romkinja čini se važnim bolje koordinirati buduće donošenje NSUR-a i Nacionalne politike za ravnopravnost spolova kako bi se rješavanju problema Romkinja prišlo na sustavan i koherentan način i u skladu s utvrđenim empirijskim podacima, ratificiranim međunarodnim konvencijama i drugim normativnim aktima. Potrebna je koordinacija između nadležnih tijela kod donošenja strategije i politike kako bi se pokrila sva ključna područja prema institucionalnim nadležnostima i sektorskim temama.

Horizontalno povezivanje i koordinacija kod donošenja strateških dokumenta važna je i kada govorimo o mladim Romima i Romkinjama te bi se ta ciljana skupina zbog svojih karakteristika socijalno isključene skupine trebala posebno uključiti dijelom u novi NSUR, ali i integrirati u zasebne mjere i aktivnosti u NPM za razdoblje od 2019. do 2025. godine. Kako je obrazovna dimenzija ključna za socijalnu integraciju mladih Roma i Romkinja, ovdje ćemo povezati preporuke koje se odnose na djecu i mlade jer obrazovna vertikala, a time i ishodi obrazovnog procesa započinju s predškolskim odgojem i obrazovanjem.

U prvom redu, za kvalitetnije obrazovne ishode nužno je povećati i raditi na roditeljskoj kompetenciji i vještinama te za obitelji s djecom u sustavu socijalne skrbi [što je većina romskih obitelji] osigurati smislene i dostupne socijalne usluge. S tim ciljem je osmišljen i UNICEF-ov program "Za snažnije obitelji" usmjeren prije svega osnaživanju obitelji, ali stručnom edukacijom i osnaživanjem onih koji rade s obiteljima, kako bi bili u stanju prepoznati obitelj u riziku, dijete koje živi u takvoj obitelji, prevenirati negativnosti koje se događaju, poput zlostavljanja, zanemariva-

nja i slično.¹⁸⁷ Međutim, ni ovaj UNICEF-ov program koji precizno odgovara na utvrđene probleme i jazove, a implementira se u suradnji s MDOMSP-om, ne specificira posebno romske obitelji koje bi prema svim kriterijima i indikatorima trebale biti prioritet. No kako se taj program još uvijek implementira, a rezultati evaluacije se očekuju krajem 2020. godine, moguće je da će podizanje vještina i kompetencija socijalnih i zdravstvenih radnika za rad s obiteljima u sustavu socijalne skrbi doprinijeti dijelom većoj i na potrebama osmišljenoj podršci romskim roditeljima.

Kada govorimo o romskim roditeljima, posebno detektirana polja o kojima kod formulacije *policy* mjera i aktivnosti treba voditi računa odnose se na njihove percepcije važnosti pojedinih segmenata obrazovnog procesa. Naime, pokazalo se izrazito važno osmisliti aktivnosti kojima bi se podigla njihova svijest o važnosti predškolskog obrazovanja i provodile kampanje poticanja upisivanja vrtića i predškola, posebice u regijama gdje dominira stav "dijete je premlado" [Sjeverna Hrvatska, Međimurje i Slavonija]. Isto tako, važno je upoznati roditelje s neprihvatljivošću kršenja prava djece i mladih i to posebice u slučajevima maloljetničkih trudnoća i gospodarskog iskorištavanja djece i mladih [neplaćeni kućanski rad za djevojčice, "obiteljski rad" na sezonskim i drugim poslovima, prošnjaja] zbog kojih djeca i mladi često izostaju iz škole, a ponekad i prekidaju obrazovanje.

Kako se predškola pokazala izrazito važnom za kasniju socijalizaciju djece u osnovnim školama, preporuka koja dolazi od strane više dionika ovog istraživanja je da se u budućem periodu implementacije NSUR-a osigura predškola u trajanju od minimalno dvije godine, pazeći pritom da se izbjegne segregacija i stvaranje segregiranih "romskih programa". Jedan od načina kako bi se to moglo postići jest povećati fleksibilnost predškolskog sustava tako da se traženi broj sati može ostvariti sudjelovanjem u najraznovrsnijim odgojno – obrazovnim i socijalizacijskim aktivnostima [uključujući i jednokratne radionice u organizaciji udruga i sl.], koji bi bili certificirani od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja. Upravo većim obuhvatom romske djece u predškoli i vrtićima smanjila bi se incidencija dijagnosticiranja razvojnih poremećaja kod djece koji zasad rezultiraju visokim udjelom djece u prilagođenim programima. Takav pristup dijagnosticiranja bi se svakako trebao revidirati, ali broj romske djece koja pohađaju školu prema prilagođenom programu zasigurno bi bio manji kada bi predškola duže trajala i kada bi njihov obuhvat bio veći. Time bi se stvorilo i poticajnije okruženje za uspješnije dovršavanje obrazovnog procesa, i to ne samo za romsku djecu, već i za učitelje i djecu većinskog stanovništva, čime bi se potencijalno smanjila i segregacija romske djece koja je zasad još uvijek prisutna. Također, za bolji obuhvat romske djece u vrtićima treba osigurati besplatan prijevoz do vrtića, posebice u Središnjoj Hrvatskoj.

187 Tim program planirano je obuhvatiti 900 stručnih radnika u sustavu socijalne skrbi te 400 iz zdravstva i obrazovanja. Time bi se obuhvatilo 2000 obitelji, odnosno 4000 djece, a UNICEF će za to izdvojiti pet milijuna kuna.

Za dovršetak osnovnoškolskog obrazovanja kao izrazito važan oblik podrške se pokazao dnevni boravak romske djece u školama, što je povezano s njihovim životom u uvjetima stambene deprivacije koja ima izrazito negativan utjecaj na njihov razvoj, obrazovanje i zdravlje. U tom kontekstu izrazito je važno s jedne strane djelovati na poboljšanje uvjeta stanovanja romske djece, ali s druge strane osigurati dnevni boravak za svu romsku djecu u osnovnoj školi. Isto tako je, uz suradnju sa školama, potrebno povećati broj romskih pomagača koji će biti formalno, a ne privremeno zaposleni i kontinuirano, a ne projektno financirani od strane MDOMSP-a, uz osiguravanje visoke razine profesionalnosti njihova rada. Kao izrazito važan instrument podrške za dovršavanje srednjoškolskog [ali i visokog] obrazovanja je stipendiranje romskih učenika, osiguravanje mjesta u đačkim domovima te besplatan prijevoz do škola. Za buduće mjere i aktivnosti važno je naznačiti da te stipendije trebaju pratiti troškove života i biti veće od dosadašnjih jer je upravo loša materijalna situacija romskih obitelji često razlog odustajanja od nastavka školovanja mladih Roma i Romkinja. Sve navedene mjere i aktivnosti trebale bi biti definirane na nacionalnoj razini i imati jednak implementacijski potencijal u svim regijama.

Za sve druge mjere i aktivnosti nužna je vertikalna povezanost različitih razina. To znači da je potrebna intenzivna komunikacija između lokalne, regionalne, nacionalne i europske razine kako bi željeni koraci u implementaciji NSUR-a bili usmjereni na potrebe ciljanih skupina u okvirima tih razina. Supsidijarnost, kao jedno od temeljnih načela Europske unije, pretpostavlja postojanje kompetencija nižih administrativno – političkih jedinica, odnosno njihovo prepoznavanje konkretnih potreba zajednica koje obuhvaćaju. Kod politika za žene, mlade, pripadnike nacionalnih manjina to znači da će neke od ciljeva mnogo uspješnije ispuniti jedinica lokalne samouprave, kao, primjerice, organizaciju slobodnog vremena djece i mladih ili za pošljavanja mladih Roma i Romkinja u poduzećima u vlasništvu gradova i općina. S obzirom na činjenicu da je NSUR eklektično i međusektorsko područje, potrebno je vidjeti ima li dovoljno političke volje i hrabrosti uhvatiti se u koštac s problemima koji zahtijevaju strukturne reforme, a koče pripadnike RNM u ostvarenju njihovih ciljeva. S druge strane, tradicija nesuradnje između različitih resora i još uvijek nedovoljno prepoznavanje važnosti uključivanja Roma u sve sfere hrvatskog društva razlozi su njezine manjkavosti u dosadašnjoj provedbi.

8 Popis literature

8. Popis literature

- Ajduković, D. i Ajduković, M. [2010]. Nasilje u obitelji: što zdravstveni djelatnici mogu učiniti. *Medicina fluminensis*, 46[3], 292 – 299.
- Ajduković, M. i Pavleković, G. [2000]. *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, M. i Šalinović, M. [2017]. *Indikatori dobrobiti djece* [radni dokument]. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Akers, R. L., Krohn, M. D., Lanza – Kaduce, L., Radosevich, M. [1979]. Social learning and deviant behavior: A general test of a specific theory. *American Sociological Review*, 44[4], 636 – 655.
- Anderson, K. L. [2005]. Theorizing Gender in Intimate Partner Violence Research. *Sex Roles*, 52[11-12], 853 – 865.
- Bašić, J., Ferić, M. [2004]: Djeca i mladi "u riziku" – rizična ponašanja. U J. Bašić, N. Koller – Trbović i S. Uzelac [ur.], *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja* [57 – 72]. Zagreb: Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet.
- Bežovan, G. [2008]. Stanovanje i stambena politika. U V. Puljiz, G. Bežovan, T. Matković, Z. Šučur, S. Zrinščak [ur.], *Socijalna politika Hrvatske* [337 – 390]. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
- Bhattacharya, T. [2017]. *Social Reproduction Theory*. London: Pluto Press.
- Bošković, M. [2006]. *Kriminologija*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Brajša-Žganec, A., Brkljačić, T., Franc, R., Merkaš, M., Radačić, I., Sučić, I. i Šikić-Mičanović, L. [2015]. *Analiza stanja prava djece i žena u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku. Preuzeto 15. studenog 2019., s https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Sitan-Prava-djece-10_14-FIN-1.pdf.
- Brennan, J., Durazzi, N. i Séné, T. [2013]. *Things we know and don't know about the Wider Benefits of Higher Education: A review of the recent literature*. London: Department for Business, Innovation and Skills.
- Buljan Flander, G. [2007]. Izloženost djece nasilju: Jesmo li nešto naučili? U V. Kolesarić [ur.], *Zbornik radova znanstvenostručnog skupa Psihologija i nasilje u suvremenom društvu: Psihologija nasilja i zlostavljanja* [45 – 52]. Osijek: Filozofski fakultet.
- Burgess, R. L. i Akers, R. L. [1966]. A differential association-reinforcement theory of criminal behavior. *Social Problems*, 14, 128 – 147.

- Cesar, S. [2017]. *Priziv savjesti u reproduktivnoj medicini*. Zagreb: CESI. Preuzeto 27. studenog 2019., s http://www.cesi.hr/attach/_p/priziv_savjesti_u_medicini.pdf.
- CESI. [2011]. *Podnesak Ustavnom sudu Republike Hrvatske u postupku ocjene suglasnosti Zakona o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece [NN 18/78] s Ustavom Republike Hrvatske*. Preuzeto 1. prosinca 2019., s <http://www.cesi.hr/hr/podnesak-povodom-ocjene-ustavnosti-zakona-o-zdravstvenim-mjerama-za-ostvarivanje/>.
- Colebatch, Hal K. [2004]. *Policy*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Costa, D., Soares, J., Lindert, J., Hatzidimitriadou, E., Sundin, Ö., Toth, O., [...] and Barros, J. [2013]. Socioeconomic inequalities in victims of intimate partner violence in Europe. *European Journal of Public Health*, 23[suppl_1].
- Crowley, N., Genova, A. i Sansonetti, S. [2013]. *Empowerment of Roma Women within the European Framework of National Roma Inclusion Strategies*. Brussels: European Parliament. Preuzeto 11. prosinca 2019., s [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/493019/IPOL-FEMM_ET\[2013\]493019_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/493019/IPOL-FEMM_ET[2013]493019_EN.pdf).
- Čipin, I. i Međimurec, P. [2017]. Fertilitet i obiteljska politika u Hrvatskoj. *Političke analize*, 8[31], 3 – 9.
- Čorbo, I. [2018]. *Etiologija poremećaja u ponašanju: implikacije za prevenciju i tretman* [završni magistarski rad]. Sarajevo: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Preuzeto 6. prosinca 2019., s http://ff.unsa.ba/files/zavDipl/17_18/psi/Irma-Corbo.pdf.
- Dahlstedt, M. [2013]. The Politics of Labour Market Activation: Employability, Exclusion and Active Citizenship. *Revija za sociologiju*, 43[1], 5 – 29.
- Denona-Bogović, N., Drezgic, S. i Čegar, S. [2017]. *Evaluacija postojećeg i prijedlog novog modela za izračun indeksa te izračun novog indeksa razvijenosti jedinica lokalne i područne samouprave u Republici Hrvatskoj*. Rijeka, Zagreb. Preuzeto 31. listopada 2019., s http://arhiva.strukturnifondovi.hr/UserDoc/Images/Documents/Studija_novi%20model%20indeksa%20razvijenosti_CLER_za%20web.pdf.
- Dokmanović, M. [2007]. *Posjedovanje vatrenog oružja i nasilje u obitelji na zapadnom Balkanu: komparativna studija zakonodavstva i mehanizama za primjenu*. Beograd: South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms nad Light Weapons. Preuzeto 14. veljače 2014., s <http://www.seesac.org/res/files/publication/842.pdf>.
- Državni zavod za statistiku. [2013]. *1. Privatna kućanstva prema broju članova, popis 2011*. Preuzeto 24. listopada 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv/census-es/census2011/results/xls/Kucgrad_01_HR.xls.
- Državni zavod za statistiku. [2013]. *6. Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskome bračnom stanju, starosti i spolu, popis 2011*. Preuzeto 31. listopada 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/xls/Grad_06_HR.xls.

- Državni zavod za statistiku. [2016]. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011, stanovništvo prema obrazovnim obilježjima*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Preuzeto: 12. studenog 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1582.pdf.
- Državni zavod za statistiku. [2017a]. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011, stanovi prema načinu korištenja*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Preuzeto 6. studenog 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1586.pdf.
- Državni zavod za statistiku. [2017b]. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2017*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Preuzeto 14. studenog 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2017/sljh2017.pdf.
- Državni zavod za statistiku. [2018a]. *Pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti u 2017. Anketa o dohotku stanovništva*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Preuzeto 4. studenog 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/14-01-01_01_2018.htm.
- Državni zavod za statistiku. [2018b]. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2018*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Preuzeto 23. rujna 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2018/sljh2018.pdf.
- Državni zavod za statistiku. [2018c]. *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2018*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Preuzeto 16. studenog 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2018.pdf.
- Državni zavod za statistiku. [2019a]. *Rezultati Ankete o radnoj snazi Hrvatska 2017. – Europa 2017. Statistička izvješća*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Preuzeto 30. listopada 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/SI-1626.pdf.
- Državni zavod za statistiku. [2019b]. *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2019*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Preuzeto: 12. studenog 2019., s https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2019.pdf.
- ESPAD. [2016]. *ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Preuzeto 9. prosinca 2019., s http://www.espad.org/sites/espad.org/files/ESPAD_report_2015.pdf.
- Europska komisija. [2017]. *Tematski informativni članak o europskom semestru: Zaposlenost mladih*. Preuzeto 2. studenog 2019., s https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_youth_employment_hr.pdf.
- Eurostat. [2018]. Glossary: Persons living in households with low work intensity. *Statistics Explained*. Preuzeto 29. studenog 2019., s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Work_intensity.
- Eurostat. [2019a]. *Number of private households by household composition, number of children and age of youngest child*. Preuzeto 31. listopada 2019.,

- s http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfst_hhnhty-ch&lang=en.
- Eurostat. [2019b]. *People in the EU – statistics on household and family structures*. Preuzeto 21. listopada 2019., s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_in_the_EU_-_statistics_on_household_and_family_structures.
- Eurostat. [2019c]. *People in the EU – statistics on housing conditions*. Preuzeto 8. studenog 2019., s <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/41898.pdf>.
- Eurostat. [2019d]. *Being young in Europe today – Education*. *Statistics Explained*. Preuzeto 14. listopada 2019., s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Being_young_in_Europe_today_-_education.
- Eurostat. [2019e]. *People in the EU – statistics on housing conditions*. *Statistics Explained*. Preuzeto 17. listopada 2019., s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_housing_conditions&oldid=417746.
- Federici, S. [2004]. *Caliban and the Witch: Women, The Body and The Primitive Accumulation*. New York: Autonomedia.
- Folnegović Šmalc V. [ur.]. [1999]. *MKB-10 – Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja – klinički opisi i dijagnostičke smjernice*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Fundamental Rights Agency i United Nations Development Programme. [2012]. *The situation of Roma in 11 EU Member States. Survey results at a glance*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Preuzeto 15. listopada 2019., s <https://fra.europa.eu/en/publication/2012/situation-roma-11-eu-member-states-survey-results-glance>.
- Fundamental Rights Agency. [2013]. *Analysis of FRA Roma survey results by gender*. Beč: FRA. Preuzeto 10. listopada 2019., s <https://fra.europa.eu/en/publication/2013/analysis-fra-roma-survey-results-gender>.
- Fundamental Rights Agency. [2014a]. *Education: the situation of Roma in 11 EU Member States. Roma survey – Data in focus*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Preuzeto 15. listopada 2019., s <https://fra.europa.eu/en/publication/2014/education-situation-roma-11-eu-member-states>.
- Fundamental Rights Agency. [2014b]. *Poverty and employment: the situation of Roma in 11 EU Member States. Roma survey – Data in focus*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Preuzeto 15. listopada 2019., s <https://fra.europa.eu/en/publication/2014/poverty-and-employment-situation-roma-11-eu-member-states>.
- Fundamental Rights Agency. [2018a]. *Drugo istraživanje Europske unije o manjinama i diskriminaciji Romi – odabrani rezultati*. Luxembourg: Ured za publikacije Europske unije. Preuzeto 9. listopada 2019., s https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_hr.pdf.

- Fundamental Rights Agency. [2018b]. *Transition from education to employment of young Roma in nine EU Member States* [report]. Preuzeto 25. studenog 2019., s https://doi.org/10.1163/2210-7975_HRD-9992-20180013.
- Fundamental Rights Agency. [2019]. *Second European Union Minorities and Discrimination Survey – Roma women – in nine EU Member States*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Preuzeto 26. studenog 2019., s https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-eu-minorities-survey-roma-women_en.pdf.
- Fundamental Rights Agency. [2020]. *Survey on Minorities and Discrimination in EU [2016]*. Survey data explorers. Preuzeto 3. veljače 2020, s <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/survey-data-explorer-second-eu-minorities-discrimination-survey>.
- Galić, B. [2002]. Moć i rod. *Revija za sociologiju*, 23[3-4], 225 – 238.
- Gelles, R. J. [2007]. Exchange theory. U N. A. Jackson [ur.], *Encyclopedia of Domestic Violence* [302 – 305]. New York i London: Routledge.
- Gvozdanić, A., Ilišin, V., Adamović, M., Potočnik, D., Baketa, N. i Kovačić, M. [2019]. *Istraživanje mladih u Hrvatskoj 2018. / 2019*. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Hassanzadeh, J., Moradi, N., Esmailnasab, N., Rezaeian, S., Bagheri, P. i Armanmehr, V. [2014]. The Correlation between Gender Inequalities and Their Health Related Factors in World Countries: A Global Cross-Sectional Study. *Epidemiology Research International 2014*. Preuzeto 19. studenog 2019., s <http://www.hindawi.com/journals/eri/2014/521569/>.
- Heise, L. L. [1998]. Violence Against Women: An Integrated, Ecological Framework. *Violence Against Women*, 4[3], 262 – 290.
- Hrabri telefon. [2018]. *Stavovi prema tjelesnom kažnjavanju i ostalim odgojnim postupcima u Poljskoj, Latviji i Hrvatskoj – hrvatski rezultati*. Preuzeto 15. studenog 2019., s <https://sigurnodjetinjstvo.hr/wp-content/uploads/2018/04/Stavovi-prema-tjelesnom-kaznjavanju-i-ostalim-odgojnim-postupcima-u-Poljskoj-Latviji-i-Hrvatskoj--hrvatski-rezultati.pdf>.
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo. [2016]. *Europsko istraživanje o pušenju, pije-nju i uzimanju droga među učenicima ESPAD. Prikaz hrvatskih nacionalnih rezultata 2015. godine*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo. Preuzeto 9. prosinca 2019., s https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2016/10/HR_ESPAD_2015_RGB_3.pdf.
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo. [2019]. *Hrvatski zdravstveno statistički ljetopis za 2018. godinu*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo. Preuzeto 2. prosinca 2019., s https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2019/11/Ljetopis_Yearbook_2018-3.pdf.
- Hrvatski zavod za zapošljavanje. [2019]. *Godišnjak 2018*. Zagreb: Hrvatski zavod za zapošljavanje. Preuzeto 15. studenog 2019., s <http://www.hzz.hr/content/stats/Godisnjak-2018-HZZ.pdf>.

- Hsieh, H. F. i Shannon, S. E. [2005]. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277 – 1288. Preuzeto 21. studenog 2019., s <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>.
- Ilić, R. [2000]. Romani women in Romani and majority societies. *European Roma Rights Centre*. Preuzeto 11. prosinca 2019., s <http://www.errc.org/roma-rights-journal/romani-women-in-romani-and-majority-societies>.
- Ilišin, V. [2002]. Interesi i slobodno vrijeme mladih. U V. Ilišin i F. Radin [ur.], *Mladi uoči trećeg milenija* [269 – 302]. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Ilišin, V. i Radin, F. [2002]. Društveni kontekst i metodologija istraživanja. U V. Ilišin i F. Radin [ur.], *Mladi uoči trećeg milenija* [13 – 26]. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Inchley, J., Currie, D., Young, T., Samdal, O., Torsheim, T., Augustson, L. [...] i Barnekow, L. [ur.]. [2016]. *Growing up unequal: Gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being: Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) Study: international report from the 2013/2014 survey*. Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe.
- Janković, I. i Pešić, V. [1988]. *Društvene devijacije: kritika socijalne patologije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Jansen, H. [2004]. Challenges to Measuring Violence against Women. *Geneva Foundation for Medical Education and Research*. Preuzeto 4. lipnja 2013., s http://www.gfmer.ch/Medical_education_En/PGC_RH_2005/Research_design_in_studying_violence.htm.
- Jašović, Ž. [1983]. *Kriminologija maloljetničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Klasnić, K. [2013]. Kvantitativno istraživanje. U Ž. Markulin i S. Sarnavka [ur.], Što znamo o ekonomskom nasilju nad ženama? [23 – 54]. Zagreb: Babel.
- Klasnić, K. [2014]. *Konstrukcija i evaluacija skala namijenjenih mjerenju prepoznavanja i iskustava ekonomskog nasilja nad ženama u intimnim vezama* [doktorska disertacija]. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Klasnić, K. [2017]. *Utjecaj rodne podjele obiteljskih obveza i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena*. Zagreb: Pravobranitelj/ica za ravnopravnost spolova Republike Hrvatske.
- Kordić, Lj., Hromadžić, H. i Karlić, J. [2017]. Medijske reprezentacije ovisnika i ovisnosti o psihoaktivnim tvarima u dnevnom tisku u Hrvatskoj. *Medijske studije*, 8(16), 23 – 40.
- Kovačić, M. [2015]. Politika za mlade u Hrvatskoj – anatomija jedne javne politike. U V. Ilišin, A. Gvozdanović i D. Potočnik [ur.], *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj* [269 – 299]. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Kunac, S., Klasnić, K. i Lalić, S. [2018]. *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*. Zagreb: Centar za mirovne studije.

- Kurst – Swanger, K. i Petcosky, J. L. [2003]. *Violence in the Home: Multidisciplinary Perspectives*. New York: Oxford University Press.
- Lalić, D. [1995]. Ekonomska reprodukcija ovisnosti o heroinu – Split devedesetih godina. *Revija za sociologiju*, 26(3-4), 209 – 218.
- Levy, B. [2008]. *Women and Violence*. Berkeley: Seal Press.
- Lowi, T. J. [1972]. Four systems of policy, politics, and choice. *Public administration review*, 32(4), 298 – 310.
- Markulin Ž. i Sarnavka S. [ur.]. [2013]. *Što znamo o ekonomskom nasilju nad ženama?* Zagreb: Babel.
- Martinović Klarić, I., Peternel, L., Ančić, B. [2015]. Implementation of the National Roma Integration Strategy and Other National Commitments in the Field of Health – A Multi-stakeholder perspective report 2005-2014 developments. IOM RO Brussels. Preuzeto 15. siječnja 2020., s <https://eea.iom.int/publications/croatia-national-roma-integration-strategy-progress-report>.
- Mayring, P. [2000]. Qualitative Content Analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 1(2). <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089>.
- Međimurska županija. [2019]. Na 2. sjednici Vijeća za prevenciju Međimurske županije definirana sveobuhvatna akcija povećanja sigurnosti u Međimurju. *Medjimurska-zupanija.hr*. Preuzeto 9. prosinca 2019., s <https://medjimurska-zupanija.hr/2018/09/19/na-2-sjednici-vijeca-za-prevenciju-medimurske-zupanije-definirana-sveobuhvatna-akcija-povecanja-sigurnosti-u-medimurju/>.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. i Saldaña, J. [2013]. *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook* [Third Edition edition]. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Morrell, P. [2001]. On deviance, marginality and social exclusion. *Homeoint.org*. Preuzeto 13. prosinca 2019., s <http://www.homeoint.org/morrell/otherarticles/marginality.htm>.
- Okin, S. M. [1989]. *Justice, Gender and the Family*. New York: Basic Books.
- Otročak, D. [2003]. *Interpretacija rezultata istraživanja nasilja nad ženama u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Autonomna ženska kuća. Preuzeto 5. prosinca 2019., s <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwi3toXrnajmAhX-G2aQKHTZEBBcQFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fwww.azkz.net%2Fdokumenti%2Fc3dafb0d2d948d8d967752f7acba4e96.doc&usg=AOvVaw1H2uvvxNFaFfdaxIB4eOs8>
- Pateman, C. [1988]. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Pateman, C. [1998]. *Ženski nered – Demokracija, feminizam i politička teorija*. Zagreb: Ženska infoteka Press.
- Petek, A. [2011]. Transformacija politike prema osobama s invaliditetom: primjena

- policy mreža. Doktorski rad. Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti.
- Petek, A. [2012]. Što su hrvatske javne politike? *Političke analize*, 3[11], 37 – 45.
- Peters, J. [2008]. Measuring Myths about Domestic Violence: Development and Initial Validation of the Domestic Violence Myth Acceptance Scale. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 16[1], 1-21. Preuzeto 3. prosinca 2019., s <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10926770801917780>.
- Potočnik, D. i Adamović, M. [2018]. *Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske*. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung. Preuzeto 4. prosinca 2019., s <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/14481.pdf>.
- Potočnik, D. i Spajić Vrkaš, V. [2017]. Mladi u Hrvatskoj: sudjelovanje na tržištu rada i prostorna mobilnost. U V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš [ur.], *Generacija osujećenih: mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* [143 – 184]. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova RH. [2014]. *Istraživanje Praksa zdravstvenih ustanova u Hrvatskoj po pitanju osiguranja dostupnosti legalno induciranog pobačaja*. Preuzeto 1. prosinca 2019., s www.prs.hr/attachments/article/1555/O4_ISTRA%C5%BDIVANJE%20-%20Rad%20student-skih%20pravobranitelja.pdf.
- Psihološki centar Razvoj. [2011]. Dula ženska podrška na porođaju. *Pitajmamu.hr*. Preuzeto 2. prosinca 2019., s <https://www.pitajmamu.hr/clanak/dula-zen-ska-podrska-na-porodaju/>.
- Radenković, I., Reljić, J. i Kasumović, J. [2018]. *Romi između multikulturalizma i politike štednje*. Beograd: Forum Roma Srbije.
- Rešković, V. [2019]. Policijska statistika u službi stigmatizacije Roma u Međimurju. *Faktograf.hr*. Preuzeto 9. prosinca 2019., s <https://faktograf.hr/2019/06/05/policijska-statistika-u-sluzbi-stigmatizacije-roma-u-medi-murju/>.
- Ricijaš, N., Krajcer, M. i Bouillet, D. [2010]. Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca – razlike s obzirom na spol. *Odgojne znanosti*, 12[1], 45 – 63.
- Roditelji u akciji [RODA]. [2015]. *Anketa o praksama u sustavu maternalne skrbi u Hrvatskoj*. Preuzeto 2. prosinca 2019., s http://www.roda.hr/media/attachments/udruga/programi/tip/Sustav_maternalne_skrbi_HR_rezultati_ankete.pdf.
- Schreier, M. [2012]. *Qualitative Content Analysis in Practice*. London: SAGE Publications.
- Shaw, M., Galobardes, B., Lawlor, D., Lynch, J., Wheeler, B. i Smith, G. [2007]. *The handbook of inequality and socioeconomic position: Concepts and measures*. Bristol and Chicago: Bristol University Press.
- Sigurno mjesto. [2016]. Statistika – Rasprostranjenost nasilja nad ženama. *Sigurnomjesto.hr*. Preuzeto 28. studenog 2019., s <http://www.sigurnomjesto.hr/rad-na-prevenaciji-i-suzbijanju-nasilja/statistika/>.

- Standing, G. [2011]. *The Precariat: The New Dangerous Class*. New York: Bloomsbury Academic.
- Stubbs, P., Ledić, M., Rubil, I. i Zrinščak, S. [2017]. *Dječje siromaštvo i strategije nošenja sa siromaštvom kućanstava u Hrvatskoj*. Zagreb: EIZG i Zaklada Adris. Preuzeto 10. kolovoza 2017., s https://bib.irb.hr/datoteka/904118.Djecje_siromastvo_HR.pdf.
- Sultana, A. [2011]. Patriarchy and Women's Subordination: A Theoretical Analysis. *The Arts Faculty Journal*, 4, 1 – 18.
- Sušac, N., Ajduković, M. i Rimac, I. [2016]. Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, 25[2], 197 – 221.
- Šikić-Mičanović, L., Ivatts, A. R., Vojak, D. i Geiger-Zeman, M. [2015]. *Socijalno uključivanje djece Roma [RECI+] – Izvještaj za Hrvatsku*. Zagreb: Open Society Foundations, Roma Education Found i UNICEF.
- Šincek, D., Ajduković, M. [2012]. Razlike među mladićima s ranijim i kasnijim javljanjem društveno neprihvatljiva ponašanja. *Društvena istraživanja*, 21[2], 421 – 441.
- Štimac Radin, H. [2002]. Radne vrijednosti mladih. U V. Ilišin i F. Radin [ur.], *Mladi uoči trećeg milenija* [219 – 230]. Zagreb: Institut za društvena istraživanja i Državni zavod za zaštitu obitelji materinstva i mladeži.
- Šućur, Z. [2001]. *Siromaštvo. Teorije, koncepti i pokazatelji*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Šućur, Z. [2004a]. Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju*, 35[1-2], 45 – 60.
- Šućur, Z. [2004b]. Utjecaj sociodemografskih čimbenika na poimanje romskog roditeljstva i odrastanja. *Društvena istraživanja – Časopis za opća društvena pitanja*, 13[72-73], 843 – 865.
- Šućur, Z. [2006a]. Pojmovnik civilnog društva: socijalna isključenost. *Civilnodruštvo.hr* 11/12. Preuzeto 12. prosinca 2019. s https://zaklada.civilnodrustvo.hr/upload/File/old_hr/casopis/broj11_12/casopis_11_12.pdf.
- Šućur, Z. [2006b]. Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 37[3-4], 131 – 147.
- Šućur, Z., Kletečki Radović, M., Družić Ljubotina, O. i Babić, Z. [2015]. *Siromaštvo i dobrobit predškolske djece u Hrvatskoj*. Zagreb: UNICEF.
- Tomić, I. [29. ožujka 2018.]. Analiza podataka: Tko čini prekarijat u Hrvatskoj. *Ideje.hr*. Preuzeto 2. studenog 2019., s <http://ideje.hr/analiza-podataka-tko-cini-prekarijat-u-hrvatskoj/>.
- Tomić-Koludrović, I. [2015]. *Pomak prema modernosti: žene u Hrvatskoj u razdoblju zrele tranzicije*. Zagreb: Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- True, J. [2012]. *The Political Economy of Violence against Women*. New York: Oxford University Press.

- UN, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. [2015]. *Trends in Contraceptive Use Worldwide 2015* [ST/ESA/SER.A/349]. New York: United Nations. Preuzeto 4. prosinca 2019., s <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/family/trendsContraceptiveUse2015Report.pdf>.
- United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). [2009]. *Measuring Gender Equality in the Economy* [Research Report 2009]. United Nations. Preuzeto 31. svibnja 2019., s https://www.unece.org/fileadmin/DAM/Gender/DA_Project/MeasuringGenderEquality.pdf.
- United Nations Population Fund. [2016]. Sexual & reproductive health. Overview. UNFPA. Preuzeto 2. prosinca 2019., s <https://www.unfpa.org/sexual-reproductive-health>.
- Vidović, D. [2015]. *Zaposlimo Hrvatsku! Strateške smjernice za rast zaposlenosti*. Zagreb: HGK. Preuzeto 20. listopada 2019., s http://predsjednica.hr/files/zaposlimo_hrvatsku_publikacija.pdf.
- Walby, S. [1990]. *Theorising Patriarchy*. Oxford: Blackwell.
- Walby, S. i Myhill, A. [2001]. New survey methodologies in researching violence against women. *The British Journal of Criminology*, 41(3), 502 – 522. Preuzeto 28. studenog 2019., s <https://www.lancaster.ac.uk/fass/resources/sociology-online-papers/papers/WalbyBJCmethodology.pdf>.
- Walker, L. E. A. [2007]. Battered Woman Syndrome. U N. A. Jackson [ur.], *Encyclopedia of Domestic Violence* [65-70]. New York i London: Routledge.
- Weber, M. [1978]. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Oakland: University of California Press.
- World Bank Group. [2019]. Fertility rate, total [births per woman] – Croatia. Preuzeto 29. siječnja 2020., s <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=HR>.
- World Health Organization. [2013]. *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. Geneva: World Health Organization. Preuzeto 28. studenog 2019., s http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf?ua=1.
- Ždero, V. [2009]. *Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji – atribucija krivnje za doživljeno zlostavljanje i prilagodba u adolescenciji*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Žuvela, I., Vučković Matić, M. i Sindik, J. [2016]. Devijantno ponašanje maloljetnika i uloga obitelji. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 12(47), 19 – 23.

Zakoni i strateški dokumenti

- Council of the European Union. [2018]. *The European Union Youth Strategy 2019-2027*. Preuzeto 10. prosinca 2019., s <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14080-2018-INIT/en/pdf>.

- Ministarstvo socijalne politike i mladih. [2014]. Nacionalni program za mlade za razdoblje od 2014. do 2017. godine. Preuzeto 5. prosinca 2019., s <https://mdomsp.gov.hr/istaknute-teme/mladi-i-volonterstvo/mladi-9015/nacionalni-program-za-mlade-9024/9024>.
- Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku. [2017]. Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2017. do 2022. godine. Preuzeto 29. studenog 2019., s <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/Nacionalna%20strategija%20zastite%20od%20nasilja%20u%20obitelji%20za%20razdoblje%20do%202017.%20do%202022.%20godine.pdf>.
- Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku. [2018]. Plan de-institucionalizacije i transformacije domova socijalne skrbi i drugih pravnih osoba koje obavljaju djelatnost socijalne skrbi u Republici Hrvatskoj. Preuzeto 18. studenog 2019., s <https://mdomsp.gov.hr/UserDocImages/Vijesti2018/Proces%20transformacije%20i%20deinstitucionalizacije/Plan%202018-2020.pdf>.
- Narodne novine. [1990]. *Ustav Republike Hrvatske* [NN, br. 56/1990].
- Narodne novine. [1998]. *Obiteljski zakon* [NN, br. 162/1998].
- Narodne novine. [2010]. *Ustav Republike Hrvatske* [NN, br. 76/10].
- Narodne novine. [2010]. *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina* [NN, br. 155/02; 47/10, 80/10; 93/11, 93/11].
- Narodne novine. [2012]. *Ovršni zakon* [NN, br. 112/2012].
- Narodne novine. [2013]. *Zakon o socijalnoj skrbi* [NN, br. 157/2013].
- Narodne novine. [2014]. *Zakon o savjetima mladih* [NN, br. 41/14].
- Narodne novine. [2015]. *Obiteljski zakon* [NN, br. 103/2015].
- Narodne novine. [2017]. *Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji* [NN, br. 70/2017].
- Odbor ministara Vijeća Europe. [2014]. *Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci*. Preuzeto 19. studenog 2019., s https://mdomsp.gov.hr/UserDocImages/Vijesti2018/StrategijaVE-za-prava-djece-2016-2021_prijevod_HR.pdf.
- Pravobranitelj za djecu. [2019]. *Izvešća o radu pravobraniteljice za djecu za 2018*. Preuzeto 14. studenog 2019., s <http://dijete.hr/download/izvjesce-o-radu-pravobraniteljice-za-djecu-za-2018-godinu/>.
- Pučki pravobranitelj. [2013]. Izvešće o pojavama diskriminacije za 2012. godinu. Preuzeto 30. siječnja 2020., s <https://www.ombudsman.hr/hr/izvjesca-puc-kog-pravobranitelja/#1556196759007-36eed5fe-764d>.
- Ujedinjeni narodi. [2001]. *Konvencija o pravima djeteta*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. Preuzeto 17. studenog 2019., s https://www.unicef.org/croatia/sites/unicef.org.croatia/files/2019-10/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf.
- Ujedinjeni narodi. [2009]. *Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*.

- Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Preuzeto 20. listopada 2019., s https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/UN%20Konvencija%20o%20uklanjanju%20osvih%20oblika%20diskriminacije%20%C5%BEena_%203%20izdanje.pdf.
- Ujedinjeni narodi. [2019]. Nairobi Statement on ICPD25: Accelerating the Promise. Preuzeto 13. siječnja 2020., s <https://www.nairobisummiticpd.org/content/icpd25-commitments>.
- UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. [1992]. *CEDAW General Recommendation No. 19: Violence against women*, Preuzeto 19. studenog 2019., s https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_3731_E.pdf.
- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. [2019]. *Izvešće o provedbi Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2018. godinu*. Preuzeto 10. siječnja 2020., s: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocImages//dokumenti//Izveje%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Nacionalne%20strategije%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma%20za%20razdoblje%20od%202013.%20do%202020.%20godine,%20za%202018.%20godinu.pdf>.
- Vijeće Europe. [2016]. *Strategija Vijeća Europe za prava djeteta [2016. – 2021.]*. Preuzeto 17. studenog 2019., s https://mdomsp.gov.hr/UserDocImages/Vijesti2018/StrategijaVE-za-prava-djece-2016-2021_prijevod_HR.pdf.
- Vijeće Europe. [2017]. *Women's sexual and reproductive health and rights in Europe*. France: Council of Europe Commissioner for Human Rights. Preuzeto 1. prosinca 2019., s <https://rm.coe.int/women-s-sexual-and-reproductive-health-and-rights-in-europe-issue-pape/168076dead>.
- Vijeće Europe. [2018]. *Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. Preuzeto 3. prosinca 2019., s <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocImages/arhiva/images/pdf/Publikacija%20Konvencija%20Vije%C4%87a%20Europe%20o%20spre%C4%8Davanju%20i%20borbi%20protiv%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama%20i%20nasilja%20u%20obitelji.pdf>.
- Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. [2019]. *Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2019. i 2020. godinu*. Preuzeto 20. studenog 2019., s <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocImages//dokumenti//Akcijski%20plan%20za%20provedbu%20Nacionalne%20strategije%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma%20za%20razdoblje%20od%202013.%20do%202020.%20godine,%20za%202019.%20i%202020.%20godinu.pdf>.
- Vlada Republike Hrvatske. [2003]. *Nacionalni program za Rome*. Preuzeto 15. prosinca 2019., s http://www.gimpoz.hr/repos/files/1270475695066_nacionalni_program_za_rome.pdf.

- Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova. [2011]. *Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2011. – 2015.* Zagreb: Vlada RH, Ured za ravnopravnost spolova i Biblioteka ONA.
- Vlada Republike Hrvatske. [2005]. *Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma 2005. – 2015.* Preuzeto 4. prosinca 2019., s [http://novebojeznanja.hr/UserDocsImages/Dokumenti%20i%20publikacije/Dokumenti%20i%20publikacije%20referirani%20u%20SOZT-u%20\[popis%201\]/058%20Akcijski%20plan%20desetljeća%20za%20uključivanje%20Roma%202005.%20-%202015..pdf](http://novebojeznanja.hr/UserDocsImages/Dokumenti%20i%20publikacije/Dokumenti%20i%20publikacije%20referirani%20u%20SOZT-u%20[popis%201]/058%20Akcijski%20plan%20desetljeća%20za%20uključivanje%20Roma%202005.%20-%202015..pdf).
- Vlada Republike Hrvatske. [2012a]. *Nacionalna strategija suzbijanja zlouporabe droga u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2012. do 2017. godine.* Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ured za suzbijanje zlouporabe droga. Preuzeto 9. prosinca 2019., s http://www.emcdda.europa.eu/system/files/HR_Nacionalna_strategija_suzbijanja_zlouporabe_droga_2012.-2017_final.pdf.
- Vlada Republike Hrvatske. [2012b]. *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine.* Zagreb: Ured za ljudska prava nacionalnih manja Vlade Republike Hrvatske.
- Vlada Republike Hrvatske. [2014a]. *Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine.* Preuzeto 29. studenog 2019., s <https://vlada.gov.hr/pristup-informacijama/programi-strategije-planovi-i-izvjesca/strateski-dokumenti-vlade-rh/ministarstvo-za-demografiju-obitelj-mlade-i-socijalnu-politiku/17700>.
- Vlada Republike Hrvatske. [2014b]. *Strategija borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti u RH [2014–2020].* Preuzeto 18. studenog 2019., s <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/ZPPI/Strategije/Strategija%20oborbe%20protiv%20siromaštva.pdf>.
- Vlada Republike Hrvatske. [2014c]. *Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije.* Preuzeto 5. prosinca 2019., s <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Glavno%20tajni%C5%A1tvo/Materijali%20za%20istaknuto/2014/Strategija%20obrazovanja%20oznanosti%20i%20tehnologije//Cjelovit%20sadržaj-C5-BEaj%20Strategije%20obrazovanja.%20Oznanosti%20i%20tehnologije.pdf>.
- Vlada Republike Hrvatske. [2017a]. *Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2017. do 2020. godine.* Preuzeto 18. studenog 2019., s <https://mdomsp.gov.hr/UserDocsImages/Vijesti2017/Nacionalna%20strategija%20ozastite%20od%20nasilja%20u%20obitelji%20za%20razdoblje%20do%202017.%20do%202022.%20godine.pdf>.
- Vlada Republike Hrvatske. [2017b]. *Uredba o indeksu razvijenosti* [NN, br. 131/17].
- Vlada Republike Hrvatske. [2018]. *Izvješće Vlade RH o provedbi Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2016. i 2017. godinu.* Preuzeto 20. listopada 2019., s <https://ljudskaprava.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti//Izve%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Nacionalne%20strategije%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma.%20za%202016-2017.pdf>.

- Vlada Republike Hrvatske. [2019a]. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2018. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Preuzeto 6. prosinca 2019., s <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/Izvjec%20o%20provedbi%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20za%202018.pdf>.
- Vlada Republike Hrvatske. [2019b]. *Peto izvješće Republike Hrvatske o provedbi Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina*. Zagreb. Preuzeto 28. studenog 2019., s <http://savjet.nacionalne-manjine.info/2019/04/30/peto-izvjesce-republike-hrvatske-o-provedbi-okvirne-konvencije-za-zastitu-nacionalnih-manjina/>.

Bilješke o autoricama

Ksenija Klasnić rođena je 1983. godine u Zagrebu. Diplomirala je 2007. godine jednopredmetni studij sociologije [znanstveni i nastavnički smjer] i dodatni studij društveno – humanističke informatike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a doktorirala sociologiju 2014. godine s temom iz kvantitativne sociološke metodologije. Od 2016. godine docentica je na Katedri za metodologiju Odsjeka za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu gdje izvodi nastavu na pet metodoloških kolegija. Neka od glavnih područja njezina znanstveno – istraživačkog interesa su metodologija društvenih istraživanja, istraživanje marginaliziranih i teško dostupnih populacija te rodne i socioekonomske nejednakosti. Radno iskustvo stekla je na brojnim znanstveno – istraživačkim, ali i primijenjenim projektima na kojima se primarno bavila osmišljavanjem metodologije istraživanja, konstrukcijom anketnih upitnika i drugih istraživačkih instrumenata te obradom, analizom i interpretacijom prikupljenih podataka. Objavila je 20-ak znanstvenih radova u znanstvenim časopisima i recenziranim publikacijama te izlagala na 20-ak međunarodnih i domaćih znanstvenih konferencija. Predsjednica je Povjerenstva Odsjeka za sociologiju za prosudbu etičnosti istraživanja te članica uredništva znanstvenog časopisa Socijalna ekologija. Na projektu IPA 2012 "Prikupljanje i praćenje baznih podataka za učinkovitu provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma", čiji je nositelj bio Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske, obnašala je ulogu voditeljice terenskog istraživanja.

Suzana Kunac rođena je 1971. godine u Splitu. Na zagrebačkom Filozofskom fakultetu diplomirala je sociologiju 1998. godine dok je zvanje magistre znanosti stekla 2002. godine na Sveučilištu u Londonu [University College of London]. Od 2018. godine samozaposlena je u Petoj disciplini – obrtu za znanstvene i tehničke usluge i savjetovanja. Na projektu "Prikupljanje i praćenje baznih podataka za učinkovitu provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma", čiji je nositelj bio Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske, angažirana je tijekom 2017. i 2018. godine kao glavna istraživačica. U periodu od 2013. do 2018. godine imala je mandat Sabora Republike Hrvatske i radila je kao članica Vijeća za elektroničke medije gdje je donosila odluke o pitanjima regulacije elektroničkih medija. U okviru rada Mediteranske mreže regulatora, kao članica radne skupine Rod i mediji, posebno se bavila znanstvenim istraživanjima iz tog područja s ciljem

kreiranja osnova za javno – političke [policy] preporuke regulatora elektroničkih medija na razini Europske unije. Tijekom više od petnaest godina aktivna je u civilnom društvu gdje se bavila akcijskim istraživanjima, medijskim i javnim kampanjama, zagovaranjem te radom na više javnih politika: razvojem civilnog društva, zaštitom i promocijom ljudskih prava, antidiskriminacijskom politikom i politikom rodne ravnopravnosti. Osim interesa za marginalizirane skupine te rod i medije, dosad se u znanstveno – istraživačkom radu bavila s više tema: političkom komunikacijom u izbornim kampanjama u kontekstu konsolidacije demokracije u Hrvatskoj; razvojem organizacija civilnog društva za ljudska prava i njihovim utjecajem na demokratizacijske društvene procese; političkim i kulturnim aspektima društvenog položaja žena u Hrvatskoj. Objavila je više znanstvenih i stručnih knjiga i članaka. Bila je članica Upravnog odbora Centra za ljudska prava, članica Savjeta za razvoj civilnog društva, a od 2004. do danas je ponosna članica Skupštine BaBe!.

Petra Rodik rođena je 1977. godine u Zagrebu. Godine 2002. diplomirala je sociologiju, a 2011. stekla je doktorat iz područja društvenih znanosti, polje sociologija, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 2002. zaposlena je na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a tijekom 2018. i 2019. godine radila je na Sveučilištu u Dublinu [Trinity College]. Bila je članica Predsjedništva Hrvatskog sociološkog društva u dva mandata, sudjelovala je u desetak znanstveno – istraživačkih projekata te boravila na tromjesečnom istraživačkom boravku u Institutu za socijalnu antropologiju Max Planck u Halleu. Iza sebe dosad ima tri knjige, više znanstvenih radova i jednu izložbu. Stavljajući uvijek raznolikost interesa ispred uske specijalizacije, Petra Rodik u dosadašnjem se znanstvenom radu bavila širokim spektrom tema iz područja sociologije vojske i rata, sociologije organizacije, analize diskursa, političke ekonomije i istraživanja stambenih politika. Također, zainteresirana je za suvremene trendove u razvoju i primjeni kvantitativnih i kvalitativnih metoda istraživanja te primjenu računalnih tehnologija u društvenim istraživanjima [modeli agent-based i primjena računalnih programa za kvalitativne metode istraživanja]. U više navrata surađivala je s civilnim sektorom, najčešće s Centrom za mirovne studije i GONG-om. Bila je jedna od osnivačica Udruge Franak u kojoj je aktivno djelovala do 2014. godine.

